

Издавач:

Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву

<http://ff.ues.rs.ba>

За издавача:

Др Владан Бартула

Редакција:

Др Јелена Марковић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ

Др Златко Павловић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ

Др Бисерка Кошарац, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ

БиХ Др Огњен Куртеш, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ

Др Милка Грмуша, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ

Др Вишња Вишњевац, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ

Главни и одговорни уредник:

Др Јелена Марковић

Секретар Редакције:

Димитрије Трифковић

Техничка припрема:

Милица Пајић Мачар

Лектура:

Сузана Ката

ISBN COBISS.RS-ID

УНИВЕРЗИТЕТ У ИСТОЧНОМ САРАЈЕВУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ ПАЛЕ

ЗБОРНИК РАДОВА СА СТУДЕНТСКЕ
КОНФЕРЕНЦИЈЕ

Пале, 2023.

Осма студентска конференција

(одржана 17. 9. 2023. године)

ГЕОГРАФИЈА, СОЦИОЛОГИЈА

Тијана М. Ковачевић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет
Катедра за географију

МЕНТАЛИТЕТИ НАРОДА СВИЈЕТА

Циљеви овог рада јесу упознавање са менталитетима народа свијета и формирање ставова базираних на личној перцепцији. Од античке Грчке до данас усвојена је јасност као доминантан принцип сваке научне анализе. Хипотеза подразумијева национално самоодређење, као пут на коме се темељи модел успјеха. Г. Гачев нас води у свијет спознаје очима других народа, кроз различите културе, обичаје и погледе на свијет. Суштина се састоји у различитостима које су заробљене у обручу глобализације, незнања и ограничености људске свијести. Филозофским, онтолошким, социјалним и психолошким елементима, баријере ограничености се руше и ствара се идеална слика свијета. Истовремено, савршен свијет као такав не постоји, али постоји тежња да он то постане.

Кључне ријечи: Г. Гачев, менталитет, национални дух, филозофија, онтологија, антропогеографија.

УВОД

Слиједећи истраживања која је спроводио руски научник Г. Гачев, под називом „*Менталитети народа*“, у овоме раду интерпретирамо резултате његовог научног истраживања. У оквиру овог пројекта, задатој теми је приступљено на мултидисциплинаран начин, гдје се менталитет посматра као индивидуална, групна и колективна појава.

Стандардну дефиницију менталитета, која ће бити универзална за све народе, тешко је одредити – није ни могуће. Прије свега зато што се на менталитет може гледати из више перспектива: са филозофског аспекта, онто-антрополошког, социолошког, гносеолошког, националног, културног, вјерског и слично. Такође, када се бавимо феноменом менталита кроз историју, онда морамо водити рачуна о којем времену говоримо, односно у коме временском контексту је представљен. Потпуно су различите перцепција поимања менталитета у античком периду, у односу на, на примјер,

* kovacevictijana18@gmail.com

хришћански, ренесансни или било који други период. Историја човјечанства у посљедња два миленијума не може се схватити без вјерских сукоба и без историје ратовања. Дакле, ратови су остављали траг и долазило је до сукоба цивилизација, што значајно усложњава сваку расправу о менталитету.

Сам наслов рада у себи садржи проблемски склоп гдје менталитет, а посебно менталитете народа, можемо посматрати као једну „живу форму“ која се непрестано ствара и раствара и као таква представља динамичку категорију која је подложна промјенама. Г. Гачев у своме поимању менталитета покушава да слиједи античку традицију и уводи три релевантна појма под називом космос–психо–логос, о којима ћемо касније говорити.

ТЕОРИЈСКО ОБЈАШЊЕЊЕ РАДА

Истраживањем менталитета народа произилази темељни приступ интерпретацији рада (дјела), а он се примарно састоји у онто-антрополошкој и социолошкој перспективи истраживања овог феномена. Прије него што приступимо анализи овог комплексног процеса, потребно је наприје одредити појам менталитета. Већ смо поменули да менталитете можемо дефинисати на више начина, а овдје ћемо навести општеприхваћену дефиницију са филозофског аспекта.

Дефиниција менталитета

Менталитет (према латинској ријечи *mentalis* = мисаони) психичко устројство, глобални духовни лик неког појединца или заједнице: њихов типични начин доживљавања, мишљења, вредновања, понашања, реаговања (ограничен, провинцијски, азијатски, англосаксонски менталитет). Разлике у менталитету настале су из различитих наслједних диспозиција различитих утицаја природе, етничке и културне околине, различитих традиција, различитог одгоја и друго. Изванредно су значајан фактор у обликовању односа међу појединцима, а још више међу заједницама (супротности које се интерпретирају као сукоби интереса или опречности циљева често су само неспоразуми међу различитим менталитетима). Примитивни менталитет је термин којим *L. Levy Bruhl* означава духовни ниво неразвијених (примитивних) друштава, оних која нису обухваћена ниједном од великих свјетских цивилизација. За тај менталитет био је карактеристичан прелогички облик мишљења (идентификације супротне начелу противсловности, замјена каузалног односа партиципацијом на мистичним силама или магичним дјеловањем осјећања, намјера и жеља реалних или фиктивних бића и друго) (*Filipović, Vranicki, Bujas, 1965: 252*).

Одређивање и анализа проблема „Менталитети народа“ код Гачева, заправо, представљају филозофски посао. Он своје истраживање почиње из чисте жеље за сазнањем, те научно и филозофско за њега представља једну те исту појаву.

Тако сам спознао да моје интресовање и занос не леже у жељи за прецизним сазнањем, већ у томе да не знајући погодим на прави начин. Ето шта у мени буди стваралачку енергију (Гачев 2011: 57).

Он у исто вријеме проблематици приступа као дијете из наивности и као филозоф из радозналости како одгонетнути универзални појам менталитета кроз идентитет, првенствено национални идентитет. „Идентитет јесте оно што та нека ствар (неко биће, живо или неживо, индивидуално или колективно, апстрактно или конкретно) има са собом“ (Гачев 2011: 57).

Проблематика рада

Ја полазим од претпоставке да (или пре хипотезе, јер она претходи истраживању предмета) свака национална целина народ, држава, култура – поседује нарочит поглед на свет, јединствену скалу вредности (Гачев 2011: 6).

Менталитет представља посебан начин опажања и разумијевања стварности карактеристичан за одређену групу народа. Разликујемо менталитет појединца, групе, људи, односно етничких заједница. Менталитет одређене особе одређен је националним, групним менталитетом, као и индивидуалним особинама појединца (образовање, култура и слично). Групни менталитет је вид перцепције стварности одређених друштвених група. Национални менталитет као да тјера човјека да види једно, а друго не примјећује. На примјер, руски менталитет биљежи покорност азијских жена и не примјећује повећану властиту активност, док Азијци биљеже активност Русиња, примјећујући своју пасивност.

Сваки народ је јединствен и непоновљив, а управо та чињеница је разлог жеље за упознавањем различитости и стицањем новог искуства у контакту са другим нацијама и менталитетима. Свака држава има свој менталитет и национални карактер. Ова два елемента су на први поглед слична, али се битно разликују. Менталитет је комбинација различитих карактеристика (менталних, емоционалних, културних) које карактеришу одређену нацију. Повезан је са менталним способностима и потенцијалом. Не садржи емоционалну динамику. Национални карактер укључује осјећања, начин живота и моралне стандарде. Ова разлика се најбоље уочава на примјеру – не постоји особа која

нема стереотипно мишљење о некој нацији: Британци не подносе критике, Руси превише вјерују у добро, Нијемци су весели, Срби тврдоглави. На формирање националног менталитета утиче неколико фактора: природно-географски, вјерски елементи, друштвено-историјски и друго. Природно-географски фактори – могу се повезати са географским детерминизмом. Слике завичајне природе утиснуте су у менталитет (на примјер, слобода монголских народа развијена је под утицајем физичких граница њихове територије).

Вјерски елементи – национални менталитет се наслања на религију. У социологији постоји вјеровање да западно и источно хришћанство, ислам и јудаизам чине четири основна елемента менталитета. Друштвено-историјски елементи су многобројни. Мозаик народа даје и вјештачки менталитет, па је пронаћи генетски чисте људе немогуће. Језик као манифестација нације – различити језици имају различит став граматичких елемената који су прошли дугу историју стварања. Вијековно стварање језика свакако учествује у грађењу и одржавању менталитетских карактеристика једног народа. Национални менталитет је својствен свакој етничкој групи. Препознатљива обиљежја: ликови људи, традиција, обичаји – све то чини јединство једног народа.

У процесу глобализације, посебно мислимо на процес американизације, важно је не изгубити етничку вриједност, сопствену припадност. Национално питање ипак није тема овог рада. Истараживачки дух је присутан у многобројним различитостима народа које треба сагледати као богатство, као мноштво боја које чине универзум јачим и посебним.

Слика 1. Свијет толеранције

ГРЧКА ФИЛОЗОФИЈА И УТИЦАЈ НА МЕНТАЛИТЕТ

Филозофија у старој Грчкој представљала је чисту умну (теоријску) спознају. Стари грчки филозофи су сматрали да је теорија увид у ствари из чисте радозналости ума. Теорија изворно значи посматрање, гледање. Једноставно речено, пробуђени ум је почео посматрати свијет да би открио његов логос. На могућност практичне примјене теоријског знања ради, на примјер, израде неког оруђа, нико није мислио. Када су Грци говорили о пракси и о практичним знањима, мислили су искључиво на практично дјеловање у заједници. Политика је била највиши циљ и смисао праксе. Аристотел је написао дјело под називом *Политика*. На овај начин укратко можемо описати „менталитет мисли“ у старом вијеку.

Према томе, сваком народу и његовим мислицима су урођене одређене идеје виђења, интуиције, шеме, модели, у којима му је својствено да представља све појаве (Гачев 2011: 50).

Овдје се ради о сликовном априоризму, заправо, поимању ствари и појава, без присутности искуства у трансценденталном подручју о којем детаљније говори Кант у своме дјелу „*Критика чистог ума*“.¹

Када су у питању старогрчки филозофи, заједничко им је што је основно питање које их је интересовало: шта чини праоснову свијета (архе) и како је из ње настало све што постоји (Талес – вода, Анаксимен – ваздух, Анаксимандар – апејрон, Хераклит – ватра). Заједничке карактеристике мишљења ових филозофа су: свијет се тумачи материјалистички, материја је оживљена (хилозоизам) и супстанција је у сталној промјени. Ослањајући се на интуицију Аристотела и слиједећи античку традиционалну мисао, Гачев уводи појам НАЦИОНАЛНИ КОСМО–ПСИХО–ЛОГОС.² Да би објаснио цјелину једног народа, он прво жели да направи анализу њених дијелова, па тек онда да их повеже у синтезу, дакле, да одреди дијелове цјелине једног менталитета. Сва три релевантна појма из његове кованице се односе на антрополошки идентитет. Већ је на први поглед очигледно да су сва три појма увезана – без прве релације нема друге, а без друге и треће релације нема ни прве. Можемо закључити да без личног идентитета немамо социјални идентитет. Исто се може рећи да индивидуа сама по себи и сама за

¹ Упореди: Кант, И. (2019) *Критика чистог ума*, Београд: Дерета, стр. 136–137.

² Упореди: Гачев, Г. (2011): *Менталитети народа свијета*, Београд: Логос, стр. 51.

себе не значи ништа без припадности некој групи, друштву, заједници. Дакле, однос није једносмјеран. Корелација иде у свим правцима, како би се могла сагледати цјелина.

О овоме проблему Гачев је на трагу Аристотелове мисли о души који каже да „у човјековом бићу постоје три душе: разумска (која је према савременим представама смјештена у глави, али он ју је смјештао у срце) осјећајна, емотивна, афективна; душа воље и енергије (смјештена у грудима) и животињска (смјештена у гениталијама)“ (Гачев 2008: 51).

Подјела душе нас не смије заварати. Она је само појмовно подијељена, а просторно се не може подијелити. Заправо, способности душе су њени дијелови. Душа је форма која одређује материју, даје јој облик. Све душе имају исте особине које се огледају у животним активностима као што су храњење, раст и размножавање. На овај начин, одређујући форму, Гачев покушава да креира националну слику свијета, да одреди националну логику која чини менталитет свих народа овога свијета. Он све проблематизује, па и самога себе. Он менталитет посматра са онтолошког аспекта, покушава да га одреди као биће за себе и биће по себи, како би покушао одгонетнути општеважећи принцип који је садржан у менталитетима свих народа.

ФИЛОЗОФИЈА КОД СРБА

Пажљив увид у историју филозофије показује нам да се филозофија не јавља код свих народа, мада сви народи имају неку своју мудрост и неку своју врсту базичне свијести, неки свој менталитет. За формирање филозофске мисли у научном смислу, потребна је слобода мишљења и културно-историјска традиција. Овдје можемо поставити питање о филозофији Срба, да ли они испуњавају наведене критеријуме попут осталих културних народа и да ли за собом остављају неко филозофско наслеђе. Изучавањем историје филозофије, веома је распрострањено мишљење да се о филозофији код Срба нема нешто пуно рећи. Срби нису оставили никакав писани траг о „изразу некаквог општег духа“ (Вулетић, 2011: 46). Међутим, одређена филозофска истраживања показују да су донели српске филозофије далеко од безначајног, са јасним знацима континуитета српске мисли. Српска филозофска мисао је, прије свега, присутна у српској култури. Прво је писана на старом српском, па на славеносербском и најзад на народном језику (Радош 2008: 142).

Средњовјековна српска филозофија била је под византијским утицајем, чије су мисаоне тековине прилагођене хришћанско-православној онтологији и етици. Даље, десио се насилан прекид континуитета у развоју српске културе, који је почео падом под турску власт, али није дошло до прекида развоја народног ума. Због тешких околости из којих су мисли произилазиле, оправдано се сматра да изреке и народне умотворине имају високе интелектуалне вриједности. У филозофији код Срба, доминантна је практична и етичка димензија, док је метафизичка веома ријетка. Народна филозофија је извршила доминантан утицај на филозофска схватања наших значајних писаца као што су Његош, Доситеј и Вук. Тијесна веза између филозофије и књижевности стоји код Светозара Марковића и Лазе Костића. Исто тако, у окриљу Српске православне цркве постојао је један број филозофски надахнутих мислилаца, међу којима су најпозантији Николај Велимировић и Јустин Поповић. Ипак, најзначајни филозофи код Срба који су у први план стављали менталитет нашег народа јесу Његош и Бранислав Петронијевић.

Код Срба посебно су наглашени етички идеали. Етички идеали су високо постављени и изражени у епским стиховима. То је вјера у врховну божанску правду. Водећи непрестану борбу за своју националну слободу, наш народ је изградио и својеврстан идеал чојства и јунаштва. Чојство значи бранити другог од себе, јунаштво себе од другог. Овако постављен морал значио би борбу против свега што прља нашу народну душу. Зато у данашњем модерном времену надахнуће треба тражити у већ провјереним и непролазним вриједностима нашег светосавског етоса.

ЗАКЉУЧАК

Сложена структура Гачевљевог рада доноси сагледавање вриједности животне оријентације. Појам менталитета провлачи се кроз животна мишљења, практичну активност, а не само теоријску примјену. Гачев нас кроз примјере из свакодневице упућује на бистрину сагледавања ствари. Суштина живота усмјерена је према упознавању различитости народа, а порука је искристалисана спознајом себе, чиме се отварају све тајне универзума. Упознавање са било којом културом укључује продирање у начин размишљања нације. Материјални, географски, историјски, као и економски елементи су ипак споредни у истинској спознаји једног народа. Менталитет је скривен у понашању, начину размишљања, говора, у процјенама. Гледати другим очима је кључ разумијевања.

Говорећи о металитету било које нације, дотичемо се сложеног механизма који је повезан са вијековном културом народа, начином реаговања на промјене и на тај начин се одређује понашање нације. Гачев шаље и јасну поруку, којом упозорава на вјештачки менталитет који ће обезличити свијет. Уколико под утицајем глобализације не сачувамо свој менталитет, препишемо „од бољих“, а „бољи опет од бољих“ – изгубићемо једни друге. У овом раду, осим расвјетљавања доминантних идеја које Гачев разлаже у својој књизи, направљен је и мали искорак у виду прилога о српском менталитету, преко неколико напомена о филозофији код нас. Сматрамо да је такав искорак оправдан, јер на неки начин приближава и актуелизује проблеме менталитета српског народа, што је опет најбољи одговор на Гачевљево научну методологију.

ЛИТЕРАТУРА

Гачев, Г. (2011). *Менталитети народа свијета*. Београд: Логос

Радош, Ј. (2008). *Српска народна филозофија*. Нови Сад: Завод за културу Војводине

Vuletić, V. (2013). *Globalizacija – Mit ili stvarnost*. Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

Kant, I. (2019). *Kritika čistog uma*. Београд: Dereta

Filipović, V., Vranicki, P. & Bujas, Z. (1965). *Filozofijski rječnik*. Загреб: Matica Hrvatska

Tijana M. Kovačević
University of East of Sarajevo
Faculty of Philosophy
Geography

MENTALITIES OF THE PEOPLES OF THE WORLD

Summary

Mentalities of the peoples of the world represents a rare precious piece of work of a contemporary, Russian thinker about peoples of the world. Nations differ in their cultures, languages, personalities, their world views. What Gachev (Georgij Gačev) is trying to do is to point out the differences between them.

The aim of this work is to get acquainted with mentality and to shape it by our personal perception. Mentality represents a special way of perceiving and comprehending reality, which makes it typical for a certain group of people. Every nation is unique and that fact is the main reason to get acquainted with these differences and gain new experience in contact with other nations and mentalities. Defining and analysing the problem of the mentality of peoples Gachev (Georgij Gačev) views as philosophical work. He starts the research with a desire to comprehend, so the scientific and philosophical represent the same phenomenon in his opinion. Using the examples, he directs us towards the clarity of perceiving the things. The essence of life is to get acquainted with the differences between nations and the message is crystallized by getting to know yourself, which opens all the doors to the universe's secrets.

Филип Д. Булатовић*

Универзитет у Источном Сарајеву

Филозофски факултет

Катедра за географију

АНАЛИЗА КВАЛИТЕТА ВАЗДУХА У ПЉЕВЉИМА У ПЕРИОДУ ОД 2011. ДО 2012. ГОДИНЕ

У раду су приказани подаци квалитета ваздуха у Пљевљима у периоду од 2011. до 2012. године. Концентрације загађујућих материја у ваздуху у Пљевљима у великој мјери зависе од великог броја загађивача.

У сврху утврђивања самог стања загађености ваздуха, велики значај и улогу заузима мјерење загађености бројних честица. При тим честицама се мисли на мјерење концентрације лебдећих честица са паралелним мјерењима количине таложених честица. Таква загађења ваздуха су углавном посљедица индустријских процеса у урбаним срединама.

Сви ти извори загађења који су присутни у овој општини, заједно са климатским и географским карактеристикама лоше утичу на квалитет ваздуха у Пљевљима. Посебна пажња ће бити усмјерена на утицај квалитета ваздуха како на становништво тако и на општину Пљевља.

Кључне ријечи: Пљевља, квалитет ваздуха, загађење ваздуха, метеоролошка станица.

* bulatovic.filip5@gmail.com

УВОД

Главни загађивачи ваздуха, за чији утицај на здравље постоје бројна истраживања, јесу суспендоване честице, озон, азот-диоксид, сумпор-диоксид, метан, жива и чађ. Квалитет ваздуха, осим од количине емитованих полутаната у ваздух зависи и од географских, климатских и других фактора. Квалитет ваздуха у многим градовима Црне Горе је велика брига: мјерења показују да грађани удишу ваздух који се сматра штетним по здравље (*Zagađenje vazduha i zdravlja u Crnoj Gori*, 2014).

У раду ће бити анализиран квалитет ваздуха у Пљевљима у периоду од 2011. до 2012. године. Задатак је да се укаже на то које супстанце су највише утицале на квалитет ваздуха у Пљевљима. Који су то приједлози мјера које би довеле до смањења загађености ваздуха. Циљ је да се укаже на значај квалитета ваздуха на становништво Пљеваља и сам град.

У раду су представљени подаци: о општим климатским карактеристима Пљеваља, о загађивачима ваздуха, о анализи квалитета ваздуха из 2011. и 2012. године, спровођењу одређених мјера како би се загађеност смањила.

Подаци о квалитету ваздуха у Пљевљима у периоду од 2011. до 2012. године су узети због тога што је то период када је забиљежена највећа загађеност ваздуха у Пљевљима у посљедњих пар деценија.

Досадашња истраживања

Када је у питању загађеност ваздуха, Пљевља се сусрећу са озбиљним проблемима у области заштите животне средине. О климатским карактеристикама Пљеваља писали су Мишовић (2006) и Вујовић (1959). Када је у питању загађење ваздуха и посљедице загађености по становништво Пљеваља, Мишовић у свом раду „Пљеваљски крај – географска проучавања“ (2006), наводи главне загађиваче ваздуха у Пљевљима. На основу тога можемо закључити да су Пљевља по квалитету ваздуха један од најзагађенијих градова у Црној Гори. Самим тим се загађење ваздуха у Пљевљима негативно одражава на животну средину и његове становнике.

Трози и др. [Trozzi et al] су приказали изворе загађења и модел пројекције загађења у будућности. На основу њихове анализе, према планираном развоју активности очекује се пораст укупне емисије загађујућих честица у наредних 10 година. Закључују да ће се укупне емисије свих анализираних загађивача повећавати у наредним годинама, ако се не примјене мјере смањења (Trozzi et al, 2013).

Мјерени параметри на метеоролошким станицама у Пљевљима указују на то да су главни разлози загађења ваздуха: индустрија, саобраћај као и индивидуална ложишта током сезоне гријања.

Приликом израде овог рада првенствено су коришћени подаци добијени из Агенције за заштиту природе и животне средине Црне Горе (2011, 2012). Добијени подаци су представљени у раду у виду табела.

Опште климатске карактеристике Пљеваља

Пљеваљски крај припада динарском, брдско-планинском простору. Окружен је планинским масивима, што условљава различите климатске одлике. Пљеваљски крај се налази ван утицаја средоземних ваздушних маса. Поред рељефа, на климу овог краја утичу: географски положај, конфигурација терена, различити висински појасеви, аерозагађеност. На укупан развој у овом крају, највећи утицај испољавају климатски елементи: температура ваздуха, релативна влажност ваздуха, количина падавина, облачност и инсолација, а од појава магла, снијег и вјетар (Мишовић, 2006).

Географски положај, конфигурација терена и надморска висина су главни фактори који опредјељују стање температуре у пљеваљском крају. Најхладнији мјесеци су јануар и фебруар, а средње температуре ових мјесеци су испод 0°C, према подацима мјерења у метеоролошкој станици у Пљевљима од 1985. до 2001. године.

Територија пљеваљског краја спада у оне просторе који имају велику облачност. Облачност се повећава према надморској висини и удаљености од мора. Зими је облачност фронталног карактера, проузрокована је смјеном ваздушних маса ширих размјера. Количина падавина и њихов распоред дају основно климатско обиљежје пљеваљском крају. Он спада у просторе са најмањом количином падавина у Црној Гори. По падавинском режиму има одлике умјерено континенталне климе. Овај крај је

најсушнији у Црној Гори, јер је годишњи просјек падавина 786 mm. Релативна влажност пљевалског краја је веома висока (Вујовић, 1959).

Највећи загађивачи ваздуха у Пљевљима

Пљевља су свакодневно изложена великом броју загађивача ваздуха, док су највећи загађивачи: „Рудник угља Пљевља“, „Термоелектрана Пљевља“, затим котларнице, кућна ложишта и друго. При површинским експлоатацијама угља ослобађају се велике количине прашине, разни димови из фабрика, депоније пепела из термоелектране. Садржај таложених честица које се добијају из „Рудника угља“ и ТЕ Пљевља показују веома високе штетне садржаје и самим тим представљају велики проблем како по град тако и по грађане, па према томе можемо закључити да су то највећи загађивачи ваздуха у Пљевљима (Elaborat procjene uticaja na životnu sredinu eksploatacije uglja na РК "Potrlica", 2015).

У Пљевљима се годишње просјечно потроши око 1,8 милиона тона угља, гдје око 90% троши термоелектрана. У зимском периоду, када су честе појаве магли, сумпор-диоксид прелази маскимално дозвољене вриједности, чак је и до пет пута већи у односу на дозвољене концентрације.

Анализа квалитета ваздуха у Пљевљима 2011. године

У даљем раду ћемо приказати податке мјерења и анализирања квалитета ваздуха на основу мјерења PM_{10} честица.

Анализа PM_{10} честица

PM_{10} честице су честице које спадају у једну од група најопаснијих и веома загађујућих материја. Те честице веома лоше утичу на дјецу, изазивају појаву астме и многих обољења плућа, штете опортности сваког организма, такође утичу на смањење видљивости током дана и доприносе појави смога. Дозвољена средња вриједност PM_{10} честица износи $50 \mu\text{g}/\text{m}^3$ (Vazduh Info, 2019).

Табела 1. Средње дневне вриједности PM_{10} ($\mu\text{g}/\text{m}^3$) честица током 2011. године⁴

Мјесец/ Дан	Јан.	Феб.	Мар.	Апр.	Мај	Јун	Јул	Авг.	Сеп.	Окт.	Нов.	Дец.
1	283.6	133.7	60.0	98.9	37.1	29.4	-	27.8	69.8	40.5	158.7	312.7
2	231.5	214.6	95.9	79.1	32.5	31.3	-	27.2	68.5	29.8	172.7	157.1
3	45.2	174.2	105.8	53.7	32.9	34.4	-	32.5	77.6	43.7	169.9	287.0
4	73.3	238.4	67.4	108.2	48.4	20.8	-	33.6	131.7	55.9	176.5	141.0
5	174.7	235.6	70.9	60.5	43.8	24.0	-	31.1	135.7	68.8	182.6	162.0
6	268.5	351.7	52.2	49.3	41.3	28.9	-	29.6	62.1	71.1	217.1	147.1
7	471.3	349.5	36.6	106.5	38.9	38.1	-	29.1	73.6	72.7	110.1	58.4
8	516.1	323.9	58.6	80.0	38.3	49.3	-	37.4	91.8	17.8	163.1	104.2
9	586.4	228.6	110.1	54.7	48.5	25.4	-	30.0	16.1	13.2	131.4	169.9
10	352.0	175.8	157.3	61.9	37.1	18.3	-	15.5	46.6	22.1	102.5	429.7
11	406.4	176.3	170.2	30.3	40.8	26.1	-	24.9	52.3	81.6	79.3	294.1
12	236.3	158.5	135.5	96.1	39.9	27.6	-	46.6	44.8	81.2	31.8	241.0
13	217.3	149.8	122.5	56.9	36.5	26.1	-	40.0	37.7	52.8	78.3	301.0
14	330.2	140.1	134.7	56.6	25.2	31.0	-	37.8	35.3	23.9	116.5	175.2
15	246.1	134.9	128.6	67.1	26.8	40.7	-	49.0	41.8	28.2	134.8	97.2
16	121.0	93.6	103.0	46.5	22.8	33.9	-	124.7	44.2	39.7	145.3	77.8
17	252.2	85.2	46.6	55.2	34.3	38.7	-	130.5	52.4	62.1	162.3	25.2
18	312.2	191.6	57.9	60.5	39.0	29.5	-	45.1	41.9	101.1	195.5	68.3
19	279.3	40.4	21.8	84.3	32.1	36.1	-	39.0	30.9	133.1	220.6	168.8
20	161.6	54.7	29.6	79.7	24.1	16.2	-	41.1	-	115.5	269.7	31.8
21	48.9	81.5	44.8	88.9	30.0	28.2	-	33.4	-	36.5	350.7	54.1
22	50.2	38.5	64.8	68.6	34.3	33.7	-	143.4	-	27.3	367.3	42.1
23	56.0	60.1	116.2	73.5	-	47.2	-	47.7	-	42.1	194.3	25.4
24	50.8	84.0	123.9	62.6	-	48.2	-	67.9	-	63.8	72.4	115.3
25	98.7	93.2	104.7	61.5	-	15.0	-	89.5	-	62.9	70.3	92.2
26	194.7	124.5	98.5	61.1	-	15.3	-	-	-	74.3	72.3	46.4
27	247.1	214.1	95.0	32.7	-	19.4	-	-	-	78.1	-	201.0
28	113.1	189.3	105.6	34.7	-	27.9	-	-	-	75.1	-	160.3
29	90.6	-	50.5	-	-	26.2	-	-	-	86.3	-	225.6
30	166.0	-	75.1	37.0	-	29.6	-	-	-	106.5	-	282.1
31	158.6	-	106.2	-	-	-	-	-	-	118.2	-	50.6
ГСД	50	50	50	50	50	50	-	50	50	50	50	50
СМВ	220.6	162	88.72	65.21	35.66	30.53	-	50.16	60.77	62.12	159.5	153

ГСД Гранична средња вриједност

СМВ Средња мјесечна вриједност

⁴ Због појединих кварова и проблема код инструмената за мјерење квалитета ваздуха у Пљевљима у мјесцу јулу 2011. године није вршено мјерење квалитета ваздуха.

На основу података из Табеле 1. можемо закључити да је током 2011. године вршено мјерење средњих дневних вриједности PM_{10} честица., те да су прелазиле и преко 10 пута прописану граничну вриједност у мјесецу јануару. Према мјерењима 9. 1. 2011. године забиљежен је највећи прелазак прописане граничне вриједности који је износио $586.4 \mu\text{g}/\text{m}^3$. Сви подаци који су измјерени у мају и јуну били су испод прописане норме од $50 \mu\text{g}/\text{m}^3$.

Штетне материје утичу у великој мјери на здравље људи. Када су у питању тешки метали, на загађење и посљедице по здравље људи највише утичу: калијум, бром и олово. Уз све те загађиваче, на квалитет ваздуха негативно утиче саобраћај и велики број депоније смећа. Појава сталног загађења ваздуха изазива велике посљедице као што су: одлазак становништва у друге градове, непријатан мирис ваздуха у читавом граду, загађење земљишта и воде (*Zagađenje vazduha i zdravlje u Crnoj Gori*, 2014).

Анализа квалитета ваздуха у Пљевљима 2012. године

У даљем раду ћемо приказати податке мјерења и анализирања квалитета ваздуха на основу мјерења $PM_{2,5}$ честица, сумпор-диоксида и азот-диоксида.

Анализа $PM_{2,5}$ честица, сумпор-диоксида и азот-диоксида

$PM_{2,5}$ честице су честице које настају сагоријевањем фосилних горива, а састоје се углавном од сулфата, нитрата, амонијака, тешких метала, попут олова, мангана, бакра, цинка. Неке од њих су емитоване директно у ваздух, док се остале формирају када гасови и честице имају међусобне интеракције у атмосфери. $PM_{2,5}$ честице су толико мале да могу бити виђене само микроскопом. $PM_{2,5}$ честице су четири пута мање од PM_{10} честица, што значи да су око 3% пречника људске длаке (*Vazduh Info*, 2018).

Табела 2. Средње дневне вриједности $PM_{2,5}$ ($\mu\text{g}/\text{m}^3$) честица током 2012. године у периоду од мјесеца јула до децембра⁵

Мјесец/ Дан	Јул	Авг.	Сеп.	Окт.	Нов.	Дец.
1	64.29	13.67	93.67	29.98	35.71	30.33
2	51.63	5.00	58.78	23.57	21.22	36.02
3	44.18	27.24	36.84	24.80	55.41	54.08
4	70.71	13.16	56.94	19.59	49.49	72.45
5	39.39	25.82	33.78	9.18	9.18	44.80
6	25.92	23.67	31.12	18.98	29.18	40.41
7	26.02	4.80	-	29.59	36.53	17.24
8	23.57	30.31	14.18	22.45	74.18	33.06
9	25.51	11.73	12.96	4.49	92.35	20.31
10	27.96	28.37	9.69	40.10	148.06	62.76
11	28.27	20.20	25.01	32.14	217.65	49.90
12	25.41	14.80	4.59	37.96	247.76	96.02
13	30.92	34.14	21.31	52.45	109.39	120.92
14	31.33	8.67	11.35	25.00	27.96	113.06
15	31.63	7.86	17.43	10.41	30.51	76.02
16	21.63	14.08	15.62	41.43	10.10	208.27
17	10.10	14.59	14.51	12.14	27.86	32.04
18	11.94	14.80	21.23	43.16	98.37	99.90
19	13.88	15.73	20.45	66.94	161.43	50.31
20	9.29	11.73	12.32	68.67	191.53	80.31
21	21.94	8.16	6.94	81.63	-	76.94
22	38.67	35.92	10.10	66.94	78.06	66.22
23	13.47	71.02	24.69	86.22	141.53	109.49
24	18.67	86.84	23.06	103.06	147.24	316.63
25	14.18	104.49	21.33	115.92	106.94	356.84
26	15.71	97.96	7.45	96.84	102.55	34.80
27	17.96	13.47	8.67	36.02	148.16	63.57
28	20.00	17.96	20.92	22.24	-	79.59
29	17.14	36.33	18.98	26.63	-	19.08
30	9.00	29.69	21.12	24.59	19.80	33.57
31	6.63	44.74		28.98		54.08
ЦВ	25	25	25	25	25	25
СМВ	26.00	28.61	23.27	42.00	89.57	82.22

ЦВ Циљна вриједност

СМВ Средња мјесечна вриједност

⁵ Када су у питању средње дневне вриједности $PM_{2,5}$ ($\mu\text{g}/\text{m}^3$) честица током 2012. године мјерења нису вршена у периоду од јануара до јула због тога што су мјерења $PM_{2,5}$ ($\mu\text{g}/\text{m}^3$) честица на метеоролошкој станици у Пљевљима почела са радом од мјесеца јула 2012. године.

На основу података из Табеле 2. можемо закључити да је током 2012. године од мјесеца јула до децембра вршено мјерење средњих дневних вриједности $PM_{2,5}$ честица. Средње дневне вриједности $PM_{2,5}$ честица су према мјерењима 25. 12. 2012. године забиљежиле највећи прелазак прописане граничне вриједности који је износио $356.84 \mu g/m^3$.

Пљевља су лидер међу најзагађенијим мјестима у Европи. Емисије настале сагоријевањем угља у електрани и сагоријевањем у домаћинствима су највише допринијели лошем квалитету ваздуха у Пљевљима. Процијењено је да су трошкови од емисије електране 2014. године биле тако високе да су износиле око 389 милиона евра (Zagađenje vazduha i zdravlje u Crnoj Gori, 2014).

Слика 1. Загађеност Пљевља у зимском периоду

Извор фотографије: Филип Булатовић

Табела 3. Средње дневне вриједности азот-диоксида ($\mu\text{g}/\text{m}^3$) током 2012. године⁶

Мјесец/ Дан	Јан.	Феб.	Мар.	Апр.	Мај	Јун	Јул	Авг.	Сеп.	Окт.	Нов.	Дец.
1	-	58.75	29.57	7.73	-	-	20.21	-	-	41.93	27.18	34.09
2	-	65.69	59.33	12.67	-	-	19.32	-	-	31.41	31.53	36.78
3	-	45.43	66.45	12.87	-	-	18.54	-	-	-	29.60	27.60
4	-	36.42	67.04	12.22	-	-	29.14	28.38	-	25.15	27.19	40.34
5	-	47.31	48.43	8.73	-	-	18.14	24.85	-	23.00	24.66	29.06
6	-	44.28	33.72	10.17	-	-	19.65	29.64	-	-	27.86	24.20
7	-	42.34	70.74	10.94	-	-	31.22	21.56	-	-	19.35	33.63
8	-	57.18	55.51	3.95	-	-	-	14.09	-	15.52	22.43	35.34
9	-	58.62	44.79	4.99	-	-	-	27.34	-	31.37	25.09	21.47
10	-	44.65	42.41	11.40	-	-	-	25.15	-	27.62	31.01	45.64
11	-	40.19	50.35	12.42	-	-	-	18.19	-	27.50	31.31	35.98
12	-	52.01	39.68	13.17	-	-	19.90	26.66	24.30	32.84	35.61	32.81
13	-	51.87	43.73	10.92	-	-	35.71	23.25	23.68	-	25.74	49.22
14	-	39.99	59.72	8.34	-	-	27.80	19.52	15.68	-	23.99	82.59
15	-	49.92	44.81	7.72	-	-	25.23	-	-	-	22.82	43.99
16	-	51.11	46.43	8.40	-	-	22.45	-	-	-	25.22	40.44
17	45.25	56.38	48.25	7.29	-	-	32.75	22.47	19.36	-	28.12	30.80
18	53.71	39.92	53.23	8.12	-	-	20.52	27.56	22.29	28.39	26.70	31.47
19	43.93	20.44	36.58	10.61	-	-	17.71	26.71	25.02	31.09	32.30	28.39
20	32.32	18.76	52.48	9.01	-	-	30.26	18.04	15.77	28.64	29.84	39.34
21	44.71	22.53	47.39	10.10	-	-	34.13	14.92	15.76	28.88	23.70	44.95
22	35.29	14.30	49.86	8.20	-	-	25.07	28.08	23.62	31.50	23.83	26.12
23	18.62	20.61	56.29	9.69	-	-	22.10	30.21	-	32.81	23.61	38.26
24	44.68	13.32	21.27	9.95	-	-	18.66	31.51	-	30.07	22.92	47.07
25	45.04	18.24	19.04	8.62	-	-	-	20.64	18.09	29.34	22.98	52.78
26	25.25	52.17	24.33	11.16	-	-	-	32.63	26.95	32.43	25.76	32.41
27	47.99	34.73	13.98	8.54	-	-	17.54	30.61	28.78	32.69	42.64	30.57
28	62.33	17.22	18.64	8.74	-	-	23.85	37.42	32.24	27.85	35.22	35.22
29	67.53	41.22	13.00	9.85	-	-	25.28	32.30	31.05	27.25	37.17	24.09
30	57.51		14.92	8.94	-	-	19.05	16.48	-	17.22	37.68	29.70
31	32.04		43.46		-	-	20.33	29.69		27.53		39.67
ГСД	200	200	200	200	-	-	200	200	200	200	200	200
СМВ	43.74	39.84	42.43	9.51	-	-	23.80	25.30	23.04	28.77	28.10	36.90

ГСД Гранична средња дневна вриједност

СМВ Средња мјесечна вриједност

⁶ Због појединих кварова са електричном енергијом у Пљевљима у мјесецу мају и јуну 2012. године није вршено мјерење средњих дневних вриједности азот-диоксида ($\mu\text{g}/\text{m}^3$).

На основу података из Табеле 3. можемо закључити да је током 2012. године вршено мјерење средњих дневних вриједности азот-диоксида ($\mu\text{g}/\text{m}^3$). Мјерења података средње вриједности азот-диоксида на метеоролошкој станици у Пљевљима су почела са радом од 17. 1. 2012. године. Измјерени подаци током свих мјесеци су били испод прописаних граничних вриједности ($200 \mu\text{g}/\text{m}^3$).

Табела 4. Средње дневне вриједности сумпор-диоксида ($\mu\text{g}/\text{m}^3$) током мјесеца децембра 2012. године⁷

Средње дневне вриједности	
Датум	Сумпор-диоксид ($\mu\text{g}/\text{m}^3$)
01.12	-
02.12	-
03.12	-
04.12	-
05.12	-
06.12	-
07.12	-
08.12	-
09.12	-
10.12	-
11.12	-
12.12	-
13.12	2.39
14.12	4.27
15.12	6.32
16.12	3.51
17.12	2.99
18.12	3.20
19.12	0.31
20.12	0.33
21.12	0.44
22.12	0.23
23.12	1.24
24.12	3.99
25.12	5.60
26.12	10.43
27.12	0.93
28.12	1.63
29.12	0.24
30.12	0.31
31.12	0.46
Гранична дневна средња вриједност	125

⁷ Када су у питању средње дневне вриједности сумпор-диоксида ($\mu\text{g}/\text{m}^3$) за 2012. годину мјерења су вршена само у мјесецу децембру.

Све измјерене вриједности сумпор-диоксида ($\mu\text{g}/\text{m}^3$) које су представљене у Табели 4 током мјесеца децембра (13 дана валидних мјерења) посматране у односу на граничне вриједности значајно су испод прописаних граничних вриједност од 125 ($\mu\text{g}/\text{m}^3$).

На основу свега наведеног закључујемо да је повећано загађење ваздуха у зимском периоду и то у великим количинама посебно због гријања, то јест због употребе чврстих горива као што су угаљ и дрва. Повећано загађење ваздуха изазива велике посљедице на живот грађана у Пљевљима.

Трози и др. [Trozzi et al] сматрају да ће се укупне емисије свих анализираних загађивача повећавати у наредним годинама, уколико се не примијене мјере смањења загађености. Емисије азот-оксида расту за 28%, а емисије сумпорних оксида за 20%, док се емисија честица повећава за више од 300%, што може довести до веома озбиљних проблема када је општина Пљевља у питању. Повећани раст загађујућих честица настаје услед повећања броја становништва и потрошње енергије углавном због гријања. Зато се може закључити да су усвајање и примјена мјера смањења загађености ваздуха неопходни како би се избјегло погоршање квалитета ваздуха у општини Пљевља (Trozzi et al, 2013).

Честа појава температурних инверзија, посебно на простору пљеваљске котлине, проузрокује задржавање полутаната који су производ сагоријевања фосилних горива, емисија из саобраћаја и сличних извора, непосредно изнад тла, што доводи до појаве високих концентрација загађујућих материја у приземном слоју атмосфере (Информације о стању животне средине у Црној Гори, 2013).

Када узмемо у обзир временски период од 2012. до 2020. године према подацима из Агенције за заштиту природе и животне средине Црне Горе загађење ваздуха у Пљевљима није смањено. Можемо закључити да је квалитет ваздуха у Пљевљима веома оптерећен суспендованим PM_{10} и $\text{PM}_{2,5}$ честицама (током сезоне гријања) и да су прекорачене све прописане граничне вриједности.

ЗАКЉУЧАК

На основу свега наведеног закључујемо да квалитет ваздуха у Пљевљима погоршавају загађујуће материје које се неконтролисано из многих индустријских објеката испуштају у атмосферу. Због самог развоја индустрије, данас је присутна све већа количина прашине и дима који се у великој мјери стварају изнад града. Када узмемо у обзир да је од 365 дана у години, просјечно око 200 дана под маглом, јасно нам је какав је однос између чистог и загађеног ваздуха, самим тим и осунчаност града је веома смањена. Као једна од основних посљедица нарушавања природне средине сматра се недовољно развијена човјекова свијест о очувању средине у којој живи. У посљедње вријеме долази до прекорачења нормалних вриједности загађености ваздуха, што има негативне посљедице по становништво Пљеваља.

Када узмемо у обзир да је посљедњих деценија ваздух у Пљевљима веома загађен долазимо до закључка да се јављају многа обољења код становника Пљеваља, који свакодневно страхују за своје здравље. Оно што је веома битно јесте да у наредном периоду треба предузети мјере како би се одређени проблеми загађености ријешили. Чињеница је да је чист ваздух један од најзначајнијих услова за развој човјека, као и за очување његовог здравља.

ЛИТЕРАТУРА

Мишовић, С. (2006). *Пљеваљски крај – географска проучавања*, Скупштина Општине Пљевља, Пљевља.

Вујовић, П. (1959). *Поднебље Црне Горе*, Зборник радова петог конгреса географа СФРЈ, Титоград, 93–97.

Текст са интернета

Агенција за заштиту природе и животне средине Црне Горе. Мјесечни извјештаји о квалитету ваздуха (2011, 2012). <https://epa.org.me/mjesečni-izvještaji-o-kvalitetu-vazduha/> Преузето: 9. 2. 2021.

Elaborat procjene uticaja na životnu sredinu eksploatacije uglja na PK "Potrlica" Pljevlja, (2015). <http://www.mans.co.me/wpcontent/uploads/2015//ElaboratUticajaPKPotrlica.pdf>. Преузето: 9. 2. 2021.

Informacije o stanju životne sredine u Crnoj Gori (2013). <https://epa.org.me/wp-content/uploads/2017/12/Informacijaostanjuziv.sredineza2013.pdf>. Преузето: 15. 2. 2021.

Trozzi, C., Villa, S., Knezević, J., Leonardi, C., Pejović, A. & Vaccaro, R. (2013). Air quality study for Montenegro Pljevlja area. Techne Consulting srl, Rome, Italy and Ministry of Sustainable Development and Tourism of Montenegro, 234–242. [https://Air quality study for Montenegro Pljevlja area](https://Air%20quality%20study%20for%20Montenegro%20Pljevlja%20area). Преузето: 10. 2. 2021.

Vazduh.info (2019). Stvari koje je neophodno znati o PM 10 česticama i kako se zaštititi. <https://www.vazduh.info/saznajte-vise-o-pm-10-cesticama-i-kako-se-zastititi/>. Преузето: 11. 2. 2021. године.

Vazduh.info (2018). Šta su PM 2.5 čestice i zašto bi trebalo da se zabrinete? <https://www.vazduh.info/sta-su-pm2-5-cestice/>. Преузето: 11. 2. 2021.

Zagađenje vazduha i zdravlje u Crnoj Gori (2014). https://www.env-health.org/IMG/pdf/heal_briefing_air_mngversion.pdf. Преузето: 15. 2. 2021.

Filip D. Bulatović
University of East Sarajevo
Faculty of Philosophy
Department of Geography

ANALYSIS OF AIR QUALITY IN PLJEVLJA FROM 2011. TO 2012.

Summary

Air pollution is an important risk factor for health in Montenegro and worldwide. The paper presents data on air quality in Pljevlja from 2011. to 2012.

Measurements show that the main causes of air pollution are: industry, traffic and individual furnaces during the heating season. One of the main polluters is the “Coal Mine Pljevlja”. According to the state of the environment report 1,8 million tonnes of coal is consumed annually in Pljevlja. The largest exceedance of the prescribed limit value of PM₁₀ particles, which was 586.4µg/m³, was recorded on 09.11.2011.

Air pollution affects the increase in respiratory diseases of citizens. It also has a great negative impact on quality of life in Municipality Pljevlja, so the data on a large outflow of population from this municipality are not surprising.

Pljevlja is one of the most polluted cities, not only in Montenegro but in Europe as well. When we consider that 200 days out of 365 in a year are under fog it 's clear what is the correlation between clean and polluted air. What is crucial for the city itself is that certain measures should be taken in order to reduce air pollution as much as possible. If the necessary measures are not taken, air pollution will increase and cause great consequences for the city Pljevlja.

Keywords: Pljevlja, air quality, air pollution, industry.

Željka G. Dragičević*
Univerzitet u Istočnom Sarajevu
Filozofski fakultet Pale
Katedra za sociologiju

KARAKTERISTIKE SUKOPA MEĐU DRUŠTVENIM GRUPAMA

Živimo u savremenom društvu nemira, gdje je gotovo neophodno postalo da upoznamo i shvatimo pojam društvenih sukoba koji predstavljaju jednu od osnovnih društvenih pojava. Društvo, kao dinamičku cjelinu, odlikuju kako integrativni, tako i dezintegrativni procesi, tj. različite vrste sukoba, koji su naročito izraženi u savremenosti (usljed procesa globalizacije), u kojoj se kao nove vrijednosti nameću individualnost, različitost mišljenja, pluralizam ljudskih prava, te mnoge druge. Na ovaj način, sukobi u društvu, kako grupni tako i individualni, postaju neizbježna realnost svakog pojedinca koja prati skoro sve faze života.

Cilj rada je akcentovati značaj proučavanja društvenih sukoba, teorijski analizirati pojam i karakteristike društvenih sukoba, konkretnije sukoba među društvenim grupama, kako bismo lakše došli do moguće regulacije i konstruktivnih rješenja datog sukoba ili do sprečavanja nesagledivih posljedica do kojih međugrupni sukobi mogu dovesti.

Ključne riječi: društvo, društvene grupe, društveni sukob, međugrupni sukob, globalizacija.

UVOD

Usljed različitih protivrječnosti u savremenosti, koje su velikim dijelom potpomognute procesom globalizacije, društva postaju preokupirana različitim problemima čija nagomilavanja stvaraju konfliktne situacije i sukobe u društvu. Međugrupni sukobi su postali realnost savremenog društva, iako se nekada očekivalo da ta savremenost donese jednakost i demokratiju.

Društvene sukobe moramo posmatrati s aspekta više uloga koje imaju u društvu, koje mogu biti pozitivne i negativne. Prvenstveno možemo istaći to da sukobi potpomažu uviđanju određenih problema i nedostataka u društvu, čime se dalje može raditi na pronalasku njihovih rješenja ili bar tome da nam sukob koristi kao stimulans u smislu poboljšanja uslova života ljudi. Ukoliko bismo zanemarivali njihovo postojanje i pravili se da živimo u harmoniji, to bi

* zeljkadragicevic96@gmail.com

dovelo do konstantne stagnacije društva. Ovo dalje implicira da sukobi mogu dovesti do određenih rješenja, kao i promjena koje dalje mogu doprinijeti progresu društva. Negativnu stranu možemo uvidjeti ukoliko određeni sukobi među društvenim grupama dovedu do trajnog poremećaja odnosa u društvu, koji se ispoljavaju kroz sužavanje vidokruga različitosti ideja ali i prava negiranja drugog, čime se čitavo društvo može dovesti do dezintegracije i propadanja. Ipak, sukobe ni u kom slučaju ne bismo smjeli zanemarivati, jer bismo se na taj način udaljili od realnosti.

Ova tema su neopravdano zanemarili tradicionalni, ali i savremeni sociolozi. Ovdje ne težimo da ukažemo koje učenje o društvenim sukobima je ispravno a koje ne, niti da izdvojimo bilo koje od njih kao “kraljnu istinu o sukobima”, nego samo da ukažemo na to da različita shvatanja mogu da nam posluže kao putokaz za dalja proučavanja opštih karakteristika sukoba među društvenim grupama.

Opšte karakteristike sukoba među društvenim grupama (s osvrtom na multietnička društva)

Na početku, bitno je istaći da ne postoji jedna univerzalna, opšteprihvaćena definicija društvenih sukoba. Uopšteno, sukob možemo definisati kao postojanje dvije suprotstavljene strane/mišljenja, gdje se ostvarivanje ciljeva jedne strane kosi sa ostvarivanjem ciljeva druge strane. Kozler [Coser] smatra da je društveni sukob početno određen kao borba oko vrijednosti i zahtjeva za oskudnim položajima, moći i resursima, u kojoj su ciljevi protivnika da neutrališu, povrijede ili unište svoje suparnike (Kozler, 2007). Šijaković dodaje da se pod društvenim konfliktom podrazumijeva nastojanje jednog društvenog subjekta da ostvarujući svoje interese i ciljeve, svojom akcijom onemogućiti potrebe, interese i ciljeve drugog subjekta, nekada čak i da potisne drugi subjekt, u smislu da on odustane od borbe za cilj (Šijaković, 2008). Bitno je istaći da pojam sukoba ne smijemo svoditi samo na pojam ratova, što se često radi u literaturi, već on ima različite oblike. Rat je najnasilniji i najteži oblik sukoba. Sukob je uvijek sredstvo da dođemo do određenog cilja, pa zbog toga moramo imati u vidu da u određenim situacijama možemo koristiti neko drugo sredstvo za postizanje cilja, npr. pregovore, kompromise itd., što sukobljene strane često zanemaruju.

Govoreći o društvenim grupama ne možemo a da ne pomenemo da su ljudi po svojoj prirodi društvena bića koja, zbog svojih najrazličitijih potreba, pripadaju različitim društvenim grupama. Društvene grupe pomažu članovima društva da se integrišu u samo društvo. Pojam društvene grupe, takođe, možemo različito definisati. Jedna od najzastupljenijih je da je to skup

troje i više ljudi koje povezuju iste potrebe, interesi i ciljevi, koji zajednički obavljaju određenu funkciju u društvu. Ipak, usljed različitosti interesa različitih društvenih grupa, javljaju se česti međugrupni sukobi, koji katkad zauzmu i šire razmjere. Najvažnija društvena grupa je porodica. Kada je riječ o ovoj temi, možemo pomenuti međugeneracijski sukob između/u porodica/ma, koji je trenutno zastupljen u našem društvu (u tranziciji) gdje ugrubo razlikujemo dvije generacije tradicionalne i moderne. Prvu generaciju odlikuje tradicionalna porodica i mišljenje, gdje se poštuje autoritet starijih, djeci se ne pridaje prevelika pažnja, poštuju se duhovne vrijednosti, srodnički odnosi se održavaju na visokom, prisnom nivou. Sukob se javlja sa mlađom generacijom, gdje se, u skladu sa nametnutim modernostima društva, cijene druge, najčešće materijalističke vrijednosti i u skladu sa tim vaspitavaju djeca, zalaže se za kvantitet a ne kvalitet, hedonizam, djeca dospijevaju u centar pažnje svake porodice, odnosi među srodnicima zahladne... Dalja pitanja vezana za sukob i porodicu možemo povezati sa nasiljem u porodici. Međutim, kako se tu radi o sukobima unutar društvene grupe, to ne spada u okvire našeg rada. Akcentujući u većoj mjeri termin sukoba, samu njegovu prirodu, kao i sukob kao oblik interakcije među društvenim grupama, u ovom poglavlju smo opravdano zanemarili i dalju priču o društvenim grupama. Polazeći od nekih uopštenih karakteristika o sukobima, postepeno prelazeći na karakteristike sukoba među društvenim grupama, pozitivne ali i negativne, u nastavku ćemo pokušati detaljnije objasniti temu rada.

Od teoretičara sociologije, kako tradicionalnih tako i modernijih, možemo naučiti prvu stvar vezanu za sukobe, to jeste da u svakom od njih postoje dvije strane, koje su suprotstavljene, a da ne postoji treća strana. Ukoliko se uključi treći akter, ili čak više njih (koje obično nazivamo posrednicima, medijatorima u novije vrijeme), on se obično opredjeljuje za jednu od postojeće dvije strane.

Druga opšta karakteristika jeste da na sukobljenim stranama mogu biti pojedinci ili društvene grupe. Pažnju ćemo usmjeriti samo na društvene grupe, gdje moramo praviti razliku između pripadnika grupe kao privatnog lica i pripadnika grupe kao predstavnika kolektiviteta ili kako Kozer navodi Zimela [Simmel] – onaj u kojem je cilj ličan, i subjektivan i drugi u kojem cilj spora ima bezličan, objektivan karakter (Kozer, 2007). U prvom slučaju te osobe se često vode svojim ličnim, individualnim interesima, pod maskom da rade za grupni interes i egoisti su. Na drugoj strani je osoba koja prevazilazi lični interes, radeći za dobrobit čitave grupe.

Kao treću odliku možemo navesti to da strane u sukobu moraju prihvatiti da sukob postoji, ali i jedna drugoj priznati da imaju legitimne interese, koji su suprotstavljene, o čemu je najviše pričao teoretičar Darendorf [Dahrendorf] (Шљукић, 2012). Ukoliko žele da imaju

neki pozitivan efekat od tog sukoba, svaka od strana mora da prihvati da njoj protivna strana ima pravo da zastupa svoje interese. Pretvaranje obje strane da sukob ne postoji može dovesti do njegovog negativnog ishoda, kako Darendorf kaže da pokušaj da se zamagle linije sukoba ideologijama harmonije i jedinstva umjesto da smanjuje, samo povećava nasilje kao manifestaciju sukoba (Dahredorf, 1959).

Sljedeća odlika sukoba među društvenim grupama jeste to da su obično kod svake od strana zastupljena neprijateljska osjećanja (često zamijenjena pojmom mržnje) prema spoljašnjoj grupi. Ta neprijateljska osjećanja, koja su jedan od preduslova za sukob, vremenom se transformišu u neprijateljski nagon, koji sam po sebi nije dovoljan za objašnjenje sukoba. Potrebno je da se oni usmjere prema konkretnoj grupi, da izazovu reakciju kod druge grupe, kako bismo mogli govoriti o sukobu. Neke stroge grupe često znaju same da umisle spoljašnje prijetnje/neprijateljstva drugih.

Oslanjajući se na prethodnu karakteristiku, moramo istaći da konstantna neprijateljska osjećanja među društvenim grupama, koja dalje vode do sukoba u društvu, održavaju društvenu stratifikaciju, čime dalje negiraju mogućnost brisanja granica svake grupe ponaosob, ali i razvrstavaju grupe na društvenoj ljestvici (tako što one i preko sukoba upoređuju svoje moći). Većina teoretičara ističe i da upravo sukob pravi razlike između unutrašnje grupe (grupe kojoj pripadamo) i spoljašnje grupe (svih drugih grupa).

Ukoliko govorimo o intenzitetu sukoba, o kojima je najviše pisao teoretičar Kozer, osvrćemo se na emocionalno učešće kod učesnika u sukobu. Prvenstveno smatrajući da osobe koje posvećuju svoju cjelokupnu ličnost društvenoj grupi, njima se češće javljaju osjećaji ljubav – mržnja, prijateljstvo – neprijateljstvo. Što je odnos u grupi prisniji (npr. u porodici), veće su šanse da se potisnu negativna osjećanja. Ta osjećanja se slobodnije iskazuju prema nekim spoljašnjim grupama. Svemu ovome doprinosi to što ukoliko dođe do izražavanja tih negativnosti, dovodi se u pitanje sama osnova grupe, na kojoj ona počiva. Kozer navodi i dva fenomena koja dovode do visokog intenziteta sukoba: 1) ukoliko faktori i stanje koji uzrokuju sukob duže traju, sukob će biti intenzivniji i 2) ukoliko faktori i stanje koji uzrokuju sukob kratko traju, intenzitet sukoba će biti slabiji (Kozer, 2007).

Još jedna bitna odlika jeste da sukob među društvenim grupama možemo posmatrati kao povezujući činilac. Jedan od načina je da članove grupe koja se nalazi u sukobu sa drugom grupom povezuje u čvršću cjelinu, zbog aktiviranja odbrambenih mehanizama grupe, i na taj način sukob potpomaže ustanovljenju, kao i održanju identiteta te grupe, nasuprot spoljašnjosti. Drugi od njih jeste to što sukob povezuje dvije strane na način da one prije tog sukoba nisu bili ni u kakvom odnosu.

Sukob među društvenim grupama možemo posmatrati u smislu sukoba kao održavajućeg faktora u smislu održavanja odnosa između dvije društvene grupe. Prvenstveno on omogućava ispoljavanje neslaganja, čime svaka od sukobljenih strana može iskazati svoj stav, što se posebno ističe u savremenosti. „Ako u određenom društvu ne postoje takvi uslovi koji bi omogućili da se bijes i nezadovoljstvo iskažu u uzajamnim odnosima, pripadnici tog društva mogu odreagovati povlačenjem, što doprinosi nagomilavanju potencijalnog naboja koji lako može da se aktivira i uništi društvenu strukturu“ (Обреновић, 2012: 286). Zbog toga sama društva omogućavaju uslove za ispoljavanje nezadovoljstva, najčešće putem institucija “sigurnosnih ventila”, kako ih naziva Kozer.

Bavljenje funkcionalnim aspektima društvenih sukoba ne negira to da su neki od njih destruktivni za jedinstvo grupe ili da vode ka dezintegraciji određenih društvenih struktura. Ovo dalje znači da ukoliko se sukobi među društvenim grupama ne uspiju riješiti sporazumno – razgovorom i kompromisom, dolazimo do disfunkcionalnih sukoba koji su rjeđe prisutni u društvu ali su većeg obima i posljedica. Oni destruktivno djeluju na cjelokupno društvo, najčešće su praćeni nasiljem, pa čak mogu dovesti i do njegovog raspadanja. Nasilje samo po sebi ugrožava osnovne ljudske potrebe kao što su opstanak, zdravlje, sigurnost, samoostvarivanje identiteta, slobodu (što dalje znači da ugrožava i sam život), a ograničava i mogućnosti zadovoljenja tih osnovnih potreba (Vidović i Radovanović, 2004). Ovi sukobi najčešće rezultiraju nezadovoljstvom, slabljenjem međuljudskih odnosa, lošom komunikacijom, smanjivanjem djelotvornosti društvenih grupa, isključivanjem mogućnosti dolaska do pozitivnih promjena...

Sukob predstavlja istorijsku, ali i aktuelnu paradigmu svake društvene zajednice. U okviru ove teme ne možemo a da ne pomenemo neke od ekstremnih vrsta društvenih sukoba, u koje svrstavamo ratove i terorizam. Društveni sukobi se nerijetko svode samo na jedan svoj oblik, i to najnasilniji, najnegativniji oblik društvenog sukoba – rat. On, najblaže rečeno, predstavlja pokušaj da se oružanom borbom dođe do prestanka sukoba, tj. njegovog rješenja, uz potčinjavanje jedne strane drugoj (uništenje moći drugoj strani). Neminovno je da obje sukobljene strane trpe određene posljedice. Na ovom stadijumu sukoba se obično zanemaruju ili ignorišu osnovni principi čovječnosti (Vidović i Radovanović, 2004).

Našu državu – BiH možemo uzeti kao primjer takvog sukoba i države, koja je u bliskoj prošlosti preživjela građanski rat zbog nepriznavanja jednakog prava srpskom narodu na samoopredjeljenje kakvo je pravo priznato Hrvatima u Hrvatskoj, odnosno muslimanima u Bosni i Hercegovini, gdje su muslimani imali za cilj stvaranje islamske države u srcu Evrope (Шуваковић, 2012: 59), ali i kao primjer države u okviru koje se i dalje vodi sukob oko prava

na postojanje i opstanak njenog entiteta Republike Srpske. Ovaj sukob „možemo nazvati osnovnim, jer posmatrajući druge sukobe u okviru BiH, zaključujemo da su izvedeni iz osnovnog sukoba“ (Шљукић, 2012: 43). Zbog toga se moramo pomiriti sa tim da stanje naše države nije mnogo promijenjeno od 1992. godine (s tim da je prestao nasilni sukob – rat), da sukob itekako postoji, te da se ne pretvaramo da imamo objektivnog posrednika u rješavanju sukoba, kao što to Zapad pokušava da nametne. „Vojnički rat u BiH je prestao, ali je nastavljen rat drugim sredstvima: propagandnim, simboličkim, političkim, ideološkim, edukativnim, vjerskim, medijskim, porodičnim“ (Ковачевић, 2012: 18).

U vezu sa ratom, kao fizičkim nasiljem, možemo dovesti terorizam koji predstavlja mentalno nasilje, a djeluje pomoću psihološkog pritiska. Terorizam je važan sociološki fenomen koji se vezuje za savremeno doba, a koji se zasniva na teroru nevinih, običnih ljudi, te njihovoj nesigurnosti, zbog grupe ljudi koja najčešće ima određene političke ili socijalne ciljeve, čime se doprinosi prijetnji svjetskom miru i globalnom napretku. Mnogi teoretičari ističu da se religijski ciljevi često koriste kao ideološki pokretači da bi se nasilje opravdalo, ali oni nisu presudni motivi takve akcije. Različiti uticaji (političkih, vjerskih, ekonomskih, ideoloških, psiholoških...) koji su doveli do nastanka terorizma impliciraju da ga treba izučavati multidisciplinarno. Kako predstavlja relativno novu pojavu u društvu, teško je dati njegovu opšteprihvaćenu definiciju, ali se većina autora slaže sa konstatacijom da je potrebno da uklonimo njegove uzroke, kako bismo ga uspješno suzbili.

Govor o sukobima zavisi od “svjetske scene”: ukoliko imamo dominaciju neke ideologije, proćavanje će biti potisnuto, jer svaka ideologija teži da prikaže idealnu sliku društva, što je daleko od stvarnosti. Bez obzira na pluralizam gledišta globalizacije, većina teoretičara podržava konstataciju da se radi o procesu koji donosi brojne i brze promjene u sferi ekonomije, politike, kulture... Upravo u tome možemo uvidjeti objašnjenje na pitanje zbog čega se globalizacija odlikuje brojnim sukobima – ubrzanje društvenih promjena dovodi do češćih sukoba. Sukobi se u vremenu globalizacije u daleko najvećem broju slučajeva vode unutar i između različitih organizacija, kojima savremena društva obiluju: političkih i ekonomskih, vladinih i nevladinih, legalnih i ilegalnih, vojnih, kulturnih itd. (Шљукић и Шљукић, 2018).

Prostor gdje mi živimo – Balkansko poluostrvo je značajna granica između sukobljenih Istoka i Zapada, mjesto “susreta različitosti”, što nam posebno otežava dostizanje stanja dugotrajnijeg mira. Sem spoljašnjih sukoba između naše države i velikih sila, kroz istoriju, poslednjih tridesetak godina intenzivno poćinje destruktivno djelovanje spoljašnjih faktora (velikih sila) koje sve više akcentuju naš sukob u sopstvenoj državi. “Svjetska scena” poćinje

da se prenosi na našu državnu, gdje se sve više ističu nejednakosti i razlike među religijama, produbljuje jaz između bogatih i siromašnih... Uz to, ne smijemo zaboraviti miješanje Zapadnih sila u „naše poslove“ i njihovo rješavanje naših problema.

Zbog svega navedenog, u okviru ovog dijela rada posebnu pažnju moramo posvetiti multietničkim/pluralnim društvima, koja predstavljaju neke od najranijih naziva za rana, podijeljena i konfliktna društva (Милошевић-Шошо, 2013). Sam termin multikulturalizam nas, u teoriji, upućuje na poželjnost i pozitivnost “multi kultura”, to jeste više kultura u okviru jedne države (što i sama globalizacija propovijeda – što više različitosti, ali i individualizma), koje treba međusobno da šire toleranciju. Ipak, praksa je često suprotna tome što teorija zagovara, te suprotstavljenosti različitih kultura i nacija u okviru jedne države postaju naša realnost. Ovdje možemo uzeti kao primjer naše stanje u BiH, gdje jedna nacija teži da dominira, da se nametne drugoj, a druga da se njoj potčini i/ili potpuno uništi (čime se diskriminiše druga strana), baš kao što moćne Zapadne sile teže da nametnu svoj uticaj, u okviru različitih aspekata društva, na svjetsku scenu – takozvano “globalno selo”. Kao „jedan od glavnih uzroka za sukobe među takvim tipovima društvenih grupa na našim prostorima jesu etnički stereotipi, kao široko uvriježena, uglavnom negativna mišljenja o drugim narodima, koje potpomaže i sam uticaj medija na, konkretno, stanovništvo u BiH“ (Милошевић, 2012: 218). Stereotype možemo definisati i kao generalizaciju jedne društvene grupe, veće ili manje, na osnovu njenih osobina koje je odlikuju, ali i na osnovu različitosti te društvene grupe od ostalih. Kao drugi uzrok za sukobe, koji, takođe, potpomaže pokušaju diskriminacije, možemo navesti etničke predrasude. Predrasude možemo definisati kao unaprijed stvoren stav o određenoj društvenoj grupi, podstaknut na osnovu njenog identiteta, a ne sopstvenog iskustva. Danas su se proučavanja stereotipa i predrasuda usredsredila na ličnosti onih koji ih imaju, zbog toga što moderne metode istraživanja više odgovaraju takvim istraživanjima, dok društvene funkcije stereotipa i predrasuda bivaju zanemarene (Kozer, 2007).

Mogućnost rješavanja ili bar umanjjenja sukoba, posebno u multietničkim društvima, kao da postaje utopija. Prvenstveno se to pokušavalo prisilno postići, kako bi se prekinuo antagonizam među različitim stranama, što je dovodilo do ratova, ali ne i konkretnijih rješenja. Neki autori preporučuju što veća neutralisanja suprotnosti među njima, što nije uvijek moguće, posebno uzimajući u obzir različitost tih suprotnosti. Zbog toga, drugi ističu da širenje kulture mira, koja počinje od porodice, vaspitavajući djecu od najranijeg doba u tom duhu, može doprinijeti smanjenju intenziteta ovih sukoba, ali ne i konačnom miru. Ovdje se velika pažnja mora posvetiti balansiranju između očuvanja nacionalnog identiteta, s jedne strane, i

prihvatanje kulture mira, tj. različitosti koje posjeduju druge nacije, s druge strane, kako ne bismo izgubili sopstveni identitet, a opet poštovali druge nacije.

Uopšteno, ishodi sukoba mogu biti različiti, u zavisnosti od ponašanja sukobljenih strana: dominacija/nadjačavanje jedne strane, povlačenje obje strane iz sukoba koje smatraju da je bolje očuvanje mira čak i pod cijenu zanemarivanje ličnih interesa, sklapanje kompromisa gdje se iskazuje umjerenost u zadovoljavanju interesa zastupljen kod obje strane kao i vraćanje zajedničkoj osnovi pomoću koje se prave dogovori, saradnja između sukobljenih strana gdje najčešće obje strane više dobijaju nego što gube kroz djelimičnu redefiniciju svojih ciljeva... U svakom od njih ne možemo a da ne istaknemo značaj zdrave komunikacije među sukobljenim stranama. Ona obezbjeđuje mogućnost da se glas obje strane čuje, čime se stiču osjećaji uvažavanja i prihvatanja kroz razmjenu mišljenja i ideja, te se na taj način postiže veća motivacija za rješavanje sukoba.

ZAKLJUČAK

Svaki sukob ima mogućnost da bude funkcionalan ili disfunkcionalan, što zavisi od ponašanja društvenih grupa u njemu. Ipak, najčešće nas asocira na svoje loše posljedice. Posmatranje sukoba kao nečega pozitivnog i dobrog u savremenosti dovodi do toga da on potpomaže uočavanju određenih društvenih problema, kao i njihovom „ovladavanju“, pa i rješavanju, usljed mogućnost sagledavanja više različitih strana, te izvlačenja iz svake od njih nečeg pozitivnog, čime dolazimo do nove slike koja se zasniva na objektivnijem gledištu. Sukob sprečava stagnaciju društva, te na taj način potpomaže samom razvoju čovjeka kao kreativnog, stvaralačkog bića i na taj način njegovom doprinosu određenoj grupi. Posmatrajući sukobe na ovaj način možemo zaključiti da oni učvršćuju i sam identitet društvene grupe. Prevelik broj sukoba i gubitak kontrole nad njima dovode do nefunkcionalnosti grupe ili odnosa između više društvenih grupa. Negativna strana sukoba se ogleda i u mogućnosti trajnog poremećaja društvenih odnosa, pa čak i potpunog rušenja društva. Možemo zaključiti da je umjereni broj sukoba potrebna za produktivno funkcionisanje društva, jer je skoro svaki napredak proizvod nekog sukoba. Ipak, da li će sukob doprinijeti usaglašavanju suprotstavljenih strana ili do disfunkcionalnosti društva u najvećoj mjeri zavisi od društvene strukture u kojoj se taj sukob javlja. Sukob je koban najčešće za one društvene strukture koje ne sadrže određeni stepen tolerancije i institucionalizacije sukoba, a koje dozvoljavaju da se neprijateljska osjećanja preusmjeravaju ka disfunkcionalnosti društva.

Zbog svega navedenog, smatramo da se trebamo držati konstatacije da samo laička misao može podržati stav da je sukob u potpunosti iracionalan i rušilački, koga treba izbjeći i eliminisati. Ističući očuvanje mira kao osnovni cilj u savremenosti moramo napomenuti i da se on ne očuvava samo neuzimanjem oružja, već i tolerancijom, uvažavanjem drugog. Ono što je bitno jeste da pojam društvenih sukoba u savremenom društvu nije više tabu tema, a nama ostaje pitanje kako balansirati sukobima u globalnom društvu kako bismo dostigli stanje nenasilnog društva, te kako sukobi među društvenim grupama ne bi doveli do nesagledivih posljedica po čitav svijet i na koje načine ih regulisati, kako bi mogli potpomoći napretku društva.

LITERATURA

Dahrendorf, R. (1959). *Class and Class Conflict in Industrial Society*. London: Routledge and Kegan Paul Ltd.

Kozer, L. (2007). *Funkcije društvenog sukoba*. Novi Sad: Mediteran Publishing.

Šijaković, I. (2008). *Sociologija – uvod u razumevanje globalnog društva*. Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Ekonomski fakultet.

Vidović, S. i Radovanović, M. (2004). *Spremno u sukobe – recepti za bolje bavljenje sobom, drugima, međusobnim odnosima i konfliktima*. Beograd: Nemačka organizacija za tehničku saradnju (GTZ).

Ковачевић, Б. (2012). Запад и конфликти. У Б. Ковачевић и Д. Вејновић, *Зборник радова Конфликти* (9–26). Бања Лука: Клуб интелектуалаца 123.

Милошевић, Б. (2012). Етнички стереотипи као узрок друштвених сукоба у БиХ. У Б. Ковачевић и Д. Вејновић, *Зборник радова Конфликти* (218–228). Бања Лука: Клуб интелектуалаца 123.

Милошевић-Шошо, Б. (2013). *Мултиетничко друштво и девијантне појаве*. Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

Обреновић, П. (2012). Теорија и пракса друштвених сукоба. У Б. Ковачевић и Д. Вејновић, *Зборник радова Конфликти* (280–291). Бања Лука: Клуб интелектуалаца 123.

Шљукић, С. (2012). Два предуслова решавања основног друштвеног сукоба у БиХ. У Б. Ковачевић и Д. Вејновић, *Зборник радова Конфликти* (42–49). Бања Лука: Клуб интелектуалаца 123.

Шљукић, С. и Шљукић, М. (2018). *Друштво и сукоб*. Београд: Завод за уџбенике.

Шуваковић, У. (2012). Двоструки аршини међународне заједнице – кључни узрок рата против Југославије и нестабилности на некадашњем Југословенском простору. У

Б. Ковачевић и Д. Вејновић, *Зборник радова Конфликти* (50–62). Бања Лука: Клуб интелектуалаца 123.

Željka G. Dragičević

University of East Sarajevo

Faculty of Philosophy

Department of Sociology

CHARACTERISTICS OF CONFLICTS BETWEEN SOCIAL GROUPS

Summary

In society, as a dynamic whole, in addition to harmony between individuals and social groups, there is also disharmony, that is different types of conflict. It is important to point out that there is no one universal, generally accepted teaching about social conflicts and their characteristics. Different theoretical foundations of conflict (conflict as a precondition for social change, conflict as a basic interaction in society, conflict as a pathology of society, conflict as a form of socialization, conflict as a driving force of society...) but also different characteristics of conflict between social groups (the recognition that conflict exists, hostile feelings, the impact on social stratification, the intensity of conflict, conflict as connecting and maintaining factor in society...) tell us that this is a complex phenomenon that we need to approach multidisciplinary.

Conflicts between social groups must be viewed in terms of the multiple roles they play in society, which can be both positive and negative. Whether a conflict will contribute to the harmonization of opposing parties or to the dysfunctionality of a society largely depends on the behavior of social groups in it as well as on the social structure in which the conflict occurs. Conflict is fatal most often for those social structures that do not contain a certain degree of tolerance and institutionalization of conflict, and which allow hostile feelings to be redirected towards the dysfunctionality of society.

Traditionally, conflict has long been viewed only as a negative phenomenon in society, which is wrong. Conflict often can have a positive product, which will benefit both parties to the conflict. That product of two conflicting parties is usually of better quality than the understanding of one of those parties. Also, the conflict between two social groups and their different opinions/ideas can help us on the way to greater objectivity and understanding of a particular problem. We can add to this that most sociologists, with the exception of those who belonged to the proponents of highly traditionalist ideas, believe that conflicts cannot be avoided because we cannot create a harmonious society. In further research, it is necessary not to underestimate and neglect the importance of sociologists on this topic, who need to have a certain value distance when studying conflict in some sense (although difficult, not impossible), and sociological study of consciousness to study conflict interests of two different sides in the conflict, without the possibility of an "objective" mediator. First of all, both opposing groups/parties must be aware and admit to themselves that they are in conflict, but also that the other side has certain interests for which it has the right to fight. If the relationship is set up that way, then it can be discussed and then the conflict can be replaced by some other means, such as compromise.

In this paper, we do not try to justify the notion of social conflicts, but to explain it, as well as to point out that a moderate amount of conflict is even necessary for the productive functioning of society, because almost every progress is a product of a conflict. In addition, it is necessary to continue research on these phenomena, in order to gain a more complete understanding of the dynamics of social groups, the causes of their hostilities, which would give results that would help us reduce negative conflicts accompanied by violence to a minimum, to make it easier to reach possible regulation and constructive solutions to a given conflict.

Keywords: social disharmony, social groups, characteristic of conflict, sociological study.

ИСТОРИЈА

Бојан Т. Марјановић*

Универзитет у Источном Сарајеву

Филозофски факултет

Катедра за историју

ЈАДАРСКИ КРАЈ У АПРИЛСКОМ РАТУ 1941. ГОДИНЕ

Основни циљ овог рада је приказивање дешавања на подручју Јадра за време мартовског пуча и Априлског рата, као својеврсног увода у устанак против окупатора у овом крају за време августа и септембра 1941. године. Дешавања за време мартовског преврата имала су свој одјек и у јадарском крају, где су се мештани Драгињца, Лознице и Лешнице спонтано прикључили демонстрацијама против Тројног пакта. У раду је такође дат приказ активности југословенске врховне команде за време њиховог повлачења преко овог подручја, као и процеса мобилизације на овом подручју. Завршни део рада је усмерен на коначни колапс југословенске војске приликом повлачења и успостављање окупационог поретка у овом крају. Такође, анализирају се и узроци брзог пораза југословенске државе у Априлском рату, који представљају мешавину спољашњих и унутрашњих чинилаца. Значај овог краја је био неоправдано потиснут у историографији Југославије будући да је јулски устанак истицан као почетак отпора окупатору. Први отпор окупатору се јавио управо на подручју Јадра, а Лозница је била први град у Европи ослобођен од нацизма.

Кључне речи: Мартовски пуч, Априлски рат, Јадар, окупација Лознице.

* bojanmar26@gmail.com

УВОД

Завршетком Првог светског рата дошло је до уједињења и ослобођења југословенских народа. У покушају да неутралише непријатељску жељу за нарушавањем Версајског поретка, долази до формирања Мале Антанте и Балканског пакта. Мала Антанта је требало да онемогући обнову Хабзбуршке монархије. Овај савез су сачињавале краљевина СХС⁸, Чехословачка и Румунија, а трајао је од 1920. до 1938. године. Минхенским споразумом и припајањем Судетске области Трећем Рајху долази до распуштања ове алијансе.

Балкански пакт је био споразум између Краљевине Југославије, Грчке, Румуније и Турске. Основни циљ овог савеза је било онемогућавање територијалне експанзије Бугарске и Италије. Овај пакт је потписан 09. 2. 1934. године у Атини. Недуго након потписивања споразума убијен је краљ Александар Карађорђевић. Овај пакт је био његова највећа заоставштина у спољној политици. Доласком Милана Стојадиновића на чело владе долази до промене спољне политике Краљевине Југославије која се све више окреће према Немачкој и Италији. Нападом Италије на Грчку 9. 10. 1940. године долази до распуштања Балканског пакта. Балкански пакт је делом одиграо дефанзивну улогу у нападу Сила осовине на Југославију 6. 4. 1941. године, јер Бугарска из страха од реакције Турске није узела учешће у нападу на Југославију.⁹

Нешто више од годину и по дана од избијања највећег сукоба у људској историји, односно Другог светског рата, Југославија се нашла пред ратном опасношћу – била је готово потпуно окружена снажним армијама нацистичке Немачке и фашистичке Италије, као и непријатељским владама осталих суседних држава. Једино са Грчком није било антагонизама.¹⁰

Након приступања Бугарске Тројном пакту 1. марта 1941. године, долази до снажног притиска да и Краљевина Југославија потпише исти. Приступање Југославије десило се у Бечу 25. марта 1941. године¹¹. Антифашистичко расположење народа, уз британска новчана помагања, омогућило је групи официра на челу са генерелом Душаном Симовићем да изврше државни удар, збаце владу Цветковић-Мачек и образују

⁸ Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца.

⁹ Бранко Петрановић, Историја Југославије 1918–1988, Неолит, Београд, 440 стр.

¹⁰ Јадар у прошлости, стр. 317.

¹¹ Веселиновић Ивко и Тошић Зоран (2011), Устанак у Јадру: истине и заблуде, Лозница 13. стр.

нову краљевску владу. Малолетни Петар II проглашен је пунолетним¹². У свим већим градовима одржани су протести против приступања Тројном пакту. Сама Лозница и околина нису били изузеци. Народ се спонтано почео окупљати и узвикивати пароле попут „*боље рат него пакт*“, „*боље гроб него роб*“.

Тридесетог марта донета је наредба о општем активирању, али ову наредбу не треба поистовећивати са општом мобилизацијом. Опште активирање је означавало трајно подизање борбене готовости трупа. Све школе у Југославији, по наређењу Министарства просвете, престале су да раде 1. априла 1941. године¹³. Хитлер је државни удар у Југославији доживео као личну издају и издао је наредбу да се изврше припреме за инвазију. У нападу на Југославију учествовало је око 50 немачких, италијанских и мађарских дивизија¹⁴. Бугарска и Румунија, иако су биле чланице Тројног пакта, нису нападе Југославију али су дале логистичку подршку и омогућиле пролаз немачким трупама.

ПРИСТУПАЊЕ ТРОЈНОМ ПАКТУ И МАРТОВСКИ ПУЧ

Други светски рат је избио нападом Немачке на Пољску 1. септембра 1939. године. Велика Британија и Француска стају у одбрану Пољске чиме рат добија светски карактер. Након брзе окупације Пољске Немачка се почиње фокусирати на западни фронт. Под брзим налетом Немачких снага 1940. године падају Данска, Норвешка, Белгија, Луксембург, Холандија и Француска. Након ових операција Немачка своје снаге фокусира на Британију, међутим ту губи ваздушни рат и поново се преусмерава на исток према СССР-у. Немачка је осигурала савез са Италијом, Мађарском, Бугарском и Румунијом, па је самим тим и изоловала Југославију. Ситуација се по Немачку закомпликовала нападом Италије на Грчку у октобру 1940. године. Немачка је покушавала да приволи Југославију на споразум првенствено због жеље да лакше пребаци трупе као испомоћ Италији али и да осигура свој „меки трбух“, тј. био је присутан страх од инвазије Британаца на Далмацију. Због свега тога Југославија се налазила у тешкој ситуацији. Све суседне земље су биле чланице Тројног пакта, а и претендовале су на југословенску територију. Због све већег притиска влада Цветковић-

¹² Исто 14.

¹³ Исто 14.

¹⁴ Исто 14.

Мачек потписује приступање Тројном пакту 25. марта 1941. године у Бечу. Ово је било веома непопуларна одлука у народу и због тога долази до војног пуча и проглашења краља Петра пунолетним.

АПРИЛСКИ РАТ У ОКОЛИНИ ЈАДРА

Јадар је област у западној Србији, која се простире око истоимене реке. За почетак ове области узима се град Осечина. Територија Јадра је подељена на два подрегиона: Горњи Јадар (око Осечине), који је део већег региона Рађевине и Доњи Јадар (у близини града Лознице, која се налази десетак километара југозападно од реке Јадар). Границе овог региона је тешко одредити, али може се рећи да је Јадар ограничен планинама Влашић, Цер, Гучево и Соколским планинама. Најважнија насеља у овој области су градови Лозница и Осечина, варошица Лешница, и насеља Брасина, Горња Ковиљача, Бања Ковиљача, Јадранска Лешница, Трбушница, Липнички Шор, Јелав, Доњи и Горњи Добрић, Комирић, Башчелуци, Крајишници, Драгинац, Горња и Доња Бадања, Јаребице, Велико Село, Тршић, Коренита, Цикоте и Клупци.

Данашња територија градске заједнице Лозница пред Други светски рат покривала је територију јадарског среза који се простирао на 675,76 km², што је представљало 19,21% територије подринског округа. Према попису од 31. марта 1931. године у јадарском срезу било је 8.112 кућа, 8.173 домаћинства са 45.749 становника. По вероисповести православаца је било највише, њих 44.775 (тј. 97,87%), муслимана 820 (1,79%), римокатолика 135 (0,35%), других вероисповести 19 (0,04%)¹⁵. Од укупно 45.749 становника привредно је било активно 18.343 лица, од тога 16.551 лице се бавило пољопривредом, 869 занатством и индустријом¹⁶.

Територија Краљевине Југославије била је подељена на 6 армијских и 16 дивизијских области, као и 49 војних округа. Подручје некадашњег Ваљевског и Подрињског округа у војном смислу је припадало Дринској дивизијској области са седиштем у Ваљеву. Дринска дивизијска област била је подељена на 3 војна округа, са седиштима у Ваљеву, Сремској Митровици и Шапцу.

¹⁵ П. М. Јосић, Привреда, становништво и друштво у Јадру између два светска рата /у:/ „Јадар у прошлости II“, Музеј Јадра/СИЗ Културе, Лозница 1990, 91.

¹⁶ Веселиновић Ивко и Тошић Зоран (2011) нав. дел. 18.

За подручје Јадра ратни план је предвиђао следеће¹⁷:

- Командно место Штаба Врховне команде Краљевине Југославије је у Бањи Ковиљачи и ту штаб треба да буде у стању мобилизације;
- Штабови Команде ваздухопловства војске и Команде ратне морнарице су у Лешници;
- Церска дивизија, у резерви врховне команде, мобилише се код Шапца;
- У Клупцима налази се ратни аеродром.

Овај крај је изабран за штабно мјесто јер се налазио у централном делу Југославије, Београд је био веома рањив, док је Бања Ковиљача била окружена планинама и брдима, а на левој страни ослањала се на реку Дрину и Босну и Херцеговину. Још пре избијања Првог Светског рата на том терену је изграђен низ утврђења који је требало да брани реку Дрину, која је била граница између Краљевине Србије и Аустроугарске монархије.

Врховна команда војске Краљевине Југославије стигла је 6. априла 1941. године у Бању Ковиљачу. Мобилисани војни обвезници из Подриња и Јадра одазвали су се позиву у високом проценту. Највише војних обвезника из Јадра мобилисано је у јединице Церске дивизије, чија су мобилизацијска места била у околини Шапца: 66. пешадијски пук у Мишару, 301. пешадијски пук у Слеччевићу; артиљеријски пук у Ваљеву, коњичке дивизије у Табановћу и Штитару, 6. пешадијски пук у Бијељини. Неколико регрута који су били рођени 1920. године било је мобилисано у јуришне четничке одреде у Шапцу, али су брзо враћени кућама. Многи војни обвезници, а нарочито млађи, нису били позвани у војску. Ово је стварало јаз између њих и старијих генерација које су их грдиле због кукавичлука и тражиле да се младићи добровољно јављају у јединице¹⁸.

Ваздушна одбрана Јадра са околином у случај рата припала је 2. ваздушној зони са седиштем у Сарајеву, која је имала обавештајни центар у Лозници са 147 осматрачких станица¹⁹. Уредбом о помоћној војсци земаљске одбране донетој 1940 . године могли су да буду мобилисани сви мушкарци способни за умни рад од 16 до 70 година, и способни за физички рад од 16 до 65 година. Ово је била добро замишљена наредба, али у пракси је остала углавном слово на хартији²⁰.

¹⁷ Велимир Терзић, Слом Краљевине Југославије 1941, Београд 1982, 165–169. стр

¹⁸ Драгослав Пармаковић, Јадар у време Другог светског рата (1941–1942) /у:/ „Јадар у прошлости II“, Музеј Јадра/СИЗ Културе, Лозница 1990, 319.

¹⁹ Исто 320.

²⁰ Исто.

Шестог априла Трећи Рајх отпочео је рат против Југославије. Тада је извршено зверско бомбардовање Београда, при чему је страдало око 4.000 цивила. Сама мобилизација је вршена поприлично споро и хаотично. Врховни штаб који је требало да стигне у Бању Ковиљачу 1. априла стиже ту тек 6. априла јер се налазио у Београду, а када је и стигао није имао своју везу²¹. Због свега тога наредба о општој мобилизацији је каснила и наређена је 7. априла.

Слабо наоружана југословенска армија није била тежак противник за модерно наоружане немачке снаге. Врховна команда се 9. априла повукла у Зворник због страха од брзог напредовања немачких снага. Немачке снаге улазе у Лозницу 13. априла 1941. године. Услед војне катастрофе због слабо наоружане армије али и деловања “пете колоне“, краљ и влада генерала Симовића напуштају земљу 15. априла 1941. године и одлазе за Лондон у коме су се већ налазиле владе неколико окупираних земаља. Пошто је краљевина Југославија била производ „Версајске Европе“ она је била опкољена реваншистичким земљама у окружењу. Те земље су покушавале да разбију Југославију споља али и изнутра. Бугарска се највише фокусира на ВМРО јер је преко њих покушавала да створи немире у Македонији и да је припоји себи, исто тако је давала подршку усташама. Италија је у жељи да припоји Далмацију ступила у контакте са усташама. Словеначки представници у влади Франк Куловец и Михо Крек су 9. 4. 1941. године преко посланства Словачке у Београду нудили Њемачкој издвајање Словеније из састава Југославије и њихово потпадање под власт Трећег Рајха.²² Још и прије избијања рата Мусолини је ступио у контакт са Павелићем и усташама 28. 3. 1941. године, у циљу разбијања Југославије изнутра.²³ Безусловна капитулација потписана је 17. априла 1941. године²⁴. Према Хитлеровом наређењу Југославија је подељена између Сила осовине. Десетог априла створена је Независна Држава Хрватска (НДХ).

Војна управа у Србији успостављена је 22. априла, за комананта је постављен Франц Беме који је био Аустријанац²⁵. Херман Геринг је лично послао Франца Нојхаузена као генералног опуномоћеника за економију у војној управи. Његов главни задатак је био да извуче што више ресурса из Југославије без обзира на последице²⁶.

²¹ Исто.

²² Исто, 385. стр.

²³ Бранко Петрановић, „Историја Југославије 1918–1988, Неолит, Београд, 441. стр.

²⁴ Веселиновић Ивко и Тошић Зоран (2011) нав. дел. 15.

²⁵ Исто 21.

²⁶ Драгослав Пармаковић, Јадар у време Другог светског рата (1941–1942) /у:/ „Јадар у прошлости II“, Музеј Јадра/СИЗ Културе, Лозница 1990, 331–332. стр.

У атару села Доњи Добрић код Лознице 21. априла четници-комите, пружајући отпор, убили су немачког официра. Била је то прва окупаторска жртва на просторима Југославије²⁷. У знак одмазде Немци су узели седамнаест мушкараца као таоце, а село су до темеља спалили. Увидевши да немају довољно снага да сами контролишу дати простор, Немци су кренули у потрагу за локалним становништвом вољним за сарадњу тј. колаборационистима. Милан Аћимовић био је један од њих, као полицајац који је школован у Немачкој. Остала лица вољна за сарадњу су били чланови Збора и Југословенске радикалне заједнице. Збор је направљен према угледу на Румунску „Гвоздену гарду“. Ово је био спој фашизма и радикалног православља. Овај покрет у народу није имао велики одјек. За разлику од њих Југословенска радикална заједница имала је јаку подршку у народу, њихов вођа био је Милан Стојадиновић који се у много чему угледао на Бенита Мусолинија и желио је да подражава образац његовог понашања. Обје ове групације у својим корјенима биле су антикомунистичке. Због своје проњемачке политике оне су сматране идеалним марионетама Трећег Рајха. Милана Стојадиновића су из страха да би могао постати потенцијална марионета сила осовина затворили прво на Илицу, касније је пребачен у Грчку да би по колапсу Грчке био пребачен код Британаца на острво Маурицијус²⁸. На простору Југославије настају два покрета отпора: партизани под командом Јосипа Броза Тита, као и ЈВУО (Југословенска војска у отаџбини) под командом Драгољуба Драже Михаиловића. Ова два покрета су на старту сарађивала, међутим, постепено на видело су испливале класне разлике унутар ова два покрета, као и унутрашња борба. Драгољуб Дража Михаиловић је био противник комунизма, али је исто тако осуђивао владу генерала Симовића, сматрајући да је она одговорна за брзи колапс Краљевине. Он је по убеђењима био монархиста и желео је да по завршетку рата буде враћена на престо династија Карађорђевића. Половином 1941. године због својих антикомунистичких погледа он је започео сарадњу са Немцима у жељи да потисне комунисте из Србије. У тим преговорима са немачким официрима Дража је захтевао да се мања места предају на управљање четничком покрету, док би Немци задржали контролу над великим градовима. Према овом плану, народ би и даље веровао да се четнички покрет противи окупатору а и комунисти би били потиснути из свих места.

У току припрема за устанак, напад на Лозницу и ослобођење тог града и Бање Ковиљаче у Јадру нису постојале организоване партизанске јединице, већ само

²⁷ В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939–1945*, Beograd 1992., 181. стр.

²⁸ <http://ubsm.bg.ac.rs/ID/1315/mid/1315-0261.jpg>

симпатизери комунистичког покрета. У Поцерини и Јадру била су само четири члана КПЈ, који су били учлањени у партијску ћелију у Лешници²⁹.

Главна личност у дизању устанка на простору Јадра био је Веселин Мисета под чијом је командом 31. августа 1941. године ослобођено прво веће место у окупираној Европи. Том приликом заробљена су 93 немачка војника, неколико их је убијено у борбама, а неколико рањено. Након рата побједом комуниста Веселин Мисета је потиснут у страну и његов значај је био заборављен. Тек пред крај комунистичког режима на видело су испливали документи о значају Мисете у ослобађању Лознице, тада је нарушен и мит да је први устанак избио у јулу јер су српски родољуби нападали немачке војнике још у априлу, а у Босни у мају месецу.

ЗАКЉУЧАК

Јадарски крај био је веома битан у Априлском рату јер је ту био смјештен главни штаб Краљевине Југославије. У овом крају избио је и први устанак у априлу месецу, четири дана након проглашења капитулације када су убијена два немачка војника. Први град који је ослобођен у Европи од Сила Осовине била је Лозница, а том приликом јуначки је погинуо један од иницијатора устанка, Веселин Мисета, који је у послератном периоду био заборављен. Брзи пад Краљевине Југославије десио се из више разлога. Главни разлог пада је нарушавање интегритета државе због унутрашњих неприлика. Словенци, Македонци, Хрвати и Муслимани нису били вољни да ратују за Краљевину, масовно су се предавали, па је чак и сам Хитлер рекао да је ово рат против Срба, а не против Југославије. Хрватски заробљеници одмах су пуштани на слободу, док су српски завршавали по логорима широм Трећег Рајха, па је тако око 4000 логораша завршило на северу Норвешке. Са друге стране, Краљевина Југославија је индустријски и војно била инфериорна Трећем Рајху и самим тим изгубила „први модерни“ рат у историји.

²⁹ Д. Пармаковић, Мачвански (подрински) народноослободилачки партизански одред, Шабац 1973, 64–67.

Литература

- Веселиновић, И. и Тошић, З. (2011). *Устанак у Јадру: истине и заблуде*. Регионална организација “Подриње” Лозца, Удружења ратних добровољаца 1912–1918 њихових потомака и поштовалаца: Лозница.
- Јосић, П. М. (1990). Привреда, становништво и друштво у Јадру између два светска рата. *У Јадар у прошлости 2*. Музеј Јадра: Лозница.
- Пармаковић, Д. (1973). *Мачвански (подрински) народноослободилачки партизански одред*. Шабац: Фонд НОБ борбе Подриња.
- Пармаковић, Д. (1990). Јадар у време Другог светског рата (1941–1942). *У Јадар у прошлости 2*. Музеј Јадра; Лозница.
- Петрановић, Б. (1988). *Историја Југославије 1918–1988, књига прва*. Београд: Полит.
- Петрановић, Б. (1988). *Историја Југославија 1918–1988, књига друга*. Полит: Београд.
- Петрановић, Б. (1992). *Србија у Другом светском рату 1939–1945*. Београд: Војноиздавачки и новински центар.
- Терзић, В. (1982). *Слом краљевине Југославије 1941*. Београд: Народна књига.

THE JADAR REGION IN THE 1941 APRIL WAR

Summary

The main goal of this work is to present the events in the area of Jadar during the March coup and the April War. These events are important predecessors to the local uprising against occupiers during August and September of 1941. The events of March coup were mirrored on the local level in Jadar region, where the residents of Draginjac, Loznica and Lesnica spontaneously joined the demonstrations against the Triple Alliance. This work also describes the activities of the Yugoslav High Command during their withdrawal through this area, as well as the process of mobilization in this area. The final paper section depicts the collapse of Yugoslav army during withdrawal and establishment of occupation government on both national and local level. The causes of rapid Yugoslav defeat in April War are also analysed, and they represent a specific combination of internal and external factors. The importance of this uprising was unduly repressed in historiography of Yugoslavia as July uprising was marked as the beginning of resistance against the occupation. First resistance to occupation appeared in Jadar area, and Loznica was the first European city to be liberated from Nazism.

Keywords: March coup, April war, Jadar, occupation of Loznica

Никола М. Кубуровић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет
Катедра за историју

АЗИЛ ИМРЕ НАЂА У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ АМБАСАДИ 1956. ГОДИНЕ

Краткотрајни немири у Пољској, револуција у Мађарској и сукоб око Суецког канала, представљали су наставак напетости између два лагера или блока, односно Западног и Источног, која су предводили СССР и САД. Педесетих година двадесетог вијека, интереси ова два блока су се преплетали око земаља „трећег света“. Међутим, долазило је до побуна и у наведеним блоковима, примјер тога је Мађарска. Тамошња КПМ (Комунистичка партија Мађарске), под притиском демократских снага, покушала је, неуспјешно, извршити реформу преласком на социјалистичко самоуправљање, угледајући се на југословенски примјер. Револуција је почела 23. октобра 1956. године на улицама Будимпеште, на челу са Имреом Нађом, новим лидером партије. Промјена политике СКЈ (Савеза комуниста Југославије) у односу на став према новој револуционарној влади догодио се 30. октобра, проглашењем обнове вишепартијског политичког система.

Од тада у преговоре ступају, СКЈ и КПСС (Комунистичка партија Совјетског Савеза) уз усаглашен компромис, противећи се заокрету у политици новоформиране МСРП (Мађарске социјалистичке радничке партије). Друга совјетска војна интервенција је почела 4. новембра 1956. године, тада истовремено, најужи круг око Имреа Нађа је затражио азил у југословенској амбасади. Ова група ће у нашој (Југословенској) амбасади остати до 22. новембра. У наступајућем периоду, након пораза револуције, опортунизма Јаноша Кадара и личног договора Тито-Хрушчов, лидери „контрареволуције“ били су ухапшени и 1958. године погубљени. Услијед историјских околности и интервенционистичких дешавањима на терену, неопходна демократизација Мађарске је у том тренутку изостала, али након мало више од три деценије, овај преоцес се није могао зауставити. Југославија се према устанку Мађарског народа, према мишљењу побуњеника, студената и лидера револуције, понијела дословно „издајнички“. На крају се испоставило оно што већина устаника тада није знала, да Американци и Западни блок нису били спремани да због Мађара уђу у отворени оружани сукоб са постстаљинистичким Совјетским Савезом и њеним сателитима.

Кључне рјечи: Мађарска, Имре Нађ, Јанош Кадар, азил у југословенској амбасади, совјетска војна интервенција, Револуција 1956. године.

* nkjonny5@gmail.com

УВОД

Након краја Другог свјетског рата, настају два блока унутар побједника. Западни савезнички блок који чине: САД, Велика Британија и Француска, и Источни блок који чине земље „народне-демократије“ предвођене СССР. До подјеле савезника дошло је и на идеолошкој основи, тј. на: капиталистичке и комунистичко-социјалистичке земље. Ова два блока (лагера) воде „битку“ након краја рата за подјелу интересних сфера, која ће тек у наредном периоду бити позната под називом „Хладни рат“. Конкретно, Мађарска је припадала Источном блоку, гдје су након првих послеријатних година власт, у почетку релативно, а касније и апсолутно, преузели комунисти, тачније КПМ (Комунистичка партија Мађарске), угледавши се на совјетску „идеолошку матицу“ (Група аутора, 2002: 578).

Имре Нађ централна фигура овог рада, у првом мандату премијера Мађарске од 1953. до 1956. године, покренуо је концепцију „новог курса“, за разлику од ригидног дотадашњег комунистичког руководства, и учинио заокрета у унутрашњој и спољној политици земље. Либерализација и демократизација мађарског друштва је заустављена у прољеће 1956. године, када долази до прве смјене Нађа са мјеста предсједника владе. На једном од честих састанака Хрушчов-Тито, крајем септембра 1956. године дошло се до договора да Нађ не треба проћи процес тзв. самокритике. Почетком октобра, због притиска домаћег јавног мњења, Нађ је враћен по убрзаној процедури у партију. Југославија није била непосредно инволвирана у повратак Имреа Нађа на политичку сцену, тачније, касније на функцију предсједника владе. Захтјевима студената Политехничког факултета у Будимпешти придужили су се либерална интелигенција и књижевно-умјетничка удружења. Неки од захтјева са великих демонстрација од 23. октобра 1956. године, тј. дана који се узима за почетак „Мађарске револуције“, били су: повлачење совјетских трупа из Мађарске, обнова вишепартијског система, реорганизација ЦК (Централног комитета) партије на челу са Нађом, неутрални статус и напуштање Варшавског пакта, побољшање положаја радника (Ivanji, 2007: 12).

Совјетске трупе улазе на територију Мађарске у рано јутро 24. октобра, и са АВХ („Államvédelmi Hatóság“ – припадницима државне тајне полиције) дејствују против побуњених народних масе. Појединци из Мађарске народне армије прелазе на страну устаника, док КПМ губи сваки контакт са реалношћу, неподузимајући ништа у овим

кризним тренуцима. Коалициона влада на челу са тадашњим лидерима МСРП (Мађарске социјалистичке радничке партије) Имреом Нађом и Јаношом Кадаром образована је 27. октобра. Убрзо влада прокламује декларацију, у којој се новонастали нереди, тј. устанак демократско-грађанских елемената, карактерише као оправдани општенародни покрет, и изражава спремност за преговоре са СССР. Јосип Броз, југословенски маршал и председник, наредног дана (29. октобра), послао је писмо руководству МСРП у којем подржава поступке и одређење врха партије (Ivanji, 2007: 32).

Имре Нађ је 30. октобра постао вођа револуције и самим тим своју судбину везао за судбину револуције. Вођа зато што је прихватио скоро све најважније захтјева устаника. Најзначајнији захтјев демостраната био је – обнова вишепартијског политичког система. На основу ове одлуке ужег мађарског руководства, СКЈ (Савез комуниста Југославије) мијења свој став у цјелини према догађајима у сусједној држави. Плаше се да ствари „могу отићи и сувише далеко“, како их нико више не би могао контролисати, а самим тим и угрозити темеље социјалистичког поретка Југославије (Mićunović, 1977: 15).

Од тренутка одлуке о поновном увођењу вишепартијског система, Политбиро КПСС размишља о другој војној интервенцији. Заиста, до друге совјетске интервенције је дошло 4. новембра. Разлози због којих је СКЈ одлучио да промијени став, и не стане на страну МСРП су: изостанак радикалног става мађарске владе о моменталном повлачењу совјетских трупа, у периоду од 30. октобра до 2. новембра, објава о неутралности државе, излазак из Варшавског уговора и изостанак апела о помоћи „четири силе“. Источни блок, укључујући и Кину као легитимног посматрача, изјаснио се за војну интервенцију у Мађарској. Југославија се прећутно сложила и постала саучесник на Брионима у ноћи са 2. на 3. новембар. У тајности су се на Брионима састали чланови двије делегације, југословенска у саставу: Броз, Кардељ, Ранковић и Вељко Мићуновић, тадашњи амбасадор у Москви, и совјетска: Хрушчов и Маљенков (Mićunović, 1977: 13).

Разговори су се водили о кључним питањима, која су тада потресала Мађарску политичку сцену. Договорено је сузбијање контрареволуције и обарање реакционарне владе Нађа и образовање нове на челу са Јаношем Кадаром, југословенским кандидатом, иако је неостварена совјетска жеља био избор Ференца Миниха. Од 2. новембра Имре Нађ је у контакту, преко посредника, са југословенском амбасадом у Будимпешти.

Посредник је био Золтан Санто, које је амбасадору Југославије Далибору Солдатићу јасно предочио информације о питању азила својих сабораца и Нађових сарадника (Tripković, 1997: 63).

Југословенски партијски врх је послао инструкције амбасади, да је молба прихваћена и да могућа изјава о ограђивању од реакционарних дешавања Нађа, није услов за његово добијање азила и групе око њега. Нађ није прихватио да потпише овакву изјаву, ни у једном тренутку свога боравка у амбасади Југославије. Циљ југословенске политике у мађарском питању био је да се Нађ извуче из „епицентра догађања“, и тако лакше елиминише из политичког живота. По СКЈ за њих би најбољи сценарио био, да се Нађ и његови сарадници пребаце у Југославију (Петровић, 2007: 184).

ПОЧЕТАК АГОНИЈЕ ОКО АЗИЛА

Југословенски врх, међутим, није знао тачан термин почетка совјетске интервенције, како би благовремено дјеловао у интересу својих примарних политика. Рано ујутру 4. новембра започела је „Друга совјетска војна интервенција“. У Југословенску амбасаду се склонило петнаест чланова Нађове групе, његових најближих сарадника са супругама и дјецом, прецизније 48 лица. Азил су затражили и формално добили: Имре Нађ, Ференц Донат, који је у Нађовој влади био задужен за пољопривреду, Ференц Јаноши, Геза Лошонци, Ђерђ Лукач, књижевник и филозоф, Золтан Санто, бивши амбасадор у Варшави, Јожеф Силађи, Нађов секретар, Ђерђ Фазекаш, Шандор Хараст, председник удружења мађарских новинара, Силард Ујхељи, Золтан Ваш, који је у Нађовој влади био задужен за снабдијевање Будимпеште, Габор Танцош, секретар Петефи кружока, Јулија Рајк, супруга покојног комунисте, страдалог у „чисткама“ Ласла Рајка (Ivanji, 2007: 67).

У стану југословенског мајора Вукмировића, који је раније био официр Удбе у Осијеку, и задужен за обавјештајни рад у Мађарској, налазили су се: Ердељи Петер, Миколш Вашархељи и Ференц Надор, комадант ваздухопловних снага. Југославија је одржала ријеч, одмах је дала азил наведеним лицима. Влада Јаноша Кадара формирана је 2. новембра у Солноку, и у основи је слиједила совјетску политику, и њену идеолошку доктрину (Група аутора, 2002: 587).

Доласком азиланата у амбасаду совјетска влада је информисана истог дана, преко свог амбасадора у Београду. Сутрадан, 5. новембра југословенска влада писмом тражи троструку заштиту амбасаде од совјетских војних формација, а амбасадору Солдатићу дају се инструкције, да у случају упада трупа у амбасаду протестује на лицу мјеста и затражи писмену потврду од више команде. Предлаже се совјетима, да се азилантима што прије омогући несметано пребацивање у Југославију. Истог дана стигло је закашњело писмо Хрушчова и Маљенкова, упућено СКЈ, у коме се, између осталог, говори о томе да је по московском времену у 12 часова, а по Мађарском у 10 часова, 4. новембра угушена „контрареволуционарна“ побуна (Тосић, 1957: 63).

Услиједио је одговор Президијума КПСС на наведено писмо врха СКЈ кога лично потписује Хрушчов, у коме се истиче да је Нађ контрареволуционар и да позива на отпор совјетској армији. У истом писму се са лакоћом одбија приједлог о интернацији Нађа и другова у Југославију, са образложењем да би се у Југославији окупила контрареволуционарна емиграција, ако би се прихватио овај приједлог. Наглашава се да погоршање односа Југославије и СССР, највише штете наноси Кадаровој влади, и да је упитна улога Југославије у „жалосним догађајима у Мађарској“ (Ковачевић, 2018: 153).

СКЈ одговара како је Југославија испоштовала дату ријеч да не би угрозила свој међународни престиж. Приликом првог сусрета Кадара и Солдатића, који се догодио 8. новембра, југословенски амбасадор потврђује усаглашену констатацију да је у Нађовој надлежности изјава о оставци владе, до тада још једине међународно признате. Југословенска дипломатија би имала шансу ако би Нађ званично потписао оставку, да нађе мирно рјешење из готово безизлазне позиције по себе (Тезар, 2015: 24).

Солдатић даје могућност Нађу, уколико потпише изјаву о оставци, да изабере сам правно утемељено образложење изјаве. Нађ не жели да потпише формалну оставку јер би то била компромитација и самооптужба због новонасталих догађаја. Између осталог, образложење налази у томе, да се никада до тада није формално тражила оставка предсједника предходне владе у Мађарској. Нова инструкција стиже Солдатићу од матичне владе, да се Нађ „примора“ на разговор са доскорашњим сарадником, и новим лидером Мађарских комуниста Јаношем Кадаром. Југословенска страна види рјешење у јавној и политичкој одлуци Кадарове владе, која би дозволила да се азиланти пребаце у Југославију, или да им се дозволи сигуран одлазак својим кућама, уз гаранције личне безбједности. Солдатићу се још сугерише, да обећа вербалним путем 150. милиона

динара као помоћ влади Мађарске. ЦК КПСС предлаже југословенским колегама 9. новембра, да Нађ и Лошонци отпутују у Румунију, а остали да се уз потврду лојалности власти, пусте кућама, уз безрезервно гарантовање слободног кретања (Мићуновић, 1957: 76).

ОЧЕКИВАНИ РАСПЛЕТ СИТУАЦИЈЕ

Совјети овај приједлог образлажу разговором Нађа и Георги Дежа, генералног секретара РКП (Румунске комунистичке партије), као и њиховим међусобним договором преко телефона уз сагласност Јаноша Кадара. Броз је саопштио Дежу писменим путем, да ни у ком случају не одговара Савезу комуниста Југославије, да Нађ и један дио његове групе буде пребачен директним летом у Румунију. Солдатић шаље редовне извјештаје у Београд о разговорима са Кадаром. Амбасадору Кадар 15. новембра без писмене потврде обећава, да азиланти могу ићи својим кућама „колико већ сутрадан ујутру“. Међутим, радило се о нетачној дојави југословенског дипломатског представника, с обзиром на то да потврду о овој информацији није могуће наћи нигдје у литератури и изворима. Убрзо, Кадар је 17. новембра одбацио приједлог југословена о пуштању једног дијела групе азиланата кућама, и под совјетским притиском поставио тешке услове југословенској влади попут: оставке владе и њених чланова, Нађову самокритику, да се цијела група обавезе на борбу против контрареволуције и да већина групе око Нађа затражи азил у некој од социјалистичких земаља, логично, изузимајући Југославију (Ivanji, 2007: 99).

Јанош Кадар 18. новембара потврђује да је обећање, које је дао Солдатићу, у веза са гарантовањем безбједности зграде амбасаде и људства у њој, и даље на снази. Додаје, да азил Нађа и његових сарадника формално-правно није у надлежностима његове владом, с обзиром на то да је „de facto“ и „de jure“ општепризната влада Нађа била у пуном саставу до 4. новембра, односно за вријеме војне интервенције совјета. Истог дана се огласила и Југословенска влада писмом, и упозорава да захтјеви Кадара, нису само унутрашње питање Мађарске, већ и питање међународних норми и права. Истовремено из Београда је за Будимпешту упућен подсекретар за иностране послове Добривоје Видић, у циљу мирног рјешења додатно закомпликоване ситуације. Сутрадан, по доласку Видића у амбасаду, организован је састанак са Лошонцијем и Нађом. Видић им гарантује личну безбједност, док они одбијају да напусте своју земљу, уз константацију

да совјети и даље инсистирају на питању оставке владе. Договор између југословенске владе и Кадаровог режима требао је бити склопљен 19. новембра (Мићуновић, 1977: 88).

Тог 19. октобра одржана су три састанка између представника југословенске дипломатије, Видића и Солдатића, и Кадара и његовог ужег кабинета. Југословенска влада шаље писмо руководству МСРП, и захтјева додатне информације, као и одговор на питање: докле се стигло са гаранцијама азила мађарских другова? Текст одговора Мађарске владе је прихватила и Југословенска страна. Тај текст настао као одговор на писмо СКЈ је постао коначан споразум по овом питању између двије државе (Prir. Popin, 2006: 54).

У њему се између осталог каже: међународно право и суверенитет НР Мађарске нису у сагласности са питањем азила бившем премијеру, као ни азил добијен у тренутку када нема опасности од контрареволуције, тј. Југословенски приједлог гаранција о слободном изласку из амбасаде и спровођење безбједно кућама гарантује Кадарова влада (Prir. Popin, 2006: 54). Договорено вријеме изласка је 22. новембар у послеподневним часовима. Међутим, Совјети су већ унапријед донијели одлуку о хапшењу Нађа и његове групе у дослуху са режимом Јаноша Кадара. Специјални аутобус је био пред амбасадом у договорено вријеме, уз пратњу мађарских полицијских органа (Kovačević, 2018: 183).

ПОГОРШАЊЕ ОДНОСА ЈУГОСЛАВИЈЕ И СССР

Након што је аутобус кренуо, један совјетски официр војне безбједности наступа са наређењем своје војне команде, да аутобус напусте двојица југословенских дипломата: потпуковник Милан Дробац и Милан Глигоријевић, први секретар амбасаде. Након изласка дипломата, маршрута аутобуса је промијењена, док су совјетска блиндирана кола испратила аутобус у совјетску војну команду. Нађ и његови најближи сарадници су исто вече укрцани у авион за Румунију. Суштински Кадарова влада није одржала ријеч, ни испунила гаранције које је послала писмом југословенској влади од 21. новембра. Солдатић није успио успоставити контакт са Кадаром, али је „нови вођа“ комунистичке партије остварио свој циљ, осигуравши да Нађ буде под непресталним надзором и контролом Совјета и, што је можда важније за њега, у том тренутку ван своје земље. Своју личну одговорност правдао је тиме што Мађарска влада нема никакве

ингеренције поводом новонастале ситуације. У дневној штампи први пут је југословенска јавност упозната са дешавањима у Мађарској, када је по повратку у земљу Добрије Видић затражио информације, и додатна објашњења, у форми писменог обраћања отправнику послова мађарске амбасаде у Београду (Мићуновић, 1977: 123).

Видић је отправника послова и првог секретара амбасаде обавијестио како азиланти нису стигли својим кућама, и да није дошло само до повреда постојећих пријатељских односа између двије земље, него и до повреда општепризнатих норми међународног права. Југословенска влада је 24. новембра упутила протесну ноту мађарској влади, и затражила потпуне информације о недавним дешавањима свога сјеверног сусједа. Тек недјељу дана касније стигао је негативан одговор мађарске владе, док је базични аргумент оваквог поступка био: мијешање у унутрашње послове суверене државе, уз додатак да је Нађ отишао у Румунију због опасности од нестабилности и контрареволуције. Убрзо је на највише адресе у Београду стигао допуњени одговор Кадарове владе, у којем се, између осталог, каже да се гаранције личне безбиједности од 21. новембра посматрају као техничко питање, и да „случај Нађа треба сматрати окончаним“ (Bekes, 2003: 64).

Југословенска влада је упутила опширну ноту 6. децембра мађарском партијском врху, гдје се наводи кршење принципа дате ријечи и обавезујућег споразума међународних правних субјеката. Додаје се да није у духу постигнутог споразума одлазак азиланата у Румунију, као и да овакав поступак није само ствар унутрашњег питања Мађарске државе. Истог дана, југословенски делегат на једанаестој редовној сједници Генералне скупштине УН др Младен Ивековић упозорава да је азил Нађу и другима ствар поштовања међународног права и обавезујућих норми и аката. Брозово писмо Хрушчову од 3. децембра, говори о потреби да све три стране нађу одговарајуће, свима прихватљиво рјешење. Совјетски одговор је очекивано био негативан, сматрајући „Југословенски примјер“ одговорним за захлађење односа између Југославије и Совјетског Савеза (Мићуновић, 1977: 189).

Одговор совјетског ЦК је допуњен навођењем кључних разлога умијешаности Југославије у Мађарске догађаје, првенствено, разговором Броза са совјетском војном делегацијом 18. новембра, гдје се цитира његова изјава, „да уколико СССР не угуши побуну контрареволуције, Југословенска народна армија ће брзо напредовати и ући у

Мађарску“. Ову изјаву је потврдио и државни секретар народне одбране ФНРЈ Иван Гошњак на пријему у Совјетској амбасади у Београду 23. новембра, на пријему поводом приредбе части совјетске војне делегације (Ivanji, 2007: 125).

Нема званичне, као ни писмене потврде наведеног Брозов план у војним документима, али са друге стране, ни сам он у одговору на ово писмо, не демантује овакве индикативне тврдње. У наредном периоду, Југославија није кварила односе са новом, у том моменту признатом Мађарском владом, што је било мало очекивано у признатим спољнополитичким круговима. За владу у Будимпешти питање азила Нађа и његових „сабораца“, на дуже вријеме је било завршена чињеница. Југославија овим непосредно признаје саучесништво у војној интервенцији, и самим тим она неће више вршити притисак на Кадарову владу. Негативни утицај Југославије, привремено је довео до извјесних импликација у односима двије државе. Након дјелимичног рјешења овог питања, Кадар ће инсистирати на економској сарадњи у писму, које је упутио СКЈ 29. новембра (Петровић, 2007: 190).

Убрзо је услиједио потврдан одговор југословенског партијског врха крајем године. Народна банка Југославије одобрила је кредит, са минималном рефинансирајућом каматном стопом Мађарској држави од 25 милиона америчких долара. Пет милиона је дато у новцу, а остало у натури, тј. у пољопривредним производима. Првих мјесеци 1957. године наступила је размјена писама, и потписани су споразуми о сарадњи између двије сусједне земље. Састанак партијских делегација на највишем нивоу одржан је у марту 1957. године у Карађорђеву, градићу који се налази између Новог Сада и Вуковара. На овом састанку није било ријечи о почетку тајног судског процеса, који се водио против Нађа и његових сарадника у Будимпешти. Јово Капичић је 10. јуна 1957. године ступио на функцију новог амбасадора Југославије у Мађарској, замјенивши Далматинца Далибора Солдатића. Јанош Кадар је у домаћој штампи нагласио да нема монтираног политичког процеса, и да ће правосудни органи одлучити, да ли и када ће бити донесена одлука у процесу против „Нађа и осталих“. У вези са тим, Вељко Влаховић, високи партијски функционер, одржао је дипломатски састанак 8. јула 1957. године са мађарским амбасадором у Београду (Mićunović, 1977: 201).

Почетком 1958. године отпочео је судски против Нађа и групе његових сабораца, бивших азиланата у југословенској амбасади у Будимпешти. Државно тужилаштво НР

Мађарске подигло је оптужницу 28. јануара, док је тајни процес започео 6. фебруара 1958. године. На крају судског поступка, Министарство правосуђа Мађарске је објавило саопштење о изрицању и извршењу пресуде 17. јуна у овом процесу. У саопштењу се наводе образложене правоснажне пресуде, и датум извршења смртних казни окривљенима (Ковачевић, 2003: 114).

Тада је јавност први пут сазнала за овај монтирани судски процес, овакви и њима слични процеси су препознатљиви искључиво у социјалистичко-комунистичким државама четрдесетих, педесетих и шездесетих година двадесетог вијека. У комунистичким земљама монтирани, осуђујући судски процеси су служили за елиминацију конкурената у врху партије и државног апарата. Нађ и осам његових сарадника оптужени су за организовање контрареволуције и оружане побуне, односно устанка против уставног поретка (Ковачевић, 2003: 149).

Суд у образложењу пресуде је наводно децидирано доказао да су Нађ, Малетер, Гимеши и Силађи лично и искључиво одговорни за оно што им се ставља на терет. Истовремено, оптужени су правним актом осуђени на извршење смртне казне. Пет Нађових сарадника је осуђено на извршавање казне вишегодишње робије. За југословенско руководство слијед догађаје је озваничио тежак морални ударац, и као показатељ утврдио погрешно вођење спољне политике, у вези са питањем додјеливања азила лидерима мађарских револуционара. У образложењу пресуде, Мађарско државно тужилаштво је „успјешно“ доказало да је у питању „завјереничка контрареволуционарна дјелатност“ Југословенска. Југославија се оптужује да је давањем азила подстакла даље пружање отпора устаника у контрареволуционарним догађајима. На све ово, убрзо је стигла брза реакција Југословенског савезног министарства информисања. У свом саопштењу министарство, очекивано, демантује све оптужбе на рачун своје земље и негира мијешање Југославије у унутрашња питања других држава (Cvetković, 2014: 665).

Осим министарства, реаговала је ауторитативно и Југословенска влада, и то 23. јуна 1958. године упутивши протестну ноту Влади Мађарске, у којој се с „дубоким огорчењем“ одбацују оптужбе и извршење смртне казне Имре Нађу и његовим сарадницама. Дипломатска нота се допуњује са демантовањем нетачних конструкција, да је Југославија одговорна за догађаје из 1956. године. Овим се погоршавају, накратко, односи „на дуже стазе“ између Броза и Кадара, а заправо су совјетско-југословенски односи због различитих путева у изградњи социјализма доживјели све дубљу кризу.

Сљедећих шест/седам мјесеци Југославија и Мађарска су обострано два пута размијенили протестне ноте и то: Мађарска: 21. јула 1958. и 1. маја 1959. године, као и Југославија: 8. октобра 1958. и 27. јануара 1959. године. Нађ је стицајем историјских околности, и на крилима демократско-либералних народних маса постао вођа и симбол највеће побуне у оквиру совјетског лагера за све вријеме његовог постојања. У теорији, а у вези са овом темом, постоје двије варијанте комунистичких режима које се наводе у литератури: Титов самоуправни и Кадаров „гулаш комунизам“ (Ковачевић, 2018: 220).

ЗАКЉУЧАК

Након Другог свјетског рата, сукоб два супротстављена блока почетком педесетих година достигао је свој врхунац, боље рећи, мало је недостајало да ескалира у прави рат епохалних размјера. Након бурних дешавања: смрт Ј. В. Стаљина, доласка Двајта Ајзенхауера за предсједника САД, иначе Америчког команданта из Другог свјетског рата, краја Првог Вијетнамског и Корејског рата, наступило је привремено затишје у борби за интересне сфере два блока. Интервенцијама у Пољској и Мађарској 1956. године, као и у Чехословачкој 1968. године, совјетске трупе су показале колико су спремне интервенционализмом и тврдим протекционизмом релативно брзо успоставити ред и мир у наведеним државама. Совјети нису имали супротстављање „никога са стране“, већ краткотрајни отпор побуњеника из земаља домаћина.

Три најзначајније и кључне личности Мађарске револуције из 1956. године су: Мађаш Ракоши, Имре Нађ и Јанош Кадар. Сва тројица су били етнички Мађари и убијеђени комунисти, марксисто-лењинисти. Несумљиво највећи трагичар је Имре Нађ, а могао је бити херој драме на улицама Будимпеште и мађарских градова која се одвијала у том тренутку. Док је Мађаш Ракоши био брутални, бескомпромисни комуниста, тврдолинијаш, један од најбољих ученика Стаљина. Јанош Кадар у односу на претходно наведену двојицу, у једном тренутку најближих сарадника, био је најслабији ауторитет у партији, али истовремено и најмање компромитован и најмање популаран у народу. Јанош Кадар је имао могућност да учио из грешака својих предходника, био је њихова „фузија“. Знао је из њиховог примјера, како се треба односити са најзначајнијим

спољнополитичким и идеолошким партнером, конкретније са Совјетским савезом. Он је учио из апсолутно погрешне политике Ракошија, и недвосмислено оклијевајуће политике Имреа Нађа, али и његове неспремности да личним примјером докаже своја зацртана увјерења и идеолошке узансе. Реформистичко-либерално-комунистичка струја Имреа Нађа није успјела да без затегнутости, унутрашњих немира и на вријеме изведе потребне и неопходне реформе друштва у моделу другачијег развоја социјалистичког пута земље.

Нађ је имао идеју и визију, као и основни циљ који се огледа у дјелимичном одвајању, односно у самосталном путу у изградњи социјализама, и дјелимичном осамостаљењу од чврстог стиска СССР. Прагматично се залагао за демократски социјализам и плурализам у Мађарској, али и за позитиван „југословенски примјер“. Реформаска струја мађарских комуниста јасно је изражавала подршку југословенском примјеру, иако није имала храбрости и одлучности да понови остваривање зацртаних циљева и успјешно сукобљавање са СССР, као што је некада Југославија учинила за вријеме кризе Информбироа. Другом интервенцијом совјетских војних трупа угушена је Мађарска револуција 4. новембра 1956. године. За дванаест дана, од почетка револуције 23. октобра, побуњени народ је имао разне захтјеве попут: повлачења совјетских трупа из Мађарске, изласка из Варшавског пакта, неутралног статуса државе у спољнополитичким активностима, као и жељу за успостављањем демократске власти реформистичко-либералне струје на челу са Имреом Нађом. За остваривање ових циљева изостала је недовољна снагу устаника, у оружаном и војном смислу, али и одлучност у супротстављању далеко надмоћнијим Совјетским трупама.

Кризом око добијања азила Имреа Нађа и најближе групе његових сарадника, која је трајала од 4. до 22. новембра 1956. године, у југословенској амбасади у Будимпешти отпочео је процес дугог трајања, дјелимичног унутрашњег осамостаљивања Мађарске унутар Источног блока. Ова криза се завршила повољно по нови режим Јаноша Кадара и његову идеолошку матицу из Москве. За разлику од СССР који је показао војну надмоћ на територији своје интересне сфере, Југославија је доживјела дипломатско-политички пораз, и војно недејствујући постала саучесник у гушењу оправдано започете револуције, изражене кроз устанак народних маса. Након ових догађаја, Мађарска ће још три деценије остати у саставу Источног блока, и под вођством Јаноша Кадара оствариће пријекто потребни мир. За разлику од Ракошија, Јанош Кадар је у унутрашњој политици био попустљивији, али и од Нађа довољно ауторитативнији за било какве нежељене

појаве. Кадар је југословенским комунистима замјерио погрешно дјеловање у „одлучном тренутку“, иако су југословенско-мађарски односи, временом постајали све бољи и бољи, што није био случај са совјетско-југословенским односима који постају све затегнутији наредних деценија.

Литература:

- Гедис, Џ. Л. (2003). *Хладни рат: ми данас знамо*. Београд: Клио.
Група аутора (Петар Рокаи. Золтан Ђере. Тибор Пал. Александар Касаш). (2002). *Историја Мађара*. Београд: Клио.
Кремpton, Р. (2003). *Балкан после Другог свјетског рата*. Београд: Клио.
Петровић, Н. (2007). *Депеше југословенског војног изасланика из Будимпеште 1956–1957. године*. Београд: Војно-историјски гласник. 1–2. 181–196.
Ђосић, Д. (1957). *Седам дана у Будимпешти*. Београд: Полит.

- Bekes, C. (2003). *The 1956 Hungarian revolution: a history in documents*. Budapest: Hungarian Academy of Sciences.
Cvetkovic, V. (2014). *Jugoslavija i istočnoevropske zemlje u susjedstvu 1953–1958. godine*. Koper: Annales, Ser. hist. social. 24. (4). 649–660.
Ivanji, I. (2007). *Mađarska revolucija 1956*. Layarevac: Samizdat B92.
Kovačević, K. (2018). *Jugoslovensko-mađarski odnosi 1953–1956 godine*, Beograd: doktorska disertacija. Filozofski fakultet.
Kovačević, K. (2003). *Mađarske izbeglice u Jugoslaviji 1956–1957. godine*, Beograd: Tokovi istorije 1–2. 91–124.
Mićunović, V. (1977). *Moskovske godine 1956–1958*. Zagreb: SN Liber.
Tesar, D. T. (2015). *The Hungarian Connection*. Budapest: Global Politics Review. Vol. 1 No. 1. October. 18–34.
Tripković, Đ. (1997). *Jugoslavija i pitanje azila Imre Nađa*. Beograd: Istorija XX veka. 1. 61–73.

Текстови у дневним или периодичним новинама:

- Popin, V. (2006). *Mađarski oktobar 1956. godine u svetlu beogradske i vojvodanske štampe*. Novi Sad: Izdavačko preduzeće Forum.
Šokčević, D. (2019). *Mađarska revolucija 1956. godine u svjetlu hrvatskoga Tiska*. Zagreb: ČSP. br. 3. 833–861.

Nikola M. Kuburovic

University of East Sarajevo

Faculty Philosophy

History Department

Imre Nagy asylum at the Yugoslav Embassy in 1956.

Summary:

The three most important and decisive personalities on this topic are: Matyas Rakosi, Imre Nagy and Janos Kadar. All three were ethnic Hungarians, and staunch communists, Marxist-Leninists. Undoubtedly the greatest tragedian, and if he had succeeded in his intention, he could have been the hero of this drama, is Imre Nagy. Matyas Rakosi was a brutal, uncompromising communist, a hardliner, one of Stalin's best students. Janos Kadar, in relation to the previously mentioned two comrades, was the weakest authority in the Party, and at the same time the least compromised and the least popular among the people.

Janos Kadar had the opportunity to learn from the mistakes of his predecessors, he was their political "fusion". He knew, from their example, how to treat the most important foreign policy and ideological partner. He learned, from the absolutely wrong policy of Rakosi, and unequivocally, the hesitant policy of Nagy, but also his unwillingness to prove his established beliefs by personal example. The reformist-liberal-communist current of Imre Nagy failed to do so without any tensions, without internal unrest, and in time, carry out the necessary reforms in the model of a different development of the country's socialist path. He had an idea and a vision, and a basic goal that is reflected in, partial separation, that is an independent path in the construction of socialism, from the grip of the Soviet Union.

He pragmatically advocated democratic socialism and pluralism in Hungary, but also the "Yugoslav example". This reformist current, the Hungarian Communists, clearly expressed support for the Yugoslav example, although they did not have the courage and determination to repeat the conflict between Yugoslavia and Inform Bureau 1948. The Hungarian revolution was suppressed by the intervention of Soviet troops on November 4. In twelve days, the rebellious people had various demands, a desire to establish a reformist-liberal current in power, with Nagy, but also insufficient strength to oppose the superior Soviet troops. After these events, Hungary will remain part of the Eastern Bloc for another three decades, and under Kadar's leadership, it will achieve much-needed peace.

Key words: Hungary, Imre Nagy, Janos Kadar, asylum at the Yugoslav Embassy, Soviet military intervention, the 1956. revolution.

Предраг Н. Говедарица*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет
Катедра за историју и археологију

БОСАНСКО-ХЕРЦЕГОВАЧКИ ПРОБЛЕМ ПОЧЕТКОМ ДЕВЕДЕСЕТИХ ГОДИНА ПРОШЛОГ ВИЈЕКА

Рад представља покушај излагања најважнијих политичких догађаја који су довели до оружаних сукоба у Босни и Херцеговини почетком деведесетих година прошлог вијека. Чланак обухвата временски период од предлагања Декларације о сувереној и независној Босни и Херцеговини, 27. 2. 1991. до потписивања Дејтонског мировног споразума 21. новембра 1995. Дајући приказ дипломатских трвљења и скупштинских засједања која су се одвијала у овој бившој југословенској републици, покушали смо назначити неке од политичких процеса који су узроковали избијање највећег ратног сукоба у Европи након Другог свјетског рата. Сматрајући да ова тема заслужује знатно већу пажњу, написали смо прегледни рад, опште-информативног типа, не анализирајући детаље ове комплексне проблематике. За писање овог рада кориштена је релевантна литература, периодика и доступни историјски извори.

Кључне ријечи: Босна и Херцеговина, Република Српска, Момчило Крајишник, Декларација.

УВОД

Такозвани „босански лонац“ је одувијек био енигма, будући да три народа, различитих вјера и обичаја коегзистирају на јединственом простору. Ове различитости, али и њихова злоупотреба биле су само један од узрока политичких проблема у Босни и Херцеговини, који су почетком деведесетих година прошлог вијека довели до највећег сукоба у Европи након Другог свјетског рата. Неки од узрока ових сукоба могу се, условно речено, пратити још од периода средњег вијека, неизоставно водећи рачуна о неједнакој вриједности српских средњовијековних извора (Ћирковић, 1964: 26 Михаљчић, 2001: 87). Пад средњовијековне Босне под турску власт узроковао је процес исламизације, који је оставио неизбрисив траг на овом простору, те се његове последице индиректно могу довести у везу са босанско-херцеговачким проблемима почетком деведесетих година прошлог вијека (Васић, 2005: 13–16). Хронолошки пратећи бројне

* predrag.govedarica@unibl.org

политичке проблеме потребно је поменути период Краљевине Југославије, односно неријешено национално питање у овој држави (Becherelli, 2011: 265–268; Мاستиловић, 2013: 566–567; Monzali, 2012: 25–29). Геноцид над српским становништвом у Босни и Херцеговини који су починиле власти Независне Државе Хрватске по много чему је био појава *sui generis* у зараћеној Европи (Ковач, 2019: 140). Стога овај друштвени феномен заслужује посебну пажњу у српској култури сјећања, памћења, као и у образовању. (Ковач, 2022: 247; Ковач, a2021: 136; Kovac, b2021:14).

Када је ријеч о хрватском народу, снажно окупљени у вјери, а ослоњени на Ватикан, своју снагу, финансијску моћ, те међународни утицај су видјели у земљама Западне Европе. Као Срби на Србију, Хрвати су гледали и гледају на Хрватску као на своју матицу, али и сигурно уточиште. Када је у питању рат у Босни и Херцеговини, Хрватска је била заинтересована за његов исход (Goldstein, 2008: 552).

Чини се да се муслимански народ одувијек осјећао „угроженим“. О томе свједочи њихов стил градње по систему *кућа на кућу*. Овакво груписање, које је било видљиво и у доба мира, говори и о стилу њиховог живота, те начину прилагођавања. Другим ријечима, муслиманско становништво је живјело специфично (Васић, 2005: 88–101), за разлику од Срба и Хрвата, муслимански народ није имао матицу и „другу кућу“. Чини се да је ово један од могућих узрока њихове жеље за доминацијом у Босни и Херцеговини. Колективна настојања и преамбициозне жеље муслиманског народа да Босна и Херцеговина буде само њихова, суверена и независна, граниче се са немогућим.

Поменута историјска питања и различитости представљају само неке од проблема који су обиљежили историју различитих народа на територији Босне и Херцеговине, а који су кулминирали крајем деведесетих година прошлог вијека.

ДИПЛОМАТСКИ СУКОБИ У БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКОМ ПАРЛАМЕНТУ ТОКОМ 1991. ГОДИНЕ

Почетком 1991. године Босанскохерцеговачки парламент је личио највише на позорницу у којој је се водила борба за одбрану националних интереса. Када је 27. 2. 1991. године Странка демократске акције (СДА), предложила Декларацију о сувереној и независној Босни и Херцеговини, потпомогнута хрватским посланицима, било је јасно једном дијелу српских посланика, да долазе кризни дани по српски народ. Остатак посланика, као и српска јавност могли су се увјерити у озбиљност ситуације након

излагања Алије Изетбеговића који је рекао: „Због суверене Босне ја бих жртвовао мир, због мира у Босни не бих жртвовао суверену Босну“ (Наградић, 2012: 153).

Користећи Пословник о раду Парламента, тадашње правне прописе, те личне вјештине у раду и руковођењу, предсједник мр Момчило Крајишник је успио да оконча сједницу од 27. 2. 1991. године, а да се не усвоји Декларација. Та Скупштина је засигурно отворила многима очи и пале су многе маске а намјере муслиманског и хрватског народа постале свима кристално јасне. Декларација се нашла у јесен 1991. године пред Уставном комисијом. Овом приликом дошла је до изражаја српска неслога. Наиме, члан Уставне комисије професор Милидраговић је у току гласања био „уздржан“ што је обезбиједило да Декларација иде у даљу процедуру (Крајишник, 2011: 191–205).

Српска страна је чинила посљедње покушаје да се нађе компромис, предлажући да се формира „Савјет за питање остваривања равноправности народа и народности Босне и Херцеговине“, затим је дошло до иницијативе да се прије расправе о Декларацији одрже консултације између СДС-а, ХДЗ-а и СДА. Септембарска скупштина 1991. године је прошла у одличној атмосфери гдје је донесен велики број одлука, као и закључак да „Ниједан народ неће наметати своју вољу другом народу. Рјешења ће се тражити мирним путем и као представници три народа обавезујемо се на пут мира и компромиса, а не пут конфликта и рата (Кецмановић, 2007: 22). Након кратког времена муслимански представници су поново почели инсистирати да се Скупштина изјашњава о Декларацији. Тако је одржана историјска и судбоносна сједница за Босну и Херцеговину и њене народе, која је трајала од 10. 10. до 15. 10. 1991. године са једном тачком дневног реда: *Политичко устројство Босне и Херцеговине у будућој југословенској заједници*. То је била маратонска сједница која је обилувала мноштвом дискусија, расправа, питања повреде Пословника, сједница шефова посланичких клубова. Главни проблем било је питање хоће ли Босна и Херцеговина остати у Југославији или ће слиједити примјере Хрватске и Словеније (Суботић, 2016: 8). Први дан сједнице је протекао бурно. Буран је био и други дан када је формирана комисија са задатком да током викенда нађе компромис и пут изласка из постојећих проблема. Формирана комисија била је у сљедећем саставу: Алекса Буха, Мирсад Ђеман, Радован Спремо, Мухамед Филиповић, Миро Лазовић, Расим Кадих, Ибрахим Табаковић и Мариофил Љубић. Комисија је посебно радила у недјељу и чинило се да су ставови приближени и да ће доћи до компромиса, међутим на самом засједању 14. 10. 1991. године послерије излагања Комисије, посланици, дискусанти махом из СДА, своје дискусије су сводили на већ познате ставове и цијелу ствар враћали на почетак тј. на сам проблем. Лично је Алија Изетбеговић у својој дискусији јавно

одустао од договора са Радованом Карацићем који је био става да се пред Скупштину изађе са једним документом који ће заступати оба става и са механизмом који ће гарантовати Србима да се БиХ неће отцијепити од Југославије (Крајишник, 2011: 190–201).

Алија Изетбеговић је тражио да се дискутује, а потом гласа, вјероватно рачунајући на стандардни механизам већине и прегласавања (Суботић, 2016: 8). Послије таквог наступа Алије Изетбеговића, др Радован Карацић се видно узнемирен обратио муслиманским посланицима сљедећим ријечима:

Ја вас још једанпут молим, не пријетим него молим, да озбиљно схватите тумачење политичке воље српског народа, коју овдје заступа Српска демократска странка и Српски покрет обнове а и понеки Србин и из других странака. Молим вас да озбиљно схватите, ово није добро што ви радите, ово је пут на који ви хоћете да изведете Босну и Херцеговину, иста она аутострада пакла и страдања којом су пошли Словенија и Хрватска. Немојте да мислите да нећете одвести Босну и Херцеговину у пакао, а муслимански народ можда у нестанак, јер муслимански народ не може да се одбрани ако буде ратовао.³⁰

Послије ове изјаве настале су повике и реплике, а с обзиром на то да се расправа превише захуктала и постала беспредметна са многим дискусијама и вријеђањима, председник клуба посланика СДС-а, проф. др Војислав Максимовић је поново као и 27. 2. 1991. године, затражио да искористи право, гдје је предао потписе двадесет посланика да се Меморандум СДА и Платформа „крњег Предсједништва“ упути према Савјету за питање остваривања равноправности народа и народности БиХ. Послије приједлога посланика проф. др Војислава Максимовића настала је општа галама и вика. Да би смирио ситуацију, послије успоставе реда и мира у Скупштини, председник мр Момчило Крајишник, прекида даљу расправу, упућује приједлог на Савјет што је било апсолутно у складу са тадашњим законским прописима и закључује сједницу Скупштине. Послије изласка председника Скупштине, Момчила Крајишника и посланика Српске демократске странке (СДС) и Српског покрета обнове (СПО), потпредседник парламента Мариофил Љубић је наставио засједање крајње нелегално, неуставно, гдје су посланици СДА и ХДЗ изгласали Меморандум СДА и платформу о уставном уређењу БиХ (Наградић, 2012: 157; Суботић, 2016: 8).

Чини се да кривицу за распад Скупштине БиХ сноси Алија Изетбеговић. Од тог дана у Босни и Херцеговини крвави пир однијеће многе животе, донијети велике несреће, уништити годинама стварано и разградити оно мало повјерења у суживот, које је било

³⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=nIrzImkJiOw> (Говор др Радована Карацића у Скупштини 14. 10. 1991, уживо емитован на програмима тадашњих телевизијских кућа)

само по себи лоше саткано и никада више неће бити исто. Момчило Крајишник (2011: 205) је описао тај дан на сљедећи начин:

Тај 14, односно, 15. 10. 1991. године, одредиће судбину БиХ. Тог дана је упаљен ратни пожар који се након непуних шест мјесеци распламсао и у наредне три године однио и обогалио на хиљаде људских живота, уништио на хиљаде домова, раселио више стотина хиљада људи, семе мржње посејао међу народима за дуго време а можда и заувек.

Дана 24. октобра 1991. године српски посланици у Скупштини Босне и Херцеговине конституисали су Скупштину српског народа у БиХ, намјеравајући заштитити виталне интересе српског народа. За предсједника ове Скупштине изабран је Момчило Крајишник. Овом приликом српски посланици су усвојили више важних одлука: Одлука о остајању српског народа Босне и Херцеговине у заједничкој држави Југославији, Одлука о расписивању и провођењу плебисцита српског народа у Босни и Херцеговини и друге. Дана 9. и 10. 11. 1991. одржан плебисцит српског народа у БиХ. Овом приликом више од 1.550.000 држављана изјаснили су се за остајање у Југославији (Наградић, 2012: 158).

Угроженост српских националних интереса хомогенизовало је Србе у Босни и Херцеговини. Они су у формирању своје територијалне аутономије, унутар саме Босне и Херцеговине видјели прилику да се сачувају од муслиманско-хрватске доминације (Ђукановић, 2013: 67).

ПОКУШАЈ РЈЕШЕЊА БОСАНСКОХЕРЦЕГОВАЧКОГ ПРОБЛЕМА

Међународна заједница је изашла са својим приједлозима за превазилажење проблема у Босни и Херцеговини. Њихови планови, попут Кутиљеровог и Венс-Овеновог (1992) нису предвиђали постојање Републике Српске, као дијела Босне и Херцеговине (Радаковић, 2002: 71–102).

Република Српска је тек потписивањем Дејтонског мировног споразума 21. новембра 1995. године, након је вишегодишње оспоравао међународни фактор, званично и неспорно уважена као одређена политичка цјелина. О томе свједочи Устав Босне и Херцеговине (анекс 4. Дејтонског мировног споразума) – члан I, Босна и Херцеговина, 3. Састав.

Пратећи последијејтонску политичку ситуацију у Босни и Херцеговини и Републици Српској, може се јасно закључити да су западне земље вршиле велики притисак да крвљу стечена Република Српска постане беживотна љуштура. Ове земље предвођене Сједињеним Америчким Државама доживљавале су Дејтонски споразум као

изнуђен политички потез, који је потребно у ходу савладати. На такав закључак упућује изјава самог Ричарда Холбрук, једног од конструктора Дејтонског споразума, који је тврдио да је у преговорима учињена грешка – која се зове Република Српска – и да ту грешку временом треба исправити (Суботић, 2016: 6). Стога се чини да проблеми настали у Босни и Херцеговини почетком деведесетих година прошлог вијека, упркос дипломатским трвљењима и крвавим страдањима, још нису завршени.

ЛИТЕРАТУРА

- Васић, М. (2005). *Исламизација на Балканском полуострву*. Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства Источно Сарајево.
- Ђукановић, Д. (2013). Етапе у развоју Републике Српске: формирање, Дејтон и мир. *Политеиа*, (6), 65–76.
- Кецмановић, Н. (2007). *Немогућа држава, Бања Лука: Глас Српске*
- Ковач, Д. (2019). Хрватско-италијанске несугласице љета 1941. године. *Војноисторијски гласник*, (2), 126–143.
- Крајишник, М. (2011). *Како се рађала Република Српска*. Београд: Вести.
- Мастиловић, Д. (2013). *Српска елита из Босне и Херцеговине у политичком животу Краљевине СХС/Југославије: Докторска дисертација*. Универзитет у Београду, Филозофски факултет. Одељење за историју.
- Михаљчић, Р. (2001). *Изворна вредност старе српске грађе*. Београд: Српска школска књига.
- Наградић, С. (2012). Догађаји и чињенице о настанку Републике Српске. *Политеиа*, (4), 143–201.
- Радаковић, М. (2002). *Настанак државе: мисија на Балкану*, Београд: Computer Book.
- Суботић, М. (2016). Република Српска по вољи народа. Референдум о дану РС. *Политичка ревија*, 49 (3), 1–22.
- Ђироковић, С. (1964). *Историја средњовековне босанске државе*. Београд: Српска књижевна задруга.

- Becherelli, A. (2011). The National Question in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The Croatian Case. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 2 (3), 265–270.
- Kovač, D. D. (2021a). On open questions in Holocaust education. *Иновације у настави*, (3), 135–152.

- Kovac, D. (2021b). The Purposes of History Education in the Context of “Flourishing Life”, “Powerful Knowledge” and Political Reconciliation. *European Journal of Teaching and Education*, 3 (1), 11–19.
- Kovač, D. (2022). A case study comparing good practice in the use of pedagogical resources in Holocaust education in England and Republika Srpska. *Istorija 20. veka*, (1), 233–251.
- Monzali, L. (2010). *Il sogno dell’egemonia. L’Italia, la Questione Jugoslava e l’Europa Centrale (1918–1941)*, Firenze: Le Lettere.

Predrag N. Govedarica

Univeristy of East Sarajevo

Faculty of Philosophy

Department of History and Archeology

THE BOSNIAN AND HERZEGOVINIAN PROBLEM AT THE BEGINNING OF THE 90s OF THE PREVIOUS CENTURY

Summary

Numerous political upheavals caused the dissolution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. Amongst the Yugoslavian Socialist Republics, Bosnia and Herzegovina has been the most ethnically and culturally diverse and marked by the centuries' long co-existence theme among the Serbian, Croatian and Muslim people. Nonetheless, playing on different religious and ethnic affiliations as well as customs and traditions have made clear distinctions among the nations within Bosnia and Herzegovina.

The principle of constitutivity of BiH peoples was first compromised by the political initiative by Muslim and Croatian political parties in the course of 1991. Such is the initiative by the Party of Democratic Action (SDA) with regards to the Declaration for independent state of Bosnia and Herzegovina. The fateful historical session for Bosnia and Herzegovina and its peoples lasted from October 10th to October 15th, 1991, addressing the single question on the agenda: the political structure of Bosnia and Herzegovina in the future Yugoslav community. In other words, the crucial question was whether Bosnia and Herzegovina would remain in Yugoslavia or follow the path of the Republics of Croatia and Slovenia. It was a marathon session replete with discussions, debates, and violation of relevant procedures.

The Speaker of the Assembly, Momčilo Krajišnik, and members of the Serbian Democratic Party (SDS) and the Serbian Renewal Movement (SPO), left the session, upon which the Deputy Speaker Mariofil Ljubić continued it illegally and unconstitutionally. This was when the SDA and the CDU (Croatian Democratic Union (HDZ) deputies voted on the SDA Memorandum and the BiH Constitutional Platform. This violation prompted the Serb deputies to the Assembly of Bosnia and Herzegovina to initiate the constitution of the Assembly of the Serb People in BiH on the 24th October 1991. Intending to protect their vital interests, the Serbs party elected Momčilo Krajišnik for the President of the newly formed Assembly.

The threat to Serbs' national interests has homogenized the Serbs in Bosnia and Herzegovina. By forming territorial autonomy within Bosnia and Herzegovina, the Serb party took an opportunity to protect against the Muslim-Croat territorial and political domination.

The 'international community' has drafted a range of proposals for overcoming the problems in Bosnia and Herzegovina. The plans drafted in 1991 did not, however, foresee the existence of Republika Srpska as part of Bosnia and Herzegovina. The Dayton Peace Agreement was signed on the 21st November, 1995, under which Republika Srpska has been officially and indisputably recognised as a territorial and political entity.

The post-Dayton political developments in Bosnia and Herzegovina and the Republika Srpska clearly demonstrate that the Western block of countries and the NATO have exerted a lot of pressure on the draining the life from the Republika Srpska and turning it into a redundant and illegitimate political entity. These countries, led by the USA, interpret the Dayton Agreement as a forced political move, in need of being overcome in time. Such a conclusion may be inferred from the statement by Richard Holbrooke, as one of the constructors of the Dayton Agreement, who claimed that a mistake had been

made in the negotiations over the very Republika Srpska - and that this mistake should be corrected over time. Therefore, despite diplomatic tensions and ensuing bloodshed, it would appear that the problems arising in Bosnia and Herzegovina in the early 1990s are currently the furthest from being over.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Reprublika Srpska, Momčilo Krajišnik, Declaration.

ПСИХОЛОГИЈА

Aleksandra M. Lazarević
Nemanja D. Radivojević
Univerzitet u Istočnom Sarajevu
Filozofski fakultet
Katedra za psihologiju

STEREOTIPI O KARAKTERISTIKAMA LIČNOSTI I ZANIMANJIMA OSOBA MUŠKOG I ŽENSKOG POLA

U literaturi su stereotipi o polovima definisani u smislu vjerovanja ljudi o tome da osobe ženskog pola u višoj mjeri karakterišu ekspresivne, a osobe muškog pola instrumentalne osobine. S obzirom na to stereotipe karakterišu generalizacije za pripadnike određenih grupa u smislu pridavanja istih i sličnih osobina svim pripadnicima grupe, tako je iz razloga pripisivanja određenih karakteristika osobama muškog i ženskog pola imalo za posljedicu stvaranja opštih pretpostavki koje poslove bi trebalo i koje bi poslove bilo najbolje da obavljaju muškarci, a koje žene.

U radu je dat pregled stereotipa o karakteristikama ličnosti i zanimanjima osoba muškog i ženskog pola i to počevši od samog definisanja pojma i formiranja stereotipa uopšte, te stereotipa o muškoj i ženskoj ulozi. Nakon toga je dat osvrt na promjene navedenih stereotipa kroz vrijeme, kao i na različite pristupe i rezultate istraživanja u svijetu i kod nas, uz osvrt na rezultate koje su dobili autori ovog rada. Na kraju je dat osvrt na specifičnosti pristupa i zaključci u vezi sa rezultatom predstavljenih istraživanja.

Ključne riječi: stereotipi, karakteristike ličnosti, zanimanja, muški i ženski pol.

UVOD

U radu je predstavljen pregled istraživanja i razmatranja koja se odnose na sagledavanje problema stereotipa o karakteristikama ličnosti muškog i ženskog pola, kao i stereotipa o zanimanjima muškaraca i žena, a koji je prikazan iz perspektive već objavljenih naučnih informacija i saznanja.

Pojam stereotipa

Istorijski gledano pojam stereotip se prvi put pojavljuje u knjizi američkog političko-socijalnog kritičara Lipmana [Lippmann] 1922. godine u njegovoj knjizi *Javno mnijenje*, u kojoj je dao početnu formulaciju ovog koncepta, nakon čega stereotipi postaju jedan od glavnih termina, kako u socijalnim tako i u humanističkim naukama (Pickering, 2015). Lipman (1922,

prema Fedor, 2014) pod pojmom stereotip podrazumijeva produkt generalne tendencije ljudi da regrupiše pojave, grupe i situacije na osnovu nekih sličnosti, odnosno način na koji se realnost filtrira pomoću unutrašnjih slika i već ustanovljenih kulturalnih obilježja. On stereotipe posmatra kao kognitivne strukture koje pomažu čovjeku u obradi informacija o spoljašnjoj sredini (Fedor, 2014) i, prema njegovom mišljenju, ovaj pojam označava grupisanje i opisivanje društvenih grupa (Brink, Nel, 2015). Takođe, bio je prvi autor koji je povezo stereotipe sa modernim problemima u društvu, smatrajući da su oni jako zastupljeni u modernom društvu i da imaju veliki negativni uticaj na odnose u njemu. Lipman je govorio da su stereotipi nužni produkt modernog života u kojem se konstantno susrećemo sa ljudima koji dolaze iz velikog broja različitih kultura i da ljudi pod pritiskom velikog broja informacija koje primaju, moraju da prave neke prečice i sisteme kako bi se izborili sa ogromnom količinom podataka o socijalnim relacijama (Pickering, 2015). Kao glavna zamjerka Lipmanovom radu uzima se to što se on posvetio samo negativnim bihevioralnim aspektima stereotipa, zanemarujući njihovu psihološku i adaptivnu prirodu, odnosno, za njega je ova pojava bila isključivo patološka i smatrao je da sve osobe koje koriste ovaj sistem nemaju zdrav način rezonovanja. Navedeno ukazuje na to da nije uspio da uvidi i pozitivne aspekte ovog fenomena koje su kasnija istraživanja pokazala (Pickering, 2015).

Jedan od najznačajnijih autora koji se bavio pojmom stereotipa jeste Olport [Allport] (1954, prema Brink, Nel, 2015). On je stereotipe definisao kao prenaplašena vjerovanja o nekim kategorijama, a njihova glavna funkcija jeste da racionalizuju ponašanje ljudi po pitanju tih kategorija. Ova definicija je jedna od najčešće korišćenih u modernoj psihologiji. Ako se dublje pogleda Olportova definicija može se uočiti da ona govori da stereotipi prenaplašavaju homogene crte specifičnih kategorija, odnosno ove crte se generalizuju i pripisuju svim članovima grupe (Brink, Nel, 2015). Kategorije se mogu predstaviti bilo kojim pokazateljom kao što je na primjer rasa, pol, starost, zanimanje. I obično osobe koje su sklone stereotipizaciji nemaju dovoljan broj informacija, već su upoznati samo sa karakteristikama grupe, ali i ne sa pojedincima u njoj (Brink, Nel, 2015). Stereotipizacija predstavlja kategorizaciju i predstavljanje drugih osoba na način koji smanjuje njihov socijalni ugled (Pickering, 2015). Na primjer za sve žene se do skoro smatralo da su inferiornije u odnosu na muškarce, pa su zbog ovih stereotipa žene bile diskriminisane. Ovo je u prošlosti išlo do takvih ekstrema da je ženskoj djeci bilo zabranjeno da idu u školu ili da se bave bilo kakvim zanimanjem mimo onih kućnih i porodičnih poslova. U ovom primjeru vidi se kako generalizacija stvara stereotipe koji jako negativno utiču na položaj određene grupe u društvu. Umjesto da se na osobu gleda kao

na pojedinca sa svojim jedinstvenim osobinama i kvalitetima, stereotipi definišu određenu osobu na osnovu svojstava karakterističnih za grupu kojoj osoba pripada, što je u suprotnosti sa identitetom osobe koja je tema stereotipa (Pickering, 2015).

Fisk [Fiske] (1988, prema Fedor, 2014), kao i Hog [Hogg] i Voun [Vaughan] (2010, prema Fedor 2014) smatraju da stereotipi imaju nekoliko odlika. Prva odlika se odnosi na to da su stereotipi uprošćene predstave o članovima neke grupe. Ovo znači da se svi članovi neke grupe svode na veoma mali broj generalnih karakteristika koje definišu grupu. Samim tim svaki član neke grupe mora da posjeduje ove atribute. Druga odlika stereotipa su adaptivno-kognitivne prečice koje omogućavaju brze impresije o ljudima koji pripadaju velikim grupama. Ovo svojstvo omogućava pojedincu da o skoro svakom članu društva ima skup početnih informacija, čime ispunjava potrebu da popuni praznine i da skрати proces obrade informacija tako što će redukovati veliki broj podataka na malu količinu opštih svojstava. Takođe, oni smatraju da su stereotipi stabilni i zavise od situacijskog konteksta, motivacije i ciljeva osoba koje ih koriste. Oni zastupaju gledište da stereotipi o istoj pojavi od iste osobe mogu biti jako različiti u zavisnosti od kontestualnih činilaca. Kao još jednu od karakteristika streotipa oni navode to da se svi stereotipi uče. Često se stereotipi uče u ranoj dobi najčešće indirektno od strane roditelja, kao i učenjem po modelu. Oni ovo uvjerenje zadržavaju i u kasnijoj odrasloj dobi (Brink, Nel, 2015). Kao posljednju karakteristiku oni navode da su stereotipi sve izraženiji i agresivniji kada postoje tenzije i konflikti između grupa i teško se mijenjaju.

U vezi stereotipa je bitno takođe naglasiti da oni nisu fiksirani već su dosta dinamični i u velikoj mjeri se mijenjaju kroz vrijeme (Diekman, Eagly, 1999).

Pojam stereotipa o osobama muškog i ženskog pola

Pol podrazumijeva biološku podjelu pojedinaca na muškarce ili žene u zavisnosti od njihovih anatomskih karakteristika (Cvejić, 2015). Pod anatomskim karakteristikama se podrazumijevaju različiti polni organi, različite zastupljenosti hormona, a na osnovu kojeg dolazi do razlike u fiziološkom funkcionisanju pojedinca (Cvejić, 2015).

S obzirom na to da stereotipi predstavljaju pridavanje svim članovima grupe istih karakteristika, pritom zanemarujući pojedinca sa svim njegovim jedinstvenim osobinama, stereotipi o osobama muškog i ženskog pola bi predstavljali pridavanje istih karakteristika svim osobama muškog pola, kao i istih karakteristika osobama ženskog pola. Navedeno prati to da

su karakteristike pripisane osobama jednog pola u mnogo manjoj mjeri ili su čak i negirane kao prisutne kod osoba drugog pola. Drugim riječima, podcijenjene su razlike unutar grupe, a precijenjene razlike između grupa. Ovakve vrste stereotipa se u literaturi nazivaju rodnim stereotipima. Ne nazivanje navedenog polnim stereotipima napravljena je razlika između biološke i društvene kategorije i istaknuto da su stereotipi društvena tvorevina. Prema tome, rodni stereotipi predstavljaju društvene tvorevine, odnosno, socijalno-kulturne produkte shvatanja o tome šta karakteriše osobe muškog a šta osobe ženskog pola, a ne stvarno stanje zasnovano na njihovim anatomskim karakteristikama. Rodni stereotipi se uče, a osnovu toga pruža podjela ljudi prema njihovim anatomskim karakteristikama na dvije kategorije (muškarci i žene) o kojima pojedinac dobija informacije od najranijeg doba počinjući da razumije njihovo značenje u okviru vlastite kulture (Eagly, Nater, Miller, Kaufmann, Sczesny, 2019).

Kao posljedica navedenog stvorile su se opšte pretpostavke koje poslove bi trebalo da obavljaju muškarci, a koje žena. Prema teoriji socijalnih uloga stereotipi po pitanju pola se stvaraju na osnovu uloga koji svaki pol zauzima, pa se tako smatralo da su žene pogodnije za obavljanje poslova koji zahtijevaju veću dozu ekspresivnih osobina, dok su muškarci pogodniji za obavljanje poslova koji zahtijevaju instrumentalne osobine (Eagly, Steffen, 1984).

Sagledavanje stereotipa o karakteristikama ličnosti osoba muškog i ženskog pola

Po pitanju karakteristika ličnosti muškog i ženskog pola u dosadašnjoj literaturi najvećim dijelom se vidi tendencija da se ove karakteristike uglavnom podvode pod dva pojma, a to su ekspresivnost i instrumentalnost. Pod instrumentalnošću se podrazumijeva okrenutost ka stvarima dok se pod ekspresivnošću podrazumijeva okrenutost ka ljudima. U ovakvoj podjeli ženama se pripisuju ekspresivne, a muškarcima instrumentalne karakteristike ličnosti. Ekspresivne karakteristike koje se pripisuju ženama odnose se na usmjerenost ka drugim ljudima, toplina, nježnost, a instrumentalne osobine koje se pripisuju muškarcima odnose se na ambicioznost, dominantnost, asertivnost (Cvejić, 2015).

Metaanalizom javnih upitnika (Eagly, Miller, Nater, Kaufmann, Sczesny, 2019) sagledane su promjene stereotipa kroz vrijeme. Istraživači su uzeli sve dostupne upitnike rađene o stereotipima o polovima rađene od 1946. do 2018. godine. Nasuprot pretpostavkama ovo istraživanje nije pokazalo da je došlo do velikih promjena po pitanju instrumentalnih osobina, već poboljšanja mišljenja o ženskoj kompetenciji. U suštini podaci sa ovih upitnika su pokazali da je jednakost po pitanju osoba muškog i ženskog pola postignuta isključivo po

pitanju kompetencije, dok su proteklih godina žene posmatrane kao ekspresivnije, a muškarci kao instrumentalniji (Eagly i sar., 2019).

Iz pomenutog istraživanja vidi se da su stereotipi kada je riječ o polu prisutni u našem društvu. Moguće objašnjenje je to što su oni u velikoj meri zasnovani na socijalnim ulogama koje svaka grupa obavlja u društvu. Na primjer ljudi najčešće mogu da posmatraju žene u njihovoj ulozi brige o djeci, te se usljed ovoga formira mišljenje da žene posjeduju sve osobine koje su bitne i neophodne za brigu o djeci (ekspresivne osobine) (Eagly, Steffen, 1984). Aktivnosti koje pojedinac obavlja determinišu ulogu koju će on zauzeti u društvu, stereotipi po pitanju polnih karakteristika bi trebalo da reflektuju distribuciju uloga u društvu koje zauzimaju muškarci i žene. Opšte je vjerovanje da su žene više okrenute ka drugima i zajednici, dok su muškarci okrenuti prema sebi (Eagly, Steffen, 1984).

Postoji mnogo teorija o tome zašto se baš neke osobine pripisuju više muškarcima, a neke više ženama, a te teorije prikazuje Abel [Abele] (2003). Funkcionalni pristup zagovara stanovište da se iz aspekta evolucije žene mnogo više uključene u ulogu vezanu za porodicu i brigu o djeci (trudnoća, dojenje) za razliku od muškaraca koji su više uključeni u uloge koje su fokusirane na samoostvarenje (nadmetanje sa konkurencijom po pitanju partnera, sakupljanje hrane, obezbjeđivanje sigurnosti porodice). S druge strane, teorija socijalnih uloga zagovara da se zbog neravnomjerne distribucije poslova između muškaraca i žena, muškarci koji obavljaju često visoko statusne funkcije razvijaju osobine koje su relevantne za ove uloge dok žene koje se i dalje dominantno bave brigom o porodici razvijaju osobine koje su bitne za tu ulogu. Iako je došlo do velikih promjena u ulogama koje muškarac i žena obavljaju u porodici, činjenica ostaje da su žene i danas svakako više uključene u brigu o djeci za razliku od muškaraca (Abele, 2003).

Osim navedenog Abel (2003) ukazuje na to da neki maturanti ne pokazuju razlike u posjedovanju instrumentalnih i ekspresivnih osobina, što se može objasniti porastom broja netradicionalnih profesija koje zahtijevaju posjedovanje instrumentalnih osobina, a zauzimaju ih i muškarci i žene. Sa druge strane muškarci su sve uključeniiji kada govorimo o braku i porodici što zahtijeva posjedovanje veće količine ekspresivnih osobina. Ovaj autor ističe da su stereotipi o osobama ženskog pola prisutni uprkos činjenici da dolazi do promjene uloga koju obavljaju i muškarci i žene, te ističe da se smatra da do uspješnog funkcionisanja u društvu i muškarci i žene moraju da posjeduju i instrumentalne i ekspresivne osobine.

Isticanje da do uspješnog funkcionisanja u društvu i muškarci i žene moraju da posjeduju i instrumentalne i ekspresivne osobine (Abele, 2003) ukazuje na to da stereotipi nastaju pod uticajem velikog broja faktora i ne zavise samo od unutrašnjih osobina ličnosti već zavise i od kulture, društva, religije (Cvejić, 2015), te da oni nisu fiksni, već su promjenljivi, tj. da stereotipi koji su važili u prošlosti nisu isti kao stereotipi koji vladaju danas. Pitanjem promjene stereotipa kroz vrijeme bavili su se Dajkman i Igli [Diekman i Eagly] (1999) krajem dvadesetog vijeka. Oni su osmislili istraživanje u kom bi ispitanici trebali da pripisuju određene osobine muškarcu i ženi, konkretnije koje su osobine muškarci i žene posjedovali nekad, koje posjeduju sad i koje će posjedovati u budućnosti. Dobijeni rezultati pokazuju da su u prošlosti ženama pripisivane ekspresivne osobine, dok su muškarcima pripisivane instrumentalne osobine. Sa druge strane u dosta manjoj mjeri se pravi ta distinkcija kada je riječ o sadašnjosti, pa se i ženama i muškarcima pripisuju i instrumentalne i ekspresivne osobine. Međutim i dalje postoji tendencija da se muškarcima daju instrumentalne, a ženama ekspresivne osobine. Kada je riječ o budućnosti, utvrđena je tendencija eliminisanja razlika između osoba muškog i ženskog pola po pitanju ovih osobina.

Da li postoji tendencija eliminisanja razlika između osoba muškog i ženskog pola po pitanju različitih osobina ličnosti posmatrao je Radivojević (2020) u svom završnom radu pod nazivom *Sagledavanje mogućnosti ispitivanja stereotipa o karakteristikama muškog i ženskog pola*. On je ispitivao razlike u ocjeni „tipičnih muškaraca“ i „tipičnih žena“ koju su dali ispitanici. Drugim riječima, pred ispitanike je postavljen zadatak da preko niza istih osobina ocijene „tipičnog muškarca“ i „tipičnu ženu“, te su ispitivane razlike u njihovim ocjenama. Utvrđeno je da postoji statistički značajna razlika u ocjeni sljedećih osobina: samostalan, emotivan, u stanju da se posveti drugima, grub, koristan, otvoren ka novim iskustvima, brižan, svjestan tuđih osjećanja, razumije druge i topao. Sve su osobine u statistički značajno višoj mjeri ocijenjene više karakteristične za tipičnu ženu nego za tipičnog muškarca. Statistički značajna razlika u ocjeni tipičnog muškarca i tipične žene nije utvrđena za osobine: agresivan, pasivan i lako odustaje. S obzirom na to da je u svom istraživanju autor bio usmjeren na sagledavanje maskuliniteta i femininosti muške i ženske uloge, zaključak je da su tipičnim ženama pripisivane u višoj mjeri feminine karakteristike koje se mogu nazvati i ekspresivnim: emotivan, u stanju da se posveti drugima, brižan, svjestan tuđih osjećanja, razumije druge, topao. S druge strane, „tipičnim ženama“ su u višoj mjeri pripisivane maskuline, odnosno, instrumentalne karakteristike: samostalan, grub, koristan, otvoren ka novim iskustvima. Za preostale tri osobine nisu utvrđene statistički značajne razlike u ocjeni „tipičnog muškarca“ i

„типичне žene“. Navedeno ukazuje na promjene u stereotipima o osobama muškog i ženskog pola i to u smislu da se ženama u višoj mjeri pripisuju karakteristike tradicionalno pripisivane muškarcima.

Navedeno se može objasniti osvrtom i na funkcionalni pristup i na pristup sa stanovišta socijalnih uloga. Ekspresivne karakteristike (emotivan, u stanju da se posveti drugima, brižan, svjestan tuđih osjećanja, razumije druge, topao) sa aspekta evolucije u višoj mjeri su vezane za ulogu žene. Međutim, velika uključenost žena u oblast rada determiniše razvijanje osobina koje su instrumentalne. Nalazi istraživanja sugerišu i dalje postojanje stereoptipa o osobama ženskog pola u smislu brige o porodici, djeci i drugim ljudima, dok, iako na indirektan način, ukazuju na promjene kada je riječ o oblasti rada.

Sagledavanje stereotipa o zanimanjima osoba muškog i ženskog pola

Kroz istoriju položaj muškarca i žena i njihova zastupljenost u određenim poslovima nisu bili jednaki (Cvejić, 2015). Podjela poslova na muške i ženske zavisila je od karakteristika koje su potrebne za obavljanje određenog posla. U prošlosti od žena se očekivalo da obavljaju kućne poslove i vode brigu o porodici, dok su poslove za koje je potrebna veća fizička sposobnost obavljali muškarci. Stereotipi o muškim i ženskim zanimanjima nastaju na osnovu tipičnih uloga koje svaki pol zauzima u društvu. Cvejić (2015) u istraživanju navodi da su zanimanja za koja je neophodna veća doza nježnosti, brige i usmjerenosti ka drugim ljudima (npr. medicinska sestra, vaspitačica...) opisana kao ženska zanimanja, dok zanimanja koja zahtjevaju veću dozu asertivnosti, agresivnosti, ambicioznosti, logičkog razmišljanja (npr. advokati, hirurzi) često smatraju muškim zanimanjima.

Usljed promjena i razvoja društva došlo je i do drugačijeg shvatanja toga koja su zanimanja tipično ženska, a koja tipično muška. Sve više se stvaraju poslovi koji su nezavisni od pola i naglašavaju da različitim zanimanjima mogu da se bave i osobe muškog i osobe ženskog pola. Istraživanja koje su radili Kortes, Pan [Cortes, Pan] (2017) ističu da, iako žene sve više ulaze u muška zanimanja, nemaju iste privilegije koje imaju muškarci na tim poslovima. Žene se često zadovoljavaju manje plaćenim poslovima ako im ti poslovi omogućavaju veliku dozu fleksibilnosti, dok se muškarci najviše fokusiraju na visinu plate.

Mek Kvajd i Bond [McQuaid, Bond] (2004) ispitivali su zastupljenost stereotipa o zanimanjima kod učenika srednje škole. Učenici su na listi ponuđenih zanimanja imali zadatak

da svrstaju zanimanja u kategoriju: muških, ženskih, neutralnih. Većina odgovora učenika pripalos je kategoriji neutralnih poslova, tj. da su poslovi pogodni i za muškarca i za ženu. Takođe, uočeno je da su žene većem broju zanimanja davale atribut neutralnih zanimanja nego muškarcima.

Šinar [Shinar] (1975) je ispitivala stereotipe o zanimanjima na studentskoj populaciji i podijelila ispitanike u tri grupe. Prva grupa je trebalo samo da podijeli zanimanja na muška i ženska i na kraju da zaokruži da li je svoje odgovore zasnivala na osnovu zastupljenosti muškaraca i žena na određenom poslu ili osobina koje posao zahtijeva, ili fizičkoj sposobnosti. Na ovaj način pokušala je da utvrdi šta tačno utiče na formiranje stereotipa o zanimanju. Dobijeni rezultati govore da su odgovori u svim ovim grupama slični i da na formiranje stereotipa utiče veliki broj faktora. Pokazano je da su socijalno poželjne osobine po pitanju posla kao što su kompetencija, racionalnost, samouvjerenost karakteristične za muškarca, a osobine kao što su nježnost, emotivnost, mirnoća karakterističnije su za ženu.

Cvejić (2015) je u svom istraživanju došla do nalaza da su zanimanja koja su ocijenjena kao karakteristična za žene: društveno funkcionisanje, podučavanje i vaspitanje, društvene nauke i lične usluge. Kao karakteristična zanimanja za muškarce su ocijenjena sljedeća: elektrotehnika, mehanika i instalacije, priroda/rad napolju, poslovni sistemi, finansijske analize, kontrola kvaliteta, fizički rad, gradnja i popravke.

Kortes i Pan (2017) navode fenomen poslovne segregacije koji se odnosi na učešće muške i ženske populacije u nekom poslu, a predstavlja bitan faktor koji odražava prisustvo stereotipa. Početkom 21. vijeka indeks poslovne segregacije je u značajnom padu u odnosu na 20. vijek stoga što su poslovi sve više nezavisni od pola. Iako je došlo do značajnog pada poslovne segregacije, ovaj indeks je i dalje visok, a velika količina literature ukazuje na to da i pored ulaska žena u muška zanimanja one i dalje u velikoj mjeri ostvaruju znatno niža primanja nego što je to slučaj sa muškarcima (Cortes, Pen, 2017). Navedeni autori su postavili pitanje u vezi sa atributima posla koji su privlačniji osobama muškog, odnosno, ženskog pola, te u svom objašnjenju krenuli od dva aspekta od kojih se jedan odnosio na psihološke attribute posla (priroda posla, sadržaj, faktori rizika, prestiž, novac) a drugi na posebne pogodnosti koje posao pruža (npr. fleksibilno radno vrijeme). Uočili su da različit skup atributa privlači osobe određenog pola, te da su žene sklonije da izbjegavaju rizične i konkurentne poslove. Kao objašnjenje nude činjenicu da, i pored napretka po pitanju polova, žene u većoj mjeri od muškaraca obavljaju kućne poslove i vode brigu o djeci i pored stalnog zaposlenja. Iz

navedenog razloga ženama je bitnije da imaju sigurno zaposlenje koje im omogućava fleksibilnost kako bi mogle da usklade uloge privatnog i poslovnog života. Usljed manje porodičnih obaveza, muškarci se u većoj mjeri okreću poslovima veće konkurentnosti i koji donose više nagrada.

Lazarević (2020) u završnom radu, pod nazivom *Sagledavanje mogućnosti ispitivanja stereotipa o muškim i ženskim zanimanjima*, nije utvrdila da su određena zanimanja isključivo muška ili isključivo ženska, već da su određena zanimanja karakteristična podjednako za muškarce i za žene, ili da su neutralna (tj. karakteristična i za jedne i za druge). Međutim, utvrdila je tendenciju da se određena zanimanja ocjenjuju u nešto većoj mjeri karakterističnijim za muškarce, odnosno, za žene nego za osobe suprotnog pola. Kao prikladnija za muškarce ocijenjena su zanimanja koja se odnose na fizički rad, mehaniku, instalacije, i osnovne usluge, npr. drvosječa, zidar, radnik na građevini, bagerista, automehaničar i sl. Zanimanja koja su ocijenjena kao prikladnija za žene su npr. radnik na dječijoj njezi, prodavac, sobarica, stjuardesa. Većina zanimanja koja se odnose na upravljanje i društveno funkcionisanje ocijenjena su kao karakteristična i za muškarce i za žene. Tu spadaju zanimanja kao što su genetičar, socijalni naučnik, finansijski savjetnik. Zanimanja koja se odnose na pružanje pomoći u najvećoj mjeri ocijenjena su kao karakteristična i za muškarce i za žene, npr. sociolog, direktor za pitanja potrošača. Takođe, zanimanja koja su dobila nešto više vrijednosti na odgovorima da su bolja za muškarce su socijalni radnik, pratnja, dok su zanimanja koja su ocijenjena kao bolja za žene pedijatar, klinički psiholog.

ZAKLJUČAK

U radu je dat pregled nekoliko istraživanja stereotipa o karakteristikama ličnosti muškog i ženskog pola, kao i stereotipa o zanimanjima muškaraca i žena, kao i razmatranja različitih nalaza istraživanja.

Kada je riječ o karakteristikama ličnosti muškaraca i žena u dosadašnjoj literaturi je najvećim dijelom uočena tendencija da se sve karakteristike uglavnom svedu pod dva pojma to su ekspresivnost (okrenutost ka ljudima) i instrumentalnost (okrenutost ka stvarima). Tendencija pridavanja ženama ekspresivnih osobina, a muškarcima instrumentalnih je uočena u prikazanim istraživanjima. Navedeno se može objasniti većom uključenošću žena u poslove vezane za porodicu i brigu o djeci za koje su značajnije ekspresivne osobine, te uključenost

muškaraca u uloge usmjerene na samoostvarenje, za koje su značajnije instrumentalne karakteristike.

Iako je utvrđena tendencija pripisivanja ekspresivnih karakteristika ženama, a instrumentalnih muškarcima, u prikazanim istraživanjima je uočeno da do promjene u stereotipima dolazi protokom vremena i trendom većeg uključivanja žena u oblast rada, pa tako Igli [Eagly] i sar. (2019) uočavaju trend promjene mišljenja o kompetencijama žena, a Radivojević (2020) pripisivanje nekih maskulinih karakteristika ženama u većoj mjeri nego muškarcima. Može se reći da je došlo do promjene shvatanja karakteristika ličnosti žena s obzirom na položaje u društvu koje zauzimaju i uloge koje se vezuju uz njih. Ranije je položaj žene bio u velikoj mjeri vezan za brigu o porodici i djeci, ali većim uključivanjem žena u oblast rada one zauzimaju neke nove položaje i vrše uloge koje nisu usmjerene samo na porodični život, te navedeno omogućava promjene u postojećim shvatanjima o njihovim karakteristikama. Prema navedenom, ženama u višoj mjeri nego ranije se pridaju instrumentalne karakteristike, ali uz istovremeno pridavanje i onih koje su ekspresivne.

Usljed navedenih promjena i razvoja društva došlo je i do promjena u pogledu shvatanja koja su zanimanja tipično ženska, a koja tipično muška. U savremenom društvu je sve više poslova koji su nezavisni od pola i u koje su uključene osobe oba pola. Na navedeno ukazuje i Abel (2003) koji navodi da neki maturanti ne pokazuju razlike u posjedovanju instrumentalnih i ekspresivnih osobina i to objašnjava porastom broja netradicionalnih profesija koje obavljaju i muškarci i žene a koje zahtijevaju posjedovanje instrumentalnih osobina. Ovaj autor takođe ističe da su muškarci sve više uključeni po pitanju braka i porodice što zahtijeva posjedovanje veće količine ekspresivnih osobina. Ne zanemarujući činjenicu da su stereotipi i dalje prisutni, ovaj autor dalje ističe da dolazi do promjene uloga koju obavljaju i muškarci i žene, te da se sve više smatra da je potrebno da i muškarci i žene posjeduju i instrumentalne i ekspresivne karakteristike kako bi društvo uspješno funkcionisalo. Nalazi prikazanih istraživanja u radu upravo ukazuju na to da i dalje postoje stereotipi o zanimanjima osoba muškog i ženskog pola, pri čemu se određena zanimanja ocjenjuju karakterističnijim za muškarca, odnosno ženu. Prikazani nalazi dalje ukazuju na tendenciju ocjenjivanja mnogobrojnih zanimanjima karakterističnim za osobe i muškog i ženskog pola, odnosno neutralnim. Mek Kvajd, Bond (2004) su utvrdili da je većina ispitanika obuhvaćena njihovim istraživanjem ocjenjivala u najvišoj mjeri neutralnim, tj. pogodnim i za muškarca i za ženu. Lazarević (2020) je u svom istraživanju utvrdila veću učestalost ocjene zanimanja kao neutralnih, odnosno karakterističnih

i za muškarce i za žene, uz tendenciju da se neki poslovi u nešto većoj mjeri ocjenjuju kao karakteristični za muškarca ili za ženu.

Rezultati navedenih istraživanja govore da je došlo do promjena u shvatanju i osobina i zanimanja kao isključivo muških ili ženskih, vjerovatno zbog samih društvenih promjena i trendova o rodnoj ulozi muškaraca i žena. Zašto se neke osobine i zanimanja pripisuju muškarcima ili ženama, može se posmatrati kroz uloge koje su obavljali u društvu. Konkretno žene su obavljale poslove koji su vezani za brigu o porodici, a muškarci su obavljali uloge koje se fokusiraju na materijalno obezbjeđenje porodice. Tako se zbog neravnopravne podjele poslova razvijaju i osobine koje su potrebne za obavljanje tih poslova. Postojanje sve više poslova koji su nezavisni od pola može se posmatrati i kroz činjenicu da se uloga muškarca i žene u porodici mijenja. Konkretno, iako žena i dalje dominantno vodi brigu o porodici, došlo je do promjene, jer su muškarci sve uključeniiji kada je riječ o braku i porodici. Takođe za uspješno obavljanje poslova neophodno je posjedovanje i instrumentalnih i ekspresivnih osobina.

Prikazano u radu ukazuje na postojanje stereotipa o karakteristikama ličnosti muškog i ženskog pola, kao i stereotipa o zanimanjima muškaraca i žena ukazuju na postojanje. Međutim, ukazuje i na trend promjena istih, a razlog za to je što su stereotipi determinisani kulturno-istorijskim kontekstom te se mijenjaju kroz vrijeme. Navedeno ukazuje na potrebu istraživanja navedenih stereotipa, jer promjene u društvu zahtjevaju i promjene uloga muškaraca i žena. Uočava se trend veće uključenosti žena u različite oblasti rada, kao i uključenosti muškaraca u brigu u porodici i djeci, što doprinosi promjenama u stereotipima o karakteristikama ličnosti muškog i ženskog pola i o zanimanjima muškaraca i žena.

LITERATURA

- Abele, A.(2003). The Dynamic of Masculine-Agentive and Feminine-Communal Traits: Findings from a Prospective Study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 768-776.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Addison-Wesley.
- Brink, L., Nel, J.A. (2015). Exploring the meaning and origin of stereotypes amongst South African employees. *SA Journal of Industrial Psychology/ SA Tydskrif vir Bedryfsielkunde*, 41(1), 1-13.
- Cvejić, S.(2015). *Rodni stereotipi o zanimanjima i osobine ličnosti*. Magistarski rad. Niš: Filozofski fakultet. Preuzeto 12. 5. 2020. sa

https://www.academia.edu/23448498/RODNI_STEREOTIPI_O_ZANIMANJIMA_I_OSOBINE_LI%C4%8CNOSTI

- Cortes, P., Pan, J.(2017). *Occupation and Gender*. IZA institute of Labor Economic.
- Diekman, A., Eagly, A. (1999). Stereotypes as Dynamic Constructs: Women and Men of the Past, Present, and Future. *Journal of Personality and Social Psychology*, 26, 1171-1188.
- Eagly, A. H., Nater, C., Miller, D. I., Kaufmann, M., Sczesny, S. (2019). Gender Stereotypes Have Changed: A Cross-Temporal Meta-Analysis of U.S. Public Opinion Polls From 1946 to 2018. *American Psychologist*. Preuzeto 16. 7. 2020. sa <https://www.apa.org/pubs/journals/releases/amp-amp0000494.pdf>
- Eagly, A., Steffen, V. (1984). Gender Stereotypes Stem From the Distribution of Women and Men Into Social Roles. *Journal of Personality and Social Psychology* ,46, 735-754.
- Fedor, C. (2014).Stereotypes and Prejudice in the Perception of the “Other”.*Procedia - Social and Behavioral Sciences* ,149, 321 – 326.
- Lazarević, A. (2020). *Mogućnost ispitivanja stereotipa o muškim i ženskim zanimanjima*. Neobjavljeni završni rad. Pale: Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu.
- Lubinski, D., Tellegan, A. & Butcher, N. (1983).Masculinity, femmininity, and Androgyny Viewed and Assessed as Distinct Concepts. *Journal of Personality and Social Psychology*. 44, 428-439.
- McQuaid, R., Bond, S. (2004). Gender Stereotyping In Career Choice Research Project. *Psychology Research and Behavior Management*, 10, 109-117.
- Pickering, M.(2015). Stereotyping and Stereotypes. *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Race, Ethnicity, and Nationalism*. Preuzeto 15. 8. 2020. Sa https://www.researchgate.net/publication/316367765_Stereotyping_and_Stereotypes.
- Radivojević, N. (2020). *Mogućnost ispitivanja stereotipa o karakteristikama muškog i ženskog pola*. Neobjavljeni završni rad. Pale: Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu.
- Shinar, E. (1975). Sexual Stereotypes of Occupations. *Journal of Vocational Behavior*, 7, 99-111.

Aleksandra M. Lazarevic

Nemanja D. Radivojevic

University of East Sarajevo

Faculty of Philosophy

Department of Psychology

STEREOTYPES ABOUT PERSONAL CHARACTERISTICS AND OCCUPATIONS FOR MAN I WOMEN

Summary

In modern literature, gender stereotypes are defined as beliefs that women are more expressive while men are more instrumental. Stereotypes are in the essence a generalization of certain group traits and represent people's tendency to apply those traits to all members that are perceived as that group member. Because of this stereotype characteristic, people created certain beliefs that some jobs are more suited for men and some are more suited for women.

In this paper, you can find a general view of characteristics and occupations that describes both genders, starting from the definition and creation of gender stereotypes all the way to roles that those genders take in our society. After that, you can find an overview of changes over a long period in these stereotypes, and at the end, you can find specific viewpoints and conclusions about all researchers presented.

All researches and theories in this paper certainly show that stereotypes of different characteristics and occupations that every gender member should have and peruse are most certainly real. But we can also see that these stereotypes are not static and they have changed in the past and will continue to change in the future. We can see that even now, modern changes in our society are pushing changes in roles that each gender occupies. Because of this stereotype characteristic to constantly change it's strongly suggested that even more research and experiments should be done that cover this topic. The most recent changes that have been found are that women are increasingly entering manually working jobs while men are more and more included in child and family care. These new jobs and positions that men and women are taking in our society contribute greatly to faster and bigger changes in both stereotypes about each gender's characteristics and gender occupation stereotypes as well.

Keywords: stereotypes, personality characteristics, occupations, gender.

Jela V. Aleksić Lazić*

Univerzitet u Istočnom Sarajevu,

Filozofski fakultet,

Katedra za psihologiju

RELACIJE IZMEĐU PERFEKCIONIZMA I ISPITNE ANKSIOZNOSTI

Perfekcionizam se smatra multidimenzionalnim konstruktom, u čijoj osnovi leži više faktora. Kada perfekcionista postavljaju vrlo visoke standarde, te kada su organizovani, tada perfekcionizam smatramo poželjnom osobinom. S druge strane, perfekcionizam doživljavamo kao nepoželjnu osobinu onda kada osobe ne dozvoljavaju greške, ni sebi ni drugima, zbog tjeskobe od raznih neuspjeha. Brojna istraživanja koja su sprovedena, dovode u vezu neurotski perfekcionizam sa različitim oblicima psihičkih poremećaja. U ovom radu ispitivane su relacije između dimenzija perfekcionizma i ispitne anksioznosti. U istraživanju je učestvovalo 110 studenata Univerziteta u Istočnom Sarajevu, prve, druge, treće, četvrte godine i master studija ($M = 38$, $\bar{Z} = 72$). Rezultati istraživanja ukazuju na to da postoji statistički značajna povezanost između dimenzije perfekcionizma sumnja u akciju i ispitne anksioznosti ($p < 0.01$), kao i dimenzije obuzetost greškama i ispitne anksioznosti ($p < 0.01$).

Ključne riječi: normalni i neurotski perfekcionizam, ispitna anksioznost, studenti

UVOD

Svakodnevno se susrećemo sa poimanjem perfekcionizma kao isključivo negativnog konstrukta. Na perfekcionizam se gleda kao na izvor stresa. Perfekcionizam možemo posmatrati kao pozitivnu, ali i kao negativnu osobinu. Postoje normalni (pozitivni, adaptivni) i neurotski (negativni, maladaptivni) perfekcionizam (Hamachek, 1978, prema Hackfort, Tenenbaum, 2006: 186). Perfekcionizam možemo doživljavati kao poželjnu ili nepoželjnu osobinu, zavisno od situacije. Kada perfekcionista postavljaju vrlo visoke standarde, te kada su organizovani, tada perfekcionizam smatramo poželjnom osobinom. S druge strane, perfekcionizam doživljavamo kao nepoželjnu osobinu onda kada osobe ne dozvoljavaju greške, ni sebi, ni drugima, zbog tjeskobe od raznih neuspjeha.

Kognitivisti su u istraživanjima pronašli da se kod mnogih psiholoških poremećaja uočava perfekcionizam kao glavna karakteristika. Predviđanje budućnosti na negativan način je u osnovi velikog broja teorija o depresiji. Negativna očekivanja od budućnosti, sebe i od svijeta su ključni u razvoju depresije. Kod osoba koje teže savršenstvu, uočava se sklonost ka stvaranju negativnih zaključaka na osnovu jednog neuspjeha (Beck, 1967, prema Hewitt, Flett, 2002: 264). Prema Frojdu, mnoge crte ličnosti imaju korijene u analnom stadijumu. Naime, u toku druge godine, dijete počinje učiti kontrolisanje vršenja nužde. Dijete se uči odložiti

* rolnica_89@hotmail.com

zadovoljstvo koje proističe iz oslobađanja analne napetosti. Ovdje je presudan odnos majke prema defekaciji, i posljedice toga mogu rezultirati formiranjem posebnih crta, vrijednosti, te analnog karaktera.

Analni karakter je najčešća posljedica konflikata u analnoj fazi. Analni karakter odlikuju: tvrdoglavost, urednost i škrtost. Takve osobe su rigidne u svakodnevnom funkcionisanju, insistiraju na pretjeranoj čistoći i time sputavaju spontanost ličnosti (Ćeranić, 2005). U navedenim osobinama možemo uočiti perfekcionistačke crte ličnosti.

Brojna istraživanja koja su sprovedena, dovode u vezu neurotski perfekcionizam sa različitim oblicima psihičkih poremećaja. Ustanovljena je povezanost sa niskim samopoštovanjem, sramom, krivicom, anksioznošću, poremećajima ishrane (Hayward, Arthur, 1998: 187–199, prema Kolić-Vehovec, Rončević, 2002: 682). Istraživanja potvrđuju povezanost između neadaptivnih aspekata perfekcionizma i ispitne anksioznosti kod studenata (Eum, Rice, 2011: 167–178, prema Kurtović, Baborac, 2017: 149–150). Osnovna tema ovog istraživanja odnosi se na relacije između dimenzija perfekcionizma i ispitne anksioznosti kod studenata. Krenuvši od pretpostavke da su perfekcionistački skloniji ispitnoj anksiozности, ispitivane su relacije između dimenzija perfekcionizma (obuzetost greškama, roditeljska očekivanja, sumnja u akciju i roditeljski kriticizam) i ispitne anksioznosti.

1. Definicije perfekcionizma

Postoji nekoliko različitih stajališta o definiciji perfekcionizma. Perfekcionizam se može sagledati kao težnja ka besprijeornošću. Većina autora se slaže u tome da je glavna karakteristika koja odvaja perfekcionista od osoba koje to nisu, postavljanje vrlo visokih standarda (Flett, Hewitt, 2002).

U početku se smatralo da je perfekcionizam jednodimenzionalni konstrukt. Međutim, savremeni istraživači su uglavnom odbacili tu tvrdnju. Smatrali su da perfekcionizam ima multidimenzionalnu strukturu, koja uključuje i lične i interpersonalne elemente. Ti elementi doprinose i podupiru različite oblike adaptivnih i maladaptivnih ishoda (Burns, 1980: 34–52, prema Kurtović, Baborac, 2017: 149).

Frost i saradnici definišu perfekcionizam kao konstrukt koji uključuje četiri aspekta perfekcionizma okrenutog ka sebi. To su: 1. pretjerana samokritičnost koja je u vezi sa visokim ličnim standardima, 2. sumnja u efikasnost vlastitih postupaka, 3. potreba za ispunjavanjem tuđih očekivanja (prvenstveno roditeljskih), 4. pretjerana potreba za organizacijom i urednošću (Flett, Hewitt, 2002). Frost i saradnici govore o perfekcionizmu kao konstrukt u čijoj osnovi leži šest faktora: sumnja u akciju, visoki standardi, obuzetost greškama, roditeljska očekivanja, roditeljska kritika, red i organizacija (Parker, Adkins, 1995: 323–334, prema Todorović, Zlatanović, Stojiljković, Todorović J., 2009: 175). Na osnovu toga je i nastala Frostova Multidimenzionalna skala, koja sadrži ovih šest faktora, kao šest subskala.

1.2. Normalni i neurotski perfekcionizam

Perfekcionizam možemo doživljavati kao poželjnu ili nepoželjnu osobinu, zavisno od situacije. Kao poželjnu osobinu perfekcionizam doživljavamo onda kada perfekcionista postavlja visoke standarde, te onda kada njihova organizovanost dolazi do izražaja. Pažljivo izvršavaju zadatke, osjećanje vlastite vrijednosti im ne zavisi od ishoda. S druge strane, perfekcionizam je nepoželjan onda kada osobe ne dozvoljavaju greške ni sebi, ni drugima, te

onda kada su tjeskobne zbog neuspjeha. Takve osobe su rigidne pri izvršavanju zadataka. Osjećanje vlastite vrijedosti im zavisi o ishodu, i kod neuspjeha je izražena samokritičnost.

Hamaček [Hamachek, 1978] je prvi istakao razliku između normalnog i neurotskog perfekcionizma. Normalni (nazivamo ga i adaptivni) perfekcionizam definisan je kao stremljenje realnim i ostvarivim ciljevima, i koji dovode do zadovoljstva i povećanja samopoštovanja. Neurotski (maladaptivni) predstavlja težnju ka nerealnim ciljevima, ta težnja je motivisana zabrinutošću zbog eventualnog razočaranja značajnih osoba. Osobe koje se smatraju neurotičnim perfekcionista, ne samo da postavljaju nerealne ciljeve i previsoke standarde, već ne dozvoljavaju sebi greške (Hamachek, 1978, prema Hackfort, Tenenbaum, 2006: 186).

Brojna istraživanja neurotski perfekcionizam dovode u vezu sa različitim oblicima psihičkih poremećaja. Uočava se povezanost neurotskog perfekcionizma sa sramom i krivicom, niskim samopoštovanjem i anksioznošću (Hayward, Arthur, 1998: 187–199, prema Kolić-Vehovec, Rončević, 2002: 682).

1.3. Razvoj perfekcionizma

U razvoju perfekcionizma najbitnije mjesto zauzima porodica. Roditelji i njihov odnos prema djetetu umnogome utiču na razvoj perfekcionističke strukture ličnosti. Pored porodice, bitno mjesto zauzima škola, te način na koji postavlja zahtjeve pred učenike. Ukoliko škola postavlja pred učenike visoke zahtjeve i ukoliko forsira takmičenje među učenicima, utoliko su veće šanse da se kod učenika razvije perfekcionizam.

Flett i saradnici (2002) su identifikovali različite porodične istorije koje doprinose razvoju perfekcionizma. Podijelili su modele razvoja perfekcionizma prema roditeljskim stilovima vaspitanja (Flett, Hewitt, 2002): 1. Model socijalnih očekivanja bazira se na visokim roditeljskim očekivanjima, pa tako prema njemu, djeca uče da će biti voljena ukoliko ispune roditeljska očekivanja. Ukoliko djeca ne ispune ta očekivanja, javljaju se osjećanja bespomoćnosti i beznadežnosti, te se razvija uslovljeni osjećaj samopoštovanja. 2. Model socijalnog učenja pretpostavlja da djeca uče imitiranjem svojih roditelja. Ukoliko su roditelji perfekcionista i djeca će naučiti perfekcionističko ponašanje. 3. Model socijalne reakcije počiva na pretpostavci da se perfekcionizam razvija kod djece koja su bila izložena stresnim životnim događajima, psihološkom zlostavljanju, haotičnim porodičnim odnosima, gdje perfekcionizam ima funkciju odbrambenog mehanizma. 4. Model izražene anksioznosti zastupa tezu da se perfekcionizam razvio usljed uticaja anksioznih roditelja, koji su bili u strahu od nesavršenosti i koji su u toku vaspitanja djeteta bili usmjereni isključivo na greške.

1.4. Psihodinamsko objašnjenje perfekcionizma

Frojdova klasična psihoanalitička teorija ličnosti zastupa stanovište o razvojnim stadijumima, koji su karakteristični za prvih pet godina života. Frojd je isticao da su te godine presudne za oblikovanje ličnosti. U toku prvih pet godina života, individua prolazi kroz sljedeće stadijume: oralni, analni, falusni i genitalni. Čeranić ističe da u analnoj fazi počinju prvi konflikti sa okolinom. U ovom stadijumu razvoja mogu se stvoriti osnove za buduću psihopatologiju (Čeranić, 2005).

Prema Frojdu, mnoge crte ličnosti imaju korijene u analnom stadijumu. Naime, u toku druge godine, dijete počinje učiti kontrolisanje vršenja nužde. Dijete se uči odložiti

zadovoljstvo koje proističe iz oslobađanja analne napetosti. Ovdje je presudan odnos majke prema defekaciji, i posljedice toga mogu rezultirati formiranjem posebnih crta, vrijednosti, te analnog karaktera.

Analni karakter je najčešća posljedica konflikta u analnoj fazi. Analni karakter odlikuju: tvrdoglavost, urednost i škrtost. Takve osobe su rigidne u svakodnevnom funkcionisanju, insistiraju na pretjeranoj čistoći i time sputavaju spontanost ličnosti (Ćeranić, 2005). U navedenim osobinama možemo uočiti perfekcionističke crte ličnosti.

Erikson je zastupao stanovište da ego prolazi kroz osam stadijuma razvoja. Na svakom stadijumu pojedinac treba da savlada određene krize, iz čega se razvija stav prema sebi i prema drugim ljudima. Krize se mogu savladati na pozitivan ili negativan način, što dalje utiče na smjer razvoja ličnosti (Penington, 2001). Prema teoriji psihosocijalnog razvoja, najbitniji stadijum u nastanku perfekcionizma je stadijum marljivost nasuprot podređenosti. Ovo je period polaska u školu, gdje se pred dijete postavljaju novi zahtjevi. Ukoliko škola, roditelji, vršnjaci pred dijete postavbe nerealno visoke zahtjeve, postoje mogućnosti razvoja perfekcionizma kod djeteta.

2. Ispitna anksioznosti

2.1. Opšta obilježja anksioznosti

Anksioznost predstavlja slobodno lebdeći strah pretežno unutrašnjeg porijekla koji nije vezan za određene stvarne okolnosti ili objekat koji predstavlja stvarnu opasnost. Anksioznost odnosno strepnja, predstavlja stalno očekivanje neke nepoznate i prijeteće opasnosti.

Strepnja se javlja u uzrastu 6–8 mjeseci. To je anksioznost osmog mjeseca, koju je otkrio i konceptualizovao Rene Špic [Rene Spitz], (Spitz, 1965, prema Ćeranić, 2005: 106). Anksioznost osmog mjeseca se javlja kada dijete dođe u susret sa njemu nepoznatom osobom. Tada dolazi do razočaranja kod djeteta, kada umjesto željenog objekta ugleda nepoznatu osobu (Trebješanić, 2008).

Karen Hornaj [Karen Horney], proučavajući istoriju djetinjstva velikog broja neurotičnih osoba, našla je zajedničku karakteristiku, a to je nedostatak topline i ljubavi. Glavni razlog zašto se djetetu ne pruža dovoljno ljubavi i topline je neadekvatnost roditelja da mu je pruže, zbog sopstvenih neuroza. Takođe, Hornaj ističe da su vaspitne teorije, pretjerana brižnost ili samopožrtvovani stav “idealne” majke, osnovni faktori u stvaranju budućeg osjećanja beskrajne neurotičnosti (Horney, 1937).

Autori govori o dvojnoj prirodi anksioznosti. Tako je Venar [Wenar, 2003] u svojoj knjizi “Razvojna psihopatologija i psihijatrija” istakao da anksioznost može podsticati ili sprječavati razvoj individue. Pozitivna strana anksioznosti je to što ona sprječava stalna ponovna izlaganja bolnim i destruktivnim situacijama. Stvara odbrane koje mogu biti socijalno prilagođene i podsticajne za razvoj. Negativna strana anksioznosti leži u tome što ona može podsticati neodgovarajuće, autodestruktivne odbrane, te može izmijeniti mišljenje i ponašanje na bizaran način.

2.2. Definicije ispitne anksioznosti

U početku se ispitna anksioznost smatrala jednodimenzionalnim konstruktom, međutim, u zadnje vrijeme autori se slažu u tome da je ona dvodimenzionalni konstrukt, koji obuhvata kognitivnu i emocionalnu komponentu (Lieberti, Morris, 1967: 975–978, prema Kurtović, Baborac, 2017: 148). Ispitna anksioznost je specifičan oblik anksioznosti, koji se javlja u situacijama ispitivanja a za posljedicu ima niz kognitivnih, emocionalnih, fizioloških i ponašajnih reakcija, kao što su osjećaj nelagode, bespomoćnosti, straha i zabrinutosti oko eventualnih posljedica ispitivanja (Mohorić, 2008: 1–14, prema Kurtović, Baborac, 2017: 148). Prema Spilbergeru [Spielbergeru], ispitna anksioznost se može manifestovati kao osobina i stanje ličnosti. Kada se govori o ispitnoj anksioznosti kao stanju, misli se na prolazno emocionalno stanje, kada student doživljava podražaje koji su vezani za situaciju ispitivanja, na prijeteći način. Tada student reaguje sa napetošću i zabrinutošću, aktiviranjem autonomnog nervnog sistema. Ispitna anksioznost kao osobina predstavlja relativno stabilnu osobinu ličnosti, tada studenti većinu podražaja vezanih za ispitivanje doživljava kao ličnu prijetnju, te često reaguje intenzivnim anksioznim stanjem. Prema Spilbergeru, postoji nekoliko komponenti ispitne anksioznosti (Lacković-Grgin, 2004): 1. Podražaji koji se odnose na ispitne situacije, 2. Interpretacija tih podražaja, 3. Stanje anksioznosti, 4. Ponovna kognitivna procjena podražaja vezanih za ispitne situacije, 5. Reakcije na anksiozna stanja.

Sarason ispitnu anksioznost definiše kao tendenciju da se u situacijama procjene reaguje sebi okrenutim odgovorima, kao što su osjećaj bespomoćnosti i neadekvatnosti, te zabrinutošću zbog mogućeg neuspjeha i mogućnost napuštanja ispitne situacije (Erceg, 2007).

Postoji mnogo elemenata u okviru školstva koji mogu biti izvori stresa kod studenata. Tu spadaju vrste škola, način na koji se vrednuju postignuća, odnosi profesora prema učenicima. U toku čitavog školovanja, pred učenike se stavlja uspjeh kao imperativ. Anksioznost je duboko uključena u socijalizaciju djeteta. Djeca se često odriču raznih ugodnosti, kako bi se izbjegle moguće neprijatnosti i boli kod roditelja.

2.3. Istraživanja ispitne anksioznosti

Prvu teoriju ispitne anksioznosti formulisali su S. B. Sarason i Mandler, 1952. godine (Arambašić, 1988: 91–113, prema Erceg, 2007: 3). Od tada traju istraživanja ispitne anksioznosti, neka od tih istraživanja su obavljenja u prirodnim uslovima. U ovom istraživačkom području, istraživači su identifikovali dva mehanizma, jedan koji je odgovoran za neugodne emocije koje se javljaju u ispitnim situacijama i drugi, koji je odgovoran za slabiji uspjeh u školi i opadanje motivacije u ispitnim situacijama (Lacković-Grgin, 2004).

Liberti i Moris [Lieberti, Morris, 1967] smatraju da se ispitna anksioznost sastoji od dvije komponente: brige i emocionalne uzbuđenosti. Briga predstavlja kognitivnu komponentu, koja uključuje negativne misli u toku ispita i razmišljanja o mogućem ishodu ispita. Emocionalna uzbuđenost uključuje veliki broj afektivnih i fizioloških reakcija. Istraživanja Liberta i Morisa su utvrdila negativnu korelaciju između kognitivne komponente i uspjeha na ispitu (Lacković-Grgin, 2004). Naime, anksiozniji studenti imaju češće negativne misli, više razmišljaju o mogućem neuspjehu.

Izabela Sorić je istraživala načine i njihovu efikasnost suočavanja u ispitnim situacijama. Provjeravano je u kojoj mjeri ispitna anksioznost i način suočavanja objašnjavaju ishod ispitne situacije. Na osnovu dobijenih rezultata, formulisana su dva hipotetička modela, kojima se može objasniti anksioznost u toku ispitne situacije. Jedan model se odnosi na neuspješne studente. Kod neuspješnih studenata više je izražena osobina anksioznosti, te ispitnu situaciju doživljavaju kao prijeteću. Drugi model se odnosi na uspješne studente. Oni doživljavaju povećani nivo stanja anksioznosti, ispitne situacije doživljavaju kao izazov i očekuju uspješan ishod ispita. Uspješni studenti se više koriste suočavanjem usmjerenim na emocije i problem (Lacković-Grgin, 2004).

2.5. Psihodinamsko objašnjenje

Prema psihodinamskom objašnjenju, u nastajanju strepnje učestvuju unutrašnji sukobi i mehanizmi nazadovanja i učvršćenja. Napad strepnje predstavlja oživljavanje unutrašnjeg sukoba i nazadovanje na prva iskustva strepnje (Tadić, 2009).

Marić (2005) navodi nekoliko faktora u okviru psihodinamike, koji su odgovorni za nastanak anksioznosti. To su: 1. Anticipacija budućnosti – predviđanje nečega što tek treba da se desi. Pomisao da je moguć drugačiji ishod od onoga što očekujemo, može izazvati u osobi neizvjesnost i strijepnju. 2. Strah od gubitka objekta – pomisao da možemo ostati bez značajnog objekta dovodi do nemira i napetosti. 3. Interpersonalne relacije – ukoliko su ugrožene interpersonalne relacije, kod osobe se javljaju osjećanja prijeteće opasnosti i bespomoćnosti. 4. Tenzije između ida i ega – reakcije na moguće opasnosti vezane za nagone (odgovor ega na nesvjesne impulse iz ida). 5. Potiskivanje konflikata u nesvjesno – nesvjesni intrapsihički konflikti su dominantni u procesu nastajanja anksioznosti. 6. Nespremnost čovjeka da prihvati neizbježnost smrti.

Prema Frojdu, različiti stadijumi psihoseksualnog razvoja djeteta određuju karakter i sadržaj opasne situacije. Po Frojdu, prva anksioznost vezana je za oralnu fazu razvoja, te je izaziva frustracija oralnih pulzija. Ovakvo stanje proističe iz nezadovoljenja djetetovih potreba, te se ono osjeća bespomoćno.

Analna anksioznost je prva složena anksioznost. Sastoji se od četiri aspekta: reakcija na zahtjeve ili zabrane roditelja u momentu učenja kontrole sfinktera, oscilacije između aktivnosti i pasivnosti, strah od analne penetracije, kao i strah od prodiranja u drugog svojim gestovima, strah od gubitka analnog objekta, koji se voli, jer se doživljava kao dio sopstvenog tijela.

3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

3.1. Predmet i problem istraživanja

Perfekcionizam je često korišten pojam u svakodnevnom životu. Posmatran je kao poželjna i nepoželjna osobina. Postoji veliki broj istraživanja koja su perfekcionizam dovela u vezu sa različitim psihičkim poremećajima. Problem istraživanja je ispitivanje relacija između dimenzija perfekcionizma (obuzetost greškama, roditeljska očekivanja, sumnja u akciju i roditeljski kriticizam) i ispitne anksioznosti.

3.2. Cilj, zadaci i hipoteze istraživanja

Ovim istraživanjem su ispitivane i analizirane relacije između dimenzija perfekcionizma i ispitne anksioznosti. Cilj ovog istraživanja je ispitati način na koji perfekcionizam, u ovom slučaju nezavisna varijabla, determiniše pojavu ispitne anksioznosti kod studenata, u ovom slučaju zavisna varijabla. Ovim istraživanjem je ispitivano na koji način dimenzije perfekcionizma (roditeljska očekivanja, obuzetost greškama, sumnja u akciju i roditeljski kriticizam) determinišu pojavu ispitne anksioznosti kod studenata. U tom kontekstu cilj ovog empirijski-neeksperimentalnog istraživanja je ispitati da li i na koji način prisustvo određenih dimenzija perfekcionizma dovodi do pojave ispitne anksioznosti kod studenata.

Na osnovu operacionalizovanog problema istraživanja, te na osnovu rezultata dosadašnjih istraživanja, definisane su jedna hipoteza i četiri podhipoteze.

H1 – Postoje statistički značajne povezanost između dimenzija perfekcionizma i ispitne anksioznosti. Iz ove hipoteze dolazimo do podhipoteza:

1. Postoji statistički značajna povezanost između dimenzije obuzetost greškama i ispitne anksioznosti.
2. Postoji statistički značajna povezanost između dimenzije roditeljska očekivanja i ispitne anksioznosti.
3. Postoji statistički značajna povezanost između dimenzije sumnja u akciju i ispitne anksioznosti.
4. Postoji statistički značajna povezanost između dimenzije roditeljski kriticizam i ispitne anksioznosti.

Uporište ove hipoteze nađeno je u istraživanju Milice Drobac-Stupar (2008).

3.3. Metode i tehnike istraživanja

Istraživanje relacije između perfekcionizma i ispitne anksioznosti je sprovedeno kao empirijsko-neeksperimentalno istraživanje. Tako koncipirano istraživanje podrazumijeva primjenu različitih metoda za ispitivanje određene pojave. Na osnovu raspoloživih metoda za prikupljanje podataka i realizaciju empirijskog dijela istraživanja, primijenjen je servej metod.

Metoda teorijske analize je poslužila kao dopuna prethodnom metodu. Naročito je poslužila prilikom prikupljanja i selekcije relevantnih informacija iz dosadašnjih metodološki i predmetno sličnih istraživanja, te na taj način doprinijela potpunijem sagledavanju i analiziranju relacija između perfekcionizma i ispitne anksioznosti.

Istraživanje je realizovao sam autor. Prilikom uvođenja u test situaciju, ispitanici su bili obaviješteni da će podaci biti korišteni isključivo u akademske svrhe. Na početku upitnika su

imali uputstva. Popunjavanje anketa je bilo anonimno, bez potpisa ispitanika, kako bi se povećala objektivnost njihovih iskaza.

Za statističku obradu podataka korišteni su različiti statistički postupci u okviru paketa SPSS. Korišteni su oni postupci koji su najviše odgovarali prirodi distribucije dobijenih podataka i metodološkoj koncepciji istraživanja. Primijenjeni su složeniji statistički postupci, za utvrđivanje statistički značajne povezanosti među segmentima ukrštenih varijabli i mjera koje ukazuju na povezanost među datim varijablama.

3.4. Opis instrumenata

1. Upitnik sa socio-statusnim obilježjima preuzeli smo iz ranijih istraživanja. Sastoji si od pitanja vezanih za pol, uzrast, odsjek, godinu studija.

2. Multidimenzionalna skala perfekcionizma (MPS-F) je petostepena skala Likertovog tipa, gdje se stepan slaganja izražava od uopšte se ne slažem do potpuno se slažem. Zadatak ispitanika je da za svaku tvrdnju označi stepen slaganja na skali od 5 stepeni, gdje je 1 – uopšte se ne slažem, a 5 – potpuno se slažem. Skala se sastoji od 35 tvrdnji, u okviru kojih je 6 subdimenzija perfekcionizma. Subdimenzija obuzetost greškama se odnosi na to, u kom stepenu osoba tumači greške kao indikatore neuspjeha. Ova subskala se sastoji od 9 ajtema. Subdimenzija organizacija se sastoji od 6 ajtema. Faktor organizacije se odnosi na tendenciju isticanja važnosti reda, organizacije i urednosti. Subdimenzija roditeljski kriticizam odnosi se djetetovu percepciju roditeljske kritike kao pretjerano negativne. Sastoji se od 4 ajtema. Roditeljska očekivanja odnose se na opažanje roditeljskih očekivanja kao izuzetno visokih i zahtjevnih, koja se stavljaju pred osobu. Sastoji se od 5 ajtema. Subdimenzija lični standardi definisana je stepenom u kom osoba sebi postavlja standarde. Sastoji se od 7 ajtema. Subdimenzija sumnja u akciju se odnosi na stepen izražene sigurnosti u sopstvene akcije. Sastoji se od 4 ajtema. Dobijena je vrijednost Cronbach's Alpha 0.88.

3. Skala suočavanja sa ispitnom situacijom je konstruisana na osnovi niza preliminarnih istraživanja, a sastoji se od 27 tvrdnji. Skala je petostepenog Likertovog tipa, gdje se studenti izjašnjavaju o stepenu slaganja sa datim tvrdnjama, gdje je 1 – uopšte se ne odnosi na mene, a 5 – u potpunosti se odnosi na mene. Skala se sastoji od 4 subskale, subskala suočavanje usmjereno na emocije, suočavanje usmjereno na problem, maštanje/distrakcija i suočavanje traženjem pomoći. Dobijena je mjera pouzdanosti u ovom istraživanju koja iznosi 0.82.

3.5. Uzorak istraživanja

U ovom istraživanju ispitanici su bili studenti fakulteta Univerziteta u Istočnom Sarajevu. Nakon odstranjivanja neadekvatno popunjenih upitnika, ukupan broj ispitanika sveden je na 110. Uzorak spada u prigodne. Struktura uzorka je prikazana u tabeli broj 1.

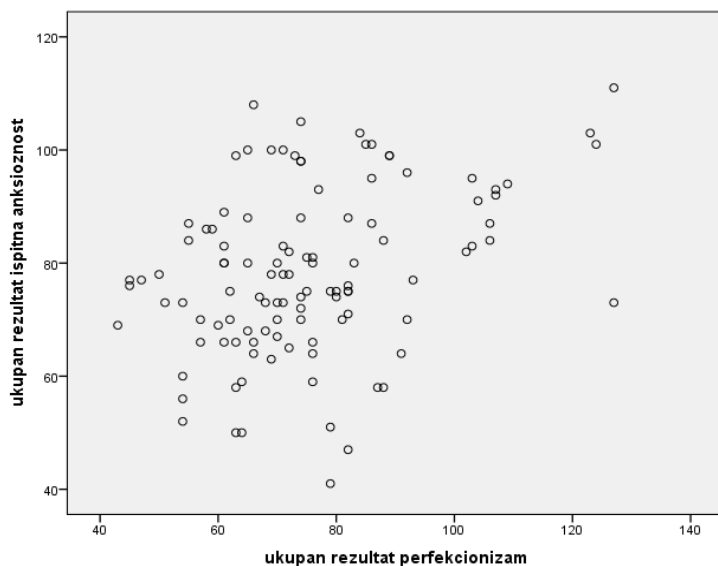
Табела 1: Структура узорака

Pol	Broj ispitanika	%
Muški	38	34.5
Ženski	72	65.5
Uzrast		
19–21 godina	57	51.8
22–24 godina	22	20.0
25–26 godina	17	15.5
više od 26 godina	14	12.7
Godina studija		
Prva	31	28.2
Druga	21	19.1
Treća	18	16.4
Četvrta	17	15.5
Master	23	20.9
Studijska oblast		
Psihologija	17	15.5
Matematika i računarstvo	19	17.3
Pedagogija	14	12.7
Srpski jezik i književnost	14	12.7
Ostale studijske grupe	46	41.8

4. ANALIZA I INTERPRETACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

4.1. Testiranje preduslova za korištenje parametrijskih postupaka

Veza dvije promjenljive se može ispitati i vizuelno, crtanjem dijagrama rasturanja. Pregledom dijagrama rasturanja vidi se smjer veze kao i njena jačina.

Dijagram broj 1: dijagram rasturanja

Na Dijagramu broj 1, može se uočiti da se radi o pozitivnoj ali nepotpunoj korelaciji. Porast jedne varijable prati porast druge varijable, što ukazuje na pozitivnu korelaciju među varijablama, samo što korelacija nije maksimalna, odnosno r je veće od nule, a manje od jedan. Kako je manji uzorak, netipične tačke mogu kvariti koeficijent korelacije. S obzirom na to da je u ovom istraživanju postavljeno više podhipoteza u okviru jedne hipoteze, biće ispitane relacije subdimenzija perfekcionizma, s jedne strane, i ispitne anksioznosti, s druge strane.

4.2. Relacije između dimenzija perfekcionizma i ispitne anksioznosti

Perfekcionizam u ovom istraživanju predstavlja nezavisnu varijablu. Postoji mnogo definicija perfekcionizma, ali svi autori se slažu da je glavna karakteristika perfekcionista postavljanje vrlo visokih standarda. U ovom istraživanju ispitivane su relacije između dimenzija perfekcionizma i ispitne anksioznosti. Obuzetost greškama kao dimenzija perfekcionizma odražava u kom stepenu osoba interpretira greške kao indikator neuspjeha, negativno reagovanje osobe na greške. Roditeljski kriticism označava percepciju roditeljske kritike kao pretjerano negativne. Dimenzija roditeljska očekivanja je povezana sa opažanjem roditeljskih očekivanja kao izuzetno visokih i rigidnih, koji se postavljaju pred osobu. Dimenzija sumnja u akciju odnosi se na stepen izražene sigurnosti u sopstvene akcije.

Zavisna varijabla u ovom istraživanju je ispitna anksioznost koja se definiše kao tendencija da se u situacijama procjene reaguje sebi okrenutim odgovorima, kao što su osjećaj bespomoćnosti i neadekvatnosti, kao i zabrinutosti zbog mogućeg neuspjeha i napuštanja ispitne situacije.

Za analizu relacija između dimenzija perfekcionizam i ispitna anksioznost, izračunata je Pirsonova korelacija, kao adekvatan statistički postupak, za opisivanje

jačine i smjera linearne veze između dvije promjenljive. Pretpostavka je da postoji statistički značajna povezanost između dimenzija perfekcionizam i ispitna anksioznost.

Dimenzija obuzetost greškama dobijena je sabiranjem sljedećih ajtema: 9, 10, 13, 14, 18, 21, 23, 25, 34. Postavljena je podhipoteza da postoji statistički značajna povezanost između dimenzije obuzetost greškama i ispitna anksioznost.

Dimenzija roditeljska očekivanja dobijena je sabiranjem sljedećih ajtema: 1, 11, 15, 20, 26. Pretpostavka je da postoji statistički značajna povezanost između roditeljskih očekivanja i ispitne anksioznosti.

Dimenzija sumnja u akciju dobijena je sabiranjem ajtema: 17, 28, 32, 33. Pretpostavka je da postoji statistički značajna povezanost između dimenzije sumnja u akciju i ispitna anksioznost.

Dimenzija roditeljski kriticizam dobijena je sabiranjem sljedećih ajtema: 3, 5, 22, 35. Pretpostavka je da postoji statistički značajna povezanost između roditeljskog kriticizma i ispitne anksioznosti. Rezultati su prikazani u Tabeli broj 2.

Tabela broj 2: relacije između dimenzija perfekcionizam i ispitna anksioznost

	Ispitna anksioznost
Obuzetost greškama	0.37**
Roditeljska očekivanja	0.28**
Sumnja u akciju	0.42**
Roditeljski kriticizam	0.11**

**p < 0.01; N = 110

U Tabeli broj 2 prikazana je korelacija između dimenzija perfekcionizam i ispitna anksioznost. Kada je u pitanju korelacija između dimenzije obuzetost greškama i ispitna anksioznost ($r = 0.37$, nivo pouzdanosti 0.01), na osnovu dobijenog koeficijenta korelacije možemo zaključiti da postoji pozitivna korelacija između dimenzije obuzetost greškama i ispitna anksioznost. Što dalje implicira da osobe koje su sklone interpretiranju grešaka kao indikatora neuspjeha, imaju sklonosti ka ispitnoj anksioznosti. Radi se o srednoj jačini veze između ove dvije promjenljive. Nivo pouzdanosti $p < 0.01$ ukazuje na statistički značajnu povezanost između ove dvije promjenljive. Kako prva podhipoteza glasi da postoji statistički značajna povezanost između dimenzije obuzetost greškama i ispitne anksioznosti, podhipoteza je potvrđena.

Korelacija između roditeljskih očekivanja i ispitne anksioznosti ($r = 0.28$, nivo pouzdanosti 0.01) je pozitivna ali niska. Očekivanja roditelja koja osoba doživljava kao

visoka i rigidna, nisu u vezi sa ispitnom anksioznošću. Druga podhipoteza koja glasi da postoji statistički značajna povezanost između dimenzije roditeljska očekivanja i ispitna anksioznost, nije potvrđena.

Kada je u pitanju korelacija između dimenzije sumnja u akciju i ispitne anksioznosti, u Tabeli broj 2 prikazan je koeficijent korelacije koji ukazuje na pozitivnu korelaciju, što implicira da veće vrijednosti jedne varijable odgovaraju većim vrijednostima druge varijable. S obzirom na to da je Pirsonov koeficijent $r = 0.42$, možemo govoriti o srednjoj jačini povezanosti. Kako je $p < 0.01$, možemo govoriti o statistički značajnoj povezanosti. Treća podhipoteza da postoji statistički značajna povezanost između dimenzije sumnja u akciju i ispitne anksioznosti, potvrđena je.

Kada je u pitanju korelacija između dimenzije roditeljski kriticism i ispitne anksioznosti, u Tabeli broj 2 prikazan je koeficijent korelacije koji je pozitivan ali izrazito nizak. Takav rezultat ukazuje na to da roditeljska kritika, koja se percipira na izrazito negativan način, nije u vezi sa ispitnom anksioznošću. Četvrta podhipoteza koja glasi da postoji statistički značajna povezanost između dimenzije roditeljski kriticism i ispitne anksioznosti, nije potvrđena.

4.3. Interpretacija dobijenih rezultata

U Tabeli broj 2 prikazani su koeficijenti korelacija između dimenzija perfekcionizam i ispitna anksioznost. Pregledom tabele, uočava se da su sve korelacije pozitivne, kao i da su značajne na nivou povezanosti 0.01, s tim što su dvije korelacije niske jačine povezanosti, dok su druge dvije srednje jačine povezanosti.

Kako prva podhipoteza glasi da postoji statistički značajna povezanost između dimenzije obuzetost greškama i ispitne anksioznosti, smatramo da je podhipoteza potvrđena. Ukoliko osoba doživljava svoju grešku kao uzrok neuspjeha, postoji šansa da će se u nekoj ispitnoj situaciji kao posljedica razviti anksioznost. Ako osoba svoje neuspjehe uglavnom doživljava kao posljedice svojih grešaka, moguće je da će usljed anticipiranja budućih ispitnih situacija kao negativnih razviti ispitnu anksioznost.

Druga podhipoteza koja glasi da postoji statistički značajna povezanost između dimenzije roditeljska očekivanja i ispitna anksioznost, nije potvrđena. Iako roditeljska očekivanja ukoliko su pretjerano velika, mogu imati uticaj na razvoj osjećaja bespomoćnosti i beznadežnosti, pa tako i na pojavu nesigurnosti, u ovom istraživanju nije potvrđena značajna veza između ove dimenzije perfekcionizma i ispitne anksioznosti.

Treća podhipoteza koja glasi da postoji statistički značajna povezanost između dimenzije sumnja u akciju i ispitne anksioznosti, potvrđena je. Iz dosadašnje prakse poznato nam je da nesigurnost u sopstvene sposobnosti može dovesti do anksioznosti. Poznato nam je da studenti koji nisu sigurni u svoje sposobnosti i znanja, često osjećaju anksioznost kada treba da se suoče sa ispitnom situacijom. Zbog nepovjerenja u uspješno ostvarenje započetih radnji, zbog straha od grešaka, zbog sumnje i stalne provjere, javlja se anksioznost vezana za ispitne situacije. Kako se i sama dimenzija sumnja u akciju odnosi na stepen izražene sigurnosti u sopstvene akcije, ukoliko osoba nije sigurna u određenoj ispitnoj situaciji, može doći do manifestacije anksioznosti.

Četvrta podhipoteza koja glasi da postoji statistički značajna povezanost između dimenzije roditeljski kriticism i ispitne anksioznosti, nije potvrđena. Iako se roditeljski kriticism percipira kao krajnje negativan, u ovom istraživanju nije pokazalo značajnu

povezanost između ove dimenzije perfekcionizma i ispitne anksioznosti. Ovakvi rezultati ukazuju na to da su ispitanici manifestaciju ispitne anksioznosti uglavnom vezali za sopstvena očekivanja. Očekivanja roditelja i kritika nisu zauzeli značajno mjesto u nastanku anksioznosti u ispitnim situacijama, kada je u pitanju ovo istraživanje.

Literatura:

- Drobac-Stupar, M. (2008). *Perfekcionizam, intelektualna darovitost i akademsko postignuće*. Banja Luka: Neobjavljeni magistarski rad
- Erceg, I. (2007). *Povezanost ispitne anksioznosti s perfekcionizmom*. Zagreb: Diplomski rad, Filozofski fakultet, preuzeto sa www.bib.irb.hr/600866
- Horney, K. (1937). *Neurotska ličnost našeg doba*. Beograd: Pobjeda
- Kolić-Vehovec, S., Rončević, B. (2002). *Perfekcionizam, ispitna anksioznost i akademsko samopoimanje darovitih gimnazijalaca*. Društvena istraživanja, 12 (5), 679-02
- Kurtović, A. Baborac, J. (2017). *Perfekcionizam i samoeфикаsnost kao prediktori ispitne anksioznosti kod studenata*, *Primenjena psihologija*, 2017, Vol.10 (2), (148–149)
- Lacković-Grgin, K. (2004). *Stres u djece i adolescenata*. Zagreb: Naklada slap
- Marić, J. (2005). *Klinička psihijatrija*. Beograd: Megraf
- Pallant, J. (2011). *SPSS Priručnik za preživljavanje*. Beograd: Mikroknjiga
- Penington, D. (2001). *Osnove socijalne psihologije*. Zagreb: Naklada slap
- Tadić, N. (2009). *Psihijatrija djetinjstva i mladosti*, Beograd: Naučna KMD
- Todorović, D. Zlatanović, Lj. Stojiljković, S. Todorović, J. (2009). *Povezanost perfekcionizma sa samopoštovanjem i depresivnošću kod studenata*. Niš: Godišnjak za psihologiju, Filozofski fakultet
- Trebešanin, Ž. (2008). *Rečnik psihologije*. Beograd: Stubovi kulture
- Tenjić, L. (2000). *Statistika u psihologiji*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju
- Ćeranić, S. (2005). *Normalni razvoj ličnosti i patološka uplitanja*. Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Wenar, C. (2003). *Razvojna psihopatologija i psihijatrija*. Zagreb: Naklada Slap

- G.L., Flett, P.L. Hewitt, (Eds.). (2002). *Perfectionism: Theory, research, and treatment*. American Psychological Association.
- Hackfort, D., Tenenbaum G. (2006). *Essential Processes for Attaining Peak Performance*. Oxford

Jela V Aleksic Lazic

University of East Sarajevo

Department of Psychology

THE RELATIONSHIP BETWEEN PERFECTIONISM AND TEST ANXIETY

Summary

Perfectionism is conceptualized as multidimensional construct. Frost and associates founded that it is the basis of perfectionism six factors: Concern Over Mistakes, Parental Expectations, Parental Criticism, Personal Standards, Doubts About Actions, Organization. The Hamachek was the first who define the difference between adaptive and maladaptive perfectionism. Adaptive (normal) perfectionism is a constructive and persons who have this form of perfectionism have high standards and their organization comes to the fore, their sense of self-worth doesn't depend on their outcomes. Maladaptive (neurotic) perfectionism represents the pursuit of unrealistic goals and this aspiration motivated by concern about the possible disappointment of significant people. They are rigid in performing tasks. People who consider themselves neurotic perfectionism don't allow themselves to make mistakes. Test anxiety is a specific form of anxiety that occurs in test situations and results in a series of cognitive, emotional, physiological and behavioral reactions, such as feelings of discomfort, fear and the concerns about the possible consequences of testing. Test anxiety is defined as the tendency to respond with anxiety, apprehension and physiological arousal to conditions in which one's knowledge is formally assessed. Test anxiety can manifest as a personality trait and a condition. When we talk about test anxiety as a condition, we mean transient emotional state when a student experiences stimuli related to the test situations, in a threatening way. Test anxiety as a trait is a relatively stable personality trait, when students perceive most of the stimuli related to the test as a personal threat and often react with intense anxiety. Some studies show the connections between neurotic perfectionism and various forms of mental disorders, shame and guilt, low self-esteem and anxiety. In this study were 110 students (M=38, F=72) from University of East of Sarajevo. The research problem is to examine the relationship between dimensions of perfectionism and test anxiety. The participants completed the Frost Multidimensional Scale and Scale of Coping with Test Situation by Isabela Soric. Items are presented in a Likert-type format, where participants rate items on a scale ranging from one (strongly disagree) to five (strongly agree). We found that dimension Concern over Mistakes was related with test anxiety. Dimension Doubts About Action was related with test anxiety, too. Dimensions Parental Criticism and Parental Expectations wasn't related with test anxiety.

Keywords: adaptive and maladaptive perfectionism, test anxiety, students

Maja Petronić*

Univerzitet u Istočnom Sarajevu

Filozofski fakultet

Katedra za psihologiju

ODNOS DOŽIVLJAJA SLIKE TIJELA I SAMOPOŠTOVANJA U ADOLESCENCIJI

Osnovni cilj ovog istraživanja odnosio se na utvrđivanje odnosa između doživljaja slike tijela i samopoštovanja adolescenata. Slika tijela obuhvata percepciju i vrednovanje sopstvenog izgleda u cjelini, kao i pojedinačnih aspekata. Uvjerenja i emocije vezane za naše tijelo mogu biti pozitivna i negativna, pa se samim tim doživljaj slike tijela posmatra kroz dvije dimenzije – narcizam i nezadovoljstvo sopstvenim izgledom. Pojam samopoštovanja se odnosi na kognitivnu procjenu sopstvene vrijednosti u cjelini i svojih pojedinačnih sposobnosti, a koja u nama izaziva određene emocije. Uzorak istraživanja se sastojao od ukupno 110 ispitanika, starosti od 19 do 23 godine. Analiza distribucije skorova na subskalama korišćenim u istraživanju pokazuju da distribucija skorova statistički značajno odstupa na subskalama nezadovoljstvo izgledom ($p = 0.03$) i adolescentni narcizam ($p = 0.01$), u smislu da su obje pozitivno asimetrične, tačnije većina ispitanika postiže niske skorove. Nezadovoljstvo izgledom statistički značajno i negativno korelira sa samopoštovanjem ($\varphi = -0.22$, $p = 0.02$) dok adolescentni narcizam statistički značajno i pozitivno korelira sa samopoštovanjem ($\varphi = 0.30$, $p = 0.00$). U slučaju socio-demografskih obilježja dobijene su statistički značajne razlike u pogledu pola, tj. ispitanici ženskog pola ispoljavaju viši stepen nezadovoljstva izgledom u odnosu na one muškog pola.

Ključne riječi: slika tijela, adolescencija, nezadovoljstvo izgledom, adolescentni narcizam, samopoštovanje.

* majapetronic@yahoo.com

UVOD

Adolescencija predstavlja period sazrijevanja, kroz koji se dijete priprema za ulogu odrasle osobe. Karakterišu ga intenzivne fizičke, seksualne, emocionalne, psihosocijalne i kognitivne promjene. Navedene promjene oblikuju jedinstven pogled na sebe i druge. Nagli tjelesni razvoj i sazrijevanje mogu dovesti do zbunjenosti, zabrinutosti i zaokupljenosti vlastitim tijelom, a sve to utiče na formiranje pozitivne ili negativne slike o sopstvenom tijelu (Lakija, Urbanc, 2007). Usljed tjelesnih promjena, mijenja se slika koju pojedinac ima o sebi, percepcija tijela, te se javljaju različita i vrlo često protivrječna osjećanja u vezi za izgledom (Kapor-Stanulović, 2007).

Slika tijela predstavlja sistem međusobno povezanih predstava, ideja i emocija koje pojedinac formira o sopstvenom tijelu. Bitno je naglasiti da ta predstava nije bazirana na činjenicama nego je subjektivna, pa kao takva ne odlikava nužno stvarni tjelesni izgled pojedinca (Opačić 1995; prema Mihajlović, 2013). Slika tijela može se, dakle, definisati kao mentalna prezentacija koju pojedinac formira o sopstvenom tjelesnom izgledu (Rosen, 1992; prema Pokrajac-Bulian, Živčić-Bećirević, Vukmanović, Forbes, 2005), odnosno slika tijela je predstava koju pojedinac ima o sopstvenom tijelu i njegovim fizičkim karakteristikama. Pored toga slika tijela obuhvata i osjećanja koja su u vezi sa oblikom i težinom tijela u cjelini, kao i njegovih dijelova (Slade, 1988; prema Kantar, Petrović, 2016). Slika tijela je određena vrsta pozitivne ili negativne, kognitivne ili afektivne evaluacije tijela (Kwakkenbos, 2016; prema Klarin, 2018) i značajan je aspekt psihološkog i interpersonalnog razvoja (Pokrajac-Bulian, Stubbs, Ambrosi-Randić, 2004).

Važno je napomenuti da slika tijela može da obuhvata kako svjesne tako i nesvjesne komponente, relativno je stabilna ali se mijenja tokom sazrijevanja usljed brojnih spoljašnjih (reakcije drugih, iskustva uspjeha ili neuspjeha u interpersonalnim relacijama, porodična iskustva itd.) i unutrašnjih faktora (prelazak sa jednog na drugi stadijum razvoja) (Shilder, 1935; prema Kantar i Petrović, 2016).

Smatra se da je slika tijela multidimenzionalan konstrukt koji u sebi sadrži veliki broj činilaca. Ti činoci se, prema Siri (2003; prema Pokrajac-Bulian i sar., 2005), dijele u dvije grupe: (1) internalne, koji se odnose na biološke i psihološke činioce i (2) eksternalne, koji obuhvataju kulturne i socijalne činioce. Rosen (1992; prema Pokrajac-Bulian i sar., 2005) navedenim činocima dodaje i bihejvioralne, koji se odnose na stalno provjeravanje sopstvenog

izgleda, te na nastojanje pojedinca da izbjegava situacije koje mu izazivaju osjećaj anksioznosti jer je nezadovoljan slikom tijela. Srž tog nezadovoljstva nalazi se u neusaglašenosti između percipiranog i idealnog ja (Furnham i Greaves, 1994; prema Pokrajac-Bulian i sar., 2005).

Jedan od aspekata slike tijela jeste zadovoljstvo, odnosno nezadovoljstvo tjelesnim izgledom. Zadovoljstvo tjelesnim izgledom odnosi se na pozitivnu percepciju pojedinca o svom tijelu i pojedinim dijelovima tijela. To znači da pojedinac može biti zadovoljan tijelom u cjelini ili svojom težinom, oblikom tijela, visinom, snagom mišića i slično (Groesz, Levine i Murnen, 2002; prema Kovačević, 2015). Ukoliko tjelesni izgled adolescenata nije u skladu s njegovim sopstvenim idealima ili idealima koje nameće socijalna sredina on razvija nezadovoljstvo tjelesnim izgledom i formira negativnu sliku o sopstvenom tijelu (Gardner, Friedman, Stark i Jakson, 1999; Grogan, 2008; prema Erceg, Kuterovac-Jagodić, 2016). Negativna slika tijela može izazvati ozbiljne posljedice i dovesti do razvoja poremećaja u ishrani (Hill, Pallin, 1998; prema Pokrajac-Bulian i sar., 2005).

Smatra se da je adolescencija ključan period za razvoj (ne)zadovoljstva sopstvenim tijelom. Suočeni sa brojnim promjenama, pod uticajem medija, roditelja, vršnjaka i drugih značajnih osoba adolescenti formiraju sliku tijela koja može biti pozitivna ili negativna. Kada tome dodamo i činjenicu da kultura u kojoj živimo, kao i nametnuti standardi o idealnom izgledu tijela imaju snažan uticaj na percepciju tijela, onda je jasno zašto je nezadovoljstvo tjelesnim izgledom najveće u periodu adolescencije (Flannery-Schroeder, Chrisler, 1996; Prema Erceg-Jugović, 2011).

Fizičko sazrijevanje u adolescenciji i formirana slika o tijelu može negativno uticati na samopoštovanje. Samopoštovanje se može definisati kao odraz opšteg mišljenja pojedinca o samome sebi i sopstvenim vrijednostima (Fenel, 2009) ili kao fenomenološka organizacija iskustva i ideja pojedinca o njemu samom u svim aspektima njegovog života (Combs, 1981; prema Lebedina-Manzoni, Lotar i Ricijaš, 2008). Kao razlog za nastanak promjena u samopoštovanju tokom adolescencije autori najčešće navode tjelesnu sliku i druge probleme koji su povezani sa pubertetom (Anđelković, 2008).

Mead (1934; prema Milošević i Ševkušić, 2005) smatra da se pojam samopoštovanje odnosi na način na koji pojedinac sebe vrednuje i da nivo samopoštovanja zavisi od interpersonalnih odnosa pojedinca sa značajnim drugima. Dok Kupersmit (Coopermith, 1967; prema Novković, 2003) smatra da se samopoštovanje odnosi na stepen uvjerenja pojedinca u sopstvene sposobnosti, važnost, uspješnost i vrijednost. Ostvarivanje ciljeva koje pojedinac

postavlja sam sebi ili su pred njega postavili drugi, predstavljaju kriterijum na osnovu koga pojedinac gradi sliku o sopstvenoj uspješnosti (Stojković, Eminović, Dimoski, Grbović, Nikić, 2011; Sarilar, 2011).

Prema Rozenbergu (Rosenberg, 1979; prema Milanović-Dobrota, Radić-Šestić, 2017) samopoštovanje predstavlja globalni stav koji pojedinac ima prema sebi kao cjelokupnoj ličnosti. Rozenberg naglašava da je samopoštovanje jednodimenzionalna pojava i da se formira na osnovu povratnih informacija referentnih osoba, te se reflektuje kao pozitivan ili negativan stav prema samome sebi (Kernis, Brown, Brody, 2000; Killeen, 1993; prema Milanović-Dobrota, Radić-Šestić, 2017).

Često se navodi da je samopoštovanje centralni aspekt psihološkog funkcionisanja u periodu adolescencije (Moksnes, Moljord, Espnes, Byrne, 2010; prema Kalajdžić, Perućica, 2018) i da ima veliku ulogu u razumijevanju samoga sebe, te da je osjetljivo na unutrašnje i spoljašnje uticaje koji su posebno izraženi u periodu adolescencije (Moksnes, Espnes, 2013; prema Kalajdžić, Perućica, 2018; Jelić, 2011).

Istraživanja koja su do sada rađena pokazuju povezanost slike tijela i samopoštovanja, a kako su to korelativna istraživanja, nejasan je smjer odnosa ova dva konstrukta. U kulturi koja cijeni veoma mršav izgled žene, osobe kojima je zadovoljstvo tijelom centralni aspekt samopoštovanja, vjerovatno će biti okupirane težinom i sklone negativnim stavovima u pogledu ishrane. Međutim, moguće je i da nisko samopoštovanje izaziva nezadovoljstvo tijelom kod devojak, pa se negativno viđenje sebe odražava kroz negativnu sliku tijela.

Ovim istraživanjem nastojaćemo da utvrdimo odnos doživljaja slike tijela i samopoštovanja adolescenata na području Bosne i Hercegovine. Nadamo se da ćemo stvoriti osnovu za sprovođenje obuhvatnijih istraživanja, te da će rad koji je pred Vama poslužiti za informisanje šire javnosti, studenata i učenika o dobijenim rezultatima, sa svrhom poboljšanja mentalnog zdravlja i kvaliteta života, u smislu da se dobijeni rezultati mogu iskoristiti kroz savjetodavni rad sa adolescentima i značajnim figurama u njihovom životu i razvoju kako bi se omogućio adekvatan psihološki razvoj adolescenata i stvaranje adekvatne slike o sebi i sopstvenom tijelu.

METODOLOŠKI DIO

Problem istraživanja se odnosi na ispitivanje relacija slike tijela i samopoštovanja adolescenata.

Slika tijela (body image) predstavlja sistem međusobno povezanih predstava, ideja i emocija koje pojedinac formira o sopstvenom tijelu, pri čemu ta predstava nije bazirana na činjenicama nego je subjektivna, pa kao takva ne odslikava nužno stvarni tjelesni izgled pojedinca. Evaluativni aspekt slike o sebi naziva se *samopoštovanje*. Ovaj pojam u psihologiju je uveo Vilijam Džeјms. U literaturi se navode različite definicije samopoštovanja, a jedan od najistaknutijih autora u ovoj oblasti Kupersmit (Coopermith, 1967; prema Milošević, Ševkušić, 2005) ga definiše kao skup kvaliteta koje pojedinac opaža kod sebe.

Cilj ovog istraživanja odnosi se na sagledavanje relacija između samopoštovanja i slike tijela. Takođe, posvetićemo pažnju i analiziranju relacija između slike tijela adolescenata i nekih socio-demografskih obilježja (pol, starost ispitanika), te na donošenje zaključaka o njihovim međusobnim relacijama.

Zadaci istraživanja su sljedeći:

- 1) Utvrditi i analizirati distribuciju rezultata slike tijela,
- 2) utvrditi i analizirati relacije između slike tijela i samopoštovanja,
- 3) utvrditi i analizirati relacije između slike tijela i socio-demografskih obilježja ispitanika (pol, starost ispitanika).

U skladu sa postavljenim zadacima, hipoteze ovog istraživanja su:

H1: Distribucija rezultata slike tijela odstupaće od normalne raspodjele.

Škodrić (2017) je u svom istraživanju primjenom Kolmogorov-Smirnovog testa utvrdila da se distribucija rezultata na subskalama doživljaja slike tijela ne ponaša u skladu sa načelima normalne distribucije. Dobijeni rezultati ukazuju na to da se rezultati na subskali nezadovoljstva izgledom grupišu oko nižih vrijednosti, odnosno da su ispitanici u većoj mjeri zadovoljni svojim izgledom. S druge strane, dobijeni rezultati na subskali adolescentnog narcizma grupišu se oko viših vrijednosti, što ukazuje na to da adolescenti imaju izraženiju narcističku sliku tijela.

H2: Postoji statistički značajna povezanost između slike tijela i samopoštovanja.

Nnaemeka i Solomon (2014) su u svom istraživanju došli do rezultata da je slika tijela značajno povezana sa samopoštovanjem. Lerner i saradnici su takođe, (1973; prema Branković, 2013) smatrali da je samopoštovanje blisko povezano sa slikom tijela. Ova povezanost može se objasniti tako što osobe sa niskim samopoštovanjem često ispoljavaju socijalnu anksioznost usljed čega ispoljavaju brigu o tome kako ih drugi ljudi vide pa su veoma posvećeni svom fizičkom izgledu (Heatherton, Wyland, 2003; prema Branković, 2013).

Povezanost (ne)zadovoljstva tjelesnim izgledom i samopoštovanja ispitivala je i Branković (2013) na svim mjerama nezadovoljstva tijelom: (ne)zadovoljstvom tijelom (VAS), (ne)zadovoljstvom težinom (VAS) i opštim nezadovoljstvom tjelesnim izgledom (BSQ). Dobijeni rezultati upućuju na zaključak da su dimenzije društvena prihvaćenost i procjena tjelesnog izgleda statistički značajno povezane sa svim mjerenjima na obje VAS skale, kao i sa rezultatima na skali BSQ.

H3: Postoji statistički značajne razlike između slike tijela i socio-demografskih obilježja studenata (pol, starost ispitanika).

Istraživanja (Murnen, Smolak, Mills i Good, 2003; prema Pokrajac-Bulian i sar, 2005) pokazuju da čak i djeca u ranom školskom uzrastu izražavaju nezadovoljstvo sopstvenim tijelom, te ispoljavaju zabrinutost zbog tjelesne težine. To znači da se svijest o tijelu razvija vrlo rano. Nezadovoljstvo tjelesnim izgledom se povećava sa uzrastom pa tako istraživanja pokazuju da čak polovina djevojčica u završnim razredima osnovne škole ispoljava nezadovoljstvo sopstvenom težinom i izgledom tijela, a slični podaci dobijeni su i u istraživanjima koja su rađena na adolescenticama i odraslim ženskim osobama (Pokrajac-Bulian i sar, 2005).

Istraživanja pokazuju da je povezanost nezadovoljstva tijelom i samopoštovanja mnogo veća i jača kod djevojaka nego kod muškaraca (Lowery i sar., Mintz i Betz, 1986; prema Branković, 2013). Smatra se da žene imaju više problema u području samopoštovanja (Tschirhart, Donovan, 1984; prema Branković, 2013) jer je njihovo samopoštovanje u većoj mjeri vezano za spoljašnje faktore, kao što je tjelesni izgled.

Rezultati istraživanja koje je sprovedla Kukić (2017) pokazali su da djevojke pridaju veću važnost obliku tijela, tjelesnoj težini, te izgledu pojedinih dijelova tijela, a mladići svojoj mišićavosti. Takođe, utvrđeno je da su mladići uopšteno zadovoljniji svojim tjelesnim izgledom nego djevojke. U odnosu na djevojke, zadovoljniji su tjelesnom težinom, oblikom tijela, te izgledom pojedinih dijelova tijela, što je u skladu s rezultatima većine dosadašnjih

istraživanja (Barker, Galambos, 2003; prema Pokrajac-Bulian i sur., 2007; Ricciardelli i McCabe, 2001; prema Kukić, 2017).

Slično govori i istraživanje Fortmana (2006; prema Branković, 2013) u kom su djevojke zadovoljnije svojim tijelom imale pozitivne stavove o sopstvenoj sposobnosti i vrijednosti, odnosno visoko samopoštovanje, za razliku od djevojaka koje su bile nezadovoljne tijelom. Kostanski i Gullone (1998; prema Branković, 2013) čak govore o mogućnosti da je slika tijela jedan aspekt samopoštovanja, a ne potpuno odvojen konstrukt.

Instrumenti korišteni u ovom istraživanju su:

1) Upitnik za prikupljanje podataka o socijalno-statusnim karakteristikama ispitanika (pol, starost) koji su konstruisali istraživači za potrebe istraživanja. Jedno pitanje je otvorenog, a jedno zatvorenog tipa.

2) *Skala doživljaja slike tijela* koju je konstruisala Škodrić (2017). Skala se sastoji se od ukupno 20 tvrdnji. Faktorskom analizom utvrđena su dva faktora, tj. dvije subskele – nezadovoljstvo izgledom i adolescentni narcizam. Obje subskele imaju zadovoljavajući koeficijent pouzdanosti: nezadovoljstvo izgledom 0.89, a adolescentni narcizam 0.74. Pouzdanost subskala u ovom istraživanju provjeravana je putem interne konzistencije. Dobijena vrijednost Kronbah-alfе na subskali nezadovoljstvo izgledom iznosi 0.92 što ukazuje na visok stepen pouzdanosti, a na subskali adolescentni narcizam 0.88 što, takođe, ukazuje na visok stepen pouzdanosti.

3) Za ispitivanje samopoštovanja korištena je *Rozenbergova skala samopoštovanja* (Rosenberg, 1965; prema Todorović i sar., 2009). Skala čini 10 tvrdnji. Ispitanik vrši samoprocjenu i bira jedan od pet ponuđenih odgovora na skali Likertovog tipa, koji najadekvatnije odražava njegovo stanje ili mišljenje. Visok skor na skali odražava visoko samopoštovanje. U prethodnim istraživanjima je utvrđeno da pouzdanost ove skale izražena Kronbah-alfa koeficijentom iznosi 0.72. U ovom istraživanju dobijena vrijednost Kronbah-alfе iznosi 0.84 što ukazuje na visok stepen pouzdanosti.

Populaciju ispitanika čine studenti Ekonomskog, Pravnog i Filozofskog fakulteta Univerziteta u Istočnom Sarajevu, a ispitano ih je 110. Spada u prigodne uzorke, budući da je riječ o ispitanicima lako dostupnim istraživaču, tj. nije reprezentativan za populaciju u cjelini i stoga se zaključci istraživanja ne mogu generalizovati. Pregled osnovnih karakteristika uzorka predstavljen je u *Tabeli 1*.

Tabela 1

Struktura uzorka ispitanika

	N	%
Pol		
Muški	50	45.55
Ženski	60	54.55
Starost ispitanika		
19 godina	20	18.22
20 godina	20	18.22
21 godina	22	20.01
22 godine	26	23.62
23 godine	22	20.03

Kao što se iz tabele vidi, uzorak je približno ujednačen prema polu (45.55% muških i 54.55% ženskih ispitanika), kao i po starosti ispitanika (18.22% ispitanika uzrasta 19 i 20 godina, 20.01% ispitanika sa 21 i 23 godine i 23.62% dvadestdvogodišnjaka).

OBRADA I ANALIZA DOBIJENIH PODATAKA

U istraživanje se krenulo s ciljem da se utvrde relacije između doživljaja slike tijela i samopoštovanja u uzorku adolescenata. Doživljaj slike tijela se posmatra kroz dvije dimezije: nezadovoljstvo izgledom i adolescentni narcizam, dok se samopoštovanje tretira kao jednodimenzionalan konstrukt. Prvi korak u analizi podataka sastojao se od računanja osnovnih deskriptivnih pokazatelja korišćenih subskala.

U ovom poglavlju prikazana je distribucija dobijenih rezultata na obje subskale (nezadovoljstvo izgledom i adolescentni narcizam), kao i utvrđivanje da li one odstupaju statistički značajno od normalne. U *Tabeli 2* prikazane su osnovne deskriptivne vrijednosti subskala.

Tabela 2

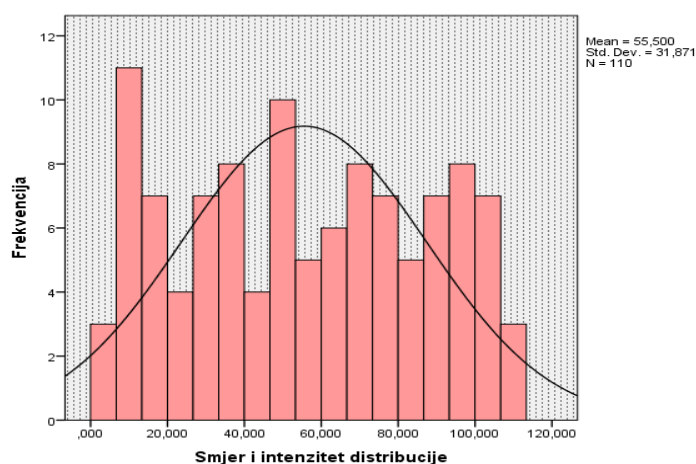
Deskriptivne vrijednosti i testovi normalnosti distribucije Skale doživljaja slike tijela

	Min	Maks	M	SD	Sk	Ku	K-S	p
<i>Nezadovoljstvo izgledom</i>	2.00	110.00	55.50	31.87	.00	-1.20	0.08	0.03
<i>Adolescentni narcizam</i>	1,00	110,00	55.50	31.86	.00	-1.20	0.09	0.01

Arifmetička sredina obje subskale iznosi 55.50 što je više od očekivane teorijske ($M = 33$). Vrijednost skjunisa obje subskale je pozitivna ali je bilo neophodno testirati značajnost ovih odstupanja Kolmogorov-Smirnov testovima normalnosti distribucije.

Vrijednost Kolmogorov-Smirnovog testa na subskali nezadovoljstvo izgledom iznosi 0,08, $p = 0,03$ što pokazuje da distribucija odgovora ispitanika na subskali Nezadovoljstvo izgledom statistički značajno odstupa od normalne raspodjele. Vrijednost Kolmogorov-Smirnovog testa na subskali Adolescentni narcizam iznosi $K-S = 0.09$, $p = 0.01$ što pokazuje da distribucija odgovora ispitanika na subskali adolescentni narcizam statistički značajno odstupa od normalne raspodjele.

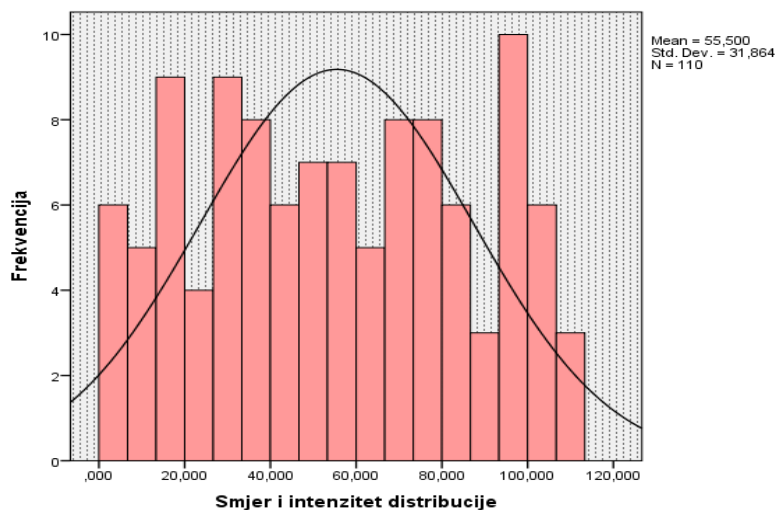
Na osnovu vrijednosti skjunisa i kurtozisa izvršena je analiza smjera odstupanja korišćenih subskala kao i grafički prikaz dobijenih rezultata:

Grafikon 1 Distribucija skorova subskale nezadovoljstvo izgledom

Distribucija je pozitivno asimetrična ($Sk = 0.00$), odnosno rezultati se grupišu na nižem ekstremu skale, tj. većina ispitanika postiže nešto niže skorove. Na osnovu vrijednosti kurtozisa

možemo konstatovati da distribucija horizontalno odstupa od normalne. S obzirom na to da je dobijena vrijednost kurtozisa ($Ku = -1.20$) veća od 0.26 zaključujemo da je distribucija platikurtična, odnosno vrijednosti ne pokazuju tendenciju grupisanja oko aritmetičke sredine već se raspršuju duž apscise.

Grafikon 2 Distribucija subskale adolescentni narcizam

Distribucija je pozitivno asimetrična ($Sk = 0.00$), odnosno rezultati se grupišu na nižem ekstremu skale, tj. većina ispitanika postiže nešto niže skorove. Na osnovu vrijednosti kurtozisa možemo konstatovati da distribucija horizontalno odstupa od normalne. S obzirom na to da je dobijena vrijednost kurtozisa ($Ku = -1.20$) veća od 0.26 zaključujemo da je distribucija platikurtična, odnosno vrijednosti ne pokazuje tendenciju grupisanja oko aritmetičke sredine već se raspršuju duž apscise.

Druga postavljena hipoteza ticala se relacija između doživljaja slike tijela i samopoštovanja.

Budući da su distribucije asimetrične, korišćene su neparametrijske tehnike za izračunavanje povezanosti između subskala doživljaja slike tijela i samopoštovanja. Korišten je Spirmanov koeficijent korelacije, jer ima najveću statističku moć. Rezultati su prikazani u Tabeli 3.

Tabela 3*Spirmanova korelaciona matrica nezadovoljstva izgledom i samopoštovanja*

	<i>Samopoštovanje</i>
<i>Nezadovoljstvo izgledom</i>	*-0.22
<i>Adolescentni narcizam</i>	**0.30

*Korelacija značajna na nivou 0,05

**Korelacija značajna na nivou 0,01

Upotrebom Spirmanovog koeficijenta korelacije utvrđeno je da postoji statistički značajna i negativna povezanost između nezadovoljstva izgledom i samopoštovanja adolescenata ($\varphi = -0.22$; $N = 110$; $p = 0.02$), koja je značajna na nivou 0.05. Na osnovu dobijenog koeficijenta korelacije zaključujemo da je korelacija između nezadovoljstva izgledom i samopoštovanja srednja. Kako dobijena korelacija ima negativan smjer to znači da što veći nivo nezadovoljstva izgledom ispitanici ispoljavaju, to imaju manje samopoštovanja.

Upotrebom Spirmanovog koeficijenta korelacije utvrđeno je da postoji statistički značajna povezanost između adolescentnog narcizma i samopoštovanja adolescenata ($\varphi = 0.30$; $N = 110$; $p = 0.00$), koja je značajna na nivou 0.01. Na osnovu dobijenog koeficijenta korelacije možemo zaključiti da je korelacija između nezadovoljstva izgledom i samopoštovanja srednjeg intenziteta. Kako dobijena korelacija ima pozitivan smjer to znači da što veći nivo adolescentnog narcizma ispitanici ispoljavaju, to imaju i više samopoštovanja.

Na osnovu dobijenih koeficijenata na subskalama nezadovoljstvo izgledom ($\varphi = -0.22$) i adolescentni narcizam ($\varphi = 0.30$) zaključujemo da je druga hipoteza potvrđena i da postoji statistički značajna povezanost između doživljaja slike tijela i samopoštovanja ispitanika.

Kako bismo provjerili treću postavljenu hipotezu ispitanici su podijeljeni u tri grupe na obje dobijene subskale: nisko, umjereno i visoko. Podjela je izvršena na osnovu percentila, tj. svakom kategorijom je obuhvaćena približno trećina ispitanika. Ako uzmemo u obzir da distribucije obje subskale odstupaju od normalne ovakvo rješenje nije idealno, budući da, na primjer, čak i ispitanici u grupi "visoko" na obje subskale postižu relativno niske skorove.

Tabela 4 Klasifikacija ispitanika na subskali nezadovoljstvo izgledom

Nezadovoljstvo izgledom	Frekvencija	Procent
<i>Nisko</i>	40	36.40
<i>Umjereno</i>	33	30.00
<i>Visoko</i>	37	33.60
<i>Ukupno</i>	110	100.0

Kao što vidimo u *Tabeli 4*, približno isti procenat ispitanika je u sve tri kategorije, sa blagom prednošću prve, "nisko nezadovoljstvo" (36.40%), praćene "visokim nezadovoljstvom" (33.60%) i "umjerenim" (30.00%).

Tabela 5 Klasifikacija ispitanika na subskali adolescentni narcizam

Adolescentni narcizam	Frekvencija	Procent
<i>Nizak</i>	36	32.70
<i>Umjeren</i>	38	34.50
<i>Visok</i>	36	32.70
<i>Ukupno</i>	110	100.0

U sve tri kategorije prikazane u *Tabeli 5* približno je isti procenat ispitanika, pri čemu je najviše umjereno narcisoidnih (34.50%), a zatim nisko i visoko narcisoidnih (32.70%).

Sociodemografske varijable koje su uključene u istraživanje su: pol i starost ispitanika. Za ispitivanje odnosa između subskala Skale doživljaja slike tijela i navedenih varijabli koristiće se Hi kvadrat test (χ^2 test). Prvo je testirana značajnost razika između doživljaja slike tijela i pola, a dobijeni rezultati prikazani su u *Tabeli 6*.

Tabela 6

Analiza relacija između nezadovoljstva izgledom i pola ispitanika

Pol	Nezadovoljstvo izgledom			Σ
	<i>Nisko</i>	<i>Umjereno</i>	<i>Visoko</i>	
<i>Muški</i>	24	15	11	50
	60.00%	45.50%	29.70%	45.50%

Однос доживљаја слике тијела и самопоштовања у адолесценцији

	16	18	26	60
<i>Ženski</i>	40.00%	54.50%	70.30%	54.50%
Σ	40	33	37	110
	36.40%	30.00%	33.60%	100%

Na osnovu analize dobijenih rezultata možemo konstatovati da postoji statistički značajna razlika među ispitanicima u ispoljavanju nezadovoljstva tijelom s obzirom na pol, o čemu svjedoče sljedeće dobijene vrijednosti: Hi kvadrat ($\chi^2 = 7.12$; $df = 2$; $p = 0.03$), čime je postavljena hipoteza potvrđena.

Na osnovu podataka prikazanih u *Tabeli 5* možemo tvrditi da pol ispitanika predstavlja značajnu determinantu nezadovoljstva izgledom, pri čemu visoko nezadovoljstvo izgledom ispoljava 70.30% ispitanika ženskog i 29.70% ispitanika muškog pola.

Табела 7

Analiza relacija između adolescentnog narcizma i pola ispitanika

Pol	Adolescentni narcizam			Σ
	<i>Nisko</i>	<i>Umjereno</i>	<i>Visoko</i>	
<i>Muški</i>	15	16	19	50
	41.70%	42.10%	52.80%	45.50%
<i>Ženski</i>	21	22	17	60
	58.30%	57.90%	47.20%	54.50%
Σ	36	38	36	110
	32.70%	34.50%	32.70%	100%

Na osnovu analize dobijenih rezultata možemo konstatovati da ne postoji statistički značajna razlika među ispitanicima u ispoljavanju adolescentnog narcizma s obzirom na pol, o čemu svjedoče sljedeće dobijene vrijednosti: Hi kvadrat ($\chi^2 = 1.16$; $df = 2$; $p = 0.56$), čime postavljena hipoteza nije potvrđena.

Tabela 8

Analiza relacija između nezadovoljstva izgledom i starosti ispitanika

Starost	Nezadovoljstvo izgledom			Σ
	Nisko	Umjereno	Visoko	
19 godina	6	6	8	20
	15.00%	18.20%	21.60%	18.20%
20 godina	8	5	7	20
	20.00%	15.20%	18.90%	18.20%
21 godina	9	6	7	22
	22.50%	18.20%	18.90%	20.00%
22 godine	8	8	10	26
	7.30%	7.30%	9.10%	23.60%
23 godine	9	8	5	22
	8.20%	7.30%	4.50%	20.00%
Σ	40	33	37	110
	36.40%	30.00%	33.60%	100%

Na osnovu analize dobijenih rezultata možemo konstatovati da ne postoji statistički značajna razlika među ispitanicima u ispoljavanju nezadovoljstva tijelom s obzirom na starost ispitanika, o čemu svjedoče sljedeće dobijene vrijednosti: Hi kvadrat ($\chi^2 = 2.52$; $df = 8$; $p = 0.96$), čime postavljena hipoteza nije potvrđena.

Tabela 9 *Analiza relacija između adolescentnog narcizma i starosti ispitanika*

Starost	Adolescentni narcizam			Σ
	Nisko	Umjereno	Visoko	
19 godina	8	7	5	20
	7.30%	6.40%	4.50%	18.20%
20 godina	7	7	6	20
	6.40%	5.50%	5.50%	18.20%

Однос доживљаја слике тијела и самопоштовања у адолесценцији

21 godina	4 3.60%	7 6.40%	11 10.00%	22 20.00%
22 godine	8 7.30%	13 11.80%	5 4.50%	26 23.60%
23 godine	9 8.20%	4 3.60%	9 8.20%	22 20.00%
Σ	36 32.70%	38 34.50%	36 32.70%	110 100%

Na osnovu analize dobijenih rezultata možemo konstatovati da ne postoji statistički značajna razlika među ispitanicima u ispoljavanju adolescentnog narcizma s obzirom na starost ispitanika, o čemu svjedoče sljedeće dobijene vrijednosti: Hi kvadrat ($\chi^2 = 10.12$; $df = 8$; $p = 0.26$), čime postavljena hipoteza nije potvrđena.

Na osnovu podataka prikazanih u *Tabeli 9* možemo tvrditi da starost ispitanika ne predstavlja značajnu determinantu adolescentnog narcizma. Kako je razlika u starosti ispitanika mala ne mogu se uočiti značajne razlike među ispitanicima koji imaju nerealistično pozitivnu sliku svog tijela kao idealnog. Za adekvatnije rezultate trebalo bi uzorkom obuhvatiti veći broj ispitanika različitog uzrasta.

DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Osnovni problem istraživanja odnosio se na ispitivanje relacija doživljaja slike tijela i samopoštovanja adolescenata. Osim toga, ispitivane su i relacije doživljaja slike tijela i socijalno-demografskih karakteristika ispitanika.

Prema tome, doživljaj slike tijela je operacionalizovan kao zavisna varijabla, određena postignutim skorom na skali koju je za potrebe istraživanja konstruisala Škodrić (2017) koja se sastoji od dvije subskale – nezadovoljstvo izgledom i adolescentni narcizam. Sa druge strane, samopoštovanje i socijalno-demografske karakteristike ispitanika (pol i starost ispitanika) operacionalizovane su kao nezavisne varijable. Pri tome je samopoštovanje operacionalno definisano postignutim skorom na Rozenbergovoj skali samopoštovanja.

U cilju provjere prve polazne hipoteze kojom se očekivalo da distribucija rezultata na skali doživljaja slike tijela odgovara normalnoj distribuciji, korišćen je Kolmogorov-Smirnov test. Primjenom Kolmogorov-Smirnov testa utvrđeno je da se distribucija rezultata na subskalama

nezadovoljstvo izgledom i adolescentni narcizam, ne uklapa u profil normalne krive. Time je postavljena hipoteza potvrđena. Naime, dobijeni rezultati ukazuju na to da se rezultati na subskali nezadovoljstva izgledom grupišu oko nižih vrijednosti, odnosno da su ispitanici u većoj mjeri zadovoljni svojim izgledom, a rezultati na subskali adolescentnog narcizma grupišu se oko nižih vrijednosti, tj. ispitanici ne ispoljavaju veliki stepen adolescentnog narcizma, što je u skladu sa rezultatima istraživanja koje je sprovela Škodrić (2017). Međutim, i rezultati na subskali adolescentnog narcizma grupišu se oko nižih vrijednosti, što nije u skladu sa rezultatima do kojih je u svom istraživanju došla Škodrić (2017). Dakle, adolescenti su zadovoljni svojim tijelom, ne stide ga se pa samim tim ne pokušavaju da ga sakriju, ali nisu skloni ni tendenciji da svoje tijelo percipiraju kao savršeno, odnosno bolje nego što je kod većine drugih ljudi. Moguće je da su adolescenti ovoog uzrasta do sada prihvatili pubertetske promjene i zadovoljni su sopstvenim tijelom. Kako bi se provjerila druga polazna hipoteza prema kojoj se očekivalo da postoji statistički značajna povezanost između doživljaja slike tijela i samopoštovanja adolescenata korišten je Spirmanov koeficijent korelacije. Upotrebom Spirmanovog koeficijenta korelacije utvrđeno je da postoji statistički značajna povezanost između nezadovoljstva izgledom i samopoštovanja adolescenata. Na osnovu dobijenog koeficijenta korelacije ($\varphi = -0.22$) zaključujemo da je korelacija nezadovoljstva izgledom i samopoštovanja mala. Kako dobijena korelacija ima negativan smjer to znači da veći nivo nezadovoljstva izgledom kod ispitanika implicira niže samopoštovanje.

Dobijeni rezultati su u skladu sa rezultatima prethodnih istraživanja (Nnaemeka, Solomon, 2014; Lerner i sar., 1973; prema Branković, 2013). Ova povezanost može se objasniti čestim baziranjem samopoštovanja kod adolescenata na spoljašnjem izgledu. Mediji, roditelji i vršnjaci porukama koje šalje mogu uticati na internalizaciju ideala ljepote koji adolescent ne može da postigne usljed čega razvija nezadovoljstvo izgledom. Pored toga, adolescenti se suočavaju sa brojnim promjenama, a fizičko sazrijevanje u adolescenciji i formirana slika o tijelu mogu negativno djelovati na samopoštovanje.

Takođe, utvrđeno je da postoji statistički značajna povezanost između adolescentnog narcizma i samopoštovanja adolescenata. Na osnovu dobijenog koeficijenta korelacije ($\varphi = 0.30$) može se zaključiti da je korelacija između nezadovoljstva izgledom i samopoštovanja srednjeg intenziteta. Dobijena korelacija ima pozitivan smjer što znači da što veći nivo adolescentnog narcizma ispitanici ispoljavaju, to imaju i više samopoštovanja. Dobijene rezultate možemo tumačiti time da nerealistično pozitivna slika tijela i doživljavanje sopstvenog tijela kao idealnog, savršeno građenog, boljeg od tijela većine vršnjaka utiče na to

da ispitanici stiču vjeru u sebe i raste njihovo samopoštovanje. Kao što smo naveli, samopoštovanje adolescenata često se bazira na spoljašnjem izgledu, pa se tjelesna superiornost koju ispitanici osjećaju prenosi i na ostale domene života. I istraživanje Fortmana (2006; prema Branković, 2013) potvrđuje da ispitanici koji su zadovoljniji svojim tijelom imaju i pozitivnije stavove o sopstvenim sposobnostima i vrijednostima.

Na osnovu dobijenih koeficijenata na subskalama nezadovoljstvo izgledom i adolescentni narcizam zaključujemo da je druga hipoteza potvrđena i da postoji statistički značajna povezanost između doživljaja slike tijela i samopoštovanja ispitanika.

Kako bismo provjerili treću postavljenu hipotezu ispitanici su podijeljeni u tri grupe na obje dobijene subskale: nisko, umjereno i visoko. Podjela je izvršena na osnovu percentila, tj. svakom kategorijom je obuhvaćena približno trećina ispitanika. Ako uzmemo u obzir da distribucije obje subskale odstupaju od normalne ovakvo rješenje nije idealno, budući da, na primjer čak i ispitanici u grupi "visoko" na obje subskale postižu relativno niske skorove. Treća polazna hipoteza prema kojoj se očekivalo da postoji statistički značajna razlika u dimenzijama doživljaja slike tijela adolescenata s obzirom na socio-demografske karakteristike provjerena je pomoću Hi kvadrat testa. Sociodemografske varijable koje su uključene u istraživanje su: pol i starost ispitanika.

Na osnovu analize dobijenih rezultata možemo konstatovati da postoji statistički značajna razlika među ispitanicima u ispoljavanju nezadovoljstva tijelom s obzirom na pol. Dobijeni rezultati su u skladu sa rezultatima u prethodnim istraživanjima prema kojima je povezanost nezadovoljstva tijelom i samopoštovanja mnogo veća i jača kod djevojaka nego kod muškaraca (Lowery i sar., Mintz i Betz, 1986; prema Branković, 2013). Smatramo da se dobijeni rezultat može objasniti time što je sociokulturalni pritisak za postizanje tjelesnog ideala veći na žene, nego na muškarace. Osim toga, mediji prikazuju ljepotu kao esencijalnu crtu ženske kompetencije i postignuća, pa na taj način stavljaju dodatnu težinu na važnost tjelesnog izgleda žena. Zbog svega navedenog, ne iznenađuje tvrdnja da djevojke ispoljavaju veće nezadovoljstvo izgledom.

Međutim, utvrđeno je da ne postoji statistički značajna razlika među ispitanicima u ispoljavanju adolescentnog narcizma s obzirom na pol, čime je postavljena hipoteza djelimično potvrđena. Dobijene rezultate tumačimo time da, pored žena, i muškarci današnjice pridaju veliki značaj izgledu. Iako se "idealno" tijelo muškaraca i žena razlikuje, sociokulturnom uticaju su podložni i jedni i drugi a u medijima se sve više prezentuju muškarci i žene sa

određenim fizičkim i psihološkim karakteristikama koji plijene više pažnje, brže postižu društveni uspjeh i lakše pronalaze partnere (Cash i Smolak, 2011).

Rezultati istraživanja ukazuju na to da ne postoji statistički značajna razlika između nezadovoljstva tijelom i adolescentnog narcizma i starosti ispitanika, time postavljena hipoteza nije potvrđena. Smatramo da se dobijeni nalazi mogu tumačiti time da je mala razlika u godinama ispitanika, te da bi razlike bile veće da uzorak obuhvata djecu školskog uzrasta i adolescente, te da bi za adekvatnije rezultate trebalo uzorkom obuhvatiti veći broj ispitanika različitog uzrasta.

Navedenim istraživanjem stvoreni su uslovi za sprovođenje daljih i detaljnijih analiza i interpretacija kojima bi se omogućilo bolje razumijevanje procesa formiranja slike o tijelu u adolescenciji. Prema tome, moguće je navesti neke preporuke za sljedeća istraživanja predmetno i metodološki slična ovom. Prije svega, predlaže se da se uzorkom obuhvatiti veći broj ispitanika različitog uzrasta kao i da se uključi veći broj nezavisnih varijabli, što bi doprinijelo sveobuhvatnijem razumijevanju doživljaja slike tijela.

Konačno, moguće je istaći značaj i doprinos sprovedenog istraživanja. Prvenstveno, istraživanjem je ispunjen njegov teorijski cilj koji se odnosi na ispitivanje relacija između doživljaja slike tijela i samopoštovanja adolescenata, kao i na ispitivanje relacija između doživljaja slike tijela i socio-demografskih karakteristika ispitanika. Na osnovu analize dostupne teorijske građe o posmatranim fenomenima pružen je pregled osnovnih pojmova i shvatanja koji omogućavaju njihovo detaljnije razumijevanje. Osim toga, stvorena je osnova za sprovođenje daljih istraživanja. Sprovedeno istraživanje je značajno i sa aspekta poboljšanja mentalnog zdravlja i kvaliteta života, u smislu da se dobijeni rezultati mogu iskoristi kroz savjetodavni rad sa adolescentima i značajnim figurama u njihovom životu i razvoju kako bi se omogućio adekvatan psihološki razvoj adolescenata i stvaranje adekvatne slike o sebi.

LITERATURA

- Anđelković, V. (2008). Anksioznost i samopoštovanje u kontekstu uzrasta, pola i profesionalnog usmjerenja. *Godišnjak za psihologiju*, 5(6), 11–130.
- Branković, M. (2013). *Medijsko predstavljanje ženskog tijela, zadovoljstvo tjelesnim izgledom i samopoštovanje kod djevojaka* (Master rad). Filozofski fakultet, Niš. Preuzeto sa: https://www.academia.edu/5050648/MEDIJSKO_PREDSTAVLJANJE_%C5%BDENSKOG_TELA_ZADOVOLJSTVO_TELESNIM_IZGLEDOM_I_SAMOPO% C5%A0T_OVANJE_KOD_DEVOJAKA. Datum: 25. 4. 2022.
- Eceg-Jugović, I. (2011). Nezadovoljstvo tijelom u adolescenciji. *Klinička psihologija*, 4(1–2), 41–58.
- Eceg-Jugović, I., Kuterovac-Jagodić, G. (2016). Percepcija utjecaja medija na sliku tijela kod djevojaka i mladića u adolescenciji. *Medijska istraživanja: znanstveno-stručni časopis za novinarstvo i medije*, 22(1), 145–162.
- Fennel, M. (2009). *Overcoming Low Self-Esteem*. New York: Robinson.
- Jelić, M. (2011). Nove spoznaje u istraživanjima samopoštovanja: konstrukt sigurnosti samopoštovanja. *Društvena istraživanja: časopis za opšta društvena istraživanja*, 21(2), 443–463.
- Kalajdžić, O., Perućica, R. (2018). Model samopoštovanja u adolescentnoj dobi. *Biomedicinska istraživanja*, 9(2), 217–223.
- Kantar, S., Petrović, J. (2016). Moje telo i ja: slika tela u adolescenciji. U J. Petrović (Prir.), *Slika tela, seksualnost i partnerske veze u adolescenciji* (7–21). Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu.
- Kapor-Stanulović, P. (2007) *Na putu ka odraslosti – psihički razvoj i psihosocijalni aspekti zdravlja mladih*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Klarin, N. (2018). *Ispitivanje zadovoljstva tjelesnim izgledom i zdravljem kod stanovnika Republike Hrvatske (diplomski rad)*. Sveučilište u Zagrebu, Odsjek za psihologiju. Preuzeto sa: <https://repozitorij.hrstud.unizg.hr/islandora/object/hrstud:1474/datastream/PDF/download>. Datum: 14. 5. 2019.
- Kovačević, M. (2015). *Utjecaj zadovoljstva tjelesnim izgledom na izražavanje predrasuda prema pretilnim osobama kod studenata (neobjavljena doktorska disertacija)*. Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku. Preuzeto sa: <https://core.ac.uk/download/pdf/197545957.pdf>. Datum: 14. 3. 2019.
- Kukić, M. (2017). Važnost slike tijela kao moderator odnosa između zadovoljstva slikom tijela i korištenja strategija za smanjenje težine. *Klinička psihologija* 10 (1–2), 59–79.
- Lakija, M., Urbanc, K. (2007). Doživljaj vlastitog tijela i seksualnosti u adolescenata s motoričkim oštećenjem. *Ljetopis socijalnog rada*, 14 (3), 579–596.
- Lebedina-Manzoni, M., Lotar, M., Ricijaš, N. (2008). Podložnost vršnjačkom pritisku i samopoštovanje kod studenata. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44(1), 77–92.

- Mihajlović, A. (2013). Slika o sebi depresivnost gojaznih adolescenata. *Godišnjak za psihologiju*, 10 (12), 69–88.
- Milošević, N., Ševkušić, S. (2005). Samopoštovanje i školsko postignuće učenika. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 37(1), 70–87.
- Milovanović-Dobrota, B., Radić-Šestić, M. (2017). Odnos samopoštovanja i sociodemografskih karakteristika učenika sa lakom intelektualnom ometenošću. *Beogradska defektološka škola*, 23(1), 9–25.
- Nnaemeka C.A., Solomon, A, A. (2014). Relationship between Body Image and Self-Esteem among Female Undergraduate Students of Behavioural Sciences. *IOSR Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)*, 19(1), 1–5.
- Novković, G. (2003). *Odrednice provođenja dijete kod adolescenata (diplomski rad)*. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Preuzeto sa: <http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/133/>. Datum: 24. 3. 2019.
- Pokrajac-Bulian, A., Mohorić, T. i Đurović, D. (2007). Odstupajuće navike hranjenja, nezadovoljstvo tijelom i učestalost provođenja dijeta kod hrvatskih srednjoškolaca. *Psihologijske teme*, 16, 27–46.
- Pokrajac-Bulian, A., Stubbs, L., Ambrosi-Randić, N. (2004). Različiti aspekti slike tijela i navike hranjenja u adolescenciji. *Psihologijske teme*, 13, 91–104.
- Pokrajac-Bulian, A., Živčić-Bećirević, I., Vukmanović, S. i Forbes, G. (2005). Nezadovoljstvo tjelesnim izgledom i navike hranjenja kod studentica i njihovih majki. *Psihologijske teme*, 14(1), 57–70.
- Saliral, J. (2011). *Istraživanja stvaranja pozitivne slike o sebi (Diplomski rad)*. Učiteljski fakultet Sveučilišta u Osijeku. Preuzeto sa: https://www.bib.irb.hr/558965/download/558965.Diplomski_rad_Jasminka_Sarilar_Istraivanje_stvaranja_pozitivne_slike_o_sebi.pdf. Datum: 2. 3. 2019.
- Škodrić, M. (2017). *Odnos doživljaja slike tela i separacije-individuacije kod adolescenata (neobjavljen diplomski rad)*. Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu.
- Stojković, I. Eminović, F., Dimoski, S., Grbović, A., Nikić, R. (2011). Pojam o sebi slabovidih adolescenata i njihovih vršnjaka nepštećenog vida. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 10(3), 467–478.
- Todorović, D. Zlatanović, Lj., Stojiljković, S., Todorović, J. (2009). Povezanost perfekcionizma sa samopoštovanjem i depresivnošću kod studenata. *Godišnjak za psihologiju*, 6 (8), 173–184.
- Cash, T. F., i Smolak, L. (2011). Understanding body images: Historical and contemporary perspectives. U T. F. Cash & L. Smolak (Ur.), *Body image: A handbook of science, practice, and prevention* (str. 3–11). The Guilford Press.

Maja Petronić

University of Eastern Sarajevo

Faculty of Philosophy

THE RELATIONSHIP BETWEEN BODY IMAGE AND SELF-ESTEEM IN ADOLESCENCE

The basic goal of this research was to examine possible relationships between **body image** and general **self-esteem in the adolescent population**. Body image is a multidimensional construct and developing mature body image is one of the key developmental tasks of adolescence. It can be defined as a subjective representation of our physical appearance that reflects perceptions, opinions, and feelings connected to our body, with emphasis on emotions and cognitive assessment of the body, its complete appearance, specific parts, bodily functions, sexuality, and everything else that affects the final level of satisfaction with our appearance. Our perception and assessment are determined by multiple sources of influence: biological (body functionality, health risks, strength, etc.), psychological (internal standards and emotions), social (messages from our peers, family, and friends related to our body), and cultural (the propagated “ideal body” of a society). Emotions and beliefs that are part of our body image can be both positive and negative. Therefore, in this research body image was measured through two dimensions: body image dissatisfaction and adolescent narcissism (believing that your appearance is superior, unique, special, perfect, etc.). Self-esteem is best described as a cognitive assessment of our whole value and the value of our individual abilities, which leads to certain emotions such as pride, shame, self-loathing, etc. The sample of research consisted of 110 participants aged between 19 and 23, students from the University of Eastern Sarajevo. The analysis of scale values distribution shows that subscales body image dissatisfaction and adolescent narcissism are positively asymmetric. The results also show that body image dissatisfaction significantly and negatively correlates with self-esteem ($\varphi = -0.22$; $p = 0.02$) and adolescent narcissism significantly and positively correlates with self-esteem ($\varphi = 0.30$; $N = 110$; $p = 0.00$). Female participants scored significantly higher scores on body image dissatisfaction compared to male participants. The results suggest that most older adolescents have a realistic body image that does not include both extremely negative evaluations and emotions about our appearance, as well as unrealistically positive evaluations which can be described as narcissistic. This could signify that they successfully resolved developmental task of accepting your physical appearance, body shape, and changes that occur at the onset of puberty. More, the correlations between body dissatisfaction, adolescent narcissism, and self-esteem show that for many people appearance and physical look remains a powerful source of positive emotions and an integral part of our value. Of course, this relationship is probably far stronger in people who consider their bodies to be an integral and central part of their identity and value. Adolescents, however mature they may be, are still strongly influenced by societal standards of beauty and idealized body images which may lead to these elements becoming a central part of our self and identity. The fact that female participants had higher scores on body dissatisfaction shows us the importance of cultural standards and beliefs – physical appearance remains a strongly highlighted aspect of a woman’s value and femininity. Therefore, they are more vulnerable to body image disturbances.

Key words: body image, adolescence, adolescent narcissism, self-esteem

Mirjana B. Jenjić*

Univerzitet u Istočnom Sarajevu

Filozofski fakultet Pale

Katedra za Psihologiju

POLNE RAZLIKE U ISPOLJAVANJU STRAHOVA KOD DJECE

Iako strahovi u ranom uzrastu kod djece često izazivaju strepnju kod roditelja, oni u ovom periodu kao i kasnije imaju protektivnu ulogu. Strahovi u djetinjstvu predstavljaju normalnu razvojnu pojavu, tu su da omoguće djetetu da se pripremi za potencijalno opasne situacije i u skladu sa procjenom da se zaštiti na najbolji mogući način. Problem ovog istraživanja se odnosio na ispitivanje polnih razlika u ispoljavanju strahova kod djece. Uzorkom je obuhvaćeno 135 ispitanika. Uzorak su činila djeca nižih razreda uzrasta od sedam do devet godina. Rezultati istraživanja su pokazali da postoji statistički značajna razlika kod djece u ispoljavanju strahova s obzirom na pol. Dobijeni rezultati su pokazali da postoji statistički značajna razlika u ispoljenosti straha od smrti i opasnosti, kritike i neuspjeha, nepoznatog i životinja. Navedeni strahovi su u višoj mjeri ispoljeni kod djevojčica. Za ispitivanje ispoljenosti strahova kod djece korištena je skala straha za djecu (Ollendick, 1983).

Ključne riječi: strah, djeca, polne razlike

TEORIJSKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Strah predstavlja sastavni i adaptivni dio razvoja. Generalno, razvojni strahovi pružaju pojedincu sredstva za prilagođavanje različitim životnim okolnostima (King, Hamilton, Ollendick, 1988, prema Ollendick, Gullone, King, Tonge, Heyne, 2000).

Generalno, djeca doživljavaju širok raspon strahova u djetinjstvu. U prošlosti strah se uglavnom dijelio na nasljeđene strahove, modelirane strahove, separacione strahove i razvojne strahove. Protekla dva vijeka primjetno je nastojanje teoretičara da definišu i kategorišu strah. Ideja o nasljeđenosti straha potiče od Čarlsa Darvina [Charles Darwin], prema ovoj ideji emocije u početku služe kao ponašanje koje služe za zaštitu od određene opasnosti i koje vremenom habituiraju (Sorin, 2003). Drugi teoretičari su nastojali dokazati da je strah u djetinjstvu produkt učenja po modelu. Odnosno kada djeca posmatraju izražavanje straha kod roditelja, ili kod sibringa ili čak stranca, objekat ili okruženje u kome se nalazi percipirana

* jenjicmirjana8@gmail.com

osoba može postati izvor straha. Takođe, separacioni strah je čest u ranom uzrastu, nastaje kod djece u djetinjstvu i odnosi se na strah od odvajanja od primarnih figura, ovaj strah u sebi sadrži strah od nepoznatih osoba, događaja ili objekata, strah od mraka, strah od povrede i smrti, strah da se bude sam i strah od škole. Veliki broj teoretičara strah percipira kao produkt maturacije ili razvoja. Prema njima strah ne postoji kod novorođenčadi, ali se razvijaju u djetinjstvu. Strah kao emocija nastavlja da se razvija od djetinjstva pa na dalje sa kognitivnim razvojem (Sorin, 2003).

Iako je percipiran kao neugodna emocija, strah je često koristan i važan za preživljavanje. Za strah se može reći da ima protektivnu ulogu, priprema osobu da izbjegne opasnost ili da bar na određeni način umanjí prijetnju. Strah predstavlja emociju koja često zna i da onemogućí osobu da adekvatno funkcioniše u određenim situacijama. Do straha dolazi kada osoba percipira da određena situacija, objekat ili druga osoba može ugroziti nju ili neku njenu vrijednost, a pri tome procjenjujući da se ne može objektivno suprotstaviti objektu, osobi ili situaciji koja je ugrožava. Generalno, može se reći da porijeklo straha leži u urođenoj, adaptibilnoj, biološkoj reakciji organizma na moguću opasnost. Često se odrasli u ophođenju sa djecom trude da izbjegnu situacije koje uključuju strah jer smatraju da bi im suočavanje sa strahom proizvelo dosta stresa, samim tim djeca ne dobijaju priliku da se upoznaju sa svojim osjećajima straha ni da nauče kako da ih prevladavaju (Milanović, 2014).

Dječji strahovi se mogu posmatrati kao reakcije na percipiranu prijetnju, i u sebi uključuju mehanizme izbjegavanja te prijeteće situacije ili objekta, takođe podrazumijevaju subjektivni osjećaj nelagode i fiziološke promjene (Vulić-Prtorić, 2002). Strahovi predstavljaju sastavni dio normalnog kognitivnog razvoja djeteta, kao i njegove društvene aktivnosti (Konkabayeva, Dakhbay, Oleksyuk, Tykezhanova, Alshynbekova, Starikova, 2016). Strahovi predstavljaju sastavni dio razvoja i procjenjuje se da preko 90% djece u dobi od druge do četrnaeste godine ima bar jedan specifičan strah (Vulić-Prtorić, 2002). Strah od imaginarnih bića je prisutan u djetinjstvu, realistični strahovi kao što je strah od povrede, nastaju sa razvojem. Generalni strah se pojavljuje u dobi sedme godine (Laing, Fernyhough, Turner, Freeston, 2009). Ideje o emocijama kod djece su formativne, tako neke poruke koje djeca dobijaju mogu biti pogrešno protumačene. Implicitne i eksplicitne poruke koje djeca dobijaju kroz verbalne ili neverbalne poruke mogu povećavati dječiji strah ili inhibirati njihove emocije. Primjetna je težnja roditelja da djeca budu oslobođena određenih strahova, i u toj namjeri upućuje poruke djetetu da ne treba da se boji i da je uvijek sigurno kada je kraj njega, iako roditelj ovdje ima namjeru da otkloni djetetove strahove, dijete ovdje dobija dvije poruke, prvu

da ne treba da doživljava strah i drugu da je sigurno sa svojim roditeljem, ali da možda neće biti sigurno ukoliko roditelj nije tu, što može proizvesti strah kod djeteta da ostane samo. Takođe, upućivanjem poruke djetetu da ne treba da se plaši dolazi do oštećenja djetetovih emocija i vodi ka nerazumijevanju istih (Sorin, 2003).

Kada strah postane pervazivan i počinje da utiče na svakodnevno funkcionisanje dolazi do razvoja anksioznih poremećaja (Kim, Richardson, 2010). Anksioznost, strah i briga među djecom i tinejdžerima se nalaze na kontinuumu od prolaznih poremećaja do kliničkih poremećaja. Na primjer, kada se dijete suočava se uobičajenim stresorom, kao što je vakcinacija ili vađenje krvi, dijete može pokazati trenutnu muku, i prebaciti svoju pažnju na to. Ali pored slabijih podražaja, može se javiti izuzetan strah djece od mogućih opasnosti, što može podstaći anticipirajuću anksioznost i dovesti do katastrofiziranja, što vodi panici i nekontrolisanom ponašanju koje teži bijegu, što sve upućuje na specifične fobije (Kaiser, 2011).

Ono što je karakteristično za razvojne strahove jeste da se oni javljaju i nestaju na pravilan način, takođe karakteristika razvojnih страхова jeste da oni najčešće traju određeno vrijeme, blijede, najčešće budu zamijenjeni drugim strahovima, a ponekad se dogodi fiksacija koja dovodi do toga da strah traje čitav život uz određeni stepen kontrole. Karakteristični strahovi tokom prve godine života se odnose na separacijske strahove – strah odvajanja od majke, strah od nepoznatih osoba i novih prostora kad nije prisutna bliska osoba. U okviru druge godine života prisutan je strah od jakih zvukova, tamnih boja, velikih objekata, promjena u prostoru, strah od vjetrova, kiše, snijega, strah od divljih životinja i strah od odvajanja od majke u vrijeme odlaska na spavanje. U periodu treće godine kod djece se javlja strah od ružnih lica, maski, nakaza, strah od mraka, životinja, policajaca i lopova. Period četvrte godine odlikuje strah od jakih zvukova, strah od mraka, divljih životinja. Dok u periodu pete godine dolazi do smanjivanja straha od ružnih lica, rastu stvarni strahovi od mogućeg povređivanja, pada. Za period šeste godine vežu se strahovi od zvukova, duhova, strah od nepoznatog, strah od vode, vatre, groma, strah od samoće, strah da se nešto može loše dogoditi roditeljima, krvi i slično. Period sedme godine odlikuje strah od mraka, tavana, podruma, duhova, špijuna, strahovi koji nastaju nakon strašnih priča, filmova, gledanja TV-a, strah da nije dovoljno voljeno, da će zakasnuti u školu. Od perioda osme godine sve je manji broj страхова koji nemaju realno utemeljenje u stvarnosti, raste broj страхова od realno opasnih situacija i predmeta. Sa rastom i razvojem dijete uči kao da uoči potencijalne opasnosti, i postaje mu jasno iz kog razloga mogu nastati određene opasnosti (Milanović, 2014).

King, Gullone, Ollendick (1998) navode da djeca tokom svog razvoja doživljavaju mnoge strahove, te da se dešavaju i kvantitativne i kvalitativne promjene obrazaca straha u procesu normalnog razvoja. Takođe, navode da strahovi djece, kada je riječ o normalnom razvoju, obično ne traju duži vremenski period, te da nisu izraženi u tolikoj mjeri kako bi predstavljali problem. S druge strane, strahovi koji su intenzivni i traju duži vremenski period mogu izazvati probleme u adekvatnom funkcionisanju pojedinca. Manifestacija straha je vidljiva na kognitivnom, fiziološkom i bihevioralnom nivou. Lang (1968, 1977, prema King i sar., 1998) razvija tripartitni model prema kome su strahovi iz djetinjstva konceptualizovani u tri vrste odgovora: kognitivni, fiziološki i prekomjerno bihevioralni. Kognitivni aspekt se odnosi na misli osobe koja doživljava strah, a to su npr. briga, očekivanje katastrofe, razmišljanje o tome da ne postoji izlaz iz aktuelne situacije, da ne može izaći na kraj sa postojećim okolnostima. Fiziološki aspekt se odnosi na promjene u unutrašnjim organima i uopšte tijelu, pa su to npr. ubrzani otkucaji srca, porast tonusa mišića, potreba za mokrenjem, sušenje usta, ubrzano disanje. Bihevioralni aspekt podrazumijeva ponašanja, odnosno, odgovore organizma na percipirani izvor straha, te on može biti izmicanje od izvora opasnosti, drhtanje, širom otvorene oči, sisanje palca, ukočeno držanje tijela, plakanje. Navedene reakcije se dešavaju u situacijama kada pojedinac ocijeni situaciju kao opasnu po nju, kao i sebe nespremnog da se suprotstavi prijetjećoj situaciji. Treba istaći da situacija koju pojedinac opaža kao opasnu može biti stvarna ili zamišljena.

Reakciju straha izaziva vegetativni nervni sistem i mogućnost kontrole straha je ograničena. Strah se može manifestovati na različite načine, najčešći oblici ponašanja u strahu su širenje zjenica, rast krvnog pritiska, izbjegavanje pogleda i ukočenost. Pored navedenih simptoma straha može se javiti i bol u grudima, osjećaj nedostatka vazduha, umor, iscrpljenost i nesvjestica (Ennulat; 2010, prema Starjački, 2018).

Period djetinjstva odlikuje bogatstvo razvojnih promjena u fizičkom i motornom aspektu razvoja. Razvojni zahtjevi u ovom periodu se tiču različitih oblika separacija, polazak u vrtić, odvajanje od primarnih objekata, prilagođavanje i usvajanje normi (Jerković, Zotović, 2010). Sve ove zahtjeve dijete percipira kao iznenadne i bez kontrole. Među najčešćim strahovima u djetinjstvu su sljedeći strahovi (Vulić-Prtorić, 2002):

- *Strah od životinja*: Ova vrsta straha je vrlo česta i prolazna, dijete iz svoje perspektive klasifikuje životinje prema opasnosti. Ponekad određeni strah može biti zamjena za sasvim drugi strah.

- *Strah od ljudi i imaginarnih bića:* Poznate i nepoznate osobe mogu izazvati strah kod djece, za djecu ove osobe predstavljaju uzročnike nasilne smrti, pa su njihova zlodjela neiscrpan izvor za dječiju maštu.
- *Strah od mraka:* Najčešće se javlja oko treće godine života, strah u ovom slučaju nastaje stoga što dijete ne može da percipira sebe i svoju okolinu na uobičajeni način, ono što se na svjetlosti vidi jasno u tami se zamagljuje.
- *Separacioni strahovi:* Ovi strahovi nastaju najčešće prilikom polaska djeteta u vrtić. Često dijete ima mišljenje da je u vrtiću lijepo, ali se javljaju strahovi da li će se majka vratiti po njega.
- *Strah od novoga:* Najčešći period nastanka ovog straha se javlja u periodu odlaska u vrtić, dijete se osjeća usamljeno, nedostaje mu poznato okruženje, period privikavanja može trajati nekoliko sedmica, sve dok se djeca ne priviknu na novu situaciju.
- *Socijalni strahovi:* Pojava ovih strahova se vezuje za period kada dete stiče socijalne vještine potrebne za postajanje člana grupe, često iz straha djeca se povlače i blokiraju svaki vlastiti podsticaj. Ove situacije mogu biti karakteristične za djecu koja su izložena ismijavanju, i iz straha da se ne ponovi situacija, često počinju da izbjegavaju društvo.
- *Strah od rizika u životu:* Pretjerano razmišljanje o tome šta ugrožava svijet dovodi do pojave strahove, taj strah može ometati dječiju igru.
- *Strah od bolesti i nesreća:* Sa sticanjem informacija o događajima poput nesreća, iznenadnih bolesti, dolazi do pojave egzistencijalnih strahova. Ono što je primjetno jeste da djeca svoju bolest vide kao rezultat svog lošeg ponašanja, a često posjeta ljekaru za njih predstavlja napad.
- *Strah od razvoda roditelja:* Sa saznanjem da se roditelji mogu razdvojiti, dijete počinje da svaku nesuglasicu između roditelja doživljava sa velikom dozom straha. I često u razdobljima koje odlikuje mogućnost razvoda, djeca često razviju simptome straha, kao što je bol u stomaku i slično kako bi privukli pažnju roditelja na sebe i da bi zaboravili na razvod.
- *Umišljeni strahovi:* Za ove strahove je karakteristično da nisu baš uvijek realni, djeca se često plaše određenih objekata koji nisu realni, odnosno koji ne postoje.

Iako strahovi predstavljaju normalnu razvojnu pojavu, u situacijama kada njihovo postojanje ometa dijete u svakodnevnom funkcionisanju potrebno je raditi na uklanjanju strahova. Ono što je karakteristično za većinu dječijih strahova jeste da ih dijete vremenom preraste, samo određeni strahovi ne budu nadjačani i u tim slučajevima potrebno je potražiti

stručnu pomoć. Najčešći rad sa strahovima kod djece su sistemska desenzitacija, produženo izlaganje, učenje po modelu i kognitivne strategije samopomoći. Pored navedenih bihevioralnih tehnika terapeuti često koriste igru kao terapijsko sredstvo, takođe ono što se nagovještava jeste da je u terapijskom radu sa djetetom bitno razgovarati, pričati priče koje govore o strahu, crtati strah, tada strah postaje konkretan (Mikas, Pavlović, Rizvan, 2015). Play terapija ili terapija igrom predstavlja jedan od terapijskih modaliteta u kome terapeut koristi igru da bi pomogao djeci, da spriječi ili riješi neki psihosocijalni problem. Kroz ovaj modalitet dijete uči adekvatne mehanizme rješavanja problema na društveno prihvatljiv način, u okviru igre stvaraju se životne situacije uz pomoć različitih simboličkih manifestacija i tehnika i na taj način dijete ima priliku pokazati svoja osjećanja i proživjeti strah sa distancom u sigurnom okruženju, gdje može uvidjeti različite potencijalne ishode i osjetiti kontrolu nad svojim svijetom (Dudić, 2017).

METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Problem istraživanja

Problem ovog istraživanja se odnosi na ispitivanje polnih razlika u ispoljavanju strahova (od smrti i opasnosti, od kritike i neuspjeha, od nepoznatog, od životinja) kod djece.

Cilj i zadaci istraživanja

Cilj istraživanja se odnosi na utvrđivanje polnih razlika u ispoljavanju strahova od djece, odnosno, statističke značajnosti razlika u ispoljenim strahovima djece između ispitanika muškog i ženskog pola.

Cilj istraživanja će biti ostvaren kroz sljedeće zadatke:

1. Ispitivanje i utvrđivanje statističke značajnosti razlika u ispoljenom strahu od smrti i opasnosti ispitanika muškog i ženskog pola.
2. Ispitivanje i utvrđivanje statističke značajnosti razlika u ispoljenom strahu od kritike i neuspjeha ispitanika muškog i ženskog pola.
3. Ispitivanje i utvrđivanje statističke značajnosti razlika u ispoljenom strahu od nepoznatog ispitanika muškog i ženskog pola.

4. Ispitivanje i utvrđivanje statističke značajnosti razlika u ispoljenom strahu od životinja ispitanika muškog i ženskog pola.

Hipoteze istraživanja

Istraživanje koje je sproveda Vulić-Prtorić (2002) pokazalo je da preko 58% djece i adolescenata doživljava strahove, a izrazito često ih doživljava njih 12%. Prema procjenama pojedinih autora više od 90% djece uzrasta između 2. i 14. godine "pati" od nekog oblika specifičnog straha, dok istovremeno veći dio njih ima i po nekoliko strahova odjednom (Mikas i sar., 2015). Od ukupno 2237 ispitanika koje je Vulić-Prtorić (2002) obuhvatila uzorkom u svom istraživanju na pitanje "Postoji li nešto čega se jako bojiš?" odgovorilo je potvrdno 1312 ispitanika ili 58.6%. Ispitanici su naveli preko 70 strahova različitih po svom sadržaju. Radi bolje preglednosti strahovi su svrstani u 11 grupa s obzirom na njihov sadržaj a najveću učestalost imali su oni vezani za budućnost, neizvjesnost i uspjeh u životu. Od ukupno 2237 ispitanika, ovaj strah navelo je više od 10% ispitanika. Slijede strahovi od bolesti, tjelesnih povreda i nasilja, strahovi vezani za događaje u školi i slično. Od pojedinačnih strahova najveći broj ispitanika doživljava strah od gubitka dragih osoba i strah od smrti. Prema Vulić-Prtorić (2002) djevojčice i dječaci u uzorku osnovnoškolaca statistički se značajno razlikuju s obzirom na sljedeće strahove: strah od vremenskih nepogoda, od smrti, od gubitka dragih osoba, te od bolesti i tjelesne povrede. Gullone, King (1992) su utvrdili da ispitanici ženskog pola u većoj mjeri od muških ispoljavaju strah od smrti i povreda, kritike i neuspjeha, nepoznatog, te životinja. Takođe, Muris, Ollendick, Roelofs i Austin (2014) su utvrdili da djevojčice u većoj mjeri nego dječaci ispoljavaju strahove.

U skladu sa navedenim istraživanjima postavljena je jedna opšta hipoteza koja će biti provjeravana kroz nekoliko posebnih hipoteza, odnosno, podhipoteza:

H – Ispitanici ženskog pola u statistički značajno većoj mjeri nego ispitanici muškog pola ispoljavaju strahove.

PH1 – Ispitanici ženskog pola statistički u značajno većoj mjeri nego ispitanici muškog pola ispoljavaju strah od smrti i opasnosti.

PH2 – Ispitanici ženskog pola statistički u značajno većoj mjeri nego ispitanici muškog pola ispoljavaju strah od kritike i neuspjeha.

PH3 – Ispitanici ženskog pola statistički u značajno većoj mjeri nego ispitanici muškog pola ispoljavaju strah od nepoznatog.

PH4 – Ispitanici ženskog pola statistički u značajno većoj mjeri nego ispitanici muškog pola ispoljavaju strah od životinja.

Instrumenti istraživanja

Instrumenti korišteni u ovom istraživanju su:

1. Upitnik sociodemografskih varijabli. Od sociodemografskih podataka od ispitanika je traženo da navedu kojeg su pola i koliko godina imaju.
2. Skala straha za djecu – The Fear Survey Schedule for Children – (FSSC-R) koju je konstruisao Ollendick (1983) i ona mjeri strah kod djece i adolescenata. Skala se sastoji od 80 izjava dječaka i djevojčica gdje navode kako bi opisali svoje strahove, a pred ispitanicima je zadatak da stavljenjem znaka "X" označe polje koje najviše opisuje nivo straha koji osjećaju (uopšte se ne plašim, malo se plašim, mnogo se plašim). Prilikom unosa podataka odgovori ispitanika su označeni numeričkim znacima sa sljedećim značenjem: 1 – uopšte se ne plašim, 2 – malo se plašim, 3 – mnogo se plašim. Skala sadrži pet subskala, a to su: 1) strah od smrti i opasnosti, 2) strah od kritike i neuspjeha, 3) strah od nepoznatog, 4) strah od životinja i 5) strah od ljekara. Pouzdanost cijele skale u prethodnim istraživanjima je izračunata Cronbach's alpha koeficijentom i veća je od .90 (Ollendick, 1983). U okviru ovog istraživanja Cronbach alfa koeficijent iznosi .937, što ukazuje na dobru pouzdanost instrumenta. Kada je riječ o pouzdanosti subskala, Ollendick (1983) navodi da se vrijednost Cronbach's alpha koeficijenta u ranijim istraživanjima kretala od .57 do .89. Najniža vrijednost Cronbach's alpha koeficijenta utvrđena je za subskalu strah od ljekara, a najviša za subskalu straha od neuspjeha i kritike. Nalazi ovog istraživanja su takođe utvrdili niži nivo pouzdanost za subskalu straha od ljekara (.672). Iako postoje različite interpretacije dobijenih vrijednosti Cronbach's alpha koeficijenta kao mjere pouzdanosti i mogućnosti korišćenja skale i premda je dobijena vrijednost niža od .70, odlučeno je da se subskala straha od ljekara ne razmatra u rezultatima istraživanja. Razlog za to je opšta prihvaćenost navedenog, ali i toga što je za istraživački i praktični kontekst poželjna granica od .75 ili .80 (Novak, 2020). Na osnovu sagledane vrijednosti Cronbach's alpha koeficijenta za ostale subskale skale straha za djecu utvrđeno je da imaju

zadovoljavajuću pouzdanost: 1) strah od smrti i opasnosti: .836, 2) strah od kritike i neuspjeha: .854, 3) strah od nepoznatog: .773, 4) strah od životinja: .848.

Uzorak istraživanja

Uzorkom je obuhvaćeno 135 ispitanika, od kojih su 62 (45.93%) ispitanika muškog pola i 73 (54.07%) ženskog pola. Raspon godina se kretao od sedam do devet godina. Prosječna starost ispitanika iznosi 8.285 godina.

Postupci za obradu podataka

Prije nego što je pristupljeno obradi podataka koja obuhvata problem istraživanja, a koji se odnosi na ispitivanje polnih razlika u ispoljavanju strahova kod djece, ispitano je da li distribucija odgovora ispitanika na korišćenim subskalama odgovara normalnoj raspodjeli. Statistički postupak koji je korišćen je Kolmogorov-Smirnovljev test. Navedeno je izvršeno kako bi se za ispitivanje razlika u ispoljavanju strahova kod djece s obzirom na pol odlučilo da li je potrebno koristiti parametrijski ili neparametrijski postupak obrade podataka. Rezultati sprovedenog postupka testiranja normalnosti distribucija na korišćenim subskalama prikazani su u narednoj tabeli.

Tabela 1 Vrijednosti Kolmogorov-Smirnovljevog testa odgovora ispitanika na subskalama strahova kod djece

Strahovi kod djece	Kolmogorov-Smirnovljev test		
	St	df	p
Od smrti i opasnosti	.065	135	.200
Od kritike i neuspjeha	.109	135	.000
Od nepoznatog	.096	135	.004
Od životinja	.113	135	.000

Podaci prikazani u prethodnoj tabeli ukazuju na to da odgovori ispitanika na subskali straha od smrti i opasnosti odgovaraju normalnoj raspodjeli ($p > .05$), dok na ostalim subskalama distribucija rezultata statistički značajno odstupa od normalne raspodjele ($p < .05$). S obzirom na to da strahovi kod djece predstavljaju neprekidne varijable, a pol ispitanika kategoričku varijablu koja sadrži dvije kategorije, prilikom obrade podataka korišćeni su parametrijski i neparametrisjki postupci adekvatni za ispitivanje razlika u zavisnoj varijabli, odgovori ispitanika na subskalama ispitivanih strahova kod djece, s obzirom na nezavisnu varijablu koja sadrži dvije kategorije (pol: muški i ženski). Budući da odgovori ispitanika na

subskali straha od smrti i opasnosti odgovaraju normalnoj raspodjeli, korišćen je parametrijski statistički postupak: t-test nezavisnih uzoraka. Odgovori ispitanika na ostalim subskalama statistički značajno odstupaju od normalne raspodjele, pa je korišćen neparametrijski statistički postupak: Man-Vitnjev U test.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Prilikom ispitivanja polnih razlika u ispoljavanju straha od smrti i opasnosti korišćen je t-test nezavisnih uzoraka. Vrijednosti t-testa prikazane su u Tabeli 2, a vrijednosti aritmetičkih sredina u Tabeli 3.

Tabela 2 Vrijednosti t-testa za ispitivanje polnih razlika u ispoljavanju straha od smrti i opasnosti

Strah od smrti i opasnosti	T	df	p
	-3.881	120.070	.000

Podaci prikazani u prethodnoj tabeli ukazuju na to da postoji statistički značajna razlika u ispoljavanju straha od smrti i opasnosti između ispitanika muškog i ženskog pola ($t = -3.881$, $df = 120.070$, $p = .000$).

U narednoj tabeli su prikazane vrijednosti aritmetičkih sredina odgovora ispitanika na subskali straha od smrti i opasnosti s obzirom na pol kako bi se utvrdilo da li u većoj mjeri ispoljavaju navedeni strah ispitanici muškog ili ženskog pola.

Tabela 3 Vrijednosti aritmetičkih sredina ispitanika muškog i ženskog pola na subskali strah od smrti i opasnosti

Pol	N	AS
Muški	62	25.758
Ženski	73	29.849

Podaci prikazani u prethodnoj tabeli ukazuju na to da ispitanici ženskog pola u većoj mjeri ispoljavaju strah od smrti i opasnosti (AS = 29.849) nego ispitanici muškog pola (AS = 25.758).

U okviru naredne tabele prikazani su rezultati Man-Vitnjevog (U) testa za ispitivanje polnih razlika u ispoljenosti straha od kritike i neuspjeha.

Tabela 4 Vrijednosti Man-Vitnijevog (U) testa za ispitivanje polnih razlika u ispoljavanju straha od kritike i neuspjeha

U	1609.000
Z	-2.892
P	.004

Podaci prikazani u prethodnoj tabeli ukazuju na to da postoji statistički značajna razlika u ispoljavanju straha od kritike i neuspjeha s obzirom na pol ispitanika ($U = 1609.000$, $Z = -2.892$, $p = .004$).

U narednoj tabeli su prikazane vrijednosti medijana (koja se koristi prilikom prikazivanja utvrđenih razlika upotrebom neparametrijskih statističkih postupaka) odgovora ispitanika na subskali straha od kritike i neuspjeha.

Tabela 5 Vrijednosti medijana ispitanika muškog i ženskog pola na subskali strah od kritike i neuspjeha

Pol	N	Md
Muški	62	25.000
Ženski	73	29.000

Podaci prikazani u prethodnoj tabeli pokazuju da ispitanici ženskog pola u većoj mjeri ispoljavaju strah od kritike i neuspjeha od ispitanika muškog pola. Na to ukazuje vrijednost medijane na subskali straha od kritike i neuspjeha ispitanika ženskog pola ($Md = 29.000$) koja je viša od vrijednosti medijane za ispitanike muškog pola ($Md = 25.000$).

U Tabeli 6 su prikazani rezultati Man-Vitnijevog (U) testa za ispitivanje polnih razlika u ispoljenosti straha od nepoznatog.

Tabela 6 Vrijednosti Man-Vitnijevog (U) testa za ispitivanje polnih razlika u ispoljavanju straha od nepoznatog

U	1585.000
Z	-3.000
P	.003

Podaci prikazani u prethodnoj tabeli ukazuju na to da postoji statistički značajna razlika u ispoljavanju straha od nepoznatog s obzirom na pol ispitanika ($U = 1585.000$, $Z = -3.000$, $p = .003$).

U narednoj tabeli su prikazane vrijednosti medijana odgovora ispitanika na subskali straha od nepoznatog.

Tabela 7 Vrijednosti medijana ispitanika muškog i ženskog pola na subskali strah od nepoznatog

Pol	N	Md
Muški	62	23.000
Ženski	73	27.000

Podaci prikazani u prethodnoj tabeli pokazuju da ispitanici ženskog pola u većoj mjeri ispoljavaju strah od nepoznatog od ispitanika muškog pola. Na to ukazuje vrijednost medijane na subskali straha od nepoznatog ispitanika ženskog pola ($Md = 27.000$) koja je viša od vrijednosti medijane za ispitanike muškog pola ($Md = 23.000$).

U okviru naredne tabele prikazani su rezultati za ispitivanje razlika u ispoljavanju straha od životinja s obzirom na pol ispitanika. Za provjeru razlike korišten je Man-Vitnijev test.

Tabela 8 Vrijednosti Man-Vitnijevog (U) testa za ispitivanje polnih razlika u ispoljavanju straha od životinja

U	1287.000
Z	-4.320
P	.000

Podaci prikazani u prethodnoj tabeli ukazuju na to da postoji statistički značajna razlika u ispoljavanju straha od životinja s obzirom na pol ispitanika ($U = 1287.000$, $Z = -4.320$, $p = .009$).

U narednoj tabeli prikazane su vrijednosti medijana odgovora ispitanika na subskali straha od životinja.

Tabela 9 Vrijednosti medijana ispitanika muškog i ženskog pola na subskali strah od životinja

Pol	N	Md
Muški	62	15.000
Ženski	73	21.000

Podaci prikazani u prethodnoj tabeli pokazuju da ispitanici ženskog pola u većoj mjeri ispoljavaju strah od životinja od ispitanika muškog pola. Na to ukazuje vrijednost medijane na subskali životinja ispitanika ženskog pola ($Md = 21.000$) koja je viša od vrijednosti medijane za ispitanike muškog pola ($Md = 15.000$).

Diskusija

Problem ovog istraživanja se odnosio na ispitivanje polnih razlika u ispoljavanju strahova (od smrti i opasnosti, od kritike i neuspjeha, od nepoznatog, od životinja) kod djece.

U istraživanju je postavljena jedna opšta hipoteza koja je provjeravana kroz nekoliko posebnih hipoteza, odnosno, podhipoteza. Navedena hipoteza je glasila da ispitanici ženskog pola u statistički značajno većoj mjeri nego ispitanici muškog pola ispoljavaju strahove i ona

je potvrđena u potpunosti provjerom podhipoteza istraživanja. Po pitanju ispitivanja polnih razlika u ispoljavanju strahova kod djece, dobijeni rezultati su pokazali da postoji statistički značajna razlika u ispoljenosti straha od smrti i opasnosti, kritike i neuspjeha, nepoznatog, životinja. Rezultati su pokazali da su kod djevojčica više ispoljeni navedeni strahovi u odnosu na dječake. Rezultati su u skladu sa ranijim nalazima istraživanjima u kojima je korišten isti mjerni instrument za ispitivanje strahova. Gullone, King (1992), kao i Muris i sar. (2014) su utvrdili da djevojčice u većoj mjeri nego dječaci ispoljavaju strahove.

Dobijeni rezultati se mogu obrazložiti time da prilikom odrastanja roditelji često šalju djeci različite poruke na ponašanje. Poruke koje dječaci uglavnom dobijaju tokom odrastanja jeste da budu hrabri, da se ne plaše, da ne smiju da plaču i da uvijek budu jaki, samim tim se može obrazložiti dobijeni rezultat, da djeca djeluju u skladu sa skriptom koji su usvojili, za razliku od djevojčica kod kojih se teži razviti emocionalnost. Takođe, dobijeni rezultat se može obrazložiti i otvorenosću, jer su djevojčice sklonije otvoreno razgovarati o emocijama u odnosu na dječake, što je prouzrokovano porukama u odrastanju.

Praktične implikacije sprovedenog istraživanja ogledaju se u upotrebi dobijenih rezultata kako u predškolskim ustanovama tako i u školama. Praktična primjena dobijenih rezultata moguća je takođe i u ustanovama koje rade sa djecom odnosno na otklanjanju strahova kod djece uzrasta od sedam do devet godina.

Interpretacija dobijenih rezultata istraživanja sugerise potrebu uvrštavanja dodatnih psiholoških faktora u budućim istraživanjima koja se odnose na ispitivanje strahova kod djece, kao što su odnosi roditelja prema djeci i poruke koje djeca dobijaju u okviru primarnih porodica, kao i karakteristika ličnosti djece.

SPISAK LITERATURE

- Dudić, A. (2017). Play terapija: primjena terapijske igre u radu s djecom s razvojnim teškoćama. *Društvene i humanističke studije* (2), 405–424.
- Mikas, D., Pavlović, Ž., Rizvan, M. (2015). Strahovi djece predškolske dobi. *Paediatrica Croatica*, 59(1), 1–6.
- Milanović, M. (2014). *Pomozimo im rasti: priručnik za partnerstvo odgojitelja i roditelja*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga.
- Novak, J. (2020). Pouzdanost mjerenja u psihologiji: Razvoj metode, zaludenost Chronbachovim alfa koeficijentom i preporuke za ispravnu procjenu pouzdanosti. *Psihologijske teme*, 29(2), 427–457.
- Starjački, M. (2018). *Strah, fobije i anksioznost kod djece predškolske dobi*. Završni rad. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet, Odsjek za Odgojiteljski studij. Preuzeto 17. 5. 2019. sa <https://repozitorij.ufzg.unizg.hr/islandora/object/ufzg%3A766/datastream/PDF/view>
- Vulić-Prtorić, A. (2002). Strahovi u djetinjstvu i adolescenciji. *Suvremena psihologija*, 5(2), 271–293.

- Gullone, E., King, N. J. (1992). Psychometric evaluation of a revised Fear survey schedule for children and adolescents. *Journal for Child Psychology and Psychiatry*, 33(6), 987–998.
- Kaiser, P. (2011). Childhood anxiety, worry, and fear: Individualizing hypnosis goals and suggestions for self-regulation. *American Journal of Clinical Hypnosis*, 54(1), 16–31.
- Kim, H., J., Richardson, R. (2010). New findings on extinction of conditioned fear early in development: Theoretical and clinical implications. *Biological psychiatry*, 67(4), 297–303.
- King, N. J., Gullone, E., Ollendick, T. H. (1998). Etiology of childhood phobias: current status of Racman's three pathways theory. *Behaviour Research and Therapy*, 36, 297–309.
- Konkabayeva, A. E., Dakhbay, B. D., Oleksyuk, Z. Y., Tykezhanova, G. M., Alshynbekova, G. K., Starikova, A. Y. (2016). Research of fears of preschool age children. *International Journal of Environmental and Science Education*, 11(15), 8517–8535.
- Laing, S., Fernyhough, C., Turner, M., Freeston, M. (2009). Fear, worry, and ritualistic behaviour in childhood: Developmental trends and interrelations. *Infant and Child Development*, 18(4), 351–366.
- Muris, P., Ollendick, T. H., Roelofs, J., Austin, K. (2014). The Short form of the fear survey schedule for children-revised (FSSC-R-SF): An efficient, reliable, and valid scale for measuring fear in children and adolescents. *Journal of Anxiety Disorders*, 28, 957–965.
- Ollendick, T. H. (1983). Reliability and validity of the Revised Fear Survey Schedule for Children (FSSC-R). *Behaviour Research and Therapy*, 21(6), 685–692.
- Ollendick, T., Gullone, E., King, N., Tonge, B., Heyne, D. (2000). The Fear Survey Schedule for Children-II (FSSC-II): Validity data as a treatment outcome measure. *Australian Psychologist*, 35(3), 238–243.
- Sorin, R. (2003). Validating young children's feelings and experiences of fear. *Contemporary Issues in Early Childhood*, 4(1), 80–89.

Mirjana B. Jenjic

University of East Sarajevo

Faculty of Philosophy

Gender differences in the expression of fears in children

Summary

Though fears, which can develop at an early age in children, often cause anxiety for parents, they have a protective role during these formative years, as well as later in life. Childhood fears are a normal developmental phenomenon. They enable the child to prepare for potentially dangerous situations. Based on this assessment, children learn to protect themselves in the best way possible. The outcome of this research revealed that the manifestation of fears in children were affected by gender. One hundred and thirty five respondents were tested in the experiment. The Children's Fear scale was used to examine manifestations of fears in all participants (Ollendick, 1983.) The study consisted of children aged seven to nine years old. Results showed a statistically significant difference, with regards to gender, in the expression of fears in children. Categories tested were fear of death and danger, criticism and failure, the unknown and animals. Submitted results revealed higher elements of fear in girls. These results seem to be explained as a byproduct of messages, often sent by parents, to their children during those formative years. Throughout adolescence, boys are usually given the message to be brave, not to fear or cry and to always be strong. Girls, on the other hand, tend to develop emotionality through purveyed parental messages. Results can also be explained by openness in communication. Where girls are more inclined to talk openly, boys tend to repress emotions due to messages received from parents, families and social situations.

Key words: fear, gender, children

Željana D. Žilić

Univerzitet u Istočnom Sarajevu

Filozofski fakultet

Katedra za psihologiju

ZADOVOLJSTVO STUDIJEM STUDENATA RAZLIČITIH OBRAZOVNIH PROFILA

U obrazovanju se zadovoljstvo najčešće posmatra kroz sticanje određenih karakteristika kao što su vještine, znanja i sposobnosti koje studentu omogućavaju da uspješno krene ka narednim fazama života. U literaturi se može pronaći veliki broj definicija zadovoljstva korisnika, ali najcitiraniju definiciju su dali Hofman i Bejtson (2010) koji su zadovoljstvo korisnika definisali kao poređenje očekivanja korisnika sa percepcijom realne kvalitete usluga. U ovom istraživanju se studenti posmatraju kao korisnici usluga fakulteta, pa je u skladu s tim shvatanjem korištena definicija koju su dali Hofman i Bejtson (2010). Određen je problem istraživanja kao ispitivanje razlika u zadovoljstvu studijem studenata različitih obrazovnih profila (studenti psihologije, pedagogije, ekonomskog i elektrotehničkog fakulteta). Uzorak istraživanja čini 159 studenata psihologije, pedagogije, ekonomije i elektrotehničkog fakulteta Univerziteta u Istočnom Sarajevu. Obim starosti ispitanika se kreće između 10 i 27 godina dok prosječna starost ispitanika iznosi 23 godine. Struktura uzorka nije ujednačena po polu s obzirom na to da ispitanika ženskog pola (63.50%) ima skoro dva puta više nego ispitanika muškog pola (36.50%). Rezultati istraživanja su pokazali da postoje statistički značajne razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na uzrast, godinu studija kao i na to da li je student upisao željeni fakultet.

Ključne riječi: obrazovanje, student, zadovoljstvo studijem, obrazovni profili.

UVOD

Poznato je da su zadovoljstvo studijem i interesi studenata, odnosno njihova motivacija za odabir određenog studija, neki od ključnih faktora kvalitete studija, te da određuju uspjeh u studiju (Thombs, 1995, prema Bezinović, Pokrajac-Bulian, Smojver-Ažić, Živčić-Bećirević., 1998), jer ukoliko studiji ispunjavaju očekivanja studenata utoliko će se studenti u većoj mjeri motivirati da i sami doprinesu ispunjavanju sopstvenih očekivanja kroz učenje, kontinuirano obavljanje predispitnih obaveza i slično.

Problem ispitivanja zadovoljstva studijem javlja se usljed širine područja i nivoa koje ono obuhvata. Zbog toga su Aldridž i Rovli [Aldridge, Rowley] (1998) ispitivanja zadovoljstva studijem pokušali podijeliti u dvije veće kategorije: 1) metode koje ispituju procese vezane za prenošenja znanja i učenja i 2) metode koje procjenjuju ukupno iskustvo studija. S obzirom na to da je zadovoljstvo studijem često ispitivana pojava, javio se veliki broj autora koji su pokušali i definisali taj koncept. U obrazovanju se zadovoljstvo najčešće posmatra kroz sticanje određenih karakteristika kao što su vještine znanja i sposobnosti (Huge, 1990; prema Browne, Kaldenberg, Browne, Brown, 1998) koje studentu omogućavaju da uspješno krene ka narednim fazama života. Zadovoljstvo se ogleda u usklađenosti onoga što dobijamo s onim što smatramo da bi trebalo da dobijemo. Ispune li studiji očekivanja studenata, njihovo zadovoljstvo je veće, što se pozitivno odražava i na uspjeh na studiju, pa se pretpostavlja da će studenti biti uspješniji u budućem poslu ako su njihova očekivanja na studiju ispunjena (Palekčić, Radeka, Petani, Muller, 2004; prema Reić Ercegovac, Jukić, 2008). U literaturi se može pronaći veliki broj definicija zadovoljstva korisnika, ali najcitiraniju definiciju su dali Hofman i Bejtson [Hoffman, Bateson] (2010) koji su zadovoljstvo korisnika definisali kao poređenje očekivanja korisnika sa percepcijom realnog kvaliteta usluga. Ojeda, Flors i Navaro [Ojeda, Flores, Navarro] (2011) ističu da je adaptacija i ujednačavanje kulturalnih razlika između pripadnika različitih kultura jedan od značajnih faktora koji utiču na zadovoljstvo studijem. Rezultate koje je dobio Lent (2005; prema Garriott, Hudyma, Keene, Santiago, 2015) o samoefikasnosti u kontekstu studija i o ishodima očekivanja na fakultetu kao značajnim faktorima su potvrdili Geriot i sar. (2015) koji te faktore navode kao prediktore zadovoljstva studijem, koje je prediktor generalnog zadovoljstva životom. Predavanja su glavna „usluga“ koju svaki fakultet nudi, pa se kvalitet predavanja smatra kao jednim od najvažnijih faktora zadovoljstva studijem, jer ono što se dešava na času direktno utiče na studentovo zadovoljstvo. Daglas, Daglas i Barns [Douglas, Douglas, Barnes] (2006) smatraju da će studenti u značajnoj

mjeri tolerisati nedostatke studija ukoliko smatraju da su predavanja adekvatna i zadovoljavajuća. Sariko i Roza [Sarrico, Rosa] (2014; prema Turčić, 2016) su istraživanjem pokazali kako su pol, godina studija, područje za koje se student odlučio kao i percipirani materijalni status studenta u velikoj mjeri povezani sa zadovoljstvom studijem. Istraživanjem koje su sproveli Raef i Tabit [Raewf, Thabit] (2015) su identifikovana tri najvažnija faktora koja u najvećoj mjeri utiču na zadovoljstvo studijem, a to su kvalitet usluga, fizičko okruženje i cijena.

Istraživanje koje su sproveli Bec, Klingensmit i Mene [Betz, Klingensmith, Menne] (1970) implicira da pol ne igra statistički značajnu ulogu kada je u pitanju zadovoljstvo studijem, što je kasnije potvrdila i Turčić (2016) koja je sprovela istraživanje na 134 studenta. Ona je dokazala da pol ispitanika kao i godina studija nisu statistički značajno povezani sa zadovoljstvom studijem. S obzirom na to da je istraživanje sprovedeno na jako malom uzorku, neophodno je naglasiti da se rezultati odnose isključivo na taj uzorak, pa je generalizacija na populaciju studenata nemoguća. Kao jedan od bitnih faktora za zadovoljstvo studijem se pokazao uzrast studenta. To je dokazala Struc [Sturtz] koja je 1971. godine sprovela istraživanje gdje se pokazalo da su stariji studenti u većoj mjeri zadovoljniji studijem jer su smatrale da je studiranje privilegija a ne obaveza. Međutim, Strucove rezultate treba uzeti sa rezervom s obzirom na to da je istraživanje realizovano prije 50 godina kada je svijest ispitanika o studiranju vjerovatno bila drugačija jer fakultet nije bio dostupan kao danas. Mihatov (2019) je u svom radu pošla od pretpostavke da će studenti koji se nalaze na željenom studiju biti zadovoljniji i imati viši prosjek ocjena od onih koji se ne nalaze na željenom studiju, što je i potvrđeno obradom rezultata. Oni koji studiraju na željenom studiju pokazuju viši stepen zadovoljstva studijem od onih koji studiraju na neželjenom studiju. Ricijaš, Huić i Branica (2006) su ispitali da li postoje statistički značajne razlike u zadovoljstvu studijem studenata različitih pomagačkih profesija. Oni su istraživanjem pokazali da postoje značajne razlike u zadovoljstvu studijem između studenata psihologije i studenata pedagogije, u smislu zadovoljstva stečenim vještinama na studiju. Rezultati impliciraju da su studenti pedagogije bili zadovoljniji studijem u odnosu na studente psihologije. Kesić i Previšić (1998) su istraživanje sproveli na 1098 studenta elektrotehničkog i ekonomskog fakulteta. Rezultati istraživanja pokazuju da su studenti elektrotehničkog fakulteta bili zadovoljniji studijem i kao glavni razlog navode hedonistički motiv. Dok su studenti ekonomskog fakulteta pokazali niže zadovoljstvo studijem. Takođe je bitno pomenuti istraživanje koje je sproveo Solaković (2017) u kojem ističe da se zadovoljstvo studijem može mjeriti kroz pojedine aspekte studija, gdje autor akcentuje godinu studija. Solaković (2017) je dobio rezultate koji impliciraju da postoji

statistički značajna razlika u zadovoljstvu studijem s obzirom na to koja su godina studija, odnosno veće je zadovoljstvo studijem kod studenata starijih godina nego što je to slučaj sa studentima mlađih godina, što je naročito izraženo kada se porede studenti četvrte i studenti „mlađih godina“.

METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Problem istraživanja

Osnovni problem ovog istraživanja je ispitivanje razlika u zadovoljstvu studijem studenata različitih obrazovnih profila (studenti psihologije, pedagogije, ekonomskog i elektrotehničkog fakulteta).

Ciljevi istraživanja

Teorijski (naučni) cilj istraživanja se odnosi na ispitivanje i utvrđivanje razlika u zadovoljstvu studijem studenata različitih obrazovnih profila, kao i utvrđivanje razlika s obzirom na određene sociodemografske karakteristike ispitanika (pol, uzrast, godina studija) te donošenje zaključaka koji će doprinijeti saznanjima o faktorima koji utiču na zadovoljstvo studijem.

Praktični cilj bi se odnosio na korišćenje dobijenih rezultata za dalja istraživanja koja se odnose na zadovoljstvo studijem studenata različitih obrazovnih profila čiji je cilj utvrđivanje faktora koji utiču na zadovoljstvo studijem, ali i posljedica u ponašanju.

Hipoteze istraživanja

U istraživanju su postavljene sljedeće hipoteze.

H₀₁: Distribucija zadovoljstva studijem studenata neće odstupati od normalne raspodjele.

H₂: Postoje statistički značajne razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na studijski program.

H₃: Ne postoje statistički značajne razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na pol ispitanika.

H₄: Ne postoje statistički značajne razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na uzrast studenta.

H₅: Ne postoje statistički značajne razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na godinu studija.

H₆: Ne postoje statistički značajne razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na to da li je student upisao željeni studij.

Uzorak ispitanika

Uzorak istraživanja čini 159 studenata psihologije, pedagogije, ekonomije i elektrotehničkog fakulteta Univerziteta u Istočnom Sarajevu. Najmlađi ispitanik ima 19 a najstariji 27 godina, dok prosječna starost ispitanika iznosi 23 godine. Struktura uzorka je predstavljena Tabelom 1.

Tabela 1. Karakteristike uzorka istraživanja

<i>Pol</i>	<i>f</i>	<i>%</i>
Muški	58	36.50
Ženski	101	63.50
<i>Uzrast ispitanika</i>		
Ispod 20	13	8.20
20–21	46	28.90
22–23	62	39.00
Iznad 24	38	23.90
<i>Godina studija</i>		
Prva	12	7.50
Druga	46	28.90
Treća	45	28.30
Četvrta	48	30.20
Peta	8	5.00
<i>Studijska grupa</i>		
Psihologija	40	25.20
Pedagogija	37	23.30
ETF	39	24.50
Ekonomija	43	27.00
<i>Željeni fakultet</i>		
Da	119	74.80
Ne	40	25.20

Analizom podataka predstavljenih u Tabeli 1 može se vidjeti da ispitanika ženskog pola (63.50%) ima skoro dva puta više nego ispitanika muškog pola (36.50%). U grupi ispitanika koji imaju ispod 20 godina se nalazi najmanji broj ispitanika, samo njih 13 (8.20%), drugu grupu čine ispitanici koji imaju između 20 i 21 godinu i njih je 46 (28.90%), najviše ispitanika

ima u trećoj grupi koju čine ispitanici dobi između 22 i 23 godine, njih čak 62 (39.00%), a četvrtu grupu čine ispitanici koji imaju više od 24 godine i ima ih 38 (23.90%). Kada se govori o godini studija, najmanji broj ispitanika je na prvoj godini gdje ima 12 studenata (7.50%). Studenata druge godine ima 46 (28.90%), studenata treće godine ima 45 (28.30), dok najviše ima studenata četvrte godine, njih 48 (30.20%). S obzirom na prirodu istraživanja kao i postavljene hipoteze, ispitanici su studenti ekonomije kojih ima najviše (27.00%), zatim slijede studenti psihologije (25.20%), studenti ETF-a (24.50%) i studenti pedagogije kojih ima najmanje (23.30%). Ispitanici koji su upisali željeni fakultet (74.80%) ima tri puta više od studenata koji nisu upisali željeni fakultet (25.20%).

Mjerni instrumenti

1. upitnik za prikupljanje podataka o socijalno-statusnim karakteristikama ispitanika (pol, uzrast, studijski program, godina studija);

2. skala za procjenu zadovoljstva studijem (Solaković, 2017). Skala se sastoji od niza tvrdnji koje se odnose na razne aspekte zadovoljstva studijem, a ispitanici su svoj stepen slaganja sa tvrdnjom procjenjivali na petostepenoj skali likertovog tipa (*1 = uopšte se ne odnosi na mene, do 5 = u potpunosti se odnosi na mene*). U ovom istraživanju je utvrđena pouzdanost skale koja je zadovoljavajuća i visoka, i Kronbah alfa iznosi $\alpha = .954$.

Postupci za obradu podataka

Postupci koji su korišteni prilikom obrade podataka usklađeni su sa distribucijom dobijenih rezultata, kao i nivoima mjerenja kojima je vršeno ispitivanje. Prilikom obrade podataka koji se odnose na provjeru metrijskih karakteristika upotrijebljene skale korištene su mjere koje pokazuju nivo pouzdanosti testa (Cronbach's Alpha). Za provjeru normalnosti i analizu distribucije zadovoljstva studijem korištene su mjere koje ukazuju na mjere centralne tendencije (medijana) i mjere varijabilnosti (standardna devijacija, skjunis, kurtozis) dok je za provjeru normalnosti distribucije korišten Kolmogorov-Smirnov test normalnosti. Za ispitivanje razlika korišteni su neparametrijski testovi (Men-Vitnjev i Kruskal-Volisov test za ispitivanje razlika). Obrada podataka je vršena SPSS 20 paketom.

PRIKAZ I ANALIZA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

U Tabeli 2 su predstavljene deskriptivne karakteristike i normalnost distribucije odgovora na skali za ispitivanje zadovoljstva studijem.

Analizom rezultata predstavljenih Tabelom 2 može se zaključiti da distribucija skale zadovoljstva studijem statistički značajno odstupa od normalne raspodjele. Značajnost Kolmogorov-Smirnov testa iznosi $p_{k-s} = .00$ što ukazuje na statistički značajno odstupanje distribucije. Negativna vrijednost skjunisa ($Sk = -1.06$) ukazuje na negativnu asimetriju, što znači da ispitanici daju pozitivnije odgovore kada je u pitanju zadovoljstvo studijem, dok pozitivna vrijednost kurtozisa ($Ku = .54$) ukazuje na leptokurtičnost distribucije. Raspon odgovora ispitanika se kreće između minimalne vrijednosti od 21 i maksimalne vrijednosti od 84, uz medijanu $Md = 62.06$ i standardnu devijaciju $SD = 14.97$. Ovim hipoteza „Distribucija zadovoljstva studijem studenata neće odstupati od normalne raspodjele“ nije potvrđena.

Tabela 2. Deskriptivne karakteristike i normalnost distribucije skale za ispitivanje zadovoljstva studijem

	Min	Max	Md	SD	Sk	Ku	K-S	p_{k-s}
Zadovoljstvo studijem	21	84	62.06	14.97	-1.06	.54	.15	.00

Razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na studijski program

Razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na studijski program su ispitane Kruskal-Volisovim testom za ispitivanje razlika. Rezultati su predstavljeni Tabelom 3.

Rezultati Kruskal-Volisovog testa predstavljeni u Tabeli 3 ukazuju na to da ne postoje statistički značajne razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na studijski program. Ovime hipoteza – postoji statistički značajna razlika u zadovoljstvu studijem s obzirom na studijski program, nije potvrđena.

Tabela 3. Razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na studijski program

Pol	N	Zadovoljstvo studijem (Md)
Psihologija	40	69.75
Pedagogija	37	87.01
ETF	39	82.86
Ekonomija	43	80.91

$$F = 3.013; df = 3; p = .39;$$

Razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na pol ispitanika

Imajući u vidu da distribucija zadovoljstva studijem odstupa od normalne raspodjele, razlike s obzirom na pol su ispitane pomoću neparametrijskog testa, Men-Vitnjevim testom za ispitivanje razlika. Rezultati su predstavljeni Tabelom 4.

Analizom rezultata predstavljenih u Tabeli 4 može se uvidjeti da vrijednosti Men-Vitnjevog testa (2993.00, $Z = -.572$, $p = .56$) ukazuju na odsustvo statistički značajnih razlika. Može se zaključiti da ne postoje statistički značajne razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na pol ispitanika. Ovime je hipoteza istraživanja da postoje statistički značajne razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na pol ispitanika, nije potvrđena.

Tabela 4. Razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na pol

Pol	Zadovoljstvo studijem (Md)
Muški	77.87
Ženski	82.05
Men-Vitni	2993.00
Z	-.572
p	.56

Razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na uzrast ispitanika

Razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na uzrast ispitanika su ispitane pomoću neparametrijskog testa Kruskal-Volisonov test za ispitivanje razlika. Rezultati su predstavljeni u Tabeli 5.

Analizom rezultata dobijenih Kruskal-Volisonovim testom predstavljenih u Tabeli 5 može se zaključiti da postoje statistički značajne razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na uzrast ispitanika. Vrijednosti testa ($F = 25.89$, $p = .00$) ukazuju na statistički značajne razlike na nivou $p = .01$. Mogu se uvidjeti značajne razlike u medijanama ispitanika koji imaju više od 24 godine (Md = 50.17) koja je dva puta manje nego medijana ispitanika koji imaju manje od 20 godina (Md = 103.00). Na osnovu predstavljenih rezultata se može zaključiti da studenti koji imaju manje od 20 godina (Md = 103.00) ispoljavaju najveće zadovoljstvo studijem, nešto manje zadovoljstvo ispoljavaju studenti koji imaju od 20 do 21 godinu (Md = 97.51), zatim slijede studenti koji imaju od 22 do 23 godine (Md = 80.47) i najmanje zadovoljstvo ispoljavaju

studenti koji imaju više od 24 godine ($Md = 50.17$). Ovime je hipoteza istraživanja – postoje statistički značajne razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na uzrast studenta, potvrđena.

Tabela 5. Razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na uzrast ispitanika

Uzrast	N	Zadovoljstvo studijem (Md)
Manje od 20	13	103.00
20–21	46	97.51
22–23	62	80.47
Više od 24	38	50.17
Ukupno	159	

$$F = 25.89; df = 3; p = .00;$$

Razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na godinu studija

Razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na godinu studija su ispitane pomoću neparametrijskog testa Kruskal-Volisonov test za ispitivanje razlika. Rezultati su predstavljani u Tabeli 6.

Analizom rezultata predstavljenih u Tabeli 6 se može uvidjeti da postoje razlike. Vrijednosti Kruskal-Volisonovog testa ($F = 17.84$, $p = .001$) ukazuju na postojanje statistički značajnih razlika na nivou $p = .01$. Naime, može se uvidjeti značajna razlika u medijanama, posebno kod studenata prve ($Md = 104.75$) i četvrte ($Md = 64.26$) godine studija. Rezultati ukazuju na to da su studenti prve godine studija u najvećoj mjeri zadovoljni studijem dok studenti četvrte godine u najmanjem stepenu ispoljavaju zadovoljstvo studijem. Nakon njih slijede studenti treće godine ($Md = 74.33$), pa studenti druge godine ($Md = 88.25$) studija. Ovime je hipoteza istraživanja – postoje statistički značajne razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na godinu studija – potvrđena. Bitno je napomenuti da uzorak istraživanja obuhvata i studente pete godine, odnosno studente master studija, međutim nisu uključeni u analizu rezultata stoga što studenata pete godine ima samo 8, pa se ne može vršiti analiza.

Tabela 6. Razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na godinu studija

Godina studija	N	Zadovoljstvo studijem (Md)
Prva	12	104.75
Druga	46	88.25
Treća	45	74.33
Četvrta	48	64.26
Ukupno	159	

$$F = 17.84; df = 4; p = .001;$$

Razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na željeni studij

Razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na studijski program su ispitane Men-Vitnijevim testom za ispitivanje razlika i rezultati su predstavljeni Tabelom 7.

Analizom rezultata predstavljenih u Tabeli 7 se može uvidjeti da postoje statistički značajne razlike. Vrijednosti Men-Vitnijevog testa (1065.00, $Z = -5.22$, $p = .00$) ukazuju na postojanje statistički značajne razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na to da li je student upisao željeni fakultet ili ne. Medijane ukazuju na to da su studenti koji su upisali željeni studij ($Md = 91.05$) u višem stepenu zadovoljni studijem u odnosu na studente koji nisu upisali željeni studij. Ovim je hipoteza: postoje statistički značajne razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na to da li je student upisao željeni studij – potvrđena.

Tabela 7. Razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na željeni studij

Željeni studij	Zadovoljstvo studijem (Md)
Da	91.05
Ne	47.13
Men-Vitni	1065.00
Z	-5.22
p	.00

Završna razmatranja i zaključci

Prva hipoteza je glasila: distribucija zadovoljstva studijem studenata neće odstupati od normalne raspodjele. Ova hipoteza nije potvrđena. Imajući u vidu fakultet na kojem je vršeno istraživanje, dobijeni rezultati su u jednu ruku bili očekivani. S obzirom na to da fakultet ima manji kapacitet u odnosu na neke u većim gradovima i manji broj studenata biva primljeno na studijske programe, lakše se uspostavlja komunikacija sa profesorima. Ostvaruju se prisniji odnosi sa profesorima u vidu konsultacija, dogovaranja oko predispitnih obaveza kao i dobijanje adekvatnih i brzih povratnih informacija i slično tome. Pored mogućnosti da se ostvare prisniji odnosi sa profesorima, treba istaći i stručnost zaposlenih profesora na pojedinim katedrama kao i obimno znanje kojim raspolažu i koje pokušavaju prenijeti studentima. Samim opažanjem prethodno navedenih faktora, kod studenata se javlja osjećaj zadovoljstva što su upisali određeni studij.

Druga hipoteza je bila da postoje statistički značajne razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na studijski program. Ova hipoteza nije potvrđena. Da bi se objasnili dobijeni rezultati, poželjno je ispitati koji su motivi upisa navedenih studija, kao i koje karakteristike studija ispitanici najviše vrednuju.

Treća hipoteza je glasila: postoje statistički značajne razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na pol ispitanika. Ova hipoteza nije potvrđena. Neka istraživanja su pokazala da je socijalno porijeklo bitnije kod muškaraca nego kod djevojaka. Iako je Vajthed [Whitehead] (1996) dobio rezultate da mladići i djevojke na različite načine biraju studije kao i karijeru, gdje mladići u većoj mjeri biraju prirodne i tehničke nauke, dok su djevojke u većoj mjeri okrenute ka društvenim naukama i jezicima. Međutim, to u ovom istraživanju nije slučaj s obzirom na to da su i djevojke i mladići u podjednakoj mjeri upisivali ispitivane studijske grupe. Strejhorn i Sadler [Strayhorn, Saddler] (2009) smatraju da polne razlike sežu sve do predfakultetskih godina kada muškarci i žene razvijaju vrijednosti, samopouzdanje i obrasce ponašanja. Imajući u vidu da ispitanici istraživanja pripadaju istim ili sličnim socio-demografskim grupama i da slične sociološke poruke utiču na ispitanike, moguće je da studenti oba pola na sličan način posmatraju obrazovanje.

Četvrta hipoteza je glasila: postoje statistički značajne razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na uzrast studenta. Ova hipoteza je potvrđena. Može se pretpostaviti da se razlike u uzrastu odražavaju kroz motive i očekivanja studenata. Studenti prve godine su uglavnom odmah iz srednje škole nastavili sa školovanjem, još su optimistični. Ali se može pretpostaviti da su i slabo informisani, odnosno da su im dostupne samo one informacije koje dobijaju sa predavanja kojima se prezentuju fakulteti i studijske grupe. Takođe, u velikoj mjeri su motivisani i optimistični kada je u pitanju zaposlenje, imajući u vidu da biraju prestižna zanimanja, odnosno studijske programe. S obzirom na to da se u Tabeli 6 može vidjeti kako zadovoljstvo opada s godinama, istraživač kao razlog tome ističe informisanost, odnosno činjenicu da studenti u velikoj mjeri stižu uvid u mogućnosti zaposlenja nakon završetka studija, postoji mogućnost da opada i motivacija za učenjem kao i za studiranjem, što se odražava kroz manje zadovoljstvo studijem. Takođe, treba uzeti u obzir i činjenicu da studenata koji imaju manje od 20 godina ima samo 13, pa oni ne predstavljaju reprezentativni uzorak.

Peta hipoteza je glasila: postoje statistički značajne razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na godinu studija. Ova hipoteza je potvrđena. Analizom rezultata može se vidjeti da zadovoljstvo studijem sa godinom studija opada, dok se javlja nagli uspon na petoj godini studija, odnosno na masteru. Kao jedan od mogućih razloga kojima se mogu objasniti ovakvi rezultati se ističe zaposlenje, tačnije nezaposlenje. Studenti prvih godina studija su zadovoljniji

studijem jer su u najvećoj mjeri nezaposleni, najvažnija, pa nekad i jedina, obaveza je da se fokusiraju na fakultet i zaduženja vezana za fakultet, pa im je lakše uskladiti fakultetske i privatne obaveze. Sa svakom sljedećom godinom studija, smanjuje se zadovoljstvo studijem i kao razlog se može navesti više predispitnih obaveza i učenja, teže usklađivanje privatnih i fakultetskih obaveza s obzirom na to da se student razvija kao samostalna ličnost imajući u vidu da najvjerojatnije živi odvojeno od roditelja i slično. Međutim, do sada navedeni razlozi se kose sa porastom zadovoljstva na master studiju. Kako? Iako je sasvim logično pretpostaviti da su studenti na master studiju zaposleni, treba imati u vidu i prirodu studija, odnosno to kako je master studij organizovan. Pod time se misli na izostanak predavanja na master studiju, predispitne obaveze student može da obavlja od kuće za svojim računarem i ne mijenja se način funkcionisanja i života uopšteno, pa se samim tim utiče pozitivno na zadovoljstvo studijem.

Šesta hipoteza je glasila: postoje statistički značajne razlike u zadovoljstvu studijem s obzirom na to da li je student upisao željeni studij. Hipoteza je potvrđena. Prilikom obrazloženja dobijenih rezultata, treba uzeti u obzir i osobine ličnosti pojedinca. Bitno je pomenuti istraživanje koje su sproveli Šverko, Babarović i Šverko (2007) kojim su došli do zaključka kako su ljudi zadovoljniji studijem i karijerom, te uspješniji ukoliko su u skladu sa njihovim karakteristikama, što je u skladu sa Hollandovom teorijom izbora zanimanja. Morstain (1977) je došla do saznanja koja upućuju na važnost podudaranja vlastitih interesa i karakteristika studija, a kao rezultat toga javlja se zadovoljstvo studijem, odnosno interesi nezadovoljnih studentata najmanje se podudaraju sa karakteristikama fakulteta, dok su interesi vrlo zadovoljnih studenata imali najviše zajedničkih tačaka s karakteristikama studija. Dresto-Alač i Žauhar (2009) navode kako je motivacija studenata koji su doživjeli neuspjeh pri upisu željenog studija u prosjeku niža. U skladu s tim, manja motivacija najčešće dovodi do većeg nezadovoljstva i manjeg uspjeha na studiju.

U dalja istraživanjima bi bilo poželjno uključiti i neke druge sociodemografske karakteristike kao što su mjesto stanovanja ili nivo obrazovanja roditelja da bi se utvrdio uticaj sredine na odabir i zadovoljstvo studijem. Uzorak istraživanja je neujednačen po polu kao i po uzrastu, pa je nemoguće vršiti generalizaciju na ostatak studentske populacije.

SPISAK LITERATURE

- Bezinović, P., Pokrajac-Bulian, A., Smojver-Ažić, S., Živčić-Bećirević, I. (1998). Struktura i zastupljenost dominantnih psiholoških problema u studentskoj populaciji. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 7(4–5 (36–37)), 525–541.
- Dresto-Alač, B., Žauhar, G. (2009). Evaluacija uvjeta upisa na visoka učilišta s obzirom na uspješnost studiranja. *Fizika*, 2010, 34.
- Kesić, T., Previšić, J. (1998). Motivi upisa i zadovoljstvo nastavnim programom studenata ekonomskih i elektrotehničkih fakulteta u Hrvatskoj. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 7(4–5 (36–37)), 731–746.
- Mihatov, A. (2019). *Profesionalni identitet i zadovoljstvo studijem studenata koji studiraju na (ne)željenom studiju*. Neobjavljena doktorska disertacija. Zadar: Univerzitet u Zadru.
- Reić Ercegovac, I., Jukić, T. (2008). Zadovoljstvo studijem i motivi upisa na studij. *Napredak: Časopis za interdisciplinarna istraživanja u odgoju i obrazovanju*, 149(3), 283–295.
- Ricijaš, N., Huić, A., Branica, V. (2006). Zadovoljstvo studijem i samoprocjena kompetentnosti studenata nekih pomagačkih profesija. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 42(2), 51–68.
- Solaković, Š. (2017). Zadovoljstvo životom i životna orijentacija studenata. Tematski zbornik sa VIII Međunarodne naučno-stručne konferencije „Unapređenje kvalitete života djece i mladih“, Tuzla (231–240), ISSN 1986–9886).
- Turčić, I. (2016). Doživljaj pravednosti i zadovoljstvo studijem studenata psihologije. *Neobjavljena doktorska disertacija*. Rijeka: Fakultet prirodnih i društvenih nauka.
- Šverko, B., Babarović, T., Šverko, I. (2007). Vrijednosti i životne uloge u kontekstu odabira zanimanja i razvoja karijere. *Suvremena psihologija*, 10(2), 295–320.
- ***
- Aldridge, S., Rowley, J. (1998). Measuring customer satisfaction in higher education. *Quality assurance in education*.
- Betz, E. L., Klingensmith, J. E., Menne, J. W. (1970). The measurement and analysis of college student satisfaction. *Measurement and evaluation in guidance*, 3(2), 110–118.
- Browne, B. A., Kaldenberg, D. O., Browne, W. G., Brown, D. J. (1998). Student as Customer: Factors Affecting Satisfaction and Assessments of Institutional Quality. *Journal of Marketing for Higher Education*, 8(3), 1–14.
- Douglas, J., Douglas, A., Barnes, B. (2006). "Measuring student satisfaction at a UK university". *Quality Assurance in Education*, Vol. 14 Iss 3 pp. 251–267.
- Garriott, P. O., Hudyma, A., Keene, C., Santiago, D. (2015). Social cognitive predictors of first-and non-first-generation college students' academic and life satisfaction. *Journal of counseling psychology*, 62(2), 253.
- Hoffman, K. D., Bateson, J. E. (2010). *Services Marketing: Concepts, Strategies, & Cases: Concepts, Strategies, and Cases*. Cengage Learning.

- Morstain, B. R. (1977). An analysis of students' satisfaction with their academic program. *The Journal of Higher Education*, 48(1), 1–16.
- Ojeda, L., Flores, L. Y., Navarro, R. L. (2011). Social cognitive predictors of Mexican American college students' academic and life satisfaction. *Journal of Counseling Psychology*, 58(1), 61.
- Raewf, M., Thabit, T. (2015). The student's satisfaction influential factors at Cihan University. *International Journal Of Advanced Research in Engineering & Management (IJAREM)*, 1(02), 63–72.
- Strayhorn, T. L., Saddler, T. N. (2009). Gender differences in the influence of faculty–student mentoring relationships on satisfaction with college among African Americans. *Journal of African American Studies*, 13(4), 476–493.
- Whitehead, J. M. (1996). Sex stereotypes, gender identity and subject choice at A-level. *Educational research*, 38(2), 147–160.

Željana D. Žilić

University of East Sarajevo

Faculty of Philosophy

SATISFACTION WITH STUDIES OF STUDENTS WITH DIFFERENT EDUCATIONAL PROFILES

Summary

In education, satisfaction is most often observed through the acquisition of certain characteristics such as skills, knowledge and abilities that enable the student to successfully move to the next stages of life. A large number of definitions of customer satisfaction can be found in the literature, but the most cited definition was given by Hoffman and Bateson (2010) who defined customer satisfaction as a comparison of customer expectations with the perception of real service quality. The subject of the research was determined as an examination of differences in satisfaction with the study of students of different educational profiles (students of psychology, pedagogy, faculty of economics and electrical engineering). The research sample consists of N=159 students of psychology, pedagogy, economics and electrical engineering at the University of East Sarajevo. The youngest respondents are 19 and the oldest 27 years old, while the average age of respondents is 23 years. The structure of the sample is not uniform by gender, given that there are almost twice as many female respondents (63.50%) than male respondents (36.50%). The sample is not uniform even when it comes to the socio-demographic characteristics of whether a student enrolled in the desired faculty or not, where there are 119 (74.80%) students at the desired faculty and 40 (25.20%) students at the not desired faculty. The theoretical (scientific) goal of the research was to examine and determine differences in student satisfaction with different educational profiles, as well as to determine differences with regard to certain socio-demographic characteristics of respondents (gender, age, year of study, desired faculty) and draw conclusions that will contribute to knowledge on factors influencing study satisfaction. The practical goal would be the use of the obtained results for further research related to the satisfaction with the study of students of different educational profiles, which would aim to determine the factors that affect the satisfaction with the study, but also the consequences in behavior. A questionnaire for collecting data on socio-demographic characteristics of respondents (gender, age, study program, year of study) was designed for this research, while questionnaire for assessing satisfaction with the study was constructed by Dr. Sci Shuajb Solaković. The questionnaire consists of a series of statements related to various aspects of satisfaction with the study, and respondents rated their degree of agreement with the statement on a five-point Likert-type scale (1 = not applicable to me at all, up to 5 = fully applicable to me). Since the distribution of dependent variable deviated from the normal distribution, nonparametric statistic was used. The results of the research showed that there are statistically significant differences in satisfaction with the study with regard to age, year of study and whether the student enrolled in the desired faculty. Significant differences can be seen in the median of respondents over 24 years of age (Md = 50.17), which is twice less than the median of respondents under 20 years of age (Md = 103.00). Based on the presented results, it can be concluded that students under 20 (Md = 103.00) show the greatest satisfaction with studies, slightly less satisfaction is expressed by students between 20 and 21 (Md = 97.51), followed by students between 22 and 23 years (Md = 80.47) and the least satisfaction is expressed by students over 24 years of age (Md = 50.17). Also, considering year of study significant difference can be seen in the medians, especially among students of the first (Md = 104.75) and fourth (Md = 64.26) year of study. The results indicate that first-year students are mostly satisfied with their studies, while fourth-year students are the least satisfied with their studies. They are followed by third-year students (Md = 74.33) and second-year students (Md = 88.25). The values of the Men-Whitney

test (1065.00, $Z = -5.22$, $p = .00$) indicate the existence of a statistically significant difference in satisfaction with studies, depending on whether the student enrolled in the desired faculty or not. The medians indicate that students who enrolled in the desired study ($Md = 91.05$) are more satisfied with the studies compared to students who did not enroll in the desired study.

Key words: education, student, satisfaction with studies, educational profiles

ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

Anđela M. Đorda

Univerzitet u Istočnom Sarajevu

Filozofski fakultet Pale

Katedra za kineski jezik i književnost

ZNAČENJE LEKSEME *ŽENA* U KINESKIM I ENGLSKIM FRAZEOLGIZMIMA – POSLOVICAMA

U ovom radu poseban akcenat se stavlja na značenje lekseme *žena* u kineskim i engleskim frazeologizmima – poslovicama, pa se shodno tome u radu spominje frazeologija kao nauka koja se odnosi na lingvističku disciplinu, dio lingvistike, u kojoj se proučavaju i opisuju frazemi ili frazeologizmi, a zatim poslovice koje, prema Kostić-Tomović zapravo predstavljaju frazeologizme koji prenose neku moralnu ili drugu pouku, a prema Abdakovićevoj one čine jednu posebnu skupinu frazeologizama i okarakterisane su vrlo izraženom figurativnošću. Poznato nam je da se na poslovice ne nailazi često u svakodnevnom govoru, ali onda kada se upotrijebe, imaju svoju posebnu funkciju, te je veoma zanimljivo posmatrati kako poslovice funkcionišu u različitim jezicima, kako bi se izrazile iste ideje i shvatanja jednog naroda, a ono što je za nas bitno je upravo značenje lekseme *žena* u tim poslovicama, tj. uloga žene u porodici, položaj u društvu, te njena ljepota.

Ključne riječi: frazeologizmi, poslovice, leksema *žena*

1. UVOD

Tokom osnovnih studija bavili smo se proučavanjem dva različita jezika, kineskog i engleskog, što nas je dovelo do brojnih i zanimljivih spoznaja o različitim načinima na koji ova dva jezika funkcionišu, a kroz to i o spoznajama o fascinantnoj raznolikosti i kompleksnosti jezika uopšte, kao i različitih kultura iz kojih su ovi jezici potekli, a koji su različito kodirani u pomenutim jezicima. Zbog naše zainteresovanosti za društveni položaj žene uopšte, te za načine na koji je percipirana u različitim kulturama u smislu njene prirode, karaktera, društvene uloge i drugih odlika, odlučili smo se da posmatramo upravo značenja lekseme *žena* u kineskim i engleskim poslovicama. Za poslovice smo se odlučili jer, kao jezički izrazi koji su se razvili zajedno sa razvojem jednog naroda opisujući njegovu percepciju izvjesnih pojava, predstavljaju vjernu sliku

njegovih specifičnosti, tj. njegovih specifičnih društvenih, kulturoloških i ideoloških predstava.

Neizostavno ćemo se dotaći i teme frazeologije i frazeologizama, u poglavlju 2, a budući da se leksema žena posmatra u okviru poslovice, daćemo definiciju poslovice u poglavlju 3. Takođe, navešćemo definiciju semantičkog polja u poglavlju 4, jer smo tako i svrstali, tj. klasifikovali poslovice.

U poglavlju 5, predstavimo i korpus na kojem i počiva ovo istraživanje, iz kojeg su prikupljeni primjeri.

Konačno, u posljednjem poglavlju, predstavimo sažeti pregled dobijenih rezultata i relevantnih zaključaka, u kojima će se sva zapažanja sumirati, te će se naglasiti određene semantičke specifičnosti koje je analiza poslovice pokazala.

2. FRAZEOLOGIJA I FRAZEOLOGIZMI

S obzirom na to da ćemo se u radu baviti analiziranjem poslovice koje su, kako navodi Kostić-Tomović, zapravo frazeologizmi koji prenose neku moralnu ili drugu pouku (Kostić-Tomović, 2013: 76), a prema Abdakovićevoj one „čine jednu posebnu skupinu frazeologizama i okarakterisane su vrlo izraženom figurativnošću“ (Abdović, 2020: 8), potrebno je osvrnuti se na frazeologiju (grč. *phrasis* 'izraz', *lógos* 'riječ, govor'), koja se

odnosi na lingvističku disciplinu, dio lingvistike, u kojoj se proučavaju i opisuju frazemi ili frazeologizmi, to jest ustaljeni višечlani izrazi u jeziku koji se u govoru reprodukuju kao cjelina i kod kojih značenje nije zbir značenja pojedinih sastavnica, dok drugo predstavlja način i tehniku izražavanja, odnosno strukturiranja teksta koji su svojstveni nekom piscu (Filaković, 2008: 38).

Filakovićeva, takođe, navodi da je frazeologija više od ostalih jezičnih područja povezana s tradicijom, istorijom i kulturom nekog naroda (Turk, 1994: 38, prema Filaković, 2008: 39–40) jer njene jedinice frazemi, povezani su s društvenim kontekstom tako što odražavaju stvari koje imenuju: prirodu, čovjeka, njegov život, običaje, institucije, čovjekov osjećajni život, način na koji koncipira svijet i svoje bližnje (Vajs i Zečević, 1994: 175, prema Filaković, 2008: 39–40).

Abdovićeva prenosi Jernejevu definiciju da „frazеологija, као посебна и широка грана лингвистике, нашироко обухвата автономне, али измијенјене идиомске изразе, фигуративни и афективни говор колоквијалног језика, али још и компарације и народне изреке (Jernej, 1978: 349, према Abdović 2020: 6).

Veselinovićeva navodi да се наука о фразеологизмима дијели на фразеологију у ширем и фразеологију у ужем смислу. Поред различитих шватања фразеологије утврђен је минимални консензус према којем се фразеологија у ширем смислу односи на све фразеологизме који се састоје од више од једне ријечи, тј. вишелексемни су и представљају ustalјене спојеве речи, тајније као такви се употребљавају у једној језичкој заједници исто као и индивидуалне лексеме. Фразеологија у ужем смислу представља науку о чврстим ustalјеним спојевима речи (minimum двије лексеме), које граде јединице које се не могу потпуно објаснити помоћу семантичких и синтаксијских законитости повезивања. Оне могу преузети функцију и значење појединачних ријечи (лексема) у систему и реченици и могу бити djelimično или потпуно идиоматизоване (Burger и др. 1982 : 1–6, према Veselinović 2018: 34). За разлику од ријечи, фразеологизми се не могу слободно комбиновати на синтагматском нивоу, нити се супституисати на парадигматском нивоу, што је још једна разлика у односу на индивидуалне ријечи, тј. лексеме (в. о томе у Veselinović 2018: 35).

„По узору на руску школу и њене лингвисте, Burger (в. о томе у Abdović, 2020: 7–8) истражује фразеологију вршећи подјелу фразеолошких израза на основу њиховог значења, комуникативне функције и степена идиоматичности. Дату типологију (Burger, 1998: 33, према Abdović, 2020: 7–8) чине неки од доле наведених врста фразеолошких израза:“

- **Идиоматски изрази** – неслободни skupovi ријечи, односно, именичке синтагме, које се не стварају у говорном процесу, већ се репродукују у готовом облику који се ustalio дугом употребом, називамо идиоматски изрази. То су сасвим идиоматизоване групе ријечи које означавају различите предмете, појаве и представе (Kostić-Tomović, 2013: 68, према Abdović, 2020: 7–8)
- **Poluidiomатски изрази** – за разлику од идиоматских израза који су потпуно нетранспарентни, тј. на основу чијег skupa компоненти не можемо ни приближно разумјети смисао израза, poluidiomатски изрази су djelimično транспарентни. Наиме, њихово значење не произилази у потпуности из комбинације компоненти из којих су

sastavljeni, ali veza sa doslovnim značenjem ipak nije prekinuta (Kostić-Tomović, 2013: 68, prema Abdović, 2020: 7–8)

- **Ustaljene fraze** – termin ustaljena fraza upotrebljava se za glagolske sintagme, koje karakteriše relativno stabilna struktura, stabilan leksički sadržaj, mogućnost interpretacije u denotativnom značenju i često razvijeno sekundarno, konotativno značenje (Mršević-Radović, 1987: 23, prema Abdović, 2020: 7–8)
- **Poslovice** – frazeologizmi u obliku rečenice koji prenose neku moralnu ili drugu pouku (Kostić-Tomović, 2013: 76, Abdović, 2020: 7–8).

Tvrđi se da je frazeologija više od ostalih jezičnih područja povezana s tradicijom, istorijom i kulturom nekog naroda (Turk, 1994:38, prema Filaković 2008:39-40), jer su njene jedinice frazemi povezane s društvenim kontekstom tako što odražavaju stvari koje imenuju: prirodu, čovjeka, njegov život, običaje, institucije, čovjekov osjećajni život, način na koji koncipira svijet i svoje bližnje itd. (Vajs, Zečević, 1994: 175, prema Filaković 2008: 39–40).

2.1. Engleski frazeologizmi

A. V. Kunin [Кунин А. В.] (1996) primjenjuje funkcionalni pristup klasifikaciji frazeoloških jedinica i dijeli ih u četiri klase u skladu sa njihovom funkcijom u komunikaciji određenom njihovim strukturno-semantičkim karakteristikama, a jednu od njih čine komunikativne frazeološke jedinice predstavljene poslovicama i izrekama, čijom ćemo se analizom baviti u ovom radu.

Kunin, takođe, navodi da frazeološke jedinice imaju mnoge svoje osobenosti. Neki ih smatraju anomalijama jezika. Njihova značenja ne mogu se predvidjeti iz značenja njihovih konstituenata, a imaju djelimično ili u potpunosti prenesena značenja. Porijeklo frazeoloških jedinica je različito. Neke su povezane sa nezaboravnim događajima; neke su političke; neke su religiozne. Kunin identifikuje domaće, a neke su i pozajmljene frazeološke jedinice iz drugih jezika (v. o tome u Kunin, 1996).

2.2. Kineski frazeologizmi

Ugledni lingvista Xu navodi da je frazeologija kineskog jezika – jezika kojim govori najveći broj stanovnika naše planete – izuzetno bogata (Xu Gaoyu, 1985: 197).

Simić Veličković navodi da je „opšti naziv za frazeologizme u kineskom jeziku šuju (shuyu) i na srpskom jeziku ovaj termin upravo možemo prevesti kao frazeologizam“ (Simić Veličković, 2015: 169).

Vang [Wang] (2006, 9) tvrdi da se „šuju (shuyu) sastoji od 5 vrsta fiksnih izraza“:

- 1) Čengju idiomi – chengyu (成语),
- 2) Kineske izreke – yanyu (言语)
- 3) Alegorični izrazi – xiehouyu (歇后语)
- 4) Guanjungju idiomi – guanyongyu (慣用語)
- 5) Poslovice – suyu (súyǔ 俗語).“

Sun [Sun Weizhang] (1989) slaže se sa gore navedenom podjelom, s tim da u podjelu ulaze i aforizmi:

- 1) Čengju idiomi – chengyu (成语),
- 2) Kineske izreke – yanyu (言语)
- 3) Alegorični izrazi – xiehouyu (歇后语)
- 4) Guanjungju idiomi – guanyongyu (慣用語)
- 5) Poslovice – suyu (俗語).
- 6) Aforizmi – géyán (格言).

Lingvisti Džang i Ći [Zhang i Ji] istakli su četiri osobine zajedničke za sve vrste frazeologizama (shuyu): fiksnu strukturu (fiksna kolokacija), nisu kompozicionalni (značenje u cjelini ne predstavlja značenja njegovih sastavnih dijelova), dvostepeno značenje (figurativno i doslovno značenje) i obilan sadržaj izražen življe i otvorenije nego inače, na doslovnom nivou (Zhang i Ji, 2008: 1–7).

3. POSLOVICE

S obzirom na to da ćemo se u radu baviti analiziranjem poslovice koje su, kako navodi Kostić-Tomović, zapravo frazeologizmi koji prenose neku moralnu ili drugu pouku (Kostić-Tomović, 2013: 76), a prema Abdovićevoj one „čine jednu posebnu skupinu frazeologizama i okarakterisane su vrlo izraženom figurativnošću“ (Abdović, 2020: 8), potrebno je osvrnuti se na frazeologiju (grč. *phrasis* 'izraz', *lógos* 'riječ, govor').

Ugledni lingvisti Sju [Xu] i Jing [Ying] (1985) smatraju da su kineske poslovice, narodne umotvorine, jako popularne u narodu, nastale kao plod ljudskog rada i svakodnevnog života. Nastale su kao rezime ljudskog uspjeha, iskustva, znanja, pogleda na život, pouka dobijenih iz neuspjeha. Sastoje se od jedne rečenice.

Kako navodi Ven [Wen] (1989: 5), „poslovice (*suyu*) treba da uključuju kineske izreke (*yanyu*), alegorične izraze (*xiehoyu*), *guanjungju* idiome (*guanyongyu*) i *čengju* idiome (*chengyu*) koji se koriste u kolokvijalnom govoru, ali ne bi trebalo da uključuju dijalekatske izreke (*fangyan liyu* 方言俚語), *čengju* idiome u formalnom stilu i aforizme koji vode porijeklo iz klasika (*mingyan jingju* 名言警句).“

Xiandai Hanyu Cidian (Rječnik savremenog kineskog jezika) definiše suju poslovice (*suyu*) kao „popularne i široko rasprostranjene fiksne rečenice, sažete i figurativne, koje je uglavnom stvorila radnička klasa, odražavajući životno iskustvo i težnje ljudi. Poznate su i pod nazivom *suhua* (俗话).“

„Kada govorimo o zapadnjačkim zemljama (Engleska i SAD), „razotkrivanje muškog šovinizma u većini folklora dug je proces kada se razmatraju priče, legende, mitovi, pesme, rime i igre“, navodi Keršen [Kerschen] (1998). „Kratki jezgroviti izrazi koji predstavljaju poslovice, olakšavaju njihovo učenje, jer njihovo prikupljanje, iako je dosadno, ne zahtijeva onoliko prostora koliko i drugi žanrovi folklora. Na sreću, priroda poslovice je takva da su, iako su kratke, možda i najbolji pokazatelji stavova i vjerovanja bilo kog oblika folklora. Stoga su poslovice idealne za istraživanje predstave o ženi kroz istoriju“ (Keršen, 1998: 3).

Keršen (1998), takođe, navodi da je „poslovice teško definisati. Iako je mnogo napisano o tome šta predstavlja poslovice, važnije je razumijeti za šta ona služi. Poslovice je kratka domaća izreka koja podučava lekciju ili daje praktičan savjet“ (Keršen, 1998: 3). „Što se tiče porijekla poslovice, oni kojima se odaje priznanje za smišljanje određenih poslovice vjerovatno još nisu priznati autori. Izreke su

dokumentovane još u doba Aristotela i Platona i mogu se naći kao pravila ponašanja u najprimitivnijim društvima. Ova posljednja činjenica vodi nas u razmatranje važnosti poslovice i njihovoj funkciji u jednoj kulturi” (Keršen, 1998: 3).

„Izreke su izvučene iz iskustva i proučavanja života jednog naroda, i nalaze se među najtačnijim pokazateljima života i misli tih ljudi. Mogu ali ne moraju biti istinite, ali svakako ukazuju na pravila i ideale života i ponašanja ljudi,“ tako je napisala Džojis Hercler [Joice Hertzler] u svom djelu *The Social Wisdom of the Primitives with Special Reference to Their Proverbs*, te je zaključila da „te poslovice tačnije predstavljaju narodna pravila i ideale njihovih vjerskih ili etičkih sistema” (Kerchen, 1998: 3–4). Hercler [Hertzler] snažno ističe da „poslovice nisu samo zabavne replike, ali su važan medij za podučavanje i učenje. Ipak, ne postoje visoke moralne ideje izražene u poslovicama, samo praktični načini preživljavanja u stvarnom svijetu“ (Kerchen, 1998: 3–4). Dalji dokaz uticaja poslovice može se pronaći u onome što je Šarlot Sofija Bern [Charlotte Sophia Burne] napisala u djelu *The Handbook of Folklore*: „Moralnost ljudi, ono što misle da je dobro ili zlo, šta savjetuju i šta misle osuditi, ko je ugledan i čije je ponašanje neprihvatljivo, može se naći u njihovim poslovicama i narodnim izrekama“ (Kerchen, 1998: 3–4).

Bejli i Edwards [Larry W. Bailey & Darrel Edwards] navode (v. o tome u Keršen, 1998: 9) da se „poslovice koriste dugi niz godina i u široko rasprostranjenim kulturama kao sredstva prenošenja osnovnih istina koje su proizašle iz čovjekovog iskustva. Izreke karakteristično uključuju element interesa i intrige, simboliku i opštu primjenu načela. Zbog ove figurativnosti i nedostatka specifičnosti pojmova, prevod i primjena poslovice su prepuštene tumaču. Stoga su se poslovice često koristile za procjenu apstraktnog mišljenja, nivoa verbalnog razumijevanja i faktora ličnosti. Ta tumačenja poslovice mogu pružiti bogat i kvalitetan materijal koji odražava dinamiku i život tumača, i u mnogim slučajevima tumač će projektovati sopstvene potrebe, stavove i sukobe u svoje odgovore.“

4. SEMANTIČKO POLJE

Budući da smo napisali značenje svake poslovice, a potom smo ih svrstali, tj. klasifikovali u semantička polja, ovdje ćemo dati nekoliko definicija koje će nam približiti pojam semantičkog polja. Naime, Milosavljevićeva (2017: 38) navodi da je „strukturna organizacija analiziranog leksičkog fonda zasnovana na metodi semantičkog polja, koja

ima široku primjenu u leksičko-semantičkim, psiholingvističkim, sociolingvističkim i etnolingvističkim proučavanjima jezika.“ Teoriju semantičkog polja postavio je J. Trir (1931), „postulirajući semantičko polje analogijom prema magnetnom polju, koje se obrazuje tako što pojmovi, poput magneta, privlače i okupljaju u sferu svoga značenja cele nizove reči koje popunjavaju odgovarajući pojmovni mozaik“ (Dragičević 2007: 235, prema Milosavljević, 2017: 38). „Semantička veza među leksemama koje obrazuju jedno semantičko polje veoma je snažna, elementi unutar skupa uređeni su po hijerarhijskom principu i uzajamno su determinisani.“ Šeina tvrdi da „analiza teorijskih određenja i njihova tipološka klasifikacija J. N. Karaulova pokazuje da semantičko polje u suštini predstavlja poseban nivo jezičkog sistema sa karakterističnim svojstvima i principima organizacije (jedro – periferija), koji se tumači i kao način segmentacije leksičko-semantičkog kontinuuma i kao sastavni dio određene iskustvene sfere. Tako shvaćeno, leksičko-semantičko polje koristi se kao metodološko sredstvo prodiranja u konceptualnu sliku svijeta i identifikovanja njenih nacionalno-kulturnih specifičnosti“ (Šeina 2010: 69, prema Milosavljević, 2017: 38).

Čigaševa (2002) ističe da „primjena metoda semantičkog polja u proučavanju rječničkog sastava omogućuje adekvatnu procjenu odraza objektivne stvarnosti u jeziku i daje potvrdu systemske organizacije leksike“ (Čigaševa 2002: 266, prema Milosavljević, 2017: 38).

5. KORPUS

Zadatak ove faze rada bio je da na osnovu analize poslovice i izreka engleskog i kineskog jezika identifikujemo značenje lekseme *žena*. U tu svrhu analizirali smo ukupno 33 poslovice iz kineskog i engleskog jezika.

U dijelu fokusiranom na analizu poslovice u kineskom jeziku, poslovice smo svrstali, tj. klasifikovali u 3 semantička polja, s tim da se kao jedan od kriterijuma koristilo prisustvo karaktera 女 i 妇, kao i karaktera za glagole koji se koriste samo za žene (嫁 – udati se). Zatim smo kao kriterijum pri odabiru poslovice takođe koristili i samo značenje frazeologizma, to jeste značenje lekseme *žena* u ulozi majke, kćerke i supruge. Birali smo i poslovice koje ukazuju na kvalitet kojima se opisuje *djevojka*, ali i poslovice koje odražavaju tradicionalni rodni stereotip da važnost žena leži u obavljanju kućnih poslova.

Prvo semantičko polje će nam pobliže predstaviti položaj žene u drevnom kineskom i engleskom društvu koji je bio vrlo nizak, te ćemo se upoznati i sa marginalizacijom žena u to doba, a opisuju ga 3 poslovice iz kineskog jezika i 4 poslovice iz engleskog jezika.

Drugo semantičko polje posvećeno je ljepoti kineske i engleske žene, i predstavljeno je sa ukupno 6 poslovice kineskog jezika i 6 poslovice engleskog jezika.

Treće semantičko polje je posvećeno ulozi žene u porodici i braku, a ovo polje ilustruje 6 poslovice kineskog jezika i 8 poslovice engleskog jezika, upućujući nas na ulogu žene kao majke, kćerke, supruge i udovice.

Literatura za građu korpusa: Apperson, G. L. (1969), *English proverbs and proverbial Phrases*; Kerschen, L.(1998), *American Proverbs About Women A Reference Guide*; ЧЭН, МЭНХУАНЬ (2004). *Словарь пословиц и поговорок китайского языка.*; Lee, Jackie F. K. (2015), *Chinese Proverbs: How are Women and Men Represented*.

Tabela 1.

1.	Semantičko polje:	Kineski jezik	3
		Engleski jezik	4
2.	Semantičko polje:	Kineski jezik	6
		Engleski jezik	6
3.	Semantičko polje:	Kineski jezik	6
		Engleski jezik	8

5.1. Analiza poslovice u kineskom jeziku

- 1) Prvo semantičko polje posvećeno je položaju žene u drevnom kineskom društvu koji je bio vrlo nizak. Žena nije imala nikakva prava, u početku je pripadala porodici svog oca, a potom porodici muža. Takođe, u drevnoj Kini, ženama je bilo zabranjeno obrazovanje. Cvitanovićeva je u svojoj „*Reviji za sociologiju*“ (v. o tome u Cvitanović 1976: 111–113) dala pregled društvenog položaja žene u Kini, koji je bio malo bolji od položaja robova – govorilo se da žena u svom životu prolazi kroz tri razdoblja: u prvom je pod autoritetom oca, zatim muža, a ako joj muž umre postaje podređena svom sinu, te navodi da su revolucionarna previranja u Kini uzrokovala i duboke promjene u strukturi kineske porodice, a time i u položaju žene. Tradicionalni, podređeni položaj sve je više postajao stvar prošlosti, ali zbog njegove ukorijenjenosti put promjene nije bio lagan (Cvitanović 1976: 111–113). U kineskom jeziku tog doba postojala je izreka:

- (1) „女子无才便是德“ (Nǚzǐ wú cái biàn shì dé) – Ovo bi značilo da je vrlina žene da ne posjeduje talenat.

Pisanje se u staro doba smatralo nečim što pripada muškarcu i samo je muškarac mogao učiti pisanje i baviti se naukom, dok je zadatak žene bio da sve svoje vrijeme provodi u kuhinji. Takvo stanje ilustruju sljedeće dvije poslovice:

- (2) „好女人进厨房，坏女人走四方“ (Hǎo nǚrén jìn chúfáng, huài nǚrén zǒu sì) – Dobra žena je ona u kuhinji, loša žena, ona koja šeta uokolo.
- (3) „男人是街前荡，女人是锅房蹬“ (Nánrén shì jiē qián dàng, nǚrén shì guō fáng dēng) – Muškarac šeta ulicom, žena kuva u kuhinji.

Značenje drugog izraza najbolje predstavlja činjenica da je muškarac slobodan da radi šta hoće, dok je ženski život pun zabrana i tabua.

Međutim, uprkos zabranama, Kineskinje su bile željne sticanja znanje. O tome svjedoči pismo koje su izmislile žene i koje je dobilo ime (nu shu ³⁴ – žensko pisanje) i predstavlja silabičko pismo izvedeno iz kineskih slova koje se koristilo isključivo među ženama u okrugu provincije Hunan na jugu Kine. Liju (Liu) smatra (2009) da su ga

³⁴女书

muškarci mogli proučavati, nisu krili njegovo postojanje, ali oni obično nisu pokazivali interesovanje za njega. Ovaj način prenošenja informacija žene su pažljivo skrivale. Misteriju je u životu održavala činjenica da riječi nisu napisane, već tkane u tradicionalne obrasce. Značenje simbola prenijele su Kineskinje nasljedstvom. Kineskinje su toliko dobro skrivale svoje pismo da je ono zvanično otkriveno tek 1983. godine.

U jeziku, dokazi o želji žene za znanjem prisutni su u mnogim pričama, pa je poznata i priča u kojoj žena odjevena u mušku odeću odlazi da se školuje. Na primjer, ljubavna priča Džu Jingtai (Zhu Yingtai)³⁵ i Ljang Šanboa (Liang Shanbo)³⁶, u kojoj je Džu Jingtai inteligentna i lijepa djevojka koja se nije plašila da prekrši zabranu, uspijeva uvjeriti oca da joj dopusti da pohađa nastavu maskirana kao muškarac, odlazi u daleki grad Hangdžou da se obrazuje i pronalazi svoju ljubav, Ljang Šanboa (v. o tome u Idema, 2012).

Još jedna priča o oblačenju poznata je svima iz legende o Hua Mulan³⁷, ali malo ljudi zna da je ova priča prvobitno napisana u stihovima. To su pjesme o junaštvu djevojke koja je otišla u rat za oca i vratila se kući kao heroj.

2) Drugo semantičko polje posvećeno je ženskoj ljepoti. U kineskom jeziku, poslovice posvećene ženi najčešće opisuju njenu ljepotu:

- (4) „倾国倾城“ (Qīng guó qīngchéng) – Ljepota koja osvaja države i gradove;
- (5) „出水芙蓉“ (Chūshuǐ fúróng) – Otvoreni lotosov cvijet;
- (6) „珠光宝气“ (Zhūguāngbǎoqì) – Luksuzno odjevena, blistava;
- (7) „美若天仙“ (Měi ruò tiānxiān) – Lijepa kao anđeo;
- (8) „貌美而无德，犹如花之无香“ (Mào měi ér wú dé, yóurú huā zhī wú xiāng) –

Ljepota bez vrline je kao cvijet bez mirisa.

Poslovica (9) znači da je svaka žena lijepa, i da svaka žena ima svoje osobine.

- (9) „环肥燕瘦“ (Huán fēi yàn shòu) – doslovno: Huan (Huan) (杨玉环) je bio debeo, a Jan (Yan) (赵飞燕) je bio mršav, tj. svako je lijep na svoj način;

³⁵祝英台

³⁶梁山伯

³⁷花木兰

Ljepota Kineskinje opisana je kao ljepota koja osvaja gradove i države, a žena je u kineskoj literaturi koristi na različite načine. Negdje je predstavljena kao uzor skromnosti i morala, a negdje kao uzor obmane i razuzdanosti. U navedenim poslovicama i čengju (chengyu) idiomima, ljepota Kineskinje se upoređuje sa anđeoskom ljepotom, ljepotom lotosovog cvijeta, a autori često navode da ljepota Kineskinje nadilazi sunce i mjesec, čista je kao led i kamen jaspis. Međutim, u kineskoj tradiciji, veoma je bitno da Kineskinja posjeduje vrline, koje su bitnije od ljepote.

3) Treće semantičko polje predstavlja ženu i njenu ulogu u porodici i braku.

Ipak, kako se vidi u dolje navedenim poslovicama „大家闺秀 i 小家碧玉“, fizička privlačnost žena je važan kvalitet koji se pominje, bez obzira na njihovo porijeklo:

(10) „大家闺秀“ (Dàjiā guīxiù) – Graciozna devojka plemenitog roda;

(11) „小家碧玉“ (Xiǎojiābì yù) – Šarmanтна devojka skromnog rođenja.

Glavna uloga žene, kako je prikazano u nekim poslovicama, jeste da se uda. U konfucijanskom hijerarhijskom društvenom poretку, žena je bila podređena mužu. Neke poslovice odražavaju ovu hijerarhiju i pokazuju otvorenu diskriminaciju žena. Žene su naučene da se žrtvuju i prihvate svoju sudbinu. Nemoć i pasivnost žena jasno se ogledaju u sljedeće dvije izreke:

(12) „嫁鸡随鸡, 嫁狗随狗“ (Jià jī suí jī, jià gǒu suí gǒu) – Kad je žena udata za pijetla, treba da ostane sa pijetlom, kada je udata za psa, treba da ostane sa psom;

(13) „夫唱妇随“ (Fūchàngfùsuí) – Muž pjeva, a žena ga prati.

Prema tradiciji, od Kineskinja se očekivalo da sačuvaju svoju čast i čast njihove porodice. Poslovice o poslušnosti i čednosti se isključivo povezuju sa ženama. Kada je žena izgubila muževu naklonost, provela bi ostatak svog života u usamljenosti, bijedi i borbi sa drugim muževim ženama za njegovu naklonost, naklonost svekrve, ili bi se jednostavno ubila (Tang, 1995, prema Chang 2020:9–19).

Takođe, primjećuje se da neke poslovice odražavaju tradicionalni rodni stereotip da važnost žena leži u njihovom kućnom poslu, kako se vidi u poslovicama (44) i (45):

- (14) „侍奉箕束“ (Shìfèng jī shù) – Obavljati dužnosti supruge, poput kuvanja i čišćenja;
- (15) „巧妇难为无米之炊“ (Qiǎo fù nánwéi wú mǐ zhī chuī) – Čak ni dobra domaćica ne može skuvati jelo bez pirinča.

5.2. Analiza poslovice u engleskom jeziku

Zadatak ove faze studije bio je da na osnovu analize poslovice i izreka engleskog jezika identifikujemo značenje lekseme *žena*. U tu svrhu analizirali smo 18 poslovice engleskog jezika.

U dijelu fokusiranom na analizu poslovice u engleskom jeziku, poslovice smo svrstali, tj. klasifikovali u 3 semantička polja, s tim da je kriterijum bio odabir poslovice u kojima se jasno vidi značenje frazeologizama nastalih od lekseme „woman“, sa značenjem supruge (wife), majke (mother) i kćerke (daughter), kako bismo na osnovu toga bolje shvatili ulogu žene u društvu.

Prvo semantičko polje će nam поближе predstaviti položaj žene u drevnom engleskom društvu koji je bio vrlo nizak, te ćemo se upoznati i sa marginalizacijom žena u to doba, a opisuju ga 4 poslovice engleskog jezika.

Drugo semantičko polje posvećeno je ljepoti engleske žene, i prikazano je kroz ukupno 6 poslovice engleskog jezika.

Treće semantičko polje je posvećeno ulozi žene u porodici i braku, a ovo polje ilustruje 8 poslovice engleskog jezika, upućujući nas na ulogu žene kao majke, kćerke, supruge i udovice.

1) Prvo semantičko polje je posvećeno položaju žena u društvu. U srednjovjekovnoj Engleskoj žena praktično nije imala nikakva prava. Brak je u to doba bio stvar porodične dobiti, pa se može pretpostaviti da su žene „prodavane“ kao robinje. Primjer za to je sljedeća poslovice:

(1) „A woman, a dog, and a walnuttree, the more you beat them the better they be“ – Ženu, psa i drvo oraha treba tući, zbog toga su bolji.

Koncept žene, pohranjen u jezičkoj svijesti ljudi, može se analizirati istraživanjem poslovice, jer one bilježe praktično iskustvo ljudi i njihove kulturne

karakteristike. Prema sljedećim engleskim poslovicama, žena dobija pozitivnu ocjenu ako većinu vremena provodi kod kuće:

- (2) „*The wife that expects to have a good name, is always at home as if she were lame*“ – Žena sa dobrom reputacijom uvijek sjedi kod kuće, kao da je hroma;
- (3) „*A good wife and a good cat are best at home*“ – Dobroj supruzi i dobroj mački je najbolje kod kuće;
- (4) „*Women have no rank*“ – Žene nemaju status.

Navedene poslovice mogu značiti da žene nemaju autoritet i nemaju pravo na njega. Keršen (1998) tvrdi da „muškarci insistiraju na hijerarhiji, a njihov ego ih konstantno vuče da teže ka višim mjestima; njihova ambicija i identitet potvrđeni su moći i titulama. Žene u tradicionalnom svijetu su, međutim, sebe vidjele kao da su sve u istom čamcu, a veze sestinstva osjećale su se u prilikama poput porođaja, ispraćaja voljenih u rat ili samo suočavanja sa muškarcima. Danas se ovaj nedostatak rangiranja vidi u samom stilu rukovođenja, jer žene teže da se snalaze grupno“ (Keršen, 1998: 83).

- 2) Drugo semantičko polje predstavlja ideal ženske ljepote. Idealna žena u engleskoj frazeologiji nije baš pametna, ali je lijepa i talentovana. Na primjer:

- (5) „*Guard yourself from the learned woman, a morning sun, a wine-bred child, and a Latin-bred woman seldom end well.*“

Značenje ove poslovice je da ne tražite inteligentnu ženu, jer su takve rijetko dobre. Posjedovanje intelektualnih sposobnosti smatra se nedostatkom; žena ne smije biti pametnija od muškarca.

Ono što je očigledno, međutim, jeste velika pažnja koju izreke posvećuju ženskom izgledu, ženskoj taštini i nagradama ili preprekama koje prate njen izgled.

Keršen (1998) navodi da je „dio feminističke debate bio negodovanje zbog pretjeranog značaja koji se pridaje ženskom izgledu. Stav je bio da jedina vrijednost žene leži u njenoj ljepoti. Očigledan primjer je činjenica da postoje izbori ljepote za žene. Što je još gore, mnogim ženama su izbori ljepote jedino sredstvo za dobijanje stipendija i

napredovanje u karijeri; to jest da nema dovoljno puteva za žene koji im omogućavaju da uspiju na osnovu svog mozga, pa žene moraju da pribjegu drugim načinima snalaženja.“

(6) „*A man without ambition is like a woman without looks*“ – Muškarac bez ambicija je poput žene koja nije lijepa.

Poslovica (6) govori nam da „muškarac može uspjeti samo poštenim naporom, ali trud žene je uzaludan, osim ako ona nije zgodna. Ova poslovica takođe objašnjava zašto je prihvatljivo, čak i očekivano, da muškarac bude agresivan na svom poslu, ali za ženu se takvi postupci smatraju neženstvenim i pretjerano šefovskom, ukoliko je ona ambiciozna“ (Keršen, 1998: 46).

Na iskrivljen način, ružnoća se čak može posmatrati i kao korist jer je barem žena sigurna da je neće napadati lascivni muškarci:

(7) „*Plain women are as safe as churches*“ – Obične žene su sigurne kao i crkve;

(8) „*Ugliness is the guardian of women*“ – Ružnoća je čuvar žena.

(9) „*A woman and a cherry are painted for their own harm*“ – Žena i trešnja su naslikane radi sopstvene štete.“

U stvari, poslovica (9) je referenca na nekadašnje vjerovanje da je crvenilo znak lake žene. Muškarcima ne pada na pamet da bi žene možda željele da se osvježe zbog sopstvenog osećaja vrijednosti, dok nam poslovica (10) govori suprotno. Dakle, jednostavnost i skromnost smatrani su pratećim atributima.

(10) „*The blind man's wife needs no makeup*“ – Ženi slijepog čovjeka nije potrebna šminka.

3) Treće semantičko polje predstavlja žene unutar porodice, kao supruge, kao majke, kćerke, i udovice.

„Odanost majci prirodno se prenosi i kroz poslovice u kojima je majka poput sveca (11), ne postoji loša majka (12) koja je tako ubijedena da je njeno dijete savršeno ili zgodno da ćete ako dijete uzmete za ruku, majku uzeti za srce (13)“, (Keršen, 1998: 53).

(11) „*God could not be everywhere; therefore, He made mothers*“ – Bog nije mogao biti svuda, stoga je stvorio majke;

- (12) „*There is no such thing as a bad mother*“ – Ne postoji loša majka;
(13) „*If you take the child by the hand, you take the mother by the heart*“ –
Ako dijete uzmete za ruku, majku ćete uzeti za srce.

Skoro svaka poslovice o majkama i kćerkama je izreka koja kaže da će kćerke odrasti kao njihove majke ili upravo suprotno:

- (14) „*Like mother, like daughter*“ – Kakva majka, takva kćerka;
(15) „*Observe the mother and take the daughter*“ – Posmatrajte majku i
birajte kćerku.

Strah pri podizanju ćerke je da neće naučiti kako biti dobra žena, da će biti suviše razmažena, neposlušna kćerka će se pokazati kao žena kojom se ne može upravljati, ili da se neće moći udati, o čemu svjedoče i sljedeće poslovice:

- (16) „*A diamond daughter turns to glass as a wife*“ – Kćerka od dijamanta
će se pretvoriti u staklo kada postane žena;
(17) „*An undutiful daughter will prove an unmanageable wife*“ –
Neposlušna kćerka će postati žena kojom se ne može upravljati;
(18) „*It is harder to marry a daughter well than to bring her up well*“ – Teže
je udati kćerku nego je dobro odgojiti.

Shodno tome, navodi se da je „kćerku teže udati nego je odgojiti, pa je bilo važno da kćerka bude viđena u društvu, jer će se tada truditi da postane što privlačnija. Drugim riječima, roditelji bi trebalo da gurnu ćerku u društvo jer ako se krije kod kuće, nikada neće pronaći srodnu dušu i neće se udati“ (Keršen, 1998: 54).

6. ZAKLJUČAK

Činjenica je da su poslovice jedan od oblika narodne umjetnosti koji odražava život čovjeka i kulturu njegove zemlje. Analogno tome poslovice nam daju mnoštvo informacija o značenju lekseme *žena*, a na osnovu kojih spoznajemo brojne informacije o položaju i ulozi žene u ovdje pomenutim društvima i kulturama, te o njenim estetskim, intelektualnim i duhovnim kvalitetima na kojima zapravo počiva i dodijeljena joj društvena pozicija i uloga.

Gore navedeni jezički materijal pokazuje nam pozitivan i negativan koncept ocjenjivanja. Pronađene poslovice ukazuju i na pozitivne i na negativne osobine žene.

Naime, u skladu sa „poslovičnim“ opisima žena, o njima možemo stvoriti idealizovanu savršenu sliku, ili pak izrazito negativnu, ali i sliku žene kao bića koje je istovremeno obdareno i dobrim i lošim osobinama.

Kada je u pitanju položaj žene, tj. iz poslovice koje pripadaju prvom semantičkom polju, u oba jezika, engleskom i kineskom, može se zaključiti da su žene u prošlosti bile podređene muškarcu, pokoravane njemu, nisu imale priliku za obrazovanjem, te su „prodavane“ kao robinje. Kasnije, u zemljama zapadne kulture (Engleska), žene su polako preuzimale glavnu ulogu u mnogim romanima, predstavljene su kao snažne, sa voljom da promijene svoj položaj. U zemljama istočnjačke kulture, u kasnijem periodu, žene su takođe počele da se bore za svoja prava, te su one predstavljene i kao heroine društva.

Iz poslovice drugog semantičkog polja možemo zaključiti nešto više o estetskim karakteristikama ženskog pola, tj. ove poslovice opisuju žensku ljepotu. U kineskom jeziku, ljepota žene smatra se blagoslovom i hvali se na svaki mogući način, žena je simbol poniznosti, samopožrtvovanja i vrline. Idealna žena je bila ljepotica zbog koje „su gubljene bitke i padala carstva i gradovi“, idealna žena treba da posjeduje izuzetnu ljepotu, mada se smatra da žena ne mora da bude pametna, pa nam i kineske poslovice govore da je bolje da žena ima što manje talenata. Ljepota kineske žene se upoređuje sa prirodnom ljepotom, lijepa žena se upoređuje sa božanskim bićem, anđelom. U engleskom jeziku, pojam „žena“ ima malo drugačije značenje. Idealna žena nije baš pametna, ali je lijepa i talentovana. Prema engleskim poslovicama, ljepota nije glavna stvar koja treba da odlikuje ženu, naprotiv, lijepe žene su često smatrane zlobnim; druge osobine se cijene kod žene – smatra se da bi žena trebalo da bude dobra domaćica.

Zaključak analize trećeg semantičkog polja jeste da je žena stvorenje koje rađa sva živa bića. Prije svega, u oba jezika, žena je povezana sa porodicom i djecom, njena glavna svrha je da obrazuje buduću generaciju i brine o svom mužu. Žena ima pozitivne karakteristike ako: ostaje kod kuće, brine se o djeci, obavlja kućne poslove. U davnim vremenima žena se smatrala početkom svega živog, zbog toga što je mogla da podari život; žena je u engleskom jeziku definisana kao „majka“ i „supruga“, u kineskom jeziku takođe. U engleskim poslovicama, majka je poput sveca, obožava svoju djecu, nježna je i pažljiva.

Međutim, u ovoj fazi razvoja društva, poslovice sa negativnim značenjem su prestale da se koriste, pošto se položaj žena u društvu promijenio. Žene u zemljama engleskog govornog područja poznate su po svojoj borbi za ravnopravnost sa

muškarcima. Po prvi put su zahtjeve za jednakošću postavile žene tokom Američkog revolucionarnog rata (1775–1783). Amerikanka Abigejl Smit Adams smatra se prvom feministkinjom. U istoriju borbe za ravnopravnost žena ušla je zahvaljujući svojoj čuvenoj frazi da se „žene neće povinovati zakonima u čijem usvajanju nisu učestvovalе i vlastima koje ne predstavljaju njihove interese“ (Cohen, 2018).

LITERATURA

- Abdović, E. (2020), *O semantičkoj i upotrebnoj vrijednosti nekih frazeoloških izraza u djelu I. Calvina Se una notte d'inverno un viaggiatore (Ako jedne zimske noćineki putnik)*, Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu, Filozofski fakultet, Odsjek za romanistiku.
- Chang, S. (2020). *Chinese Women, Marriage and Gender: exploring the idea of women and marriage over time in the context of China*. Journal of Chinese Philosophy, 27 (2), 187–199. <https://doi.org/10.1111/0301-8121.00012>,
- Cvitanović, L. (1976). *Revija za sociologiju*, VI, 111–113.
- Filaković, S. (2008). Frazeologija u djelima Ivane Brlić-Mažuranić. *Život i škola* Vol. LIV, Br.19, 38. <https://hrcak.srce.hr/24061>
- Idema, Wilt L. (2012). *Old Tales for New Times: Some Comments on the Cultural Translation of China's Four Great Folktales in the Twentieth Century* 二十世紀中國四大民間故事的文化翻譯, *Taiwan Journal of East Asian Studies* 9 (1): 25–46.
- Kerschen, L. (1998). *American Proverbs About Women A Reference Guide*. London: Greenwood Publishing Group.
- Liu, Xiaoyi (2009). *The Rise of Women's Modern Schooling in Late Qing China*. Chinese University of Hong Kong.
- Milosavljević T. (2017). Leksika srpskog prizrenskog govora. *Srpski dijalektoški zbornik LXIV*. Beograd: Srpska akademija nauka i umjetnosti i institut za srpski jezik sanu. Str. 38.
- Simić Veličković, S. (2015). *O vrstama frazeologizama u kineskom jeziku – s posebnim osvrtom na guanyongyu idiome, Zbornik radova povodom 40 godina sinologije 1974–2014 „Biseri sa zrcima pirinča“*, (prir.) Radosav Pušić. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 168–177.
- Veselinović, M. (2018): Komparativni frazeologizmi za jezički par sprski – nemački. (Doktorska disertacija). Univerzitet u Kragujevcu, Filološko-umetnički fakultet, 34. <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/10514/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=yPreuzeto> 20. 5. 2021.
- Xu, G. (1985): *Kineska frazeologija*, Filologija br. 13 https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=2554855 Preuzeto 21. 5. 2021.

- Кунин А. В. (1996). Курс фразеологии современного английского языка. Москва: «Высшая школа», Дубна, Издательский центр «Феникс»
- 孙维张 Sūn Wéizhāng (1989). *Hànyǔ shúyǔxué* [汉语熟语学/Chinese phraseology], Chángchūn 长春: Jílín jiàoyù 吉林教育.
- 王勤 Wang, Qin. (2006). *Hànyǔ Shúyǔ Lùn* [汉语熟语论]. Shān-dōng Jiàoyù Chūbǎnshè /Shandong Education Press /山东教育出版社.
- 溫端政 Wen, Duanzheng. (1989). “Preface” (*Qiányán* 前言). In Wen Duanzheng 溫端政 (ed.). *Zhōngguó Súyǔ Dàcídiǎn* [中國俗語大辭典]. Shanghai/上海: Shànghǎi Císhū (Shanghai Lexicography Publishing House 上海辞书);
- Xiàndài Hànyǔ tíjiě cídiǎn* [现代汉语题解辞典 (1990) [Contemporary Chinese dictionary with explanatory notes], Chéngdū 成都: Sìchuān císhū chubanshe/四川辞书出版社.
- 徐宗才 Xu Congcai, 应俊玲 Ying Junling. (2002). *Wàiguórén shuō shúyǔ* [外国人说熟语]. Běijīng/北京: Běijīng yǔyán dàxué chūbǎnshè/北京语言大学出版社
- 徐宗才 Xu Congcai, 应俊玲 Ying Junling. (1985)., *Hànyǔ guànyòngyǔ lìshì*/汉语惯用语例释, Běijīng/北京: Běijīng yǔyán dàxué chūbǎnshè/北京语言学院出版社.
- 张辉 Zhang, Hui, 季锋 Ji, Feng. (2008). “Dui shúyǔ yǔyì jiégòu jiěshì móshì de tàntǎo” / 《对熟语语义结构解释模式的探讨》. *Wàiyǔ yǔ wàiyǔ jiàoxué* / 《外语与外语教学》), vol. 9, 1–7 CNKI

Korpus:

- Apperson, G. L. (1969). *English proverbs and proverbial Phrases*. Detroit: Gale Research Company
- Kerschen, L.(1998). *American Proverbs About Women A Reference Guide*, London: Greenwood Publishing Group
- Чэн, Мэнхуань (2004). *Словарь пословиц и поговорок китайского языка*. Пекин: В о «Компания с ограниченной ответственностью Шаньбу ин шугуаньгоцзи ю сянгунсы».
- Lee, Jackie F. K. (2015), *Chinese Proverbs: How are Women and Men Represented*. Hong Kong: The Hong Kong Institute of Education.

Andela M. Đorđa

University of East Sarajevo

Faculty of Philosophy Pale

Department of Chinese Language and Literature

THE MEANING OF THE LEXEME "WOMAN" IN CHINESE AND ENGLISH PHRASEOLOGISMS – PROVERBS

Summary

In this paper, special emphasis is placed on the meaning of the lexeme “woman” (with the meaning of a mother, daughter, and wife) in Chinese and English phraseology - proverbs, and accordingly, in the paper, phraseology is mentioned as a science that “refers to the linguistic discipline, part of linguistics, which studies and describes idioms or phraseology” (Filaković, 2008: 38), and then proverbs which, according to Kostic-Tomovic, actually represent phraseologisms that convey a moral or other lesson (Kostić-Tomović, 2013: 76), and according to Abdakovic they form a special group of phraseologisms and are characterized by very expressed figurativeness (Abdović, 2020: 8). It is known that proverbs are not often found in everyday speech, but when they are used, they have their own special function, and it is very interesting to observe how proverbs function in different languages, in order to express the same ideas and understandings of one nation, and what is important to us is the meaning of the lexeme “woman” in these proverbs, i.e. the role of women in the family, their position in society, and their beauty.

During our undergraduate studies, we studied two different languages, Chinese and English, which led us to numerous and interesting insights into the different ways in which these two languages function, and through that about the fascinating diversity and complexity of languages in general and different cultures from which these languages originated, and which are differently coded in the mentioned languages. Due to our interest in the social position of women in general, and the ways in which they are perceived in different cultures in terms of their nature, character, social role and other characteristics, we decided to observe the meaning of the lexeme “woman” in Chinese and English proverbs. We chose proverbs because, as linguistic expressions that developed together with the development of a nation, describing its perception of certain phenomena, they represent a true picture of its specifics, i.e. its specific social, cultural and ideological ideas.

Since the lexeme “women” is observed within proverbs, the definition of proverbs is given in the paper, and furthermore, the topics of phraseology and phraseologisms are inevitably touched, and the definition of the semantic field is also given, because that is how we classified proverbs. The corpus on which this research is based is presented, since it is the source from which the examples have been collected.

Finally, in the last chapter, a brief overview of the obtained results and relevant conclusions are presented, in which all observations are summarized, and certain semantic specifics are shown by the analysis of the emphasized proverbs.

Keywords: phraseology, proverbs, lexeme "woman".

Анеса С. Шефер*

Универзитет у Источном Сарајеву

Филозофски факултет

Катедра за србистику

НАТПИСИ НА СТЕЋЦИМА СТАРЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ

У овом раду представљени су натписи на стећцима (са посебним освртом на топониме) некадашњег Хума, јер је најстарије српско наслеђе везано за овај географски простор. У том смислу ови средњовјековни надгробни споменици су драгоцен извори за проучавање српског језика, писма, историје и културе. Представљени натписи у раду показују културно-историјски и национални идентитет српског народа. Другим ријечима, они дају и историјску и географску одредницу српског народа старе Херцеговине, и још више – националну идентификацију. Стара Херцеговина је посебно интересантна за проучаваоце, јер је врло богата српском средњовјековном баштином – с једне стране – и са друге – Херцеговина је и једна од матичних земаља српског народа. Језички посматрано, натписи показују продор живе народне ријечи, изразиту поетику – која се испољава јасношћу и једноставношћу израза.

Кључне ријечи: стећци, топоними, стара Херцеговина, Хум, Хумачка плоча, Грд

УВОД

Стећци и њихове некрополе одувijek су привлачили пажњу својом љепотом и мистиком, постављајући бројна питања о њиховом поријеклу, значењу натписа и симболичких порука. Истраживачи су се најдуже задржавали на разноврсним мотивима; покушавали су их описати, објаснити њихову сврху и значење. Језички посматрано, натписи показују продор живе народне ријечи, изразиту поетику – која се испољава јасношћу и једноставношћу израза, те источноштокавске особине са локалним језичким цртама. Надгробни натписи садржајно и тематски чине цјелину, а топоними³⁸ на њима представљају посебан значај из савремене перспективе. Подручје старе Херцеговине, а посебно локалитет Дабра, богато је средњовјековним надгробним споменицима, стећцима.

*anesa.anny@hotmail.com

³⁸ Од грч. тоπος – мјесто; ријечи које означавају имена мјеста, брда, планина, ријека и осталих географских појмова.

Централно мјесто на топонимима заузима човјек са свим својим особинама; кроз њега добијамо пунију представу о начину живота херцеговачког човјека, његовим породичним односима, социјалном статусу, врлинама, односу према Богу и отаџбини. Изворни народни назив за стећке и некрополе стећака у источној Херцеговини је „грчко гробље“. Стећци се концентришу у простору насељених мјеста и засигурно показују на разрушена и са лица земље збрисана насеља. Масивне плоче и сандуци саграђени су с намјером да се одупру зубу времена, како би они сами посвједочили идентитет који је угрожен тешким историјским ситуацијама. Већ од најранијих истраживања нарочиту пажњу побуђивали су споменици који чувају ћириличне натписе. Велики труд у самом почетку уложио је Вид Вулетић-Вукасовић и др Ћиро Трухелка. Када се гледа на укупни допринос ових раних истраживача, треба узети у обзир прилике у земљи која је била без путева, а истраживачи су путовали пјешице или на коњима. Најважније је феномену стећака приступити научно са тачним преношењем облика слова и стварног изгледа њихових ћирилићних натписа, уз обавезно одређивање позиције споменика који чува натпис унутар некрополе.

На страницама „Гласника Земаљског музеја“ можемо видјети занимљиве цртеже натписа и споменика средњег вијека. Посебан допринос њиховом изучавању дали су Марко Вего, Горан Комар и Шефик Бешлагић чије податке смо користили у овом раду.

СТЕЋЦИ – СРЕДЊОВЈЕКОВНИ НАДГРОБНИ СПОМЕНИЦИ

Стећци су средњовјековни надгробни споменици од камена. Назив *стећак* потиче од презента партиципа глагола *стајати*, тј. стојећи те представља камен који стоји, нешто што је усправно и што се види. У ширем смислу тај назив обухвата лежеће камење. Сама ријеч *стећак* користи се у новије вријеме, док су кроз историју кориштена и друга имена: *мраморје*, *мрамори*, *биљези*, *камици*, *куће*, *вјечни домови*.

Откривањем натписа на стећцима и њиховим читањем дошло се до путоказа за рјешавање питања хронологије стећака. На основу расположивих података, може се тврдити да се стећци почињу клесати негдје у другој половини XII вијека (натпис требињског жупана Грда)², да њихова прва фаза траје и кроз XIII вијек (стећак са натписом из Видоштака код Стоца, из 1231. године (Вего 1964), затим да се интензивно клешу и украшавају у XIV и XV вијеку, с тим што цвјетање захвата другу половину XIV и прву половину XV вијека. У XVI вијеку постепено нестаје ова врста умјетности, а крајем тога вијека сасвим замире (Бешлагић, 1982: 72).

Од 70.000 евидентираних стећака на 3300 локалитета, у Босни и Херцеговини се налази готово 60.000. По бројности стећака прво мјесто заузимају општине Невесиње и Коњиц са 3000 до 4000 примјерака.

Према површини подручја слика густоће стећака изгледа овако: Најпространија је општина Мостар са 1300 км² површине на којој је евидентирано 1208 стећака, што значи да на 100 км² у просјеку отпадају 93 стећка. У Читлуку на 100 км² долазе 342 споменика, а у Невесињу, гдје је густоћа највећа, 420 споменика на површину од 100 км² (Бешлагих, 1982: 68–69).

Обично су украшени средњовјековним симболима који су уклесани као плитки, или рјеђе уцртани рељеф. Најчешћи мотиви су: крст, прстен, плес, лов, витешки турнир и слично. Крст као надгробни споменик у погледу хронологије потпуно одговара периоду настанка стећака типа сандука сљемењака. Ови споменици настају током друге половине XIV, и током читавог XV вијека, у периоду управе Хумско-херцеговачком земљом Косача и осталих великашких породица, те босанских краљева од Твртка I Котроманића.

Због своје универзалне вриједности, бројне некрополе с подручја Херцеговине, и то посебно источне Херцеговине, уврштене су на УНЕСКО-ву Листу културне баштине.

ТОПОНИМИ НА СТЕЋЦИМА СТАРЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ (ЈЕЗИЧКО-ИСТОРИЈСКИ И КУЛТУРОЛОШКИ КОНТЕКСТ)

Бројна су стручна дјела и историчари које је занимала средњовјековна историја Босне и Херцеговине, при чему су топоними на стећцима у средишту пажње. Посебан приступ натписима старе Херцеговине, за разлику од уважених претходника који су дјеловали у периоду аустроугарске окупације Босне и Херцеговине и у периоду комунистичке Југославије, запажамо у истраживању др Горана Комара. „Стара Херцеговина чува претежни дио босанско-херцеговачких средњовјековних гробних споменика познатих као стећци, а такође и највећи број ћириличних натписа ове средишње балканске земље“ (Комар, 2016: 623).

За идентитет српског народа веома је важно културно наслеђе на простору Босне и Херцеговине. Најстарије српско наслеђе везано је за географски простор Старе Херцеговине, некадашњег Хума. Херцеговина (Хум) је врло богата старим ћириличним натписима. Херцеговачко подручје има чак два пута више натписа од читаве територије Босне. Понајвише натписа имају Бољуни код Стоца (19 или 7%), Премилово Поље код Љубиња, Бунчићи код Билеће (имају по седам натписа), затим Невесиње, Коњиц и

слично (Бешлагић, 1971: 44–45). На тај начин ови стећци откривају карактеристике и језика, писма, те правописа тога доба. „Клесарски центри најинтензивније дјелатности потичу са подручја Херцеговине. Околина Стоца и околина Требиња чине двије веће цјелине којима припадају наши натписи“ (Чигоја, 2014: 15). Стара Херцеговина је посебно интересантна за проучаваоце, јер је врло богата српском средњовјековном баштином –

с једне стране – и са друге – Херцеговина је и једна од матичних земаља српског народа. То подручје је у средњовјековном добу било насељено православним становништвом – доказ томе су и остаци затрпаних пронађених цркава. Тако је нпр. пронађена и црква у Церници код Гацка, као и средњовјековни споменик стећак на којем је пронађен до сада непознати натпис. На стећцима углавном стоје ојконими – астионими и комоними, тј. имена градских и сеоских насеља. Сви натписи су ћирилични, код неких, посебно оних старијих из XII и XIII вијека, задржан је континуирани начин писања, тј. ријечи се нису одвајале једна од друге у писању. Ови споменици српске културе и писмености пружају нам значајан језички материјал који је погодан за анализу и сагледавање међуодноса књишких црта – архаичних, с једне стране, и нових језичких црта, народних и дијалекатских, унијетих из штокавске дијалекатске базе, са друге стране (в.: Пекић, Самарџић (2014)).

Натписи на стећцима представљају драгоцене биљешке тј. податке о покојнику, наручиоцу споменика, као и основни извор о географско-историјским условима за његово подизање. Од кључне важности је свака уклесана ријеч. Морфолошке одлике натписа веома су карактеристичне и одређује их вријеме настанка.

У селу Доња Дрежница на десној страни ријеке Неретве, које припада граду Мостару, налази се натпис војводе Масна и синова. Уклесан је у стијену, попут натписа попа Богчина из Полица из XIV вијека. У преводу на српски језик он гласи: *У име Оца и Сина и Светог Духа ово је двор војводе Масна и његових синова Радосава и Мирослава. Ово писа слуга (раб) Божји и Светога Димитрија у вријеме господина краља угарскога Лајоша и господина бана босанскога Твртка. Ко би то уништио, да је проклет Оцем и Сином и Светим Духом* (Комар, 2016: 113).

Овај натпис открива нам многе информације из средњовјековне историје западне долине Неретве. Исклесани крст на самом почетку говори о православној вјери покојника. Такође, ријеч „раб“ (слуга) у натпису свједочи да је ријеч о православцу јер су људи те вјере тако себе називали, што потврђују многе црквене књиге. Клесар је такође био и слуга „Светога Димитрија“ што би значило да је припадао неком манастиру

посвећеном Светом Димитрију. То даље говори да је негдје на посједу војводе Масна, постојао православни манастир, што је још једна потврда да је и сам војвода са својим синовима био православац. Натпис војводе Масна настао је у периоду између 1357. и 1363. године, када је краљ Лајош имао директну власт над Хумом, уз изнуђену сагласност бана Твртка. Оба ова владара јасно се наводе у наведеном натпису.

У Дабру крај извора Требесин налази се натпис властелина Радича Пићевића. Лежи у саставу некрополе у близини манастира. Натпис је јако неуредно урезан на ужој западној страни крупног стећка типа сандука са постољем који лежи преврнут на јужну страну. Доста је оштећен, а слова су мјестимично веома ситна (осам до два центиметра) што веома отежава њихово препознавање. Превртање споменика се највјероватније десило услед дјеловања снажних бујичних токова који су карактеристични за овај дио Дабра са гребена Трусине и поремећајима које изазива оближњи извор. Натпис је састављен из два дијела. Први, троредни натпис у горњем дијелу западне стране стећка, представља позив покојника да се с поштовањем приђе споменику и гробу, а други, шесторедни, садржински цјеловити, урезан је у доњој трећини, при постаменту. Натпис помиње историјску личност Радича Пићевића који је припадао значајној дабарској властелинској фамилији. Овај натпис гласи: *Приступајте и гледајте и правду служите. Асе лежи Радича Пићевића. Бих слуга у војводе Сандаља прави и такви јесам када мрех* (Комар, 2016: 149–150).

У некрополи села Милавићи (Црквина) која је са 352 стећка друга по броју стећака у Херцеговини, лежи стећак са натписом Богдана Хатељевића, који се у научној литератури проглашава оснивачем села Хатељи у Дабру. Стећак је типа сандука и позициониран је ближе западном ободу некрополе. Ћирилични натпис је урезан на све четири стране стећка, а започиње на западној страни. Затим натпис тече спирално, с лијева на десно. Оштећења стећка уочена су на југоисточном углу, у нивоу првог реда натписа и веће оштећење на сјевероисточном углу, такође, при врху.

Кључна могућа погрешка код читања овог натписа лежи у топониму мјеста у којем је Богдан рођен. То није Дабар, како је видио г. Ћиро Трухелка, већ Добреч или Добрич. Овај детаљ има велику важност јер се Богдан Хатељевић сматра значајном историјском личношћу, а његов син Милша помиње се у дубровачким средњовјековним листинама (Комар, 2016: 156).

На темељу непосредног увида и снимака натписа из Милавића, натпис Богдана Хатељевића гласи: *Асе лежи Б(о)га(!)дан Хатељевић Р(а)дича бојводе слуга. А у добри*

час родих се у Добреч (Добрич). У дружин(и) право (права?) чиње(х) и умријех г(оспо)д(и)ну вјерно служе(ћи). А саи биљег синовемоји поставише (Комар, 2016: 157).

Занимљиво предање везано је за натпис на ступу у селу Ђедићи у Требињској шуми. Натпис је објавио Марко Вего. Према малој ревизији натписа коју је направио Горан Комар, он гласи: *А си крст у Радоја Мркишића. Стах Бога молеће и зла не мислеће и уби ме гром*. Предање говори о једној дјевојци која је сама подигла споменик Радоја видјевши множину људи који се муче са спомеником (Комар, 2016: 201–202).

У православном гробљу билећког села Фатница лежи средњовјековни споменик са поруком: *Овдје лежи Радич Вукманович*. Ово је једини сачувани стећак у порти.³⁹ Плоча носи и грубо урезану представу човјека који у десној руци држи дугачки мач оборен надоље, а у лијевој руци копље са великим вршком. Његова оружја су у односу на тијело предимензионирана. Натпис је позициониран наопако у односу на представу човјека са мачем и копљем (Комар, 2016: 204).

Најстарији натписи старе Херцеговине су *Хумачка плоча* и *Натпис требињског жупана Грда* (12. вијек).

Хумачка плоча има огромну и драгоцену вриједност јер потиче из периода формирања наше писмености. Нађена је на Хумцу поред Љубушког. Плоча је стара и оштећена, па су нека имена у натпису слабо читљива. За особу која је зидала споменик спомиње се име Крсмил, Кресимир или Крешимир. Име његове жене је, по тумачењу Г. Комара, Павица. Нарочито је спорно име жупе, која се тумачи најчешће као Врулац или као Урун, а има и других тумачења. Према Г. Комару ријеч је о топониму Вруљац, тако да би натпис имао сљедећи превод: *У име Оца и Сина и Светога Духа ово је црква Арханђела Михаила, а зида је Крсмил силан кнез жупи Вруљац и жена његова Павица* (Комар, 2016: 45).

Натпис требињског жупана Грда пронађен је у зиду цркве Рождества Светога Јована у требињском селу Полице, гдје и сада постоје стећци који су утонули у земљу. Настао је када су Хумом владали Немањићи. Иако је жупан Грд био значајан српски властелин, у историјским изворима нема неких значајних података о њему. Према натпису на плочи, он је умро за вријеме владавине великог кнеза Михаила. Споменик се данас чува у требињском Музеју Херцеговине. Натпис гласи: *У дане кнеза вељега Михаила умрије жупан Грд требињски и у то љето зида њему раку брат жупан*

³⁹ Ријеч која означава врата или улаз у кућу, зграду или двориште. Поред тога означава и простор око православне цркве односно црквено двориште.

Радомир са синовима његовиједи и жена њему ствара. Мајстор именов Браја. Боже ти дај здравље (Комар, 2016: 49). Стећак је јасан доказ „да су Срби веома рано сахрањивани под стећцима, као и то да је међу њима било писмених људи и да су користили ћирилицу“ (Селимовић 2018: 40). Посједује извјесне сличности са каснијим натписима Херцеговине, какав је натпис жупана Јуроја у Крушеву код Стоца.

У натписима стећака неки језички термини чистог народног говора дјелују доста архаично. Пишући о натпису жупана Грда, В. Ћоровић је рекао да је то језик „најстаријег типа“ (Ћоровић 1911). Често се користе изрази ПОЛЕГ, у значењу ПОКРАЈ, ПОРЕД, затим ПРИСТЕ, као заповједни начин за друго лице плурала глагола ПРИСТУПИТИ, онда ЧТИОЧЕ (читаоче), КОНЧИНА (крај, конач, смрт), УГОТОВИХ СИ (створих себи), ДОМОМ ДОЂОХ (дому дођох) и сл. Такође, натписи имају много назива који су већ одавно заборављени, нпр: КУЋНИЦА и ПОДРУЖИЈЕ (домаћица, супруга), ВЛАДИКА (госпођа), БАШТИНА (наследно земљиште), ПЛЕМЕНИТО (наследна великашка земља), СЈЕН (гроб, споменик, успомена), УЗМОЖНИ МУЖ (угледни муж), БИЛИГ, БЈЛЕГ, КАМИ, ЗЛАМЕНИЕ (надгробни споменик) итд.

Утицај црквенословенског језика запажамо у многим изразима на натписима, и поред снажног продора чистог народног говора. То се посебно види код временски старијих натписа, нпр: У ТРЕТИ НА ДЕСЕТЕ (тринаестога), ЗДЈЕ (овдје, ту), НИЧЕСАРЕ (ништа, никога), В'ДНИ (у дане), В"МРЈЕ (умрије), итд.

Постоје и уобичајени, специфични језички термини који такође вуку на старину и утицај са истока, нпр: С, СА, СИ, СЕ, у значењу ТАЈ, ТА, ТО, ОВО, ОВАКО, или СЕ, АСЕ, АСЕИ, АСИЕ, ИСЕ, у значењу ТУ, ОВДЈЕ итд.

У више натписа сусрећемо фразе и реминисценције које су уобичајене и на епитафима у западноевропским земљама, као што су хршћанске инвокације АСЕ ЛЕЖИ, У ИМЕ ОЦА И СИНА И СВЕТОГА ДУХА, ВА ИМЕ БОГА, или завршне сентенце ПРИЋИТЕ И ЖАЛИТЕ МЕ..., НЕ ПРЕТУРАЈТЕ МИ КОСТИ ЈА САМ БИО КАО ВИ А ВИ ЋЕТЕ БИТИ КАКО ЈЕСАМ ЈА, или ДА ЈЕ ПРОКЛЕТ КО ЋЕ У МЕ ДИРНУТИ и сл.

Понекад је у натписима стећака снажно изражена народна мудрост и филозофија, а понекад ти натписи дјелују као права литерарна остварења. Такви су слједећи примјери: ДАВНО ТИ САМ ЛЕГАО И ВЕЛЕ ТИ МИ ЈЕ ЛЕЖАТИ...; И ДА ВИСТЕ ДА ЋЕТЕ УМРИЈЕТИ И ВСИ ВИ...; У ТОЈ ДОБА УМРИЈЕХ, СВАКОМУ МЕ БИ ЖАО

МОМУ; ДРУЖИНО ЖАЛИТЕ МЕ, МЛАД СИ СЕГА СВИТА ОТИДОХ, А ЈЕДИН БИХ
У МАЈКЕ.

У једном натпису се на саркастичан начин изражава горко животно искуство:
КАКО СТЕКОХ' БЛАГО И Ш ЊЕГА ПОГИБОХ' (Бешлагић, 1982: 443–445).

ЗАКЉУЧАК

Највеће богатство сваког народа представља његово културно наслеђе. Стећци су јединствени надгробни споменици од изузетне вриједности. Послије ослобођења 1945. године схваћени су као значајан дио народне културне баштине па им је посвећена посебна пажња, везана за њихово проучавање и заштиту. Приступило се организованом и систематском евидентирању свих локалитета, екипном истраживању и проучавању важнијих некропола. Подручје старе Херцеговине, некадашњег Хума, веома је богато старим ћириличним натписима. Вриједни проучаваоци сусрели су се са карактеристичним језичким знаковима и писмом настојећи разоткрити њихово значење и смисао. У многим архаичним изразима истакнута је животно мудрост и филозофија. Фантастичне представе са мраморја одишу мистиком давног времена. Са језичко-историјског и културолошког контекста, топоними на стећцима су у средишту пажње. Околина Стоца, Требиња, Љубиња, Билеће, затим Невесиња и Коњица имају понајвише натписа. Они дају историјску и географску одредницу српског народа старе Херцеговине, те представљају темељ њихове писане ријечи и културе.

ИЗВОРИ

- Вего (1964). М. Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, Сарајево: Zemaljski muzej.
- Комар (2014). Г. Ж. Комар, *Стари ћирилични натписи источне Херцеговине*, посебна издања, књига XLVIII, Херцег Нови: Друштво за архиве и повјесницу херцеговску.
- Комар (2015). Г. Ж. Комар, *Средњовјековни крстови и натписи љубињског подручја*, Херцег Нови: Друштво за архиве и повјесницу херцеговску.
- Комар (2016). Г. Ж. Комар, *Ћирилични натписи старе Херцеговине (са прегледом крстова)*, Подгорица: Књижевна задруга Српског националног савјета.
- Комар (2019). Г. Ж. Комар, *Књига о стећку*, Требиње: Задужбина кнез Мирослав Хумски.
- UNESCO spomenici svjetske baštine u BiH. <http://unescobih.mcp.gov.ba>. Преузето 22. 9. 2021.
- Дигитална архива – Племенито <http://plemenito.rs.rs> Преузето 4. 2. 2022.

ЛИТЕРАТУРА

- Бешлагих (1971). Š. Bešlagić, *Stećci, kataloško-topografski pregled*, Сарајево: Veselin Masleša.
- Бешлагих (1982). Š. Bešlagić, *Stećci – kultura i umjetnost*, Сарајево: Veselin Masleša.
- Пекић, Самарџић (2014). Хришћански – православни споменици Травуније у историографији и савременом друштву, Тематски зборник радова: *Историографија и савремено друштво*, Ниш: Филозофски факултет, 147–162.
- Селимовић (2018). С. Селимовић, *Да будемо оно што јесмо*, Београд: Српска радикална странка.
- Трухелка (1892). Ћ. Трухелка, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Сарајево, IV, 30, слика IX.
- Ђоровић (1911). В. Ђоровић, *Један српски натпис из XII века*, Сарајево: Гласник Земаљског музеја XXIII.
- Чигоја (2014). Б. Чигоја, *Најстарији српски ћирилични натписи XI–XV век (Графија, ортографија и језик)*, Београд: Чигоја штампа.

Anesa S. Schaffer
University of East Sarajevo
Faculty of Philosophy

INSCRIPTIONS ON THE OLD HERZEGOVINA'S STECCI

Summary

In this research paper named *Inscriptions on the old Herzegovina's Stecci (Natpisi na steccima stare Hercegovine)*, we will analyze toponymic writings found on Stecci, originating from old Herzegovina. Stecci, as the monumental medieval tombstones and their historical significance will be discussed, as well as their regional geographical prevalence. The research paper will predominately concentrate on the inscriptions found on the Stecci of old Herzegovina, most specifically the tombstones of Hum, as the presumed first documented mention of the Serbian nation, in this region. The research will also provide an overview of Herzegovina's medieval settlements, through a lens of their monumental epigraphic stone carvings. Some of the old Herzegovina's earliest documented epigraphic monuments will be discussed, most notably the Humac Tablet (*Humacka Ploca*) and the writings on the tombstone of Grd, (*Natpisi na grobu Trebinjskog zupana Grda*). The writings found on the medieval tombstones provide the earliest insights into Serbian identity as a nation, their concepts of toponymy, their language and literacy, history, culture and customs. Therefore, they represent an important historical and geographical context of Serbian national identity in old Herzegovina. Further research will be done, looking into the significance of the stone carvings representing humans, as their central figure, depicting the local way of life, family relations, social status, as well as deceased dedication to God, homeland etc. This research will attempt to prove that the writings found on the tombstones provide a sufficient argument that Serbian language and literacy of today was greatly influenced by a wider historical context, linked to the early development of Serbian national identity and culture – as an example of a nation's origins of literacy.

Key Words: Stecci, Toponymic writings, old Herzegovina, Hum, Humac Tablet, Grd

Бранка И. Зечевић*

Универзитет у Источном Сарајеву

Филозофски факултет Пале

Катедра за руски и српски језик и књижевности

ПЕТАР КОЧИЋ И ИВАН СЕРГЕЈЕВИЧ ТУРГЕЊЕВ

(приповиједне паралеле)

Тургењев и Кочић су двојица књижевника чија су дјела испуњена идеологијама националних и социјалних бораца који живе животом свог народа. Посматрајући мучну и комплексну стварност своје средине, стојећи чврсто на тврдом тлу своје земље и окренути њеној стварности, Кочић и Тургењев стварају приповијетке у којима сликају стварни живот свијета који их окружује. Писци не долазе у сукоб само са умјетничким непријатељима, већ воде борбе и у политичком, националном и социјалном ослобођењу свога народа, они постају писци који се боре против свих врста неправде. Како Тургењев тако и Кочић има смјелост да у својим приповијеткама напише истину, додајући им умјетничке елементе и уздижући их на виши ниво. Двојица сличних, али у исти мах различитих писаца, књижевност стављају на прво мјесто и остају јој вјерни до посљедњих тренутака свога живота. Њихов књижевни рад заправо је био у великој мјери сличан, но ипак у њиховом стваралаштву постоје бројне разлике.

Кључне ријечи: пропаганда, сувишни човјек, зулум, отаџбина, ниҳилизам.

1. УВОД

Књижевник треба да настоји да његово књижевно дјело продре што више у масе и да се стоји с њима, приближујући на тај начин своје доба читаоцима, настојећи да читалац стекне важност и свијест о свом положају и својој борби за слободу. Да су то постигли Тургењев и Кочић нема никакве дилеме. Тургењеву Руси у почетку нису признали успјех какав је заслужио, али након његовог повратка из Париза Руси постају свјесни талента који је писац посједовао.⁴⁰

Кочић улогу приповједача понекад препушта неком другом, али је никад не напушта у потпуности, па можда се управо у томе и крије тајна његовог успјеха. Животна стварност с краја деветнаестог и почетка двадесетог вијека, изворни народни живот и

*brankazecevic5@gmail.com

⁴⁰ Заједно са млађим колегама Достојевским и Толстојем, Тургењев је био од кључних писаца који је у великој мјери допринио да руска књижевност добије свјетски статус.

народна борба за опстанак у свему су одредили Кочићево стваралаштво. Борбеност, одлучност и истрајност коју су посједовали ова двојица писаца, спремна да се сукобе са свиме што их спутава при исказивању жељеног, показују храброст и пожртвованост коју су писци дали за свој народ. Писавши живим и активним језиком, који покреће радњу и карактерише ликове, са умјереном нарацијом и дијалогом који је сажет, језгровит и сценски, Кочић нам је дао све што је неопходно за схватање и разумијевање његових дјела.

Без обзира на то колико су Тургењевљеве и Кочићеве приповијетке могле имати подлогу у стварном животу, без умјетничких елемената оне не би задобиле сву пажњу коју данас имају. Код обојице писаца, љубав је честа, скоро неизбјежна. И код Кочића и код Тургењева јунаци су послушни, покоравају се родитељским жељама, стварајући себи пут који води нигдје друго но у провалију. Заправо, писци нам вјерно приказују слике времена у којем су стварали. Као и Кочићева и Тургењевљева ријеч је њежна, топла приликом описивања нижих слојева друштва, али његова ријеч постаје груба, оштра у моментима описивања племића – интелектуалаца. Тургењев је ту предсказивао револуциону епоху у Русији, због чега је употреба таквих ријечи схватљива. Његове приповијетке сликају људску психологију и карактере. Писац посебну пажњу посвећује описивању времена и простора које надопуљује описима руске природе. Пејзажи и описи руске природе и њене љепоте, ријечима тешко описиви су неизбјежни, саставни дио пишчевих дјела.

Тургењевљеве и Кочићеве жене и дјевојке су запањујуће лијепе, њежне, али често недовољно снажне да се супротставе судбини коју им намећу најближи. Као и Тургењев и Кочић је почео са пјесмама, али двојица врло талентованих писаца своје таленте су усмјерили ка прозном стваралаштву. Недостатак пјесничке имагинације главни је разлог због кога су се двојица писаца одлучили да своје стваралаштво усмјере ка стварању прозних дјела. Да је животни пут вијугав и да свакодневно поставља препреке испред нас, показаће нам Кочић и Тургењев у својим приповијеткама.

2. ПРИПОВИЈЕДНИ ОПУСИ ДВАЈУ ПИСАЦА

Оставши веома рано без мајке, која умире на порођају, Кочић већ као дијете проживљава тешке и болне тренутке свог живота. Да је ту био крај, можда писац не би пролазио психичке кризе, које су се испољиле у раном периоду његовог живота. Убрзо

након мајчине смрти, отац одлази да се закалуђери у манастир *Гомионицу*. Оставши под надзором баба Виде, неспособан да било шта промијени, Кочић болно проживљава одсуство својих родитеља. „Кочић се, као што је и познато, почео бавити књижевношћу веома млад – још у нижим разредима гимназије. У почетку је писао стихове и неке од тих покушаја је успео још као ученик Прве београдске гимназије да објави. Касније, као студент у Бечу, преоријентисао се на прозу. Приповетке је почео објављивати у неким београдским (**Нова Искра**) и сарајевским листовима (**Босанска вила**). Али на глас је избио тек када је објавио прву збирку приповедака” (Влатковић, 1997: 7). Увидјевши да поезија није његов прави пут, тешког срца, али одлучно Кочић заборавља на њу и даје шансу прози.⁴¹ Његови стихови нису имали велике умјетничке вриједности, али с његовом првом књигом приповиједака, почиње велико интересовање за писца, и из дана у дан појављивао се све учесталији број похвала. Све то доприноси раној популарности какву је Кочић стекао код нашег народа.

Док није утврдио којим правцем треба ићи, Кочић је описивао и трагичне и шаљиве приче. Тадашњи студент обдарен великим талентом, с пуно љубави, али и вјештине обрађује прилике из живота тадашњих Босанаца. Писац се у потпуности предаје борби за национално, економско и социјално ослобођење свога народа. Његови савременици су у писцу видјели народног вођу и бунтовника. Код Кочића су примјетни у исто вријеме романтична туга и дубоки очај и пркос, које је писац најбоље представио у приповиједи *Мрачајски прото*. Зрелост коју је Кочић имао још као гимназијалац, можда заправо приказује кроз Марков лик у приповиједи *Код Маркановог точка*. Дјечак од свега петнаест година говори као потпуно зрео човјек и искусан политичар и то ријечи које аустроугарским послушницима нису биле нимало пријатне. „Али када је штампана његова прва књига приповедака, о Кочићу се почело говорити са занимањем и похвалама, а он је убрзо постао познат и популаран код свих наших народа” (Влатковић, 1997: 7). Живот у својој домовини Кочић описује искрено, с љубављу, снажно, тако да читалац осјети све природне љепоте које писац наглашава, планински ваздух, вјетар који хучи с планине и испод планине.⁴² Кочић нам живим бојама богатим провинцијским језиком слика живот горштака са сјевера. „Планина не прашта, не отвара врата ни зрачку слободе, тиме и правде, божије наде, а и када се појави, увијек је „нанесе“ нека јуродива сила,

⁴¹ Овдје је ријеч о првој Кочићевој збирци *С планине и испод планине*, у коју је ушло седам приповиједака.

⁴² Већ са објавом првих приповиједака постаје видљив таленат који је Кочић посједовао, због чега привлачи све већи број читалаца.

онеобичена и охрабрујућа“ (Симовић, 2020: 148). Живјевши веома тешко, Кочић је кад год му је то било неопходно руку спаса тражио у Србији. Да је тренутке из свог живота уносио у сопствене приповијетке видимо у приповијеткама *Зулум Симеуна Бака* и *Истинити зулум Симеуна Бака*.⁴³ Због тешке финансијске ситуације, на очев савјет одлази у манастир *Јошаницу*. Горке и чемерне дане писац је провео у том манастиру, глад и жеђ су једино што му је остало у тренуцима грознице. Желећи да својим дјелима остави траг у српској књижевности, Кочић не посустаје ни у најтежим тренуцима свог живота. Иако је често био уморан, гладан и промрзао, он наставља са студијама, борећи се за стипендију, која му је била неопходна за преостале године студија.

Да је само неопходна чврста воља и одлука за остварење властитих жеља, доказује нам Кочић сопственим примјером. Разбољевши се од тешке болести, Кочић се враћа у Србију, не само да би у њој нашао лијек, већ и утјеху. Пишчево психичко стање се нагло погоршало након смрти четворогодишњег сина Слободана. Сазнавши да његовој болести нема лијека, Кочић жели само једно, а то је да посљедње тренутке свог живота проведе у Србији. Да писац није погријешо при доношењу одлуке показује *његова земља*, како је Србију звао, у тренуцима када српски народ свјестан да његова болест нема лијека, покушава да му умањи болове. Да је за њу Кочић био значајан, Србија показује након његове смрти, помогавши његовој породици и обезбједивши јој средства за пристојан живот. Писац је успио да на маестралан начин у потпуности пренесе говор крајишког сељака. „Кочићев патриотизам био је преузет из народа, од љутог и поносног крајишког сељака кога је осећање националне неслободе мучило и гушило подједнако као и економско зло и социјална неправда” (Стојаковић, 2016: 16). Кочић је био борац за правду, истину, слободу и отаџбину и боривши се за њих читав живот је много патио, а знамо да није доживио старост. Посљедње двије године живота, од великог борца, остала је само сјенка, која се беспомоћно кретала. Посљедње дане живота провео је у самоћи, ћутљиво пушећи цигарете, мрачан и затворен у себе. Немиран и неповјерљив имао је потребу да хода, а вид му је из дана у дан све више слабио. Болест која се постепено развијала узимала је све већи мах и коначно 1926. године дошао је крај Кочићевом душевном и физичком слому.

Као и Кочићу и Тургењеву су прва дјела била у стиху. По узору на Пушкина, Тургењев настоји да пише пјесме, али на срећу врло рано схвата да му то неће донијети

⁴³ Живот Ђака калуђера Тургењев је имао прилику да лично проживи још у раном периоду свог живота.

славу. Пишући прозна дјела, проткана дубоким трагедијама које су захватиле свијет који га окружује, али и његов сопствени живот, Тургењевљеве приповијетке постају израз туге, скорог очајања, проткане претежно неким несташлуцима. „Тургењев је у свом казивању пренео искуство *очерка* у сеоску средину и отишао даље од својих вршњака – избегао је њихову публицистичност, сувопарност и на необичан, лирски начин разоткрио богати свет народних низина, који до тога времена није имао места у руској књижевности“ (Вулетић, 2014: 12). Управо ти несташлуци разбијају меланхолију коју писац уноси. Тургењев најтужнија размишљања претвара у артистичку игру стила и самог живота. Писац је настојао да након своје смрти остави ријечи које ће добити значај и чврстину народног језика.

По Тургењеву прави умјетник, књижевник нема могућност да буде добар ни у чему друго, на човјеку је само да искористи и прошири таленат који посједује. „Природа је једна од најзначајнијих тема Тургењевљеве прозе. У тренуцима немира, када је размишљао о смислу живота пред чином дефинитивног одласка, о бесмислености протеста против зла, он мисли да природа учи човјека спокојству, смирењу и разумном ходу“ (Вулетић, 2014: 95). Сматравши да је артист, писац не жели да се окуша ни у каквом другом послу, све до тренутка када бива принуђен. Књижевност је за њега највиша степеница којој тежи, у њој је сва љепота овоземаљског живота и сав смисао његовог живота и његовог постојања. Бранио је високе принципе усамљеничког, аскетског служења умјетности. Посматрајући Толстоја у настојању да буде војник, код Тургењева изазива гњев, раздраженост. Свакодневно се посвећујући књижевности, Тургењев је желио да достигне бар мали дио онога што су достигли Пушкин и Гогољ. Да је Тургењев био писац којег је привлачила атмосфера успјеха, аплауза, талента и обожаваоца показује у приповиједи *Послије смрти*. Писац је често говорио да своје приповијетке није писао за народ, већ за сталеж коме је и сам припадао. Тургењев је сматрао да је већи успјех у књижевности остварио напустивши Русију и отишавши у Париз, гдје му је указано признање књижевних кругова, који нису захтјевали од њега ништа сем талента и духовитости које је посједовао. То је тјестило његово увријеђено срце, због боли које му је нанијела његова родна земља. Међутим, долази до наглог преокрета 1879. године када је руска омладина са великим одушевљењем дочекала великог умјетника и књижевника, Ивана Сергејевича Тургењева.

Приповиједање Петра Кочића саткано је од боли, патње и терета који су се на српски народ гомилали вијековима и оставили дубок траг.⁴⁴ Писац је настојао да кроз своје приповијетке пренесе јаук свог народа, што потврђује својом приповијетком *Јауци са Змијања*.⁴⁵ Том приповијетком Кочић показује да су његове приповијетке биле инспирисане стварношћу и да су писане у духу времена, и на тај начин писац нам открива велики таленат и дар за писање који је посједовао. Сву своју снагу и умијеће писац уноси у своје приповијетке. И Тургеев и Кочић настоје кроз своја дјела приказати вјерну слику стварности, али у исти мах настоје да у њих унесу умјетничке елементе и да на тај начин привуку пажњу читалаца. Без обзира на пишчеву имагинацију коју су настојали да унесу у своја дјела обојица писаца се држе истине. Да је то тако показује сами назив приповијетке *Истинити зулум Симеуна ђака*. Као и код Кочића и код Тургеева у приповијеткама је присутна истина инспирисана стварношћу, што је најбоље приказано у приповијеткама *Послије смрти* и *Прича оца Алексеја*. Код обојице писаца су присутни стварни, истинити ликови, а радња која се одвија у приповијеткама није ништа мање но реална. „Зар Туба, Мргуда, Мијо, Реља, Вук, Мрачајски прото и други јунаци и прије него што су постали литерарни симболи нису били и Кочићеви земљаци и сапатници. Катарза је ту двосмислена. Њу доживљава и проживљава, прије свега, сам писац док пише своје дјело, али и читаоци, доживљавајући и проживљавајући судбине главних јунака и идентификујући се са њима“ (Стојаковић, 2016: 21). Приповијетка *Туба* је приповијетка у којој је главна јунакиња стварни лик из Кочићевог живота. Туба не само да је била Кочићева прва љубав, него и дјевојка којој је Кочић посветио бројне странице своје књиге. Као и код Тургеевљевог Алексеја и код Кочићеве Тубе о њиховој властитој срећи одлучивали су други. У приповијетци *Стари портрети* Тургеев посебно истиче физичке и карактерне црте главних јунака. Приповијетка *Стари портрети* приказује читаоцима какве физичке и карактерне црте Тургеев даје својим главним ликовима. Тургеев за богатог властелина Алексеја Сергејевича Тељегина каже: „Био је намргођен, али добар и примао је код себе људе, како да живе, тако и да једу. Све је код њега било старо и пуно портрета“ (Тургеев, 1964: 78). Писац настоји да прикаже богатог властелина, коме славу и богатство не представља раскошна вила, већ насљеђе старих предака, који су свој живот посветили умјетности и чија дјела

⁴⁴ Петар Кочић се сматра првим великим српским писцем из Босне и Херцеговине који је увео босанског сељака у српску књижевност и писцем који је оживио сеоску приповијетку.

⁴⁵ Кочић је међу првим писцима модерне у српској књижевности. Био је писац који је у потоњој историји српског народа својом политичком дјелатношћу постао узор различитим политичким струјама.

живе и данас, стотину година након њихове смрти. Заправо Тургењев овдје настоји да прикаже да естетска љепота није важнија од човјекове унутрашње борбе са недаћама које су га задесиле. Да треба да поштујемо праве вриједности и да руку спаса треба да пружимо свим јунацима којима је она неопходна, показује нам писац кроз особине главног јунака. Писац га на овај начин уздиже на виши ниво и даје му све неопходне особине. Тургењев у своје приповијетке уноси догађаје како из свијета који га окружује, тако и из сопственог живота. Код Кочића је љубав обострана, а код Тургењева, напротив, она не само да није узвраћена, већ јунак присилно покушава да заволи Клару након њене смрти. Тургењев ту осликава грижу савјести главног јунака и, да би умирио своју савјест, жртвује сопствени живот, пољубивши посљедњи пут своју драгу и вјечно сјединивши се са њом.

Тургењевљеви и Кочићеви јунаци исказују узавреле емоције према другим јунацима и на тај начин се налазе у средишту читаоачеве пажње. И Тургењев као и Кочић жели да покаже да нас умјетност брани од живота и његове свакодневне рутине и испразности. Умјетност код обојице писаца даје нам наду и вјеру у постојање, све док се на крају полако не изгуби и остану њене слабе, али опет надајуће мрвице. И код Кочића и код Тургењева у приповијеткама остаје само једно, а то је нада. Да ли је то нада која са собом носи повратак вољених, као у Тургењевљевој приповијетци *Сат* у којој Давид жељно ишчекује очев повратак из Сибира или повратак вољеног као у Кочићевој приповијетци *Туба*, гдје главној јунакињи вољеног односи службовање у Грацу? И код једног и код другог писца, нада је присутна до задњег момента, до коначно свршене радње. Заправо, шта остаје њиховим јунацима сем надања? Можда помирење са властитом судбином, коју јунаци нису спремни да прихвате, јер прихватити је значи осудити себе на властиту пропаст. Кочићеве и Тургењевљеве приповијетке биле су инспирисане стварношћу, оне су заправо имале подлогу из пишчевих живота.

Кочићев језик је језик сукоба и напетости, покушај да пронађе јединство са собом и свијетом који га окружује. Кочић је језик познавао и разумијевао из његовог коријена. Слобода српског језика и српске земље по Кочићу чува се у језику. Као и Кочић и Тургењев је сматрао да је језик народ, и да је језик отаџбина, и да је историја народа заправо историја језика, која се приказује кроз обичаје, вјеровања и предања. Кочићева ријеч је проникла из богатства поетског језика, изворно кристална и естетски прибрана, час је бунтовна и сатирична, а час је попут мача, оштро задире у психолошко-социјалне компоненте тога времена. Иако је веома цијенио Стевана Сремца, Кочић заправо никада

није постигао такав хумор. Сремац се смјешка пишући своја дјела, а Кочић шкрипуће зубима, његов хумор је заправо смијех кроз сузе. Често су узрок таквог хумора сурове, али болне судбине које су задесиле српски народ, због чега прави, истински хумор постаје немогућ, док „Кочићев патриотизам био је преузет из народа, од љутог и поносног крајишког сељака кога је осећање националне неслободе мучило и гушило подједнако као и економско зло и социјална неправда” (Стојаковић, 2016: 16).

Православље код писаца представља спас за српски народ, вјера у Свевишњег је неисцрпна и вјечна. Православље је код обојице писаца свјетлост, пут који нас обасјава да не залутамо у тами, код Кочића је то приказано кроз змијањски српски народ. Кочићу оно обасјава пут до ријечи, помаже му да искаже неисказиво, ријечју тешко описано. Писац то описује у приповијести *Молитва* моливши се да му поклони ријечи достојне смишљених описа. Кочић је реалан, он православље уздиже до лозе Немањића, али до тих висина он уздиже и обичне људе, сељаке, учитеље и ђаке. Код Тургеева је вјера у Свевишњег избављење од нечастивих сила, с којима се његови јунаци свакодневно сусрећу.

Преводити Кочићеве приповијетке јако је тешко превести, јер у рјечницима нема адекватне ријечи која би одговарала Кочићевој. „Могло би се, због свега тога, надуго говорити (и то на више планова) о тешкоћама које би пред сваког преводиоца поставила свака Кочићева приповијетка. Ту су највидљивији, и за странца као бауци, турцизми. Постоји затим прегршт посебних ријечи чије значење ни рјечници не могу сасвим јасно и тачно да преведу и протумаче. Затим, народни управни говор који Кочић узима у његовој искривљеној, документарној форми. Наилазимо, такође, усред појединих пасуса на реченице изграђене у ритму народних пјесама, тако да с лакоћом препознајемо осмерце, десетерце, дванаестерце...” (Мићевић, 2002: 29). „Али, турцизми се могу с прилично лакоће, и уз читаочево учешће, објаснити. Затим ће вешти преводаца наћи одговарајући говор који ће на његовом језику заменити говор Кочићевих сељака; успеће исто тако, да повремено у ауторове реченице увуче ритам народних песама и да оствари разноликост утисака, и то не случајно, него најчешће на оним местима где то захтева оригинал“ (Мићевић, 2002: 27).

Тургејев излаже приче које имају подлогу из пишевог живота и свијета којим је био окружен. Међутим, у старости Тургејеву ријечи нису долазиле саме од себе, приповијетку *Стари портрети* писао је с много напора, пишући сатима свега неколико

редова. „Према ауторовим ријечима та *тричарија* стајала га је много труда: *По цијеле сате сједим над неколико редака. Посве сам се одвикао од тог посла – а и старост узима своје*“ (Црнковић, 1964: 266). „Он сам у својим успоменама прича да га је стајало страшних напора да напише своју прву приповетку *Село* – недостајало му је знање језика, па и његово познавање живота је било слабо, аутор је живео у селу само у кратким навратима” (Горки, 1962: 226). У приповиједи *Пјесма побједоносне љубави* писац користи стил старих италијанских новела, чиме постиже велики успјех код читалаца. Тургењевљеве пјесме у прози су испуњене песимизмом, можда због периода у ком су настајале. У свом роману *Очеви и дјеца* Тургењев кроз Базаров лик први пут употребљава термин *нихилизам*.⁴⁶ „Роман се гради на сукобу између уверења, у овом случају нихилистичког, и стихије природе што човека куша и намеће му своје законе, свој хаос и своје случајности, непрестано рушећи вештачке бране које подижу доктрине“ (Недељковић, 2011: 92). Пишући далеко од родног завичаја у касним годинама свог живота, болестан и изнемогао писац успијева да у њима оствари социјалне мотиве, као и раније у својим дјелима. Пејзажи и описи руске природе и њене љепоте, саставни су дио пишчевих дјела.

Писац често у приповиједача уноси душевни мир, чежњу, али ништа мање нису присутни ни душевни немир, страх и стрепња. Душевно и психолошко растројство Тургењевљевих јунака најбоље је приказано у приповијеткама *Послије смрти* и *Пјесма побједоносне љубави*. Душевни мир и немир се преплићу кроз пишчеве јунаке, а страх који је присутан скоро од самог почетка приповијетке остаје све до њеног краја. Страх који уноси немир и психичко растројство приказао је писац кроз Алексејев лик у приповиједи *Сат*. Борба са самим собом и свијетом који нас окружује присутна је код обојице писаца, код Тургењева у приповијеткама *Сат* и *Послије смрти*, а код Кочића у приповијеткама *Гроб слатке душе* и *Мрачајски прото*. Да свијет природе описује онаквим какав он заиста јесте, показују бројне Тургењевљеве приповијетке. Сељачка огњишта, осамљене и трошне куће и њихови детаљни описи присутни су у великом броју пишчевих дјела. То нам показује да је писац био окренут прошлости чиме нам показује тежњу да се приближи писцима натуралне школе. „Тургењев се готово и не дотиче

⁴⁶ Термин *нихилизам* први пут употребљава Тургењев у роману *Очеви и дјеца* карактеришући њиме животни став и погледе свог јунака Базарова. Нихилизам је филозофско увјерење да ништа у реалности не постоји (метафизички нихилизам) или да се ништа не може поуздано спознати (спознајнотеоријски нихилизам или агностицизам). У етици се нихилизам јавља као тврдња да нема објективног критеријума морала и таква врста нихилизма се назива етички нихилизам.

радног сељака, првог земљорадника – он махом слика бившу послугу, разне људе који су се одбили од домаћинства, или појаве попут Твора – практичаре, индивидуалисте, које је касније осамдесетих година, заволео и хвалио Ертел. Човјек из масе и сељак бунтовник остали су код Кочића по страни” (Горки, 1962: 224). Тургењевљеви јунаци су подређени карактеру, његовим психичким особинама. Карактери су увијек у средишту пажње пишчевих приповијетки, али и романа. Писац бира јунаке из различитих слојева од племића, сељака, властеле као и из многих других друштвених средина и описује их до најситнијих детаља, од начина говора, па све до начина облачења. Они се одликују способношћу емоционалног доживљавања ствари, што је посебно приказано у приповиједи *Прича оца Алексеја*, гдје на надзорника тужна и болна Алексејева прича оставља велики траг неспокојства. Међутим, и код Кочића су у великој мјери присутни емоционални доживљаји, што приказује у приповиједи *Гроб слатке душе*, због чега обојица писаца нагнају читаоце да се читању једне те исте приповијетке врате и по неколико пута.

Код Тургењева су присутнији интелектуални, образовани људи, а приче које они воде, често су у вези са Моцартом, Шилером. Присутна је, такође, и прича о Пушкину, рецитовање његових стихова постала је честа тема Тургењевљевих приповиједака. У приповиједи *Послије смрти* Клара Милич рецитује Пушкинове стихове, али за главног јунака недовољно да би се исказала сва љепота коју ти стихови посједују. Велика пишчева жеља, нажалост, није била остварена, он је стално остајао у Пушкиновој сјенци, али не само Пушкина, него и Љермонтова. За Тургењева његови јунаци нису никада казивали Пушкинове стихове довољно добро. Код Тургењева је присутан и мотив принудног напуштања огњишта.⁴⁷ Присуство музичких инструмената који прате причу приказани су и код Тургењева и код Кочића. Код Тургењева су то најчешће клавир и виолина, док су код Кочића претежно гусле. Тургењевљеви јунаци се читаоцу најприје чине загонетком, претежно су то необични људи, кметови, отргнути од земље и свога села. Често јунаке чини и властела, неспособна за самосталан живот, окрећући се и тражећи помоћ околине. Таквог јунака слика Тургењев у својој приповиједи *Очајник* кроз Мишин лик. Живећи под родитељским надзором, пишчев јунак постаје неспособан за самосталан живот. Тургењев приказује потпуни преокрет, који се десио након смрти

⁴⁷ За мотиве принудног напуштања огњишта Зоран Константиновић у својој књизи *Компаративно виђење српске књижевности* каже да је то један од судбинских мотива српског народа.

Мишиних родитеља, гдје писац жели да прикаже да о властитој судбини одлучујемо ми, била она пропаст или бољитак.

Кочићева Туба је њежна, мила, док су код Тургењева црте Клариног лица оштре, напрегнуте и често одају утисак незадовољног бића. Али, писац проналази у њој њежне тајно скривене црте, црте које јунакиња скрива од свијета који је окружује. Те црте њежног, наивног лица, показује само једном јунаку, Аратову, човјеку који је привукао њену пажњу. Мотив неузвраћене љубави присутан је код Тургењева. Приповијетка *Послије смрти* настала је по истинитом догађају.⁴⁸ Врло могуће да је писац настојао да кроз Кларин лик у прозном облику прикаже неузвраћену љубав и њену трагичну судбину. Не остваривши се у поетском облику, писац је покушао да се бар донекле приближи великом Пушкину. „Започевши као лирски пјесник, али не постигавши у поезији, послије Пушкина и Љермонтова, значајнијих успјеха, остајући стално у сјени ових двају великих мајстора руског стиха, Тургењев је ускоро прешао на прозне књижевне врсте да је осјећао да је у руској књижевности дошао дан и за ове, још за Пушкина, *презрене* облике“ (Флакер, 1964: 271). Иако много прије њега, Пушкин у својим дјелима представља сувишног човјека, али тај термин се у књижевности почиње користити тек са појавом Тургењевљеве приповијетке *Речник сувишног човека*.⁴⁹ „Његов је јунак наставак галерије сувишних људи чији је родоначелник у руској књижевности Пушкинов Јевгениј Оњегин“ (Вулетић, 2014: 1229). „Одавно је већ примијећено да су Тургењевљеви сељаци у *Ловчевим записима* – необични људи, обично кметови отргнути од земље и својега села зато су им и куће најчешће издвојене од насеља), па зато и могу да буду чудацима и неке врсте „сувишним људима“ руске провинције“ (Флакер, 1964: 277). Његов сувишан човјек, племићки и грађански интелектуалац, сукобљен је са конзерватизмом племићке културе. „У споменутом Рудину основна се *новела* на којој је изграђен цијели роман о руском *сувишном човјеку* заснива на мотиву изјаловљене љубави. То је уједно и основни фабуларни мотив што га употребљава Тургењев“ (Флакер, 1964: 281). Тургењев често своје јунаке упоређује са античким богињама, сликарима или

⁴⁸ Приповијетка *Туба* је производ враћања у прошли живот и сва сјећања која он доноси, а Тургењевљева приповијетка *Послије смрти* је присјећање на неостварену и болом проживљену љубав која је у великој мјери обиљежила Кочићев живот и оставила траг у његовом стваралаштву. У тим дјелима приповијеткама присутни су скоро идентични мотиви љубави, описани друкчијим језиком.

⁴⁹ Овај карактерни тип потиче из Пушкиновог дјела *Евгеније Оњегин*. Термин је успоставио и популаризовао Тургењев у својој новели *Речник сувишног човека*, што је касније примијећено на све сродне ликове из раније објављених дјела.

музичарима. „Али управо обликујући емоционални живот својих карактера Тургењев још једнако не скида вео тајанствености са својих јунака и јунакиња (*тајни ју је неки бол непрестано тиштио* – говори се тако о Асји), штавише, он овдје даје маха свом лиризму, поетичности, њежности, мекоћи и сентименталности“ (Флакер, 1964: 278). Писац ствара женске ликове, одликујући их душевном љепотом и због тога се сматра једним од ријетких мајстора умјетности и склада. За разлику од Кочићевих јунакиња, Тургењевљеве јунакиње се супротстављају супротном полу, спремне на све како би допале у руке вољеног. „И управо по душама женски се карактери редовно супротстављају у Тургењевљевим романима и новелама мушкарцима. Колико ли њежних, чезнутљивих и осјећајних дјевојака спремних за велику љубав, за велика дјела, незадовољних животом какав јесте, супротставља Тургењев *Русима на рендез – воус*, мушкарцима који су безвољни, неактивни, неенергични и статични“ (Флакер, 1964: 278).

Код Тургењева мушки карактери су разапети између љубави према вољеним женама и њежности и страсти према фаталним заводницама. Међутим, Тургењевљеви јунаци понекад бивају понижени, што је нарочито приказано у приповиједи *Очајник*, гдје Миша понижава *Спекулант* коме писац не открива име. И Кочић нам приказује свог јунака који је на рубу егзистенције, поражен властитом судбином, која му на леђа набацује смрт младог бића, дјетета по имену Вујо. Код Тургењева су примјетне основне особине реалистичке стилске формације управо због једноставности његових конструкција. „Тургењевљеви романи се редовно и граде на социјално-психолошким и интелектуалним контрастима међу карактерима“ (Фракер, 1964: 282). „Своје карактере Тургењев бира из различитих друштвених средина и карактеризира их, од одјеће до начина говора, према припадности сељаштву, властели или интелигенцији, племићкој и *разночинској*, плебејској“ (Флакер, 1964: 276). Писац приказује човјека, који се јавља Аратову у тренуцима његове немоћи и наводи га на пут, који води нигдје друго но у смрт. Насупрот Тургењеву, код Кочића основни разлог због кога главни јунаци долазе у сукоб са осталим ликовима јесте издаја и неповјерење у пријатеље. Због неповјерења, Кочићев јунак се повлачи у себе, свакодневно проживљавајући сломове, доводећи у питање сопствени живот.

Код Тургењева женски ликови се буде под снажним дахом поезије, која у потпуности мијења њихово понашање. У Тургењевљевој приповиједи *Три сусрета* приповједача привлаче тајанствене незнанке које се појављују уз звукове музике. По

Тургењеву у сваком човјеку се крије нешто трагично, скривено од самог човјека. Писац је заправо претварао реализам у поетски и давао му меланхолични, елегијски и сентиментални тоналитет.⁵⁰ Он ниједног тренутка не изоставља машту, снове, љубав, јер они заједно чине приповијетке интересантнијим. Код Тургењева је присутна и жал за прошлим данима у којима одјекују сузе испуњене тугом. Кочић у своје приповијетке уноси топли дах завичаја. „Када се читају Тургењевљеве ловачке приче, читалац осећа у сваком, ма и најкраћем опису природе, откуцаје срца творца тих списа. Уметник се слио с природом, подарио јој сопствени живот, разумео је њене опште, вечне законитости, од њих је умео да узме оно што је најбитније – њихову раскош, њихову лепоту, њихову благодатност. Једна од одлика Ловчевих записа је и неретко општење Тургењева с читаоцима, с којима жели да подели своје лирско осећање природних лепота и дубоког преживљавања суровог живота сељака који у крилу те лепоте живе“ (Вулетић, 2014: 100). Патње босанског човјека Кочић је посебно описао у приповиједи *Молитва*. Писац има способност да се у потпуности унесе у трагику босанског села. Да Кочић не заборавља трагично преминуле јунаке, који су се борили за слободу народа, показује у приповиједи *Код Маркановог точка*. Кочић уноси легенде и народна предавања у приповијетку *Змијање* у којој је приказана непрекидна борба Змијанаца са турским окупаторима.

3. ЗАКЉУЧАК

Колику су умјетничку вриједност достигле Тургењевљеве приповијетке, показују нам писци стране књижевности, који су стварали по угледу на руског писца, као што су Јанко Лесковар, Јосип Козарац, Шандор Ђалски и многи други. Тургењев је био писац који је оставио велики утицај на српске писце. Највећи утицај на српску књижевност писац је остварио кроз реализам. Његов роман *Отац и син* по коме је писац великим дијелом и био познат у српској књижевности, оставио је велики утицај на српске писце као што су Бранко Радичевић и Лаза Костић. Такође, романи који су преведени на српски језик и који су имали знатан утицај на српску књижевност били су *Дим* и *Отпадник*. „Од белетристичких књига доминира корпус руских писаца (такође на њемачком), међу којима, опет, најзначајније мјесто заузима Тургењев, са десетак, чак, својих дјела (од

⁵⁰ Тургењев је био импресиониран модерним друштвом у Западној Европи и вјеровао је да Русија може постати боља земља имитирајући Запад и укидајући застарјеле институције као што је кметство. Поред Тургењева, обично се као борци против кметства наводе Григорович и Толстој.

Ловчевих записа, преко низа других приповиједака, до *Прољећних вода*, *Очева и дјеце*, и *Поезије и прозе*“ (Ивановић, 2002: 204). О друштвеном значају руског релизма говорио је и велики број критичара. „Такав је случај и са Тургеевном, који је Кочићеву посебну пажњу могао привући управо поетским карактером свога реализма и импресионистичким, већ, цртама у њему, а затим посебним мјестом које заузима пејзаж у његовом дјелу, портретима необичних чудака из редова простог сељачког свијета, као и својим пјесмама у прози, из којих Кочић и цитира Тургеевљеве страствене ријечи љубави према матерњем језику“ (Ивановић, 2002, 206). Популарност Тургеевљевих дјела достигла је свој врхунац. Готово је било немогуће наићи на човјека који није читао Тургеевљева дјела. Писац је постао узор реалистичког обликовања друштвеног живота. Његова тематика из сељачког живота постаје свакодневна тема писаца. Велику умјетничку вриједност достигле су и Кочићеве приповијетке. Кочић је кроз своје стваралаштво сарађивао са великим бројем књижевника. „Кочић је претходно био позвао на сарадњу широк круг истакнутих књижевника и научних радника, међу којима и Алексу Шантића и Светозара Ћоровића“ (Ивановић, 2002: 180). „Није без важности ни чињеница да је Кочићева *Отаџбина*, из свог бањалучког периода, доносила, поред осталог, мисли о борби и револуцији: Волтера, Ничеа, Прудона, Кардучија, преводе Хајнеа, Достојевског и Горког“ (Ивановић, 2002: 207).

Главна снага сваке његово приповијетке и сваке поједине сцене у њој, заправо је њена вјерна слика стварности на коју се она односила. „Што се тиче Гогоља, он је као што знамо био омиљени писац скоро свих српских реалиста, а његов *Ревизор*, у сатиричном изобличењу запарложених средина и прљавих преваранстава у њима, близак, сигурно, и Кочићевом погледу. Толстој је, такође, већ помињан у анализама појединих Кочићевих дјела, као и *Корољенко* и *Горки*“ (Ивановић, 2002: 206). Боривши се са пером и ријечју за свој народ против бирократских окупатора који су гурали низ странпутицу појединце спремне за изношење јавног мишљења и става, Кочић се с разлогом може назвати великим приповједачем, дрским сатиричаром и њежним лиричаром. Створивши дјела од оволиког значаја за кратак период свог живота, остаје нам непознато каква би нас тек дјела сачекала да је Кочић дуже поживио.

ИЗВОРИ

Кочић, П. (2002). *Сабрана дјела I*. Бањалука – Београд: *Бесједа*

Кочић, П. (1967) *Приповјетке*. Загреб: *Младост*

Тургењев, И. С. (1964). *Послије смрти*. Загреб: *Матица Хрватска*

Тургењев, И. С. (2014). *Очеви и дјеца*. *Отворена књига*

ЛИТЕРАТУРА

Вулетић, В. (2014). *Тургењев и племићка гнезда*. Академска књига Нови Сад, *Бора Бабић*

Влатковић, Д. (1997). *Кочић између сциле и сцене*. Бањалука – Београд,

Задужбина Петар Кочић

Горки, М. (1962). *Историја руске књижевности*. Сарајево: *Веселин Маслеша*

Ивановић, Ј. (2002). *Петак Кочић у паралелама*.

Константиновић, З. (1993). *Компаративно виђење српске књижевности*. Нови Сад:

Светови

Недељковић, Д. (2011). *Велико доба руске књижевности*. Београд: *Српска књижевна*

Задруга

Пушкин, А. (2019). *Евгеније Оњегин*. *Гутенбергова галаксија*

Симовић, Р. (2020). *Театролошка биљезница*. Пале – Бањалука: *Филозофски факултет*

Пале

Стојаковић, Д. П. (2016). *Поново на Змијању*. Бањалука: *СПКД Просвјета*

Бранка Зечевич

Универзитет Восточног Сараево

Филозофски факултет

Руски и српски језик и литературе

ПЕТАР КОЧИЧ И ИВАН СЕРГЕЕВИЧ ТУРГЕНЕВ ПОВЕСТВОВАТЕЛНЕ ПАРАЛЕЛИ

Резюме

Кочич српски и боснијски писац, драматург, јавни дејатељ, новелист и сатирик. Један од највидљивијих дејатеља српске литературе почетка XIX века. Кочич активан радикални политик, изражава несогласје с австро - венгерском окупацијом родине, а затим анексији Босније и Херцеговине. Паралелно са својим политичким активизмом Кочич развија своја дела прво поезију, а затим прозу. Он је веома талентован аутор, који је користио сарказам, да би се смејао австро - венгерској одржаној законима и правилима, а такође иронију, да би показао тешкоће боснијских сељака у условима окупације. Иван Сергејевич Тургенев је руски писац, реалист, поет, публицист, драматург и преводилач. Један од класика руске литературе који је учинио најзначајнији допринос њеном развоју у другој половини XIX века. Иван Сергејевич Тургенев први у руској литератури почео је да изучава личност *новог човека*, шездесетника, његова етичка квалитета и психолошка особина. Тургенев је пропагандист руске литературе и драматургије на Западу.

Кључне речи: пропаганда, суви човек, угњетање, родина, нигилизам.

Јелена С. Марковић*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет
Катедра за србистику

СЕМАНТИКА И СТИЛИСТИКА НЕВЕРБАЛНИХ КОМУНИКАЦИОНИХ КОДОВА У РОМАНУ *ТВРЂАВА* МЕШЕ СЕЛИМОВИЋА

У овом раду бавићемо се невербалном комуникацијом у роману „Тврђава“ Меше Селимовића као неизоставним сегментом комуникационог процеса. Будући да се кодови невербалне комуникације јављају уланчано, те допуњују, замјењују или истичу вербални код, покушаћемо показати сложеност овог система преноса информација о стању, емоцијама и(ли) ставовима комуникатора. Кроз систематизовану подјелу и обраду екстралингвистичких и паралингвистичких знакова истаћи ћемо важност декодирања невербалног комуникационог кода у свеобухватној анализи књижевних ликова, као и у обради мотива. Такође ћемо путем приказа тврђаве као семантички врло оптерећеног знака, те дуализма знака ћутња-разговор и специфичних врста знакова покушати да дамо осврт на Селимовићеву изузетну вјештину у семантизацији и стилизацији романа. Требало би да покажемо да у проучавању слике приказаног свијета симболи и знаци имају једнако важну улогу као и вербална комуникација.

Кључне ријечи: *Тврђава*, Меша Селимовић, невербална комуникација, знак, код

* jelenabojic07@gmail.com

1. УВОД

У раду под називом „Семантика и стилистика невербалних комуникационих кодова у роману *Тврђава* Меше Селимовића“ покушаћемо да анализирамо ово дјело импозантне умјетничке вриједности кроз осврт на невербалну комуникацију.

Комуникација, као кључ свих међуљудских односа, не остварује се искључиво вербално. „Ако мислимо на еволуцију човека и језика, изгледа природан закључак да би се еволуциони континуитет између не-човека и човека морао на неки начин одражавати и у непрекинутој линији између нејезичке и језичке комуникације“ (Bugarski, 2003: 18). Невербална комуникација је, дакле, неизоставан дио општења. Будући да су невербални комуникациони знакови карактеристични прије свега за психологију као науку, сматрали смо да је неопходно осврнути се на њихово значење, функције и врсте.

Анализу започињемо приказујући симболичко и семиотичко значење тврђаве – мотива који се налази у самом наслову, али се јавља и кроз цијело дјело. У том процесу покушали смо приказати вишезначност овог симбола и значај његовог тумачења за разумијевање дубине комплексно грађених ликова, али и простора, као веома важног елемента романа. На то ћемо надовезати приказ ширег и ужег простора као невербалних знакова, и то од приказа Босне као мазопростора, преко микропростора у којем егзистирају ликови, па до празног простора као невербалног знака којим се осликава човјеково безнађе.

У средишњем дијелу рада биће приказане специфичне врсте знакова, као што су мириси, боје и тјелесни додири. Будући да човјек спознаје свијет путем чула, покушали смо приказати значај ове врсте невербалних комуникационих кодова за општу увјерљивост слике приказаног свијета, посебно за илустровање унутрашњег портрета лика и међусобних односа ликова.

Како је одсуство вербалне комуникације знак за себе, покушаћемо кроз примјере указати на то да ћутња има значајну комуникациону функцију. Такође ћемо покушати приказати како су кинезички знакови – покрети лица, покрети појединих дијелова тијела, положај тијела и гестови – неизоставан невербални комуникациони код, чије декодирање, уз друге проучене, поменуте знакове, доводи до свеобухватне анализе романа.

2. ОСНОВНА ОБИЉЕЖЈА НЕВЕРБАЛНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ

Будући да је човјек социјално биће, за њега је вербална комуникација најважнији начин преношења информација. За вербално општење је неопходно да се језик материјализује, тј. учини доступним чулима, како објашњава Бугарски. „Стога се у свим ситуацијама језичког комуницирања језички систем ставља у покрет и реализује; а реализација језика јесте – говор“ (Bugariski, 2003: 20). Међутим, поред вербалних, човјек за споразумијевање користи и невербалне знакове, који су му иманентни као суштински дио људског дјеловања.

Дакле, изражавамо се вербално, али и на невербалан начин, односно путем тзв. нелингвистичких комуникационих знакова. Систем тих знакова може чинити самосталан начин саопштавања информације, али може бити и дио комуникационог чина који интеракцију усложњава и обогаћује. Невербална комуникација се остварује гестовима, мимиком, додиром, поимањем простора и времена, мирисима, звуковима и другим знаковима који представљају културно понашање, односно социјалну интеракцију.

Двије велике категорије нелингвистичких знакова чине паралингвистички и екстралингвистички знакови. Теоретичари различито тумаче њихова значења, али ће у овом раду бити коришћено Ротово поимање тих појмова, према којем су паралингвистички знакови све „гласовне карактеристике које не образују речи“ (Рот, 1982: 104). Другим ријечима, то су звукови од којих се образују сигнали као што су плакање, смијех, узвици, варијације у висини, снази изговарања гласова, акценат и сл. Екстралингвистички знакови су пак они који представљају невербална комуникациона средства која се не састоје из звучних елемената, дакле, кинезички и проксемички знакови.

Главне врсте кинезичких знакова су:

- покрети лица или фацијална експресија, укључујући усмјеравање погледа;
- покрети појединих дијелова тијела – главе, руку, ногу, трупа;
- држање тијела или положај тијела;
- гестови – системи разних тјелесних покрета са одређеном намјером.

Проксемички или просторни знакови почивају на просторним односима и раздаљини:

- физичка близина, односно удаљеност међу учесницима у комуникационој интеракцији;
- просторни распоред међу учесницима у комуникацији;
- територијално понашање – држање и поступци којима једна особа презентује осталим учесницима у комуникацији своје право на одређени простор;
- положај или оријентација тијела у односу на особу с којом се одвија комуникација.

Посебне врсте екстралингвистичких знакова су:

- тјелесни додир (руковање, тапшање по рамену, миловање, гурање, ударање и сл.);
- мириси;
- физички изглед, изглед црта лица, начин одијевања, начин дотјеривања (Рот, 1982: 103–107).

Да би се књижевно дјело анализирано кроз призму невербалне комуникације, неопходно је разумјети функције невербалних знакова. Постоји шест њихових основних функција: изражавање емоција, изражавање узајамних ставова учесника у комуникационој интеракцији, презентовање властитих особина, праћење, подршка и допуна вербалне комуникације, замјена за вербалну комуникацију, конвенционално изражавање разних врста социјалне активности (Рот, 1982: 144). Неке функције су сложене, па обухватају више специфичних, које су међусобно повезане, док су неке функције просте.

3. ТВРЂАВА – СИМБОЛИЧКО ЗНАЧЕЊЕ И СЛИКОВНИ ЗНАК

Комуникација у роману „Тврђава“ почива на симболима, као носиоцима значења, и сигналима, који су показатељи унутрашњег стања ликова (Рот, 1982: 14). Дакле, наглашен је процес симболизације елемената приказаног свијета, као и велики број природних симбола (ријека, небо, снијег, птице, земља, шума, висина, град, село и сл.). Симбол који се налази у називу романа, као и у наслову завршног поглавља, а чије се варијације провлаче кроз цијело дјело – лајтмотив тврђава – спада у проксемички знак, будући да означава удаљеност међу особама које учествују у комуникацији, приближавање неком или удаљавање од њега (Рот, 1982: 105–106); али се може посматрати и као кинезички знак, када се перципира као улазак у тврђаву или излазак из ње. Отуда, тврђава представља грађевину сазидану за одбрану од непријатеља, тамницу,

али и човјека самог, са учауреношћу у сопственом свијету, те и симбол тешкоће или немогућности да се бивствује у реалном свијету.

Ријеч, отворено изговорена, као одраз слободне мисли, највећи је непријатељ слоју друштва који је симбол незауостављиве моћи тоталитарног режима. Ликовима је ускраћено вербално општење да би се интензивирао процес њихове потчињености. Свако ко прекрши тај „закон“, осјети последице – физичко кажњавање као јасну невербалну поруку да је ћутање злато.

Јунак романа Ахмет Шабо након рата се враћа у Босну, у завичај. Међутим, у тренутку непажње, изговара забрањено. Иако одмах постаје свјестан да је жртва манипулације, не зауставља се: конверзацијска правила изгледају му бесмислено и свјесно наставља да их крши, јер „не можемо сви шутјети, увијек“, (Селимовић, 2007: 34). Како свако огрешење о норму повлачи за собом казну, и овдје је она логичан слијед догађаја. Аутор креира невербални знак који изазива јачу емоцију од било којег вербалног, како би осликао „призор униженог човјека нема пандана у нашој литератури због сурове једноставности и тужног стоицизма којим је патња јунака обавијена“ (Егерић, 2000: 93).

Уз више кинезичких знакова који се понављају, развија се слика пораза. Ахмет пије воду, испира уста, лице и одијело, пљује воду и крв, а његов пријатељ Махмут дрветом склања измет, укаљавши при томе руке. Човјек који је изударан, укаљан људским изметом и урином представља невербалну поруку са изузетно снажним ефектом, али Селимовић његову перцепцију не препушта у потпуности читаоцу, већ је заокружује вербализацијом: „И то тако да остане траг за цијели живот. Узалуд су ме прали синоћ, узалуд ћу се прати сутра, и годинама, понижење нећу моћи да сперем“ (Селимовић, 2007: 38).

Ипак, јунак не прихвата затвореност у тврђави безизлаза, у коју улази након искреног иступања – након говора интелектуалца суоченог с неправдом, ограниченошћу и бруталношћу властодржаца, те иде „од врата до врата“ и моли за посао како би прехранио породицу. Тек када, након много покушаја, увиди да су му сва врата затворена, суочава се са утамниченошћу у сопственом незнању:

Полако, одбијајући најприје ту мисао, почео сам да осјећам зид око себе, невидљив али непробојан. Стајао је око мене, као тврђава, као неизлаз, као неприступ, непрестано сам ударао главом о тврду стијену, био сам изубијан, крвав, сав од чворуга, сав од масница, а нисам престао да наваљујем (Селимовић, 2007: 51).

Срећом, Ахмед има једну другачију тврђаву, која му након сваког пада доноси спокој, безбједан заклон од спољних збивања, сигурно мјесто за бијег послје сваке невоље која га дочека у спољњем свијету. Његову тврђаву-заклон представља породица, коју чине жена Тијана, њихово још нерођено дијете и он: „Цијели свијет, цијели свемир, нас троје“ (Селимовић, 2007: 28).

За разлику од Ахмета, неки људи, свјесни реалности свијета у којем живе, и сами постају тврђаве. „Као средњовјековна утврђења са кулама, стражарима, опасаним бредима и шанчевима, са покретним мостовима и уским стазама, живе људи“ (Егерић, 2000: 88).

Један од таквих је Осман Вук, чије је презиме знак за себе: вјечито насмијешен, али и вјечито на опрезу – предатор. Говори само онолико колико мора, не отвара се никоме и никада:

Увијек је на стражи, увијек у обрани: затворена тврђава. Рекао сам му то, а он се насмијао: - Као и сватко. И хвала богу што је тако. На што бисмо сличили да смо разваљен обор? Непријатељи су око нас (Селимовић, 2007: 188).

Такав је и Мула Ибрахим, човјек уплашен од сопствене сјенке, којем је страх за голи живот трајно ускратио способност да слободно говори, али не и људскост, човјечност. Заробљен у тврђави од страха, он не говори, али проналази начине за краткотрајан бијег из те тамнице, таман толико колико му је потребно да помогне пријатељу:

Мој добри Мула Ибрахим, до краја уплашен суровошћу људи, говорио је само о времену и о здрављу, па и то тихо и опрезно, јер све може бити сумњиво, и кад кажеш да је вријеме ружно, и кад се пожалиш да се не осјећаш добро (Селимовић, 2007: 188).

У својој тврђави, сазиданој од снова о успјеху и богатству, цијелог живота бивствује Махмут Неретљак. Окован зидинама сопствене прошлости, не налази бијег из зачараног круга, али научи да живи у њему и да у њему пронађе срећу, спокојно иза својих зидова: „Њему није важно како јест, него како он мисли да јест. И хвала богу што је тако“ (Селимовић, 2007: 188).

Овај невербални комуникациони знак симбол је и живота у окрутној средини, који, због сталне пријетње од рата и звјерства у појединцу и друштву, људе претвара у тврђаве. Човјек-тврђава је сердар Авдага, заробљеник сопственог карактера, али и Шехага Сочо – заточеник непролазног бола, изазваног смрћу сина јединца. Ова два човјека-тврђаве непробојни су зид кроз који могу да продру само изузетно вјешти. Обје тврђаве пробија, на различит начин, њима сличан заробљеник сопственог карактера: спретни и сурови убица, коцкар, лицемјер – Осман.

Дакле, симбол тврђаве изграђен је да означи емоције, карактер и судбине ликова, али и као екстралингвистички знак простора – стварног и симболичког.

Ако је у једној земљи укинута могућност слободног вербалног општења, а понашање условљено страхом од реакције на изговорене ријечи, онда је људима угрожено својство човјечности. Стога је тврђава заправо развијена слика тамнице бивствовања човјека у тоталитарном режиму.

4. СЕМИОТИКА ПРОСТОРА У РОМАНУ *ТВРЂАВА*

Простор је предмет проучавања семиотике. Просторна структура функционише као један од кључних знакова прилично сложеног семантичког поља овог романа. „Комуникација простора онако како се доживљава преко визуелних, тактилних или акустичних канала, јесте начин невербалне комуникације“ (Јанићевић, 2007: 295).

Невербални комуникациони знакови се углавном не јављају појединачно, већ се уланчавају у скупове који преносе информацију о стању, емоцијама или ставовима учесника у комуникацији, а невербална порука зависи од контекста, односно од комуникационе ситуације. Дакле, невербални кодови „не делују изоловано, већ у комбинацији, како би произвели разне функције комуникације“ (Јанићевић, 2007: 152). Тако се у овом роману, поред поменуте тврђаве, и слике других простора спајају у систем знакова.

Просторно ширење има димензије микропростора, мезопростора и макропростора (Стајчић, 2013: 71). Микропростор представља непосредну човјекову околину, тј. његову приватност. Мезопростор је човјекова шира околина, док се макропростор шири на веће територије од насеља, градова и држава.

Прва слика мезопростора је слика Ахметове родне земље Босне, којој се враћа из другог мезопростора – Хоћима, од које вербално удаљује читаоца називајући је далеком земљом руском и одбијајући да говори о њој. Та се слика нагло сужава на микропростор, „пустолину“ која је остала од некадашњег његовог дома, а која је сада згариште трошне куће, „мртве очи мртвог здања“ (Селимовић, 2007: 10). Овај невербални знак простора је уједно и симболички знак: слика душе повратника из рата, али и његовог социјалног статуса.

Наизмјенично са том сликом микропростора аутор нам даје други симболички знак – простор: ријеку. Она је симбол пролазности, али и слободе, спокоја, чиме је у том

тренутку испуњен и Ахметов живот. Одмах по повратку из рата, он је сам, није везан ни за шта и ни за кога, што значи да је лишен одговорности и обавеза, скоро слободан: „Већ дуго се у мени мијеша вријеме и простор, па не знам гдје сам, ни кад се догодило то што мислим. Не постоје границе, као у пустињи, као на небу...“ (Селимовић, 2007: 17).

Међутим, већ везивањем за дјевојку коју воли, формирањем одговорности, самим тим и жеља и потреба да се мијења свијет, да се досегне стабилност, његов лични простор, стамбени и радни, односно слике ентеријера просторија у којима борави добијају обресе скученог простора. Ови невербални знаци представљају Ахметово лоше материјално стање: соба у којој станује са трудном женом уска је, мала, загушљива, налази се изнад пекаре, па прикупља испарења, а жохари су јој стални становници. Аутор употпуњује ову невербалну поруку новом: радња у којој је запослен, осим што је скучена, мала, неподношљиво заудара на јавне тоалете, у чијој се близини налази. Ипак, овакав социјални статус не унесрећује скромног човјека, који од живота не тражи много: „Овакав никакав, узак, низак, тијесан, јадан, али мој. Помиришем: заудара, све је исто, и све ће остати непромијењено. Овдје је моја сигурност“ (Селимовић, 2007: 43).

Селимовић поново уводи празни простор као невербални знак онда када Ахмед доживи пораз, али овог пута са супротним значењем: симболизује безнађе у које запада човјек који узалудно покушава, а не наилази на разумијевање, подршку, помоћ, људскост: „Празан простор око мене је све пустији, моја смијешна побуна све тиша“ (Селимовић, 2007: 51).

Простор (посебно ентеријер) је, према томе, спецификација ликова који у њему живе и бораве. Тако нам аутор даје и скученост простора који прати студента Рамиза од самог увођења у причу. Он говори држи у џамији, гдје сједи збијена сиротиња, у подераним чарапама – а оне су овдје екстралингвистички знак који означава социјални статус, те имамо сложену, испреплетану функцију знакова. Та сабијеност је невербални комуникациони знак који приказује пуштање другог у личну зону, означава спремност човјека да у гомили прихвати мање личног простора, другим ријечима – да се зближи (Вајт, 2001: 61).

Сљедећи простор као екстралингвистички знак аутор уводи као последицу Рамизовог кршења прописа тоталитарног режима – скучени простор тамнице-тврђаве, као знак – опонент слободи. Чак и када побјегне из утврђења, смрти „испред носа“, поново живи скривен, затворен и удаљен – борави на селу, далеко од људи, далеко од опасности, затворен у кући – чиме нам аутор поручује да његова слобода не значи добијени рат, иако је битка добијена.

Као контраст скученом простору, симболичном и стварном, Селимовић поново уводи ширу слику ентеријера кроз излазак из Сарајева. Тако Ахмет одлазак у село Жупча доживљава као излазак из биједи, макар и краткотрајни. Примјетни су невербални знакови висине, ширине, мира, као симболи слободе, наспрам тјескобе града, оличења ропства:

Тијесно нам је, гурамо се у загушљивим градовима, мрзимо се, сметамо једни другима, а овдје мирује некадашњи свијет, чист и нетакнут, прастари закон заборављене љепоте и надмоћног мира увлачи се у колање крви (Селимовић, 2007: 161).

Семиотичко поље простора заокружује се при крају романа, кроз приказ Венеције, града-утопије, у којем Шехага налази бијег од стварности, од туге за покојним сином, гдје „живот није мука и неправда“ (Селимовић, 2007: 178), гдје има мало управљача, мало закона и нема непотребне суровости. Међутим, навикнут на скученост, Ахмет сумњичаво гледа на тај далеки свијет, за који вјерује да може пружити утјеху само као далека слика, илузија, контраст стварности у домовини:

Да ли се и они брину о држави или о комаду круха? Да ли они вјерују да је ово рај? Јесу ли за њихово уживање грађене оне дивне палаче? Да ли они смјењују управу? Да ли њих питају за мишљење кад се договарају о државним пословима? Има богаташа, зато има и сиротиње. Није тешко пожељети град из снова, тешко га је замислити у стварности, још теже одржати вјеру у њега (Селимовић, 2007: 178).

5. СПЕЦИФИЧНЕ ВРСТЕ ЗНАКОВА У ТВРЂАВИ

Симболизацију приказаног свијета употпуњује широк дијапазон специфичних врста знакова, као што су мирис, пријатан и непријатан, тјелесни додир, боје. Ту мириси заузимају посебно мјесто, будући да се јављају на истакнутим мјестима у структурирању радње, то јест на мјестима са појачаном драматизацијом. Непријатан мирис доминира, стварајући „комуникациону буку“ (Škarić, 2003: 187), и то прво као дио окружења у радној средини, с којим се суочавају Ахмет и Мула Ибрахим. Док „заударане“ јавног нужника Ахмету изазива мучнину у почетку, касније му буди спокој – подсјећајући да је свој на своме, на сигурном, јер се „човјек навикне на сваки смрад“. С друге стране, Мула Ибрахим, будући помирљиве природе, срећан је с оним што има, какво је год. Практичан и реалан, прихвата неугодан мирис као своју „чашу жучи“, цијену коју мора платити за добро које га је снашло:

А бирајући између чистог зрака са сиротињом, и смрада са зарадом, паметан човјек неће много размишљати. Двије лубенице под једно пазухо не можеш ставити, два добра тешко можеш саставити. Нека није горе (Селимовић, 2007: 12).

Осим мириса просторије и мирис особе функционише као невербални знак. Када „заудара“ понижење главног лика, униженог на најокрутнији начин, непријатан мирис постаје слика јада потлаченог, заробљеног, слика човјека баченог на само дно, слика уништеног достојанства:

Полако постајем сметлиште иструлих јада, жаљења, стида, мртвих заклетви, пониженог поноса, и сав тај смрад називат ћу искуством. Већ осјећам како заудара, још осјећам, послје ће ми бити свеједно (Селимовић, 2007: 97).

И други невербални знак као дио те слике – пријатељ који чисти измет са његовог тијела помоћу парчета дрвета покушавајући да се не укаља, такође је комуникациона порука, као и руке што убрзо бивају упрљане, које шаљу поруку да је пријатељ ту по сваку цијену.

Овај комуникативни низ невербалних знакова, оптерећен вишеструкошћу значења, наставља се кинезичким знаковима: Махмут придржава пријатеља, односи га кући, ставља му облог, пере гардеробу, посјећује га данима док се бори с грозницом.

Ипак, у свијету у којем је незадовољан, гдје је смрад доминантан мирис, Шабо налази своју сигурност, мирећи се са личном судбином, уклопљеном у усуд свог народа, опет бјежећи у своју „тврђаву“ – мирис косе жене коју воли. Ту, у својој земљи, навикнут на смрад, он се мири са судбином: „Помиришем: заудара, све је исто, и све ће остати непромијењено. Овдје је моја сигурност“ (Селимовић, 2007: 43).

Међутим, нису само непријатни мириси носиоци негативног значења, већ то могу бити и пријатни мириси, када су као комуникативна порука послати погрешном примаоцу. Тада пријатни мирис постаје негативно обојен знак. Тако богати трговац хаџи Фејзо миришљавим свијећама, биљем и уљем, мирисањем тијела, праћеним тјелесним додирима (као екстралингвистичким знаковима): меким миловањем руке, све тишим и муклијим говором (паралингвистички знак), уношењем у лице (уласком у интимни простор) да му прималац поруке осјети дах, дакле комбинацијом невербалних знакова – шаље невербалне поруке које недвосмислено говоре о намјери пошиљаоца – завођењу. Посљедица мискомуникације је Ахметова жеља да казни Фејза због уласка у његов интимни простор: „(...) или да га ударим по дрхтавим губицама, да запамти кад ме је довео у ово своје смрдљиво легло...“ (Селимовић, 2007: 50).

Мирис као комуникациони код јавља се и на самом крају романа. Човјек спознаје спољни свијет преко чула, која су носиоци позитивне или негативне емоционалне реакције. Том узусу се Ахмет покорава чак и када Сехагин рај – Венецију повјерава тесту

чула. Пад на „тесту“ опипавања свијета чулима довољан је да изгради реалну слику о далеком граду-нади – а тиме и о бијегу из реалности:

Грдно су заударали канали у које се нештедемице улијева нечист овог чудног града, а изнад непомичне воде вукла се магла, воњајући на плијесан (Селимовић, 2007: 178); Сакрио сам сузе кад сам осјетио мирис вољене земље (Селимовић, 2007: 186).

Поред мириса, и боје су екстралингвистички знак којим се појачава слика приказаног свијета. У „Тврђави“ преовладава сива, као боја босанског камењара који је „Изазивао на повраћање“ (Селимовић, 2007: 176), сив је поглед као одраз гасећег Шехагиног живота, сиве су очи којих су се људи бојали. Развијање овог комуникационог знака нараторово је „бојење“ безличних људи, који се не издвајају из гомиле специфичношћу свога бића: „Што је више сивих људи у сивом животу, све је сивље, све тужније живјети“ (Селимовић, 2007: 147).

Сљедећа доминантна боја, комуникациони знак, јесте жута. У роману је то боја болести, па је такво Махмутово лице када се разболи од страха, те Шехагино када се ближи крај његовог живота, али и несрећног шербеције Салиха Голуба, који се тридесет година носи са сиромаштвом и једва издржава слијепу мајку.

И црна боја је дио семантичког поља овог романа, али се она јавља као вербализовани симбол, кроз фразеолошке изразе: црни дани, црне слутње, црна судбина, црне мисли, црна овца, црни гласник, црни демон, црни анђеоло, црна облачина, црна прилика итд.

Имена мјеста такође су специфична врста знакова, симболи који „имају сигнификативну функцију репрезентовања“ (Рот, 1982: 14). Да су босански топоними носиоци значења специфичне земље, аутор недвосмислено увјерава читаоца кроз Шехагине ријечи, у самом тексту романа:

Нити је земља као друге, нити су људи као други! Земља је биједа. Је ли вам пало у очи како се зову наша села? Реци им, Османе! - Злосело, Блатиште, Црни Вир, Паљевина, Глоговац, Гладуш, Вукојербине, Вучјак, Вуковије, Вуковско, Трњак, Кукавица, Смрдљак, Змијање, Јадовица... (Селимовић, 2007: 20).

На овај начин вербализација знака постаје подршка и допуна његовој комуникативној функцији.

6. ЋУТЊА КАО КОМУНИКАЦИОНА ПОРУКА

Комуникација међу ликовима у овом роману организована је на принципу опозиције говор–ћутња. Као што је поменуто у првом поглављу, говор је окарактерисан

као негативан знак, који за собом повлачи последице у виду физичког насиља – невербалне поруке са недвосмисленим значењем. Стога, угрожени протагонисти бјеже у ћутњу, која у Селимовићевом роману има изузетно семантичко оптерећење.

Први лик који ћутњу користи као невербални знак уведен је у свијет романа на самом почетку. У питању је жена коју су злостављали војници. Ћутећи, она поставља зид мирне мржње између себе и насилника, а прекорачење тог зида из најбоље намјере, какво је Ахметово сажаљење, не прихвата као израз добронамјерности. То је моменат када и он сам разумије невербалну поруку коју им је слала. Женин ћутљиви пријекор праћен је још једним невербалним знаком – затвореном кућом.

Дебели зид ћутања комуникациона је порука коју и Шехага шаље свијету око себе. Иза тог зида он скрива непроболну рану, а једино ћутање је може задржати да га не преплави. Свјестан те поруке, Ахмет обазриво прелази границе док га увлачи у говор: „Тражио је само разумијевање или шутњу. Код Мула Ибрахима ће наћи обоје. Ја ћу мирно шутјети“ (Селимовић, 2007: 131).

Као опонент Шехагином ћутању јавља се говор других, који он тражи као надомјештај за ћутњу, па чак и на самртној постељи.

Ћути и стари Скакавац док прима поруку која би га могла скупо коштати ако проговори. Ћути и Авдага, а ћутња му је „тешка, теретна, мучна, пуна зле воље и, зачудо, туге“ (Селимовић, 2007: 148) али праћена и тешким, оптужујућим погледом, који код друге стране изазива ћутњу као одговор.

Ћутња је порука и Муле Ибрахима упућена свијету око њега, па и пријатељу Шабу, а сви примају ту поруку као јасан знак да је она штит од казне за погрешно изговорену ријеч.

Дакле, ћутња је с једне стране одраз моћи – када је средство у рукама моћника, а са друге немоћи – у рукама потлачених. Однос моћи није вербално приказан, већ је сугерисан путем невербалне комуникације.

На крају, Ахмет Шабо, јунак који је све вријеме угрожен и инфериоран, ослобађа се пријетњи које су га вребале, налази сигуран посао, већи стан, чека дијете са женом коју воли, окружен је ослобођеним пријатељима, спремним да му помогну, док, с друге стране, гине Авдага, вјечни прогонитељ слободног човјека, умире моћник Шехага, смјењују се људи на власти. Дакле, добро побјеђује. Ипак, невербална порука на самом крају романа – „убијена шутња“ мајки, очева, сестара и дјевојака док испраћају нове војнике у рат – шаље поруку о бесмислености рата, којем се не наслућује скори крај.

7. КИНЕЗИЧКИ ЗНАКОВИ У РОМАНУ *ТВРЂАВА*

Значај експресије лица у социјалној интеракцији потврђује психологија, која је проучава као саставни дио емоција, али и комуникологија, која је препознаје као важан и чест невербални сигнал при комуницирању.

Колика је важност фацијалне експресије у грађењу комплексног књижевног лика, као дијела сложеног умјетничког свијета романа, будући да „учествује у остваривању свих функција невербалних комуникационих знакова“ (Рот, 1982: 172), засигурно је био свјестан и Селимовић. Наиме, мимика и гестикулација ликова у „Тврђави“ у савршеном је складу са говором, њиховим мислима, емоцијама и дјелима. Ова врста кинетичких знакова увијек је у тијесној вези с покретима појединих дијелова тијела – главе, руку, ногу, трупа, те са држањем или положајем тијела. Тако аутор на свакој страници романа читаоцу нуди по неколико оваквих невербалних знакова, који чине сложен систем комуникације у дјелу.

Комбинујући простор као знак са покретом и фацијалном експресијом, прије свега разним врстама осмијеха, аутор попут сликара креира јасну слику обрта у емоцијама ликова. При томе наратор објашњава однос исказан невербалним знацима, чиме вербални знакови постају подршка и допуна невербалној комуникацији:

Сјетио сам се и насмијао у себи, с уживањем: кад би знали да се синоћња отмица догодила по Шехагином наређењу, да ли би се овако љубазно смјешкали, скривајући што мисле и што стварно желе један другоме? Пришао сам кад је остао сам, честитао му, пољубивши га у руку. Мислио сам да ћемо се пољубити у образ, као једнаки, свеједно што нисмо, али сам по укоченом држању осјетио да не жели присност са мном (Селимовић, 2007: 120).

Тренутни обрт у унутрашњем свијету лика читава се и кроз низ екстралингвистичких знакова који се надовезују:

Чудно је како се ненадано покренуо, израз лица му није више злослутно мрачан, него сабрано одлучан, танак осмијех око усана открива замишљену радост ликовања, руке стоје мирно једна поред друге, тијело се исправило. То је други Шехага, човјек који смишља освету (Селимовић, 2007: 113).

На овај начин се остварује једна од основних функција невербалног знака – изражавање емоција:

Махмут је ушао с осмијехом на лицу, као и увијек, али му ведрина није увјерљива, осмијех је ради нас. Мршав је, руке му дршћу, кашље (Селимовић, 2007: 41); Сједио је непомичан, загледан у зид, у под, у сунчану зраку и, не видјевши ништа, пловии тихом струјом својих несазнатљивих маштања из којих га мој говор није могао вратити на овај свијет. Кад би се његов одсутни али сретни, стишани осмијех почео губити, а лице се стврдњавало и стезало, постајући узнемирено, као у страху,

он би се с муком дизао и несигурно одлазио у другу просторију (Селимовић, 2007: 70);

Из њега је одједном праснуо смијех, као пуцањ, попрскао ме ракијом како је почео да пије, загрцнуо се, искашљао, дошао себи, и наставио да се смије, из гласа, грохотом, ударајући се руком по кољену, клатећи се цијелим тијелом, врштитећи, па сам се уплашио и за њега и за себе (Селимовић, 2007: 31).

И у постепеном креирању спољашњег портрета аутор нам вјешто слика црте лица, фацијалну експресију, неријетко са објашњењем, које ни ту не ремети склад слике, већ је употпуњује. На тај начин поступно упознајемо, на примјер, Османа Вука: „Рекао је то хладно, с леденим и шиљатим осмијехом. Увијек је на стражи, увијек у обрани: затворена тврђава. Рекао сам му то, а он се насмијао“ (Селимовић, 2007: 188).

Осман је увијек насмијан, али не топло и срдечно. Наизглед је весео и смирен, али очи га одају: „Само издрели очи, страх те у њих погледати кад плану, срце ти се скупи ко оскоруша, а само трен послије, сунце из њих засија“ (Селимовић, 2007: 116).

Хладнокрвно пребијање тројице противника само је дио слагалице књижевног лика, сачињене од невербалних знакова:

Он ти устаде, па полако, ама корак неће да пружи, ни руком брже да махне, јок, него као да има времена за све, приђе једном грмаљу, а грмаљ голем, једва је на врата ушао, удари га по десном, удари по лијевом образу, онако изамашке, грмаљ само клече, Осман приђе другом, ишакета и њега, а како га који пут удари, а њему глава полети, и одлетјела би да није везана за врат, па се врати на другу страну, пола метра се одвоји, па се опет некако намјести, шака му тешка као топуз, па грмаљ не зна ни гдје је ни што се с њим догађа (Селимовић, 2007: 116).

Карактеризација лика Омера Скакавца је готово у цјелости дата кроз невербалне комуникационе знакове: „избраздано лице му ја оштро и затегнуто, бијеле вјеће наднесене над упале очи, као крила неке бијеле птице“ (Селимовић, 2007: 141).

Овим низом знакова остварено је, дакле, презентовање особина, као друга функција невербалних знакова.

Изражавање разних врста социјалних активности такође је функција невербалних знакова. Остварена је, између осталог, кроз приказ Омерових односа према Ахмету. Тако при првом сусрету имамо, осим горенаведеног, и ћутњу као невербални код, а при другом се, на сахрани Омеровог сина, у низу знакова читава хладна љутња, осуда и прекор: „Његово камено лице се згрчило, а рука у мојој остала непомична и хладна као лед“ (Селимовић, 2007: 142).

Ахметова реакција у овој комуникацији такође је низ знакова, али употпуњен вербализовањем, зарад објашњења, односно допуне невербалног знака:

Повукао сам руку и придржао је, клонулу врелу, узнемирен старчевом бесмисленом мржњом. – Мрзит ће и тебе и мене и синове и цијели свијет, само да не би мислио

на своју кривицу – шапнуо ми је Осман, као да је осјетио о чему мислим (Селимовић, 2007: 142).

Дакле, кроз гестове, гримасе, глас, мимику, положај тијела, изглед, покрет и простор, као невербалне кодове, аутор приказује и односе међу комуникаторима, чиме се остварује и заокружује више функција невербалног знака. Тако се на слике близине смрти надовезује слика Шехагиног и Османовог односа:

Рука је још дозивала, тиха, клонула. Осман га је ухватио за прсте. Покушали су да се стегну. Нешто је хтио. Осман ме погледао. Климнуо сам главом: говори, што било! Тихо, нагињући се према Шехагином лицу што је све безнадније блиједјело, и само око стиснутих усана стајао је модар колут, Осман Вук је гласом промуклим од узбуђења почео да изговара бројеве! - Један, два, три, четири, пет... (Селимовић, 2007: 184).

Кулминација радње праћена је невербалним знаком који коначно открива дубину овог односа:

Нешто као олакшање прешло је преко блиједих образа, сјенка тужног задовољства покрила је смртничко лице, а испод спуштеног очног капка клизнула је суза. Још је био жив, још је држао Османову руку, још је желио то говорење, ту скривену љубав. Одједном сам схватио све и језа ме прошла цијелим тијелом, душа ми се потресла. Осман Вук, лупеж, коцкар, убојица, обављао је најплеменитији посао у животу. (...) да не би био сам пред великом самоћом, да не би било сасвим глухо и пусто пред великом пустоши (Селимовић, 2007: 185).

Декодираним кодова невербалне комуникације читалац може лако разумјети и однос Ахмета и Тијане:

И док жохари пузе и шушкају по соби, грицкајући ствари, под, зидове, а онда ће почети и нас, док се мјесечина повлачи, остављајући јој лице у сјенци, па ми је жао, хтио бих да сребрно свјетло нагрнем на њу, да је не изгубим, слушах кораке раних пролазника на сокаку, пред зору, и мислим о њој и о себи (Селимовић, 2007: 37);

Велике очи су јој залеђене од страха, уста отворена, као да ће крикнути. Како је лијепа! Пољубио сам је у образ, и одмах се смирила, израз страха се преобразио у снен осмијех (Селимовић, 2007: 37);

Док сам тако клечао, нагнут над њом, жалећи што не могу да преузнем макар дио њених болова, у собу је ушао Махмут, с чашом лимунаде у дрхтавој руци (Селимовић, 2007: 64);

Тијана ме гледала као болесника, киселим осмијехом кријући своју забринутост (Селимовић, 2007: 96);

Осман Вук је био дошао да мене позове на то бајрамско славље, али су ми Тијанине злослутно скупљене обрве убиле сваку вољу за весељем (Селимовић, 2007: 115);

– Молим те, не шали се тиме! (Лице јој је самртно озбиљно.) (Селимовић, 2007: 128).

Дакле, ликови у овом роману не престају да комуницирају ни када ћуте, што приказ невербалне комуникације у „Тврђави“ чини сложеним и пажљиво грађеним у свим сегментима.

8. ЗАКЉУЧАК

Ако је реалистички роман слика реалности, онда је његова комуникација са читаоцем условљена, између осталог, квалитетом организације говора у њему. Ликови „Тврђаве“ говоре покретом колико и ријечима. Стога, иако је ријеч о роману, ово дјело има одблесак драме, што и не чуди ако се узме у обзир Селимовићев дар за писање филмских сценарија, те рад у позоришту.

Однос вербалног и невербалног комуникационог знака веома је сложен. Некада се међусобно употпуњују, некада један објашњава други или паралелно функционишу, док у одређеним приликама одсуство једног буде комуникациони знак за себе. Тако недостајање ријечи у неким приликама смирује напету ситуацију и умањује или елиминише опасност, али у другим је буре барута. Дуализам говора и ћутње, невербалне и вербалне комуникације, који се читава у цијелом роману, усложњава интеракцију комуникатора.

Како је сваки говор мотивисан на свој начин тако су и невербални начини комуницирања различити колико и начини на који су исти ти људи различити. Ради лакшег праћења, разврстали смо невербалне начине комуницирања у двије велике категорије нелингвистичких знакова: паралингвистичке и екстралингвистичке. Евидентне су разлике у теоретичарским тумачењима ове категоризације, али смо се у овом раду задржали на Ротовој, која под паралингвистичким подразумијева све звукове од којих се образују сигнали, а под екстралингвистичким оне који се не састоје из звучних елемената (фацијална експресија, покрети појединих дијелова тијела, држање тијела, гестови, простор, додир, мириси, боје и физички изглед).

Будући да комуникација у роману, као и у стварности, почива на симболима и сигналима, основни симбол, дат и у наслову, предмет је проматрања као комуникационог кода. Тако се декодирањем долази до закључка да је тврђава вишеслојан симбол, који упућује на заробљеност потлаченог човјека, робовање сопственим емоцијама, најчешће страху, али и на затвореност у себе – а све то рађа људе-тврђаве. Тврђава је, дакле, скучени простор у човјеку самом или у простору у којем борави, односно у друштву чији је дио.

Простор као знак има значајну комуникациону функцију у овом роману. Наиме, просторна ограниченост тврђаве дио је слике града у којем су дућани скучени, улице уске, собе у којима бораве ликови мале и тијесне, цамије су мјеста окупљања у којем

збијена сједи сиротиња. Дакле, зидови су свуда око човјека, као симбол непостојања слободе унутар тоталитарног режима. Као шира слика јавља се контраст Сарајева и Венеције, уз чију помоћ главни лик Ахмет Шабо схвата да је срећа у помиренисти с оним што живот пружа и у проналаску љубави у томе, а не у бијегу у илузије.

У опажању свијета веома важну улогу имају чула, те у роману представљају битан невербални знак. Тако аутор слику креираног свијета даје и кроз боје, гдје преовладавају сива и жута, у свом универзалном симболичком значењу. Сива, боја пепела и олујних облака, симболизује умртвљеност, незнање, једноличност, безличност, надлазећу опасност, а жута, најчешће као боја коже, симбол је болести и пропадања.

И мириси, као врста специфичних екстралингвистичких знакова, важни су за цјелокупно сагледавање приказаног свијета романа. Најчешће су непријатни, а и у случају да у почетку буду пријатни, као комуникациони знак окарактерисани су негативно. Такав је случај са мирисима свијећа, ароматичних трава и уља, који од пошиљаоца поруке – богатог трговца хаџи Фејза – крећу као потреба за привлачношћу, док их прималац поруке Ахмет одбија као непожељно понашање и атак на личност.

Од свих мириса, најснажнију поруку носи „заударање“ људског измета, које прати јунака романа од тренутка када ступа у свијет обојен односом моћи и слабости: запослење у радњи у центру града доноси зараду, али се та привилегија мора платити навикавањем на „заударање“ јавних тоалета. Исти тај воњ представља патос униженог човјека: батине, пропраћене уринирањем и умазивањем изметом, јасна су порука Ахмету да слободна мисао и јавно изговорена ријеч изискују плаћање превисоке цијене.

Ипак, најзначајнију улогу у невербалној комуникацији у роману „Тврђава“ имају мимика, гестикулација, покрет тијела и његов положај. Ови екстралингвистички знакови углавном се јављају уланчани, а осим тога, често су праћени вербалном поруком, било као објашњење невербалних, било као њихова допуна. Њих је било немогуће појединачно обрадити, будући да их читалац сусреће на свакој страници романа, али се могу груписати у оне које аутор користи при портретисању сложеног књижевног лика, и то за приказ и унутрашњег и спољашњег портрета, затим за илустровање међуодноса ликова, али и за приказ варијација расположења, промјена у емоцији и слично.

Из свега приказаног у овом осврту на комуникацију унутар романа „Тврђава“ може се закључити да је Селимовићева способност да невербалним знацима изузетно успјешно семантизује и стилизује текст само још један показатељ његовог изванредног стваралачког умијећа. Осим тога, закључује се да је говор тијела – као веома значајан дио

друштвене интеракције, у којем се огледају емоције, ставови, намјере, очекивања, али и карактер појединца – добра полазна тачка за свеобухватну анализу књижевноумјетничког текста. Кроз ову призму могуће је сагледати све елементе дјела: од ликова и њихових односа, преко мотива, садржаја и композиције, до идеје и поруке.

ЛИТЕРАТУРА

- Вајт, Г. (2001). *Говор тела*, Београд: Алнари & Пуна кућа.
- Егерић, М. (2000). *Дух и чин*. Есеји о романима Меше Селимовића. Бања Лука – Београд: Задужбина „Петар Кочић“, и Нови Сад: ИТП „Змај“.
- Јерков, А. (2004). *Златна књига Меше Селимовића* (поговор у: М. Селимовић, Дервиш и смрт).
- Первић, М. (1973). *Дервиш и песник*. Критичари о Мешу Селимовићу, зборник радова, приредила Разија Лагумџија, Сарајево: Свјетлост, стр. 18–45.
- Рот, Н. (1982). *Знакови и значења*. Београд: Нолит.

- Bugarski, R. (2003). *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd: Čigoja štampa.
- Janićijević, J. (2007). *Komunikacija i kultura*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Stajčić, N. (2013). Kodovi neverbalnog komuniciranja. *CM – časopis za upravljanje komuniciranjem*, 27, 67–89.
- Škarić, I. (2003). *Temeljni suvremenoga govornišтва*. Zagreb: Školska knjiga.

ИЗВОРИ

- Селимовић, М. (2007). *Тврђава*. Подгорица: Октоих.

Jelena S. Marković

University of East Sarajevo

Faculty of Philosophy

Serbian language and literature

THE SEMANTICS AND STYLISTIC OF NONVERBAL COMMUNICATION CODES IN THE NOVEL *THE FORTRESS* BY MEŠA SELIMOVIĆ

Summary

Nonverbal communication is essential in establishing interpersonal relationships and as such it is part of the fictional world of the novel "The Fortress" by Meša Selimović. In order for the analysis of a literary work to be versatile, it is necessary to decode the system of nonverbal codes. These codes rarely appear individually, but they are also rarely isolated from verbal codes, and therefore they co-create a complex communication process. Alternate or simultaneous occurrence of verbal and nonverbal signs, or more of them, creates a chain of communication that requires delineation in order to get a clear picture of the relationship between communicators, and their internal processes. Thus, in this paper we have proposed dividing linguistic signs into paralinguistic ones (which include sounds that generate signals) and extralinguistic ones (kinesic: facial expression, posture, movements and body position, gestures; proxemic: physical proximity, spatial arrangement among communicators and territorial behavior; special types of extralinguistic signs: touch, smells, colors, physical appearance). Following Rot's division, we have provided a series of examples to illustrate all of the above. In order to make the role of these signs clear, it was necessary to state their basic functions, such as expressing emotions, views and opinions of participants in communication, presenting traits, monitoring, emphasizing and complementing verbal communication and its substitutes, and then we illustrated them with examples from the novel. Communication is generally based on signs and symbols, and the same is true for the reality shown in the novel. The central point of the symbolization is the motif from the title - fortress, and analysing this leitmotif from different angles, we have shown how one sign can function as both proxemic and kinesic. We have also established that in this novel, the fortress represents a real and symbolic sign of space, denoting the feelings, character, but also the destinies of the characters. There are also examples that clearly demonstrate that the absence of communication is a communication sign, and that silence carries a strong semantic charge, sometimes even more effective than verbal communication. We have used the opposition speech–silence to show how the author sometimes uses it as a means of power, and sometimes as a means of frailty, sometimes as a weapon in the hands of the powerful, and sometimes as a shield to defend the oppressed. In addition, we wanted to show that the analysis of a literary work from the angle of another scientific discipline – psychology can also be a way to a comprehensive presentation of the internal and external composition of the novel.

Keywords: *The fortress*, Meša Selimović, nonverbal communication, sign, code

Јована Д. Авлијаш*

Универзитет у Источном Сарајеву

Филозофски факултет

Катедра за синологију

СИМБОЛИКА БОЈА У КИНЕСКИМ ИДИОМИМА

Боје су оно што нас окружује. Поред тога што чине свијет око нас љепшим, имају могућност да пренесу и одређена значења. Од малена научили смо да црвено свјетло на семафору значи да се зауставимо јер је пролаз у том моменту опасан, а зелено да је пролаз слободан и сигуран. Кроз боје могуће је изразити велики број осјећања, идеја и мисли. Такво кориштење боја у језику може бити просто, али у појединим случајевима кориштење боје у одређеном контексту је искључиво везано за културу из које такав израз потиче или пак за самог аутора, његов живот и стваралаштво. Такви изрази су карактеристични и за кинески језик. Мноштво је израза у кинеском језику који у себи садрже боје, а у овом раду издвојени су неки од кинеских идиома. За неке од њих релативно је једноставно разумјети шта та боја представља уколико сагледамо могућа значења те боје у рјечнику, међутим у неким је сасвим неопходно познавати алузију или симболику боје у култури како би се симболика боје исправно протумачила. До генералне симболике боја у кинеским идиомима у овом раду доћи ћемо појединачном анализом структуре самих идиома, то јесте ријечи које га чине, и истраживањем прича, алузија и извора из којих идиоми потиче.

Кључне ријечи: боја, симболика, идиом, црна, црвена, бијела, зелена, љубичаста, жута.

ЦРНА 黑 hēi⁵¹

Волфрам (1986) каже да се црна боја, према древним предањима о природним елементима повезивала са водом, сјевером, сланим укусом, а животиња која је представља била је свиња. Када је први цар Кине, Ћин Ши Хуанг побиједио црвену Џоу династију, изабрао је црну боју за боју своје династије, јер вода (повезана са црном бојом) гаси ватру (црвену боју). Као симбол представља таму, смрт и част. У кинеској опери, лица обојена црном бојом обично представљају племените ликове као исправне и несебичне историјске фигуре (Јанг Јунце/ Yang Yunzhe, 2018: 31). Што се тиче значења у модерној кинеској лингвистици, црна боја је дио многих лексема, на примјер: 黑心

*avlijasj@gmail.com

⁵¹Изговор кинеских карактера у овом раду наведен је у италику.

hēixīn „зао“, 黑市 *hēishì* „црно тржиште (илегално тржиште)“, 黑手 *hēishǒu* „манипулатор“, 黑名 *hēimíng* „лоша репутација“, 黑影 *hēiyǐng* „сјена“, 黑暗 *hēi'àn* „тамно“, 黑板 *hēibǎn* „табла“. У неким од лексема „黑 *hēi*“ има значење „тама, таман“, мада се у многима користи као симбол нечега лошег или илегалног. У овом раду, из „Кинеско-енглеског рјечника идиома“⁵² и „Рјечника савременог кинеског језика“⁵³ одабрано је осам идиома који садрже црну боју. Издвојено је дословно значење, тј. дослован превод идиома, и симболика идиома кроз причу, примјер или извор из ког идиом потиче, како би се кроз примјере идиома дошло до генералног разумијевања симболике црне боје у кинеским идиомима.

天下乌鸦一般黑 *tiānxià wūyā yībān hēi* (дословно: под небом – врана, гавран – исто, подједнако, једнако – црно, тј. у пренесеном значењу „лоше“); Све вроне под небом су једнако црне.

Симболика: Овај идиом значи да су зли људи лоши на цијелом свијету. Потиче из романа „Сан о црвеној соби“ којег је написао Цао Сјуећин (такође познат под именом Цао Џан) у другој половини 18. вијека. Овај идиом у роману гласи „天下老鸱一般黑“, а оно што се разликује у идиому који је устаљен данас јесте израз за врану, који у савременом кинеском језику гласи „乌鸦 *wūyā*“, а у оригиналној верзији је употријебљен израз „老鸱 *lǎoyā*“ који такође означава врану.

近朱者赤, 近墨者黑 *jìnzhūzhěchì, jìn mòzhěhēi* (дословно: близу – црвено, румено – особа која је – црвена – близу – тинта – особа која је – црна, тј. у пренесеном значењу симболише лоше особине људи); Онај који се приближи црвеној боји поцрвени а онај који додирује црну боју поцрни.

Симболика: Овај идиом описује утицај који људи имају на нас. Генерално утицај друштва је оно што нас обликује, почевши од одгоја родитеља. У раном дјетињству стичемо осјећај за добро и лоше, а касније сами формирамо наша мишљења и правимо сопствене изборе. Сами бирамо људе са којима се дружимо и на нама је да оцијенимо да

⁵² Назив „Кинеско-енглеског рјечника идиома“ у оригиналу гласи „汉英成语词典“ *Hàn yīng chéngyǔ cídiǎn*

⁵³ Назив „Рјечник савременог кинеског језика“ у оригиналу гласи „现代汉语词典“ *Xiàndài hànyǔ cídiǎn*

ли су они за нас добри или лоши. У нашем језику постоји изрека: „С ким си такав си“, и то је управо оно што овај идиом представља.

„Када је младић Лу Гунгцу учио поред Оујанг Сјуа, великог писца и историчара, један од пријатеља Оујанг Сјуа је наишао и у разговору рекао „Они који су близу црвене поцрвене, они који су близу црне поцрне. Добро је да радиш поред Оујанг Сјуа, требало би њега да питаш о вјештинама поезије и композиције. Након тога, његове вјештине су се знатно побољшале“⁵⁴(全故事网, интернет). Из овог примјера употребе идиома видимо да људи око нас заиста имају велики утицај на нас, не само на то да ли ћемо ми бити добри или лоши људи, него и на оно што од других људи можемо да научимо.

昏天黑地 *hūntiānhēidì* (дословно: сутон, тамно небо – небо – црно, као симбол таме – земља); Тамно небо и црна земља.

Симболика: У потпуној тами. Може да означава мрачну владавину и друштвени неред. Такође, може да означава и збуњеност, губитак свијести или да опише особу у стању делиријума. Линг Менгчу[凌濛初] је идиом употребио на сљедећи начин: „Цен Руицу била је у потпуном мраку, није знала гдје је пут, да ли је близу или далеко од дома, никога око себе није познавала, и у дубини душе није знала шта се дешава.“(梦远书城, интернет)

漆黑一团 *qīhēiyītuán* (дословно: потпуно црно – један – група, друштво); Мрки мрак.

Симболика: Тамно као ноћ или бити у потпуном мраку. Може да значи и да је нешто у нереду или потпуно безнадежно. Мао Цедунг[毛泽东] 1941. године користио је овај идиом у свом извјештају „Реформисати начин на који учимо“⁵⁵ са конференције у Јен’ан-у да опише историју, која је (по Мао-у) без обзира на то да ли се говори о посљедњих 100 година или о древној историји, за неке чланове комунистичке партије тамна.

⁵⁴ Сви преводи из извора са страних језика су преводи аутора овог рада.

⁵⁵ Назив извјештаја „Реформисати начин на који учимо“ у оригиналу гласи „改造我们的学习“*gǎizào wǒmen de xuéxí*.

顛倒黑白 *diāndǎohēibái* (дословно: обрнути, окренути наопако – црно, као симбол супротности бијелој боји – бијело); Обрнути црно и бијело.

Симболика: Помијешати исправно и погрешно или помијешати истину и лаж. Може значити и „нешто погрешно протумачити“. У антологији пјесама „Пјесме југа“, употрејабљена је једна слична метафора. Пјесму „Прихватање пијеска“⁵⁶ која датира из Периода зараћених држава⁵⁷, написао је Ћу Јуен. То је била његова порука пред самоубиство. Убио се тако што је за себе везао камен и скочио у ријеку, а симболика назива пјесме је баш у том његовом чину, то јесте означава сипање пијеска у цепове како би се неко утопио (Хокс/Hawkes, 2011: 351). У пјесми користи израз „变白以为黑兮 *biànbáiyǐwéihēixī*“, што дословно значи „замијенити бијело, сматрати га црним“.

混淆黑白 *hùnxiáohēibái* (дословно: замијенити, помијешати – црно, као симбол супротности бијелој боји – бијело); помијешати црно и бијело.

Симболика: Има исту симболику као и идиом „顛倒黑白 *diāndǎo hēibái*“.

黑白分明 *hēibáifēnmíng* (дословно: црно, као симбол супротности бијелој боји – бијело – јасно, очигледно); црно и бијело су јасни.

Симболика: Означава нешто што има јасне разлике. Црна боја у овом идиому употрејабљена је ради контраста, као и бијела боја. Боје су наведене као двије супротности: црна као најтамнија боја и бијела као најсвјетлија. Овим идиомом могле би се описати ствари између којих нема никакве недоумице.

黑云压城城欲摧 *hēiyúnyāchéngchéngyùcuī* (дословно: црно, тј. симболише тежину ситуације – облак – притиснути – град – на ивици да – уништити); град би се могао срушити под масом тамних облака.

⁵⁶ Назив пјесме „Прихватање пијеска“ у оригиналу гласи „怀沙“ *Huái shā*.

⁵⁷ Период зараћених држава трајао је од 5. вијека прије нове ере до уједињења Кине под династијом Ћин 221. године прије нове ере.

Симболика: Идиом се појављује у пјесми “Јенменски старјешина“⁵⁸ Ли Хеа [李贺], у којој се описује једна ратна сцена, тако да у том дјелу аутор описује рат који се, попут црног облака, надвио над градом. Ако погледамо дословно, из црног облака долази јака киша и олуја, а у пренесеном значењу, ако се над неким надвије црни облак или каква невоља, засигурно га не очекује нешто добро.

БИЈЕЛА 白 *bái*

Бијела боја повезана је са западом, па је бијели тигар животиња запада. Бијела одјећа носила се од времена династије Шанг⁵⁹ јер је била боја ове династије, а боја је јесени и знак старости. Волфрам (1986) наводи да се не би требало носити ништа бијело у коси јер доноси несрећу, а често се каже и да је бијела боја жалости у Кини. Супротна је црној боји па се често користи у комбинацији са црном како би се описале неке двије крајности. Карактер „白 *bái*“ дио је великог броја лексема у кинеском језику, на примјер: 白白 *báibái* „узалуд“, 白纸 *báizhǐ* „празан лист папира“, 白事 *báishì* „сахрана“, 白字 *báizì* „погрешно изговорен карактер“. У овом раду из „Кинеско-енглеског рјечника идиома“ и „Рјечника савременог кинеског језика“ одабрано је тринаест идиома који садрже бијелу боју. Издвојено је дословно значење, тј. дослован превод идиома, и симболика идиома кроз причу, примјер или извор из ког идиом потиче, како би се кроз примјере идиома дошло до генералног разумијевања симболике бијеле боје у кинеским идиомима.

一穷二白 *yīqióng'èrbái* (дословно: један – сиромашно – два – бијело, симболише празнину); сиромашно и празно.

Симболика: Представља сиромаштво, празнину, или описује нешто/некога и економски и културолошки назадно(г). Мао Цетунг је 1956. у свом говору „О десет веза“⁶⁰ искористио овај идиом да опише стање Кине: „Наша два недостатка су уједно и наше предности. Једном сам рекао да смо ми сиромашни и бијели. „Сиромашни“ значи да наша индустрија и пољопривреда нису довољно развијене, а „бијели“ представља

⁵⁸ Назив „Јенменски старјешина“ у оригиналу гласи „雁门太守行“ *Yàn mén tàishǒu xíng*.

⁵⁹ Династија Шанг владала је од 1600. године п.н.е. до 1045. године п.н.е.

⁶⁰ Назив „О десет веза“ у оригиналу гласи „论十大关系“ *lùn shí dà guānxi*.

празан лист папира. Наш ниво образовања и науке није довољно висок. Ми смо празан лист папира намијењен исписивању“(中文马克思主义文库, интернет). Овај израз се појављује на многим кинеским порталима, најчешће у насловима чланака о технолошком напретку, од сиромаштва (назадности) до успјеха.

不明不白 *bùmíngbùbái* (дословно: не – разумјети – не – бијело, тј. у пренесеном значењу значи „јасно“); Неразумљиво и нејасно.

Симболика: „明白 *míngbái*” у кинеском језику значи „разумјети“ или „јасно“. У овој фрази додата је негација те ријечи, тако да је значење управо супротно јасном или разумљивом.

平白无故 *píngbáiwúgù* (дословно: без разлога, без основа, ни из чега – без разлога); Без разлога.

Симболика: Без икаквог разлога. Бијела боја у овом идиому нема симболику, већ је саставни дио фразе „平白 *píngbái*” која значи „без разлога“.

白手起家 *báishǒuqǐjiā* (дословно: бијело, симболише празнину – рука – изградити, подићи – кућа, породица); Празних руку изградити кућу.

Симболика: Изградити живот сопственим напорима. Почети од почетка. Сју Дишан [许地山] је у дјелу „Увинула топола цвјета“⁶¹ употребио овај идиом како би описао људе који стварају свој живот ни од чега. Уколико неко почиње нешто „празних руку“ онда тај његов пут засигурно не може бити лак. Ако некога опишемо овим идиомом, поред тога што гледамо на то да се неко одважио створити нешто, треба узети у обзир и све оне потешкоће које такав пут носи собом.

白日见鬼 *báirìjiànguǐ* (дословно: бијело, као симбол свјетлости дана – дан – срести

⁶¹Назив пјесме „Увинула топола цвјета“ у оригиналу гласи „枯杨生花“ *kū yáng shēnghuā*

– дух, демон); Срести духа у току дана.

Симболика: Идиом се користи да се опише нешто за шта је мало вјероватно да се може десити. Чак и у српском језику, када кажемо да се нешто десило „у сред бијела дана“, најчешће се ишчуђавамо што се тако нешто десило дању. И овај идиом користи сличну метафору.

白头偕老 *báitóuxiélǎo* (дословно: бијело, односи се на бијелу косу тј. старост – глава – бити заједно – старост); Остарити заједно док глава не постане бијела.

Симболика: Доживјети старост скупа. Везано је за вјенчане парове који су остали посвећени и одани једно другом до старости. Постоји још једна верзија истог идиома која гласи „白头到老 *báitóudàolǎo*“. У овом идиому умјесто израза „偕 *xié*“ употријебљен је израз „到 *dào*“ што значи „до“, па превод идиома гласи: „Бијеле главе до старости“.

白日做梦 *báirìzuòmèng* (дословно: бијело, симболише свјетлост дана – дан – сањати); Сањати по дану.

Симболика: Сањарити, маштати. Користи се као метафора за нешто што је неоствариво. Сан је нешто што везујемо за ноћ која је супротност дану. Тјен Хан [田汉] је овај израз искористио у једном свом дјелу на сљедећи начин: „...знаш да су Кинези реални, немају интересовања за сањарење...“(调色盘网络, интернет).

白驹过隙 *báijūguòxì* (дословно: бијело, симболише сунце – ждријебе, коњ – проћи – пукотина); Бијело ждријебе се провукло кроз пукотину.

Симболика: Значење овог идиома је „вријеме лети“ или „живот је кратак“. Може представљати и израз „у секунди“. Цуанг Ци [庄子] је употријебио израз у дјелу „Путовање на сјевер“ да опише колико је живот кратак: „У човјековом животу између неба и земље, као што бијело ждријебе прође кроз пукотину, одједном нема ништа више“(知北游, интернет). Бијела боја у овом идиому односи се на сунце, а ждријебе симболизује брзину којом се оно креће.

白面书生 *báimiànshūshēng* (дословно: бијело, описује кожу – лице – ученик);
Ученик блиједог лица.

Симболика: Означава некога ко има знање али му недостаје животног искуства. Прича која се везује за овај идиом је из „Књиге Сунга“⁶² о Шен Ћингцију[沈庆之] који је био добар борац од малена, а касније је постао и генерал. Цар је желио да прошири своју територију на сјевер. Шен Ћингци га је упозоравао на оно што се раније десило са онима који су покушали да освоје сјевер, међутим, цар је позвао два службеника да га савјетују и није послушао свог генерала. Доживјели су пораз, а израз којим је Шен Ћингци описао те службенике, „учењаци блиједог лица“, усталио се за описивање оних који имају само теоријско знање али не и искуство.

白璧微瑕 *báibìwēixiá* (дословно: бијела – жад – ситно – мана); Мана у бијелом жаду.

Симболика: Представља мањи недостатак у људском карактеру. Такође, исто значење има и идиом „白玉微瑕 *báiyùwēixiá*“, а разлика је у карактеру „玉 *yù*“ што значи „жад“, и карактеру „璧 *bì*“ који означава раван, округлао комад жада са рупом у средини. Бијели жад у Кини користи се у разне сврхе већ дуго и врло је скупоцјен и вриједан. Идиом се користи у позитивном смислу, да опише некога ко и поред свега доброг има неку малу ману, што га у ствари и чини човјеком.

白璧无瑕 *báibìwúxiá* (дословно: бијела – жад – без – мана); Бијели жад без мане.

Симболика: Бијела боја у идому је боја жада који је врло вриједан и скупоцјен. Идиом означава беспријекоран морални интегритет или савршену особу без мане.

空口说白话 *kōngkǒushuōbáihuà* (дословно: празно – уста – говорити, причати – бијела, у овом идиому симболише испразност – говор, прича); Причати празну причу.

Симболика: Дати некоме празно обећање или причати празну причу. И у нашем језику када кажемо да неко прича празне приче, значи да приче нису истините или да немају никакав основ. Бијела боја је дио ријечи „白话 *báihuà*“, што значи „преувеличана

⁶²Назив „Књига Сунг-а“ у оригиналу гласи „宋书“ *Sòng shū*

изјава или неоснован говор“, тако да можемо закључити да бијела боја представља празнину.

真相大白 *zhēnxiàngdàbái* (дословно: истина – у потпуности – бијело, тј. у овом симболу значи „јасно“); Истина је у потпуности бијела.

Симболика: Све је сада јасно. Бијела боја у идиому се може и гледати као дио ријечи „大白 *dàbái*“, што значи „објавити“ или „изаћи на видјело“. Уколико говоримо да је нешто на видјелу, значи да је нешто јасно и познато.

ЦРВЕНА 红 *hóng*, ЗЕЛЕНА 绿 *lǜ* и ЛЈУБИЧАСТА 紫 *zǐ*.⁶³

Црвена боја у кинеској култури генерално има позитивно значење и симболику. Боја је среће, богатства и успјеха. Цијела Кина је у знаку црвене боје. На улицама свуда се могу видјети разни украси црвене боје, од лампиона, црвених тепиха до тракица завезаних за аутомобиле. Новац се обично поклања у посебној црвеној коверти. За све те симболе вјерује се да доносе срећу и богатство. Волфрам (1986: 305) за црвену боју каже да је боја која даје живот, боја југа и династије Џоу, такозваног „Црвеног доба“ у којој се носила црвена одјећа, црвене ресе на капама службеника, црвене заставе итд. Комунистичка власт назива се и „црвена власт“. На кинеској позорници, човјек црвеног лица је света особа, најчешће Бог рата, Гуан-ди. У језику дио је доста лексема у којима симболизује дословно црвену боју, као што је 红灯 *hóngdēng* „црвено свјетло“, али и оних који имају другу симболику, на примјер: 红眼 *hóngyǎn* „завист, љубомора“, 红角 *hóngjué* „веома популаран глумац или глумица“, 红运 *hóngyùn* „добра срећа“, 红领 *hónglǐng* „црвена крагна“ тј. односи се на државног службеника, 红颜 *hóngyán* „лијепа дјевојка“.

Зелена боја симбол је прољећа. Вјерује се да се снови у којима се сања зелено завршавају срећно. Неколико богова и богиња носе зелено, као на примјер Бог књижевности. Карактер „青 *qīng*“ означава плаво-зелену боју, а „Зелени змај“ (青龙) је

⁶³Будући да у раду није издвојено много идиома које садрже зелену и љубичасту боју, а спомињу се у идиомима заједно са црвеном бојом, те три боје спојене су у једно поглавље.

змај који стоји на истоку, региону изласка сунца, плодности и кише. Зелена и црвена су комплементарне боје, па се придаје много важности њиховој комбинацији, (Волфрам/Wolfram, 1986: 159) . Што се тиче употребе карактера „绿 lǜ“ у језику као дијела неке друге лексеме, најчешће је дио лексема које су везане за природу, биљке и зеленило генерално, на примјер: 绿树 lǜshù „дрвеће/зеленило“, 叶绿素 yèlǜsù „хлорофил“, 绿化 lǜhuà „посадити зеленило“.

Љубичаста боја везује се за рај и за цара. Царска палата позната је под називом „Љубичасти регион“. Карактер „紫 zǐ“ најчешће је дио лексема везаних за ботанику, то јесте називе цвијећа и других биљака, или ствари које су директно везане за љубичасту боју, на примјер: 紫外光 zǐwàiguāng „ултраљубичасто свјетло“. У овом раду, из „Кинеско-енглеског рјечника идиома“ и „Рјечника савременог кинеског језика“, одабрана су три идиома који садрже црвену, зелену и љубичасту боју. Издвојено је дословно значење, тј. дослован превод идиома, и симболика идиома кроз причу, примјер или извор из ког идиом потиче, како би се кроз примјере идиома дошло до генералног разумијевања симболике црвене, зелене и љубичасте боје у кинеским идиомима.

又红又专 yòu hóng yòu zhuān (дословно; и – црвена, у овом идиому је симбол комунизма – и – експерт); И црвен и експерт.

Симболика: Означава некога ко је и социјалиста и стручњак. Овај идиом користио је Денг Сјаопинг[邓小平] када је на церемонији отварања националне конференције за науку 18. 3. 1978. говорио о ономе што Кини треба да би напредовала: „第二个问题，关于建设宏大的又红又专的科学技术队伍(Друго питање је питање изградње црвеног и специјализованог научног и технолошког тима.)“. Денг даље објашњава да је неко ко је „и црвен и експерт“ неко ко је стручан, али има и пролетерски поглед на свијет, и да је то управо оно што је, према његовом мишљењу, Кини у том тренутку требало.

万紫千红 wànzǐqiānhóng (дословно: десет хиљада – љубичаста – хиљада – црвена); Десет хиљада љубичасте и хиљаду црвене.

Симболика: Бесконачан број црвених и љубичастих цвјетова. Означава богатство боја, шаренило, љепоту призора и алузира на прољеће. Цу Си[朱熹] је у својој пјесми

„Прољетни дан“⁶⁴ баш овим идиомом описао љепоту прољећа.

灯红酒绿 *dēnghóngjiǔlǜ* (дословно: лампион – црвена – вино, алкохол – зелена, у овом идиому везана за боју вина); Црвени лампиони и зелено вино.

Симболика: Према рјечнику савременог кинеског језика (Xiandai Hanyu Cidian) идиом се користи да опише живахан приказ ноћног градског живота, или да опише развратнички или расипнички живот оних који траже задовољство. Таква једна сцена која је весела и живахна у Кини најчешће је украшена црвеним лампионима као симболом среће, и вином које је често у зеленим боцама.

ЖУТА 黄 *huáng*

Жута боја везује се за Хуангдија (Жутог Цара), а у шестом вијеку прихваћена је као боја достојна „краљевског величанства“. Волфрам (1986: 402) објашњава да је вијековима обичним грађанима било забрањено ношење жуте одјеће, осим будистичких монаха. Може означавати напредак, што ћемо видјети у наставку рада, а у савременој култури везује се и за порнографију, на примјер: 黄片 *huángpiàn* „филм за одрасле“. У овом раду одабрано је пет идиома из „Кинеско-енглеског рјечника идиома“ и „Рјечника савременог кинеског језика“ који садрже жуту боју. Издвојено је дословно значење, тј. дослован превод идиома, и симболика идиома кроз причу, примјер или извор из ког идиом потиче, како би се кроз примјере идиома дошло до генералног разумијевања симболике жуте боје у кинеским идиомима.

一抔黄土 *yīpóuhuánǔ* (дословно: један – (пуна) шака – лес, прапор⁶⁵); Једна шака жуте земље (прапора).

Симболика: Описује нешто потпуно безначајно. Идиом је у свом роману „Обичан свијет“ Лу Јао [路遥] употребио да опише унутрашње стање Сун Шаопинга.

⁶⁴Назив пјесме „Прољетни дан“ у оригиналу гласи „春日“ *chūnrì*

⁶⁵ Седиментна стијена жућкасте боје.

Сун Шаопинг кренуо је ка планини Џангта јер се договорио са Сијаосија да ће се тамо састати. Она је преминула али он се мора са њом састати како је и планирано. Ноћу стигао је у Хуангјуен, град гдје се са њом опростио прије двије године. Све му се чинило познатим, и повјетарац и свјетла и звук града. Стајао је поред бетонске ограде старог моста на ријечи Хуангјуен, подигао поглед и дуго гледао у Гута планину. Планине су планине прошлости. Древна пагода од девет спратова није ни висока ни ниска, а стоји на том мјесту попут цина. Али планине и торњеви у његовом срцу су пале, и све што је остало је шака жуте земље и крш. У себи је говорио: „Ипак, љубав ће трајати заувјек. Из жуте земље и крша израсће двије акације, зелене гране и рози цвјетови преплитаће се под плавим небом, два бијела ждрала ће летјети у пару. Драга, сутра ћу отићи на мјесто како сам и обећао, и вјерујем да ћеш доћи са другог свијета да се састанеш са мном (路 遥 , 2000: 1231–1232).

飞黄腾达 *fēihuángténgdá* (дословно: Феихуанг, име легендарног коња – галопирати – значајно); Феихуанг галопира.

Симболика: Галоп Феихуанга, божанског коња, симболизује брзину. Идиом се користи да се опише неког ко је направио брз помак у својој каријери или се брзо попео на друштвеној лествици. Жута боја у идиому је просто дио имена коња.

不到黄河心不死 *bùdào huánghé xīnbùsǐ* (дословно: не – стићи – Жута ријека – срце – не – умријети); Док не стигне до Жуте ријеке срце неће умријети.

Симболика: Не зауставити се док се не постигне циљ, или одбити да се одустане док сва нада не буде изгубљена. Карактер за жуту боју у овом идиому дио је назива за Жуту ријеку, за коју се каже да је колијевка кинеске цивилизације, а назив је и добила због велике количине прапора у ријечи.

杳如黄鹤 *yǎorú huánghè* (дословно: далеко и изван видног поља – попут – жуто – ждрал); Бити далеко попут жутог ждрала.

Симболика: Нестати без трага. Цуи Хао [崔颢] написао је пјесму „Торањ жутог ждрала“⁶⁶, одакле и потиче симболика овог идиома. Торањ се налази у Вухану, а по вјеровању они који одлете са торња на жутом ждралу више се не враћају (古诗文网, интернет).

黄粱一梦 *huánɡliánɡyīmèng* (дословно: жута, златна – просо – један – сан); Један сан о златном просу.

Симболика: Варијанта је идиома „黄粱美梦 *huánɡliánɡměimèng*” (дословно: жута, златна – просо – лијепо – сан); Лијеп сан о златном просу. Везује се за причу о сиромашном човјеку који је сањао да је постао успјешан и остварио све оно за чим је чезнуо, али када се пробудио, схватио је да је све исто као и прије. Кинези идиом употребљавају да опишу некога ко очекује чуда у свом животу. Прича гласи:

Једном давно живио је млад човјек по презимену Лу. Читавог живота стремио је ка положају и угледу, али није успијевао да оствари циљ. Живио је тешко и био врло погођен својим неуспјехом. Одлучи једног дана да се пријави за царски испит и да стекне највиши степен образовања и себи отвори врата ка најбољим положајима. На путу ка престоници заноћи у некој крчми у којој затече старог таоистичког свештеника. Младић му исприча своје невоље и замоли га за савјет, а старац му даде један јастук и уз осмијех рече: „Спавај ноћас на овом јастуку и имаћеш све што желиш.“ Младић одмах положи главу на јастук, и док је крчмар кувао просо у лонцу, заспа и усни диван сан у ком се затекао у земљи изнад облака гдје га је богат и утицајан човјек позвао да се ожени његовом кћерком. Затим положи и царски испит и стече значајну титулу. Унапријеђиван је из године у годину и коначно постао премијер, а његових петорица синова угледни званичници. Лу је стекао све за чим је чезнуо, а онда се пробудио! Видио је да свештеник још стоји крај њега, крчмар је и даље кувао просо у лонцу, а он је био исто онако сиромашан и неуспјешан као прије! (Обрадовић, 2013: 13)

ЗАКЉУЧАК

Боје су неизоставан дио кинеске културе, а то се види и кроз кинеске идиоме

⁶⁶Назив пјесме „Торањ жутог ждрала“ у оригиналу гласи „黄鹤楼” - *Huang hè lóu*

кориштене у разним сферама кинеског стваралаштва. Ови свакодневно кориштени изрази на савршен начин то доказују и, премда су неки од њих стари хиљадама година, опстали су и у савременом добу. Боје су дио значајног броја идиома и преносе поруке уткане у кинеску културу. Имају свој темељ у историји и начину на које су их бирале династије као боје своје владавине, али и оно што се усталило кроз књижевност и свакодневни живот.

Црна боја генерално је кроз идиоме употријебљена да опише нешто лоше или просто као потпуна супротност бијелој боји. Те двије боје су најчешће у идиомима и дају доста простора за истраживање. Компарацијом црне и бијеле боје долази се до описивања двије крајности, било да је у питању добро и лоше или пак неке друге супротне ствари и особине. Бијела боја је чиста, свијетла, јасна или симбол празнине, мада је у одређеним идиомима неопходно истражити културолошку и историјску позадину израза да би се значење протумачило на прави начин. Исто је и са црвеном, зеленом, љубичастом и жутом бојом. Да бисмо знали да црвена боја представља срећу или комунизам, морамо знати какве и које ствари Кинези описују црвеном бојом.

За сваког синолога, колико је важно познавати основе језика и културе, толико је важно и задирати даље од површине и пронаћи нове начине за продирање у срж богатства Кине.

ЛИТЕРАТУРА

- Wang Defu, Qiang Zhenxin, Zhou Zongxin [王德富, 强贞信, 周宗欣] (1996). *Han Ying Chengyu Cidian [汉英成语词典 / A Chinese-English Dictionary of Idioms]*, Sichuan [四川]: Renmin Chubanshe [人民出版社].
- Cao Xueqin [曹雪芹] (2005). *Honglou Meng [红楼梦 / Dream of the Red Chamber]*, Beijing[北京]: Renmin Wenxue Chuban [人民文学出版]
- Lu Yao [路遥] (2000). *Pingfan de Shijie [平凡的世界 / Ordinary World]*, Beijing [北京]: Zhongguo Qingnian Chubanshe [中国青年出版社]
- Deng Xiaoping [邓小平] (1994). *Wenxuan [文选 / Anthology]*, Beijing [北京]: Renmin Wenxue Chuban [人民文学出版]
- Obradović, L. (2013). *Kineski idiomi*, Beograd: Čigoja
- Hawkes, D. (2011). *The Songs of the South: An Ancient Chinese Anthology of Poems by Qu Yuan and Other Poets*, London: Penguin Books Ltd
- Jiao L. (2020). *A Cultural Dictionary of Chinese Language- 500 Proverbs, Idioms and Maxims*, New York: Routledge

- Wolfram, E. (1986). *A dictionary of Chinese symbols, Hidden Symbols in Chinese Life and Thought*, London and New York: Routledge
- Dictionary Editing Room, Institute of Linguistics, Chinese Academy of Social Sciences [中国社会科学院语言研究所词典编辑室]. (2016). *Xiandai Hanyu Cidian 7th edition*. Beijing: The Commercial press
- Yang, Y. (2018), A Study on Color Words between Chinese and English from the Perspective of Cross Culture, *International Journal of Liberal Arts and Social Science*, Vol. 6 No. 1, 31.

ИЗВОРИ

- 梦远书城.<https://www.mybook285.com/gdwx/ek/25.htm> Преузето 19. 8. 2021.
- 黄鹤楼. 古诗文网. "<https://so.gushiwen.cn/shiwen/b0d3f72465ef.aspx> Преузето 5. 12. 2021.
- 知北游. 中国哲学书电子化计划. <https://ctext.org/zhuangzi/knowledge-rambling-in-the-north/zhs> Преузето 1. 12. 2021.
- 品诗文学网. (2019). 朱熹《春日》原文与赏析. https://www.pinshiwen.com/gsdq/tssx/20190710_143979.html Преузето 5. 12. 2021.
- 中文马克思主义文库. 改造我们的学习. <https://www.marxists.org/chinese/maozedong/marxist.org-chinese-mao-19410519.htm> Преузето 13. 4. 2021.
- 中文马克思主义文库. 论十大关系. <https://www.marxists.org/chinese/maozedong/marxist.org-chinese-mao-19560425.htm> Преузето 22. 8. 2021.
- 中国哲学书电子化计划. 宋书 <https://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=143255&reap=gb> Преузето 1. 12. 2021.
- 古诗文网. 雁门太守行. https://www.gushiwen.cn/mingju_956.aspx Преузето 14. 6. 2022.
- 中国哲学书电子化计划. 怀沙. <https://ctext.org/chu-ci/huai-sha/zhs> Преузето 14. 4. 2021.
- 百万书库. 枯杨生花. <http://www.millionbook.com/xd/x/xudishan/000/011.htm> Преузето 4. 10. 2021.
- 全故事网. 近朱者赤近墨者黑. <http://www.quangushi.com/chengyu/2086.html?fbclid=IwAR0L5xWn47pro02bzbRENEIbey2wLs0yjhC4QlbygljAZUUa7NhYUU7SuPo> Преузето 16. 8. 2021.
- 调色盘网络. (2020) 田汉《丽人行》 <https://www.tspweb.com/key/%E4%B8%BD%E4%BA%BA%E8%A1%8C%E7%94%B0%E6%B1%89%E5%89%A7%E6%9C%A7C.html> Преузето 10. 10. 2021.
- The Ethics of The Suicide Digital Archive. (2015). <https://ethicsofsuicide.lib.utah.edu/selections/qu-yuan/> Преузето 14. 4. 2021.

SYMBOLISM OF COLOURS IN CHINESE IDIOMS

Summary

The aim of this research is to provide a deeper look into the meaning and symbolism of colours in Chinese idioms. Colours are part of everyday life, and except making the world around us more beautiful, they can also convey messages and have deeper meanings. Even if we only look at the semantical meaning of colour as a part of different words, there are in most cases plenty of hidden meanings behind them. Some colours are more prominent in that respect, such as white and black, and they are perfect candidates for this subject. People of many different cultures would probably associate white with something bright, pure, light, empty or clear, and black with something dark, mysterious, unknown, bad or illegal. It is universal that black and white are opposite colours and that they can describe things that are completely different from each other. When looking into Chinese idioms word by word, sometimes it is very simple to understand the meaning based just on translation. However, in some cases, that approach is completely invalid. For example, if you translate idiom „white colt flits past a crack“, without a deeper research on the meaning and the background of the expression it is almost impossible to know that it means „the time flies“. Colours such as yellow, green and purple are not that easy to understand since they might not convey similar meanings in Chinese culture as in other cultures, so it is necessary to focus on the stories and the sources idioms have been used in. When it comes to colour red, as in Serbian culture, it is a symbol of luck, but in Chinese language it can also have negative connotations, as the word „jealousy“. It is important to understand the idioms as a part of Chinese culture, as they lay in the heart of the language and everyday life. These expressions are unique to Chinese language and have remained relevant until the present times.

Key words: colour, symbolism, idiom, black, red, white, green, purple, yellow

МАТЕМАТИКА И РАЧУНАРСТВО

Violeta D. Mitrović *

Univerzitet u Istočnom Sarajevu

Filozofski fakultet Pale

Katedra za matematiku i računarstvo

TRANSFORMACIJA KARAKTERISTIČNIH FUNKCIJA GRANIČNIH ZADATAKA SA KAŠNENJEM POMOĆU TRIGONOMETRIJSKIH IDENTITETA

Ovaj rad je posvećen jednom važnom segmentu u proceduri rešavanja inverznih problema spektralnih graničnih zadataka sa konstantnim kašnjenjem tipa Šturm – Liuvila na segmentu, metodom karakterističnih funkcija. U toj proceduri susreće se neophodnost za transformacijom proizvoda trigonometrijskih funkcija u linearne izraze tih funkcija.

Ključne reči: granični, karakteristična funkcija, inverzni zadatak, transformacija, spregnut, trigonometrijski identiteti.

* violeta.veselinovic@hotmail.com

UVOD

Spektralni direktni granični zadatak tipa Šturm Liuvila sa konstantnim kašnjenjem kratko ćemo označavati sa $D^2 y = \lambda y = z^2 y$, a on je generisan relacijama:

$$-y''(x) + q(x)y(x-\tau) = \lambda y(x) = z^2 y(x), \tau \in (0, \pi) \quad 1.1$$

$$y(x-\tau) = y(0)\varphi(x-\tau), \varphi(0) = 1, x \in [0, \tau] \quad 1.2$$

$$y'(0, z) - h y(0, z) = 0, h \in \bar{R} = R \cup \{-\infty, +\infty\} \quad 1.3$$

$$y'(\pi, z) - H y(\pi, z) = 0, H \in \bar{R} = R \cup \{-\infty, +\infty\} \quad 1.4$$

Funkcija q pripada prostoru $L_2[0, \pi]$, a funkcija $\varphi \in L_2[0, \tau]$. U ovom radu ograničavamo se na slučaj $\varphi(x-\tau) = 0, x \in [0, \tau]$.

S obzirom na koeficijente h i H u graničnim uslovima, razmotrićemo četiri varijante:

1. $h, H \in R$
2. $h, H \in \{-\infty, +\infty\}$
3. $h \in \{-\infty, +\infty\}, H \in R$
4. $h \in R, H \in \{-\infty, +\infty\}$

Mi ćemo u ovom radu izučavati slučaj 1. Jednačinu 1.1 rešavamo metodom varijacije konstanti. Polazeći od odgovarajuće homogene jednačine

$$y''(x, z) + z^2 y(x, z) = 0 \quad 1.5$$

i od njenog opšteg rešenja

$$y(x, z) = c_1(z)e^{-izx} + c_2(z)e^{izx} \quad 1.6$$

metodom varijacije konstanti dolazimo do integralne jednačine

$$y(x, z) = c_1(z)e^{-izx} + c_2(z)e^{izx} + \frac{1}{z} \int_0^x q(t_1)y(t_1-\tau, z) \sin(x-t_1)z dt_1 \quad \text{i obeležimo ovu jednačinu sa 1.7}$$

Ako postavimo Košijev zadatak

$$y(0, z) = 1, \quad y'(0, z) = h, \quad h \in R$$

i koristimo uslov $y(x-\tau) = 0, x \in [0, \tau]$ jednačina 1.7 dobija oblik

$$y(x, z) = \cos xz + \frac{h}{z} \sin xz + \frac{1}{z} \int_\tau^x q(t_1) \sin(x-t_1)z y(t_1-\tau, z) dt_1 \quad \text{i obeležimo sa 1.8}$$

Integralna jednačina 1.8 je tipa Voltera i ona se rešava metodom koraka. Pošto je $\tau \in (0, \pi)$ postoji $k_0 \in N$ takav da je

$$\tau \in \left[\frac{\pi}{k_0+1}, \frac{\pi}{k_0} \right) \quad 1.9$$

i koristimo particiju

$$[0, \pi] = [0, \tau] \bigcup_{k=1}^{k_0-1} (k\tau, (k+1)\tau] \bigcup (k_0\tau, \pi]$$

Za $x \in [0, \tau]$ rešenje jednačine 1.8 je oblika

$$y(x, z) = \cos x z + \frac{h}{z} \sin x z$$

U daljem ćemo koristiti sledeće funkcije

$$a_{s^{k+1}}(x, z) = \int_{k\tau}^x \int_{(k-1)\tau}^{t_1-\tau} \dots \int_{\tau}^{t_{k-1}-\tau} \prod_{l=1}^k q(t_l) \sin(x - t_l) z \prod_{l=1}^{k-1} \sin(t_l - \tau - t_{l+1}) z dt_k \dots dt_1 \quad 1.10$$

$$a_{s^k c}(x, z) = \int_{k\tau}^x \int_{(k-1)\tau}^{t_1-\tau} \dots \int_{\tau}^{t_{k-1}-\tau} \prod_{l=1}^k q(t_l) \sin(x - t_l) z \prod_{l=1}^{k-1} \sin(t_l - \tau - t_{l+1}) z dt_k \dots dt_1 \quad 1.11$$

$k = 1, 2, 3, \dots, k_0$

Za $x \in [k\tau, (k+1)\tau], k = \overline{1, 2 \dots k_0}$ rešenje jednačine 1.8 dato je sa

$$y(x, z) = \cos z + \frac{h}{z} \sin x z + \sum_{l=1}^k \frac{1}{z^l} a_{s^l c}(x, z) + \frac{h}{z^{l+1}} a_{s^{l+1}}(x, z) \quad 1.12$$

Definišimo i sledeću funkciju

$$a_{cs^{l-1}c}(x, z) = \frac{1}{z} \frac{d}{dx} a_{s^l c}(x, z), \quad a_{cs^l}(x, z) = \frac{1}{z} \frac{d}{dx} a_{s^{l+1}}(x, z) \quad 1.13$$

Koristeći uslov 1.4, a potom u oznakama ispustimo π , npr. $a_{s^{l+1}}(\pi, z) = a_{s^{l+1}}(z)$, dolazimo do karakteristične funkcije F sledećeg oblika

$$F(z) = \left(-z + \frac{hH}{z}\right) \sin \pi z + (h+H) \cos \pi z + \sum_{l=1}^{k_0} \left[\frac{1}{z^{l-1}} \left(a_{cs^{l-1}c}(z) + \frac{h}{z} a_{cs^l}(z) \right) + \frac{H}{z^l} \left(a_{s^l c}(z) + \frac{h}{z} a_{s^{l+1}}(z) \right) \right] \quad 1.14$$

Pri $h, H \in R$ funkcija F ima najhomogeniju strukturu za $h, H \in R \setminus \{0\}$. Na taj način smo dokazali sledeći rezultat.

Teorema 1. Karakteristična funkcija F graničnog zadatka 1.1, 1.2, 1.3, 1.4 je cela funkcija eksponencijalnog tipa i jediničnog stepena rasta na z, a oblika je 1.14 pri $h, H \in R \setminus \{0\}$,

$$\varphi(x - \tau) = 0, \quad x \in [0, \tau), \quad \tau \in \left[\frac{\pi}{k_0 + 1}, \frac{\pi}{k_0} \right).$$

VAŽNI TRIGONOMETRIJSKI IDENTITETI

Funkcija je generisana pomoću funkcija $a_{cs^l c}(z)$, $a_{cs^l}(z)$, $a_{s^l c}(z)$ i $a_{s^{l+1}}(z)$, za $l = 1, 2, 3, \dots, k_0$, a ove funkcije su definisane trigonometrijskim proizvodima sledećeg tipa:

$$cs^{l-1}c(T_l, \tau) = \cos(\pi - t_1) z \prod_{j=1}^{l-1} \sin(t_j - \tau - t_{j+1}) z \cos(t_l - \tau) z \quad 2.1$$

$$s^l c(T_l, \tau) = \sin(\pi - t_1) z \prod_{j=1}^{l-1} \sin(t_j - \tau - t_{j+1}) z \cos(t_l - \tau) z \quad 2.2$$

$$cs^l(T_l, \tau) = \cos(\pi - t_1) z \prod_{j=1}^{l-1} \sin(t_j - \tau - t_{j+1}) z \sin(t_l - \tau) z \quad 2.3$$

$$s^{l+1}(T_l, \tau) = \sin(\pi - t_1) z \prod_{j=1}^{l-1} \sin(t_j - \tau - t_{j+1}) z \sin(t_l - \tau) z \quad 2.4$$

$$T_l = (t_1, t_2, t_3, \dots, t_l), \quad l \in N$$

Predstavljanje ovih proizvoda u obliku linearnih kombinacija sinusnih i kosinusnih funkcija ima velikog značaja u različitim oblastim spektralne teorije. Tako npr. u oblasti asimptotike sopstvenih vrednosti operatora, u teoriji regularizovanih tragova tih operatora i posebno u rešavanju inverznih zadataka metodom karakteristične funkcije.

Neka je $l - 1 = 0$. Tada važi

$$cc(t_1, \tau) = \cos(\pi - t_1) z \cos(t_1 - \tau) z = \frac{1}{2} [\cos(\pi - \tau) z + \cos(\pi - 2t_1 + \tau) z] \quad 2.5$$

$$sc(t_1, \tau) = \sin(\pi - t_1) z \cos(t_1 - \tau) z = \frac{1}{2} [\sin(\pi - \tau) z + \sin(\pi - 2t_1 + \tau) z] \quad 2.6$$

$$cs(t_1, \tau) = \cos(\pi - t_1)z \sin(t_1 - \tau)z = \frac{1}{2} [\sin(\pi - \tau)z - \sin(\pi - 2t_1 + \tau)z] \quad 2.7$$

$$ss(t_1, \tau) = \sin(\pi - t_1)z \sin(t_1 - \tau)z = \frac{1}{2} [-\cos(\pi - \tau)z + \cos(\pi - 2t_1 + \tau)z] \quad 2.8$$

Pošto je u 2.5 i 2.6 isti raspored znakova, reći ćemo da je par (cc, sc) spregnut. U 2.7 i 2.8 znakovi su suprotni, pa ćemo reći da je par (cs, -ss) spregnut.

Ako je $l - 1 = 1, l = 2$, tada imamo:

$$csc(t_1, t_2, \tau) = \cos(\pi - t_1)z \sin(t_1 - \tau - t_2)z \cos(t_2 - \tau)z = -\frac{1}{2^2} \{ \sin(\pi - 2t_1 + 2\tau)z + \sin(\pi - 2t_1 + 2t_2)z - \sin(\pi - 2t_2)z - \sin(\pi - 2\tau)z \} \quad 2.9$$

$$s^2c(t_1, t_2, \tau) = \frac{1}{2^2} \{ \cos(\pi - 2t_1 + 2\tau)z + \cos(\pi - 2t_1 + 2t_2)z - \cos(\pi - 2t_2)z - \cos(\pi - 2\tau)z \} \quad 2.10$$

$$cs^2(t_1, t_2, \tau) = \frac{1}{2^2} \{ -\cos(\pi - 2t_1 + 2\tau)z + \cos(\pi - 2t_1 + 2t_2)z + \cos(\pi - 2t_2)z - \cos(\pi - 2\tau)z \} \quad 2.11$$

$$s^3(t_1, t_2, \tau) = \frac{1}{2^2} \{ -\sin(\pi - 2t_1 + 2\tau)z + \sin(\pi - 2t_1 + 2t_2)z + \sin(\pi - 2t_2)z - \sin(\pi - 2\tau)z \} \quad 2.12$$

Dakle, parovi (cs^2, s^3) i $(s^2c, -csc)$ su spregnuti.

Dalje, neka je $l - 1 = 2, l = 3$. Tada važi:

$$\begin{aligned} cs^2c(t_1, t_2, t_3, \tau) &= \frac{1}{2^3} \{ -\cos\left(\pi - 2\left(t_1 - \frac{3\tau}{2}\right)\right)z + \cos\left(\pi - 2\left(t_1 - t_2 + \frac{\tau}{2}\right)\right)z \\ &+ \cos\left(\pi - 2\left(t_1 - t_2 + t_3 - \frac{\tau}{2}\right)\right)z \\ &- \cos\left(\pi - 2\left(t_1 - t_3 - \frac{\tau}{2}\right)\right)z + \cos\left(\pi - 2\left(t_2 - \frac{\tau}{2}\right)\right)z \\ &+ \cos\left(\pi - 2\left(t_2 - t_3 + \frac{\tau}{2}\right)\right)z \\ &- \cos\left(\pi - 2\left(t_3 + \frac{\tau}{2}\right)\right)z - \cos(\pi - 3\tau)z \} \end{aligned}$$

2.13

$$\begin{aligned}
 & s^3 c(t_1, t_2, t_3, \tau) \\
 &= \frac{1}{2^3} \left\{ -\sin\left(\pi - 2\left(t_1 - \frac{3\tau}{2}\right)\right)z + \sin\left(\pi - 2\left(t_1 - t_2 + \frac{\tau}{2}\right)\right)z \right. \\
 &+ \sin\left(\pi - 2\left(t_1 - t_2 + t_3 - \frac{\tau}{2}\right)\right)z \\
 &- \sin\left(\pi - 2\left(t_1 - t_3 - \frac{\tau}{2}\right)\right)z + \sin\left(\pi - 2\left(t_2 - \frac{\tau}{2}\right)\right)z \\
 &+ \sin\left(\pi - 2\left(t_2 - t_3 + \frac{\tau}{2}\right)\right)z \\
 &\left. - \sin\left(\pi - 2\left(t_3 + \frac{\tau}{2}\right)\right)z - \sin(\pi - 3\tau)z \right\}
 \end{aligned}$$

2.14

Vidi se da je par $(cs^2 c, s^3 c)$ spregnut.

Analognim postupkom dobijamo

$$\begin{aligned}
 & s^4(t_1, t_2, t_3, \tau) \\
 &= \frac{1}{2^3} \left\{ -\cos\left(\pi - 2\left(t_1 - \frac{3\tau}{2}\right)\right)z - \cos\left(\pi - 2\left(t_1 - t_2 + \frac{\tau}{2}\right)\right)z \right. \\
 &+ \cos\left(\pi - 2\left(t_1 - t_2 + t_3 - \frac{\tau}{2}\right)\right)z \\
 &+ \cos\left(\pi - 2\left(t_1 - t_3 - \frac{\tau}{2}\right)\right)z + \cos\left(\pi - 2\left(t_2 - \frac{\tau}{2}\right)\right)z \\
 &- \cos\left(\pi - 2\left(t_2 - t_3 + \frac{\tau}{2}\right)\right)z \\
 &\left. - \cos\left(\pi - 2\left(t_3 + \frac{\tau}{2}\right)\right)z + \cos(\pi - 3\tau)z \right\}
 \end{aligned}$$

2.15

$cs^3(t_1, t_2, t_3, \tau)$

$$\begin{aligned}
 &= -\frac{1}{2^3} \left\{ -\sin\left(\pi - 2\left(t_1 - \frac{3\tau}{2}\right)\right)z - \sin\left(\pi - 2\left(t_1 - t_2 + \frac{\tau}{2}\right)\right)z \right. \\
 &+ \sin\left(\pi - 2\left(t_1 - t_2 + t_3 - \frac{\tau}{2}\right)\right)z \\
 &+ \sin\left(\pi - 2\left(t_1 - t_3 - \frac{\tau}{2}\right)\right)z + \sin\left(\pi - 2\left(t_2 - \frac{\tau}{2}\right)\right)z \\
 &- \sin\left(\pi - 2\left(t_2 - t_3 + \frac{\tau}{2}\right)\right)z \\
 &\left. - \sin\left(\pi - 2\left(t_3 + \frac{\tau}{2}\right)\right)z + \sin(\pi - 3\tau)z \right\}
 \end{aligned}$$

Dalje, par $(s^4, -cs^3)$ je spregnut.

Dalje, pri $l-1=3$, tj. $l=4$ provodeći elementarni trigonometrijski račun zaključujemo da su parovi (cs^4, s^5) i $(s^4c, -cs^3c)$ spregnuti. Iz prethodne analize dobijamo sledeće rezultate.

Teorema 2. Parovi funkcija (cs^l, s^{l+1}) i $(s^l c, -cs^{l-1}c)$, $l=2, 4$ su spregnuti.

Teorema 3. Parovi funkcija $(cs^{l-1}c, s^l c)$ i $(s^{l+1}, -cs^l)$, $l=1, 3$ su spregnuti.

Matematičkom indukcijom se može dokazati da teorema 2 važi za sve parne brojeve $l=2m \in N$, a teorema 3 važi za sve neparne $l=2m-1 \in N$.

ZNAČAJ IDENTITETA 2 U INVERZKOM ZADATKU

Dobro je poznato da u klasičnom graničnom problemu tipa Šturm-Liuvila dva niza sopstvenih vrednosti jednoznačno definišu operator, tj. potencijal q i koeficijenti h i H . U nekim slučajevima dokazani su analogni rezultati i za inverzni zadatak tipa Šturm-Liuvila sa kašnjenjem. Naime, na osnovu dva data niza sopstvenih vrednosti λ_{nj} $n \in N_0$, $j=1, 2$ dobijena, npr. variranjem graničnog uslova na desnom kraju moguće je konstruisati pod određenim ograničenjima kašnjenje τ , potencijal q i brojeve h, H_1, H_2 . Za konstrukciju integralne jednačine tipa Voltera po potencijalu q metodom karakterističnih funkcija dolazi se do relacije između Furijeovih koeficijenata funkcije q poznate funkcije f i određenih funkcija koje su vezane sa funkcijom q . Te relacije su moguće upravo na osnovu trigonometrijskih identiteta 2.

Naime, koristeći identitete 2 realizuje se prva transformacija karakterističnih funkcija $F_j(z)$. Druga transformacija se provodi parcijalnim integracijama.

PRVA TRANSFORMACIJA FUNKCIJA F_j

Prvu transformaciju funkcija F_j ćemo prezentovati na primerima $\tau \in [\frac{\pi}{2}, \pi), \tau \in [\frac{\pi}{3}, \frac{\pi}{2}]$, tj. Pri $k_0 = 1$ i $k_0 = 2$.

$$\text{Pri } H = H_j, j = 1, 2 \text{ i } k_0 = 1 \text{ iz 1.14 imamo } F_j(z) = \left(-z + \frac{hH_j}{z}\right) \sin \pi z + (h + H_j) \cos \pi z + a_{cc}(z) + \frac{h}{z} a_{cs}(z) + \frac{H_j}{z} \left(a_{sc}(z) + \frac{h}{z} a_{ss}(z)\right), j = 1, 2 \quad 4.1$$

Sada ćemo koristiti (2, l) $l = \overline{5, 8}$ i uvedimo sledeće oznake:

$$\hat{q}(\theta) = q\left(\theta + \frac{\tau}{2}\right), \theta \in \left[\frac{\tau}{2}, \pi - \frac{\tau}{2}\right] \quad 4.2$$

$$\hat{a}(z) = \int_{\frac{\tau}{2}}^{\pi - \frac{\tau}{2}} \hat{q}(\theta) \cos(\pi - 2\theta) z d\theta, \hat{b}(z) = \int_{\frac{\tau}{2}}^{\pi - \frac{\tau}{2}} \hat{q}(\theta) \sin(\pi - 2\theta) z d\theta, \quad 4.3$$

$$J_1 = \int_{\frac{\tau}{2}}^{\pi - \frac{\tau}{2}} \hat{q}(\theta) d\theta = \int_{\tau}^{\pi} q(t_1) dt_1 \quad 4.4$$

Koristeći (4, l), $l = \overline{2, 4}$ funkcije 4.1 dobijaju transformisani oblik

$$F_j(z) = \left(-z + \frac{hH_j}{z}\right) \sin \pi z + (h + H_j) \cos \pi z + \frac{1}{2} \left\{ [\hat{a}(z) + J_1 \cos(\pi - \tau) z] + \frac{h}{z} [-\hat{b}(z) + J_1 \sin(\pi - \tau) z] + \frac{H_j}{z} \left[\hat{b}(z) + J_1 \sin(\pi - \tau) z + \frac{h}{z} (\hat{a}(z) - J_1 \cos(\pi - \tau) z) \right] \right\} \quad 4.5$$

Za $k_0 = 2$, $H = H_j, j = 1, 2$ iz 1.14 imamo

$$F_j(z) = \left(-z + \frac{hH_j}{z}\right) \sin \pi z + (h + H_j) \cos \pi z + \sum_{l=1}^2 \left[\frac{1}{z^{l-1}} \left(a_{cs^{l-1}c}(z) + \frac{h}{z} a_{cs^l} \right) + \frac{H_j}{z^l} \left(a_{s^l c}(z) + \frac{h}{z} a_{s^{l+1}}(z) \right) \right]$$

i označimo sa 4.6

Koristićemo relaciju 2. l $l = \overline{9, 12}$. Dalje, uvedimo i sledeće oznake

$$J_2 = \int_{2\tau}^{\pi} \int_{\tau}^{t_1 - \tau} q(t_1) q(t_2) dt_2 dt_1 \quad 4.7$$

$$Q_2(\theta) = -q\left(\theta + \frac{\tau}{2}\right) \int_{\tau}^{\theta} g(t_1) dt_1 + q(\theta) \int_{\theta+\tau}^{\pi} q(t_1) dt_1 + \int_{\theta+\tau}^{\pi} q(t_1 - \theta) q(t_1) dt_1$$

$$\theta \in [\tau, \pi - \tau] \quad 4.8$$

$$Q_2^*(\theta) = -q(\theta + \tau) \int_{\tau}^{\theta} q(t_1) dt_1 + q(\theta) \int_{\theta+\tau}^{\pi} q(t_1) dt_1 - \int_{\theta+\tau}^{\pi} q(t_1 - \theta) q(t_1) dt_1$$

$$\theta \in [\tau, \pi - \tau] \quad 4.9$$

$A^{(2)}(z) = \int_{\tau}^{\pi-\tau} Q_2(\theta) \cos(\pi - 2\theta)z d\theta$, $B^{(2)}(z) = \int_{\tau}^{\pi-\tau} Q_2(\theta) \sin(\pi - 2\theta)z d\theta$, neka je ovo 4.10

$$A^{(*2)}(z) = \int_{\tau}^{\pi-\tau} Q_2^*(\theta) \cos(\pi - 2\theta)z d\theta, \quad B^{(*2)}(z) = \int_{\tau}^{\pi-\tau} Q_2^*(\theta) \sin(\pi - 2\theta)z d\theta$$

i obeležimo sa 4.11

Na osnovu oznaka 4.11 $l = \overline{7, 11}$ dolazimo do sledećih relacija

$$a_{cs^2}(z) = \frac{1}{2^2} [A^2(z) - J_2 \cos(\pi - 2\tau)z] \quad 4.12$$

$$a_{s^3}(z) = \frac{1}{2^2} [B^2(z) - J_2 \sin(\pi - 2\tau)z] \quad 4.13$$

$$a_{s^2c}(z) = \frac{1}{2^2} [A^{*2}(z) - J_2 \cos(\pi - 2\tau)z] \quad 4.14$$

$$a_{cs^1}(z) = \frac{1}{2^2} [B^{*2}(z) + J_2 \sin(\pi - 2\tau)z] \quad 4.15$$

Koristimo 4.11 $l = \overline{12, 15}$ i relaciju 4.5, pa funkcije 4.6 dobijaju novi oblik

$$\begin{aligned} F_j(z) = & \left(-z + \frac{hH_j}{z}\right) \sin \pi z + (h + H_j) \cos \pi z \\ & + \frac{1}{2} \left\{ [\hat{a}(z) + J_1 \cos(\pi - \tau)z] + \frac{h}{z} [-\hat{b}(z) + J_1 \sin(\pi - \tau)z] \right. \\ & \left. + \frac{H_j}{z} \left[\widehat{b}(z) + J_1 \sin(\pi - \tau)z + \frac{h}{z} (\hat{a}(z) - J_1 \cos(\pi - \tau)z) \right] \right\} \\ & + \frac{1}{2^2} \left\{ \frac{1}{z} \left[(B^{*2}(z) - J_2 \sin(\pi - 2\tau)z) + \frac{h}{z} (A^2(z) - J_2 \cos(\pi - 2\tau)z) \right] \right. \\ & \left. + \frac{H_j}{z^2} \left[(A^{*2}(z) - J_2 \cos(\pi - 2\tau)z) + \frac{h}{z} (B^2(z) - J_2 \sin(\pi - 2\tau)z) \right] \right\}, \end{aligned}$$

$j = 1, 2$ i obeležimo ga sa 4.16

Ističemo da su relacije 4.11 $l = \overline{12, 15}$ dobijene uvođenjem nove promenljive integracije i izmenom redosleda integracija u dvojnim integralima.

Transformisani oblici funkcija 4.5 i 4.16 dobijeni su na osnovu trigonometrijskih identiteta i ti oblici su važni pri nalaženju asimptotike sopstvenih vrednosti i rešavanje inverznih zadatak metodom karakterističnih funkcija.

LITERATURA

- Lazović R. (1998). *Konstrukcija operatora tipa Šturm-Liuvila sa kašnjenjem*. (Doktorska disertacija). Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Pavlović N. (2009). *Regularizovani tragovi linearnih diferencijalnih jednačina sa kašnjenjem*. (14–20). Pale: Filozofski fakultet
- Pikula M. (1983). *Asimptotika sopstvenih vrednosti i regularizovani tragovi linearnih diferencijalnih operatora*. (Doktorska disertacija). Univerzitet u Sarajevu.
- Pikula M., Lazović R. Vol. 11 (2002). *Regularized trace of the operator applied to solving inverse problems* (49–57) (Radovi matematički). Univerzitet u Sarajevu
- Pikula M., Vladičić V. (2011). *Inverzni problem diferencijalnih jednačina drugog reda sa kašnjenjem* (343–360). Banja Luka: ANURS.
- л.э.элстольц, с.б.норкин, (1971). Введение в теорию дифференциальных уравнений с отклоняющимся аргументом. Москва: НАУКА.
- с.б.норкин, (1965). Дифференциальные уравнения второго порядка с запаздывающим. Москва: НАУКА.

Violeta D. Mitrović

University of East Sarajevo

Faculty of Philosophy Pale

Department of Mathematics and Computing

TRANSFORMATION OF LIMIT TASKS' CHARACTERISTIC FUNCTIONS WITH THE DELAY USING THE TRIGONOMETRIC IDENTITIES

Summary

Characteristic functions of limit tasks in a spectral theory are those functions whose squares are zero of own values of those tasks. Great significance of these functions is especially in the field of inverse tasks and the key step in solving of inverse tasks is actually in the phase of their first transformations with the help of trigonometric identities.

The aim of the research is to point out the significance of certain regularities between the results of trigonometric functions at the transformation of original forms of characteristic functions into those forms which are important when finding asymptotic of own values and structures of integral equations for operators' potential which is the key step in solving of inverse tasks.

The term conjugation between certain forms of trigonometric results is a crucial factor for construction of an integral equation per operator's potential.

Key words: limit, characteristic function, inverse task, transformation, conjugate, trigonometric identity.

Verica M. Jevtić*

Univerzitet u Istočnom Sarajevu

Filozofski fakultet

Katedra za matematiku

**DIREKTNI SPEKTRALNI GRANIČNI ZADATAK
ZA OPERATOR TIPA ŠTURM-LIUVILA
SA PROIZVOLJNIM KONSTANTNIM KAŠNJENJEM**

Ovaj rad je posvećen rešavanju direktnog problema za operator tipa Šturm-Liuvila sa konstantnim kašnjenjem.

Metodom koraka konstruisano je rešenje ovog spektralnog graničnog problema na intervalu $(0, \pi)$ sa datom početnom funkcijom i graničnim uslovima.

Nakon toga, u radu je određena karakteristična funkcija ovog diferencijalnog operatora.

Na kraju, dat je uvid u asimptotsko ponašanje nula karakteristične funkcije, i nađene su sopstvene vrednosti operatora.

Ključne reči: diferencijalni operator, karakteristična funkcija, asimptotsko ponašanje, sopstvene vrednosti.

* jevticverica@gmail.com

1. UVOD

Spektralna teorija diferencijalnih operatora je savremena matematička teorija, koja se zbog svojih metoda i rezultata efikasno primenjuje pri rešavanju matematičkih problema u mnogim naučnim disciplinama.

U ovom radu rešavamo direktni problem za diferencijalni operator sa konstantnim kašnjenjem $\tau = \text{const}$ i datim graničnim uslovima, definisan sa

$$-y''(x) + q(x)y(x-\tau) = \lambda y(x), \lambda = z^2, \tau \in (0, \pi) \quad (1)$$

$$y(x-\tau) = y(0)\varphi(x-\tau), x \in [0, \tau], \varphi(0) = 1 \quad (2)$$

$$y'(0) - hy(0) = 0, h \in \mathbb{R} \quad (3)$$

$$y'(\pi) + Hy(\pi) = 0, H \in \mathbb{R} \quad (4)$$

Ovaj granični zadatak koga označavamo sa, $D^2 y = z^2 y$, $D^2 = D^2(\tau, h, H, \varphi, q)$ i nazivamo spektralni granični zadatak tipa Šturm-Liuvila sa konstantnim kašnjenjem τ . Pretpostavljamo da je početna funkcija $\varphi(x)$ iz prostora $L_2[-\tau, 0]$ a da potencijal $q(x)$ pripada prostoru $L_2[0, \pi]$.

Linearni diferencijalni operator (1) – (4) generisan diferencijalnim izrazom drugog reda sa konstantnim kašnjenjem i graničnim uslovima na krajevima intervala, nazivamo operatorom tipa Šturm-Liuvila.

Parametri τ, h, H i funkcije φ i q predstavljaju identifikacione komponente operatora D^2 ili parametre operatora, a λ spektralni parametar.

2. DIREKTNI SPEKTRALNI PROBLEM

Kod direktnog problema, za diferencijalnu jednačinu $D^2 y = z^2 y$ na datom intervalu i za date granične uslove, treba odrediti neke spektralne karakteristike diferencijalnog operatora, konkretno sopstvene vrednosti operatora D^2 .

2.1. Rešavanje problema (1–3)

Teorema 1: Problem (1–3) je ekvivalentan Volterovoj integralnoj linearnoj jednačini

$$y(x, z) = \cos zx + \frac{h}{z} \sin zx + \frac{1}{z} \int_0^x q(t_1) y(t_1 - \tau, z) \sin z(x - t_1) dt_1 \quad (5)$$

Zapravo, pomoću metode varijacije konstanti u jednačini (1) i nakon toga koristeći početni uslov (2) i granični uslov (3), dobija se jednačina (5).

Rešenje integralne jednačine (5) dobija se metodom koraka, o kojoj se detaljno govori u [2]. Pošto $\tau \in (0, \pi)$, postoji $k_0 \in \mathbb{N}$ takav

$$[0, \pi] = \bigcup_{l=1}^{k_0} [(l-1)\tau, l\tau] \cup [k_0\tau, \pi]$$

U nastavku, korišćemo sledeće funkcije

$$\tilde{q}(t_1) = \begin{cases} q(t_1) \varphi(t_1 - \tau) dt_1, & t_1 \in [0, \tau] \\ 0, & t_1 \in (\tau, \pi] \end{cases}$$

$$a_{sc}(x, z) = \int_{\tau}^x q(t_1) \sin z(x - t_1) \cos z(t_1 - \tau) dt_1$$

$$a_{s^2}(x, z) = \int_{\tau}^x q(t_1) \sin z(x - t_1) \sin z(t_1 - \tau) dt_1$$

$$a_s^{(1)}(x, z) = \begin{cases} \int_0^x \tilde{q}(t_1) \sin z(x-t_1) dt_1, & x \in [0, \tau] \\ \int_0^\tau \tilde{q}(t_1) \sin z(x-t_1) dt_1, & x \in (\tau, \pi] \end{cases}$$

Za $x \in [0, \tau]$ polazimo od jednačine

$$y(x, z) = \cos zx + \frac{h}{z} \sin zx + \frac{1}{z} \int_0^x q(t_1) y(t_1 - \tau, z) \sin z(x-t_1) dt_1$$

i nakon sređivanja dobijamo

$$y(x, z) = \cos zx + \frac{h}{z} \sin zx + \frac{1}{z} a_s^{(1)}(x, z) \quad (50)$$

Ako je $x \in (\tau, 2\tau]$ iz (5) imamo

$$y(x, z) = \cos zx + \frac{h}{z} \sin zx + \frac{1}{z} \int_0^\tau q(t_1) y(t_1 - \tau, z) \sin z(x-t_1) dt_1 + \frac{1}{z} \int_\tau^x q(t_1) y(t_1 - \tau, z) \sin z(x-t_1) dt_1$$

Za $t_1 \in [\tau, x], x \in (\tau, 2\tau]$ važi $t_1 - \tau \in [0, \tau]$ pa iz (50) imamo

$$y(t_1 - \tau, z) = \cos z(t_1 - \tau) + \frac{h}{z} \sin z(t_1 - \tau) + \frac{1}{z} \int_0^{t_1 - \tau} \tilde{q}(t_2) \sin z(t_1 - \tau - t_2) dt_2$$

Stoga je rešenje $y(x, z)$ jednačine (5) na razmaku $(\tau, 2\tau]$ dato sa

$$y(x, z) = \cos zx + \frac{h}{z} \sin zx + \frac{1}{z} a_s^{(1)}(x, z) + \frac{1}{z} a_{sc}(x, z) + \frac{h}{z^2} a_{s^2}(x, z) + \frac{1}{z^2} a_{s^2}^{(1,1)}(x, z) \quad (51)$$

gde je

$$a_{s^2}^{(1,1)}(x, z) = \int_\tau^x q(t_1) \sin z(x-t_1) \int_0^{t_1 - \tau} \tilde{q}(t_2) \sin z(t_1 - \tau - t_2) dt_2 dt_1$$

Konstruišimo sada rešenje i na razmaku $(2\tau, 3\tau]$.

Iz (5) sledi

$$\begin{aligned}
y(x, z) &= \cos zx + \frac{h}{z} \sin zx + \frac{1}{z} a_s^{(\bar{1})}(x, z) + \\
&+ \frac{1}{z} \int_{\tau}^{2\tau} q(t_1) \sin z(x-t_1) \left[\cos z(t_1-\tau) + \frac{h}{z} \sin z(t_1-\tau) + \frac{1}{z} a_s^{(\bar{1})}(t_1-\tau, z) \right] dt_1 + \\
&+ \frac{1}{z} \int_{2\tau}^x q(t_1) \sin z(x-t_1) \left[\cos z(t_1-\tau) + \frac{h}{z} \sin z(t_1-\tau) + \frac{1}{z} a_s^{(\bar{1})}(t_1-\tau, z) + \right. \\
&\left. + \frac{1}{z} a_{s_c}(t_1-\tau, z) + \frac{h}{z^2} a_{s^2}(t_1-\tau, z) + \frac{1}{z^2} a_{s^2}^{(1, \bar{1})}(t_1-\tau, z) \right] dt_1
\end{aligned}$$

Neka je

$$a_{s^2_c}(x, z) = \int_{2\tau}^x q(t_1) \sin z(x-t_1) a_{s_c}(t_1-\tau, z) dt_1$$

$$a_{s^3}(x, z) = \int_{2\tau}^x q(t_1) \sin z(x-t_1) a_{s^2}(t_1-\tau, z) dt_1$$

$$a_{s^3}^{(1^2, \bar{1})}(x, z) = \int_{2\tau}^x q(t_1) \sin z(x-t_1) a_{s^2}^{(1, \bar{1})}(t_1-\tau, z) dt_1$$

Takođe koristimo

$$\begin{aligned}
a_{s^2}^{(1, \bar{1})}(x, z) &= \int_{\tau}^{2\tau} q(t_1) \sin z(x-t_1) \int_0^{t_1-\tau} \tilde{q}(t_2) \sin z(t_1-\tau-t_2) dt_2 dt_1 + \\
&+ \int_{2\tau}^x q(t_1) \sin z(x-t_1) \int_0^{\tau} \tilde{q}(t_2) \sin z(t_1-\tau-t_2) dt_2 dt_1
\end{aligned}$$

Rešenje $y(x, z)$ na razmaku $(2\tau, 3\tau]$ ima oblik

$$y(x, z) = \cos zx + \frac{h}{z} \sin zx + \frac{1}{z} a_s^{(\bar{1})}(x, z) + \sum_{l=1}^2 \frac{1}{z^l} \left[a_{s^l_c}(x, z) + \frac{h}{z} a_{s^{l+1}}(x, z) + \frac{1}{z} a_{s^{l+1}}^{(l', \bar{1})}(x, z) \right] \quad (5_2)$$

Za $x \in (k\tau, (k+1)\tau]$, $k \in \mathbb{N}$ dokažimo da važi

$$y(x, z) = \cos zx + \frac{h}{z} \sin zx + \frac{1}{z} a_s^{(\bar{1})}(x, z) + \sum_{l=1}^k \frac{1}{z^l} \left[a_{s^l_c}(x, z) + \frac{h}{z} a_{s^{l+1}}(x, z) + \frac{1}{z} a_{s^{l+1}}^{(l', \bar{1})}(x, z) \right] \quad (5_k)$$

Dokaz provodimo matematičkom indukcijom. Kako smo za $k = 1, 2$ dokazali formulu (5_k), ostaje da iz pretpostavke da važi formula (5_k), dokažemo da formula važi i za $k + 1$. Na razmaku $((k+1)\tau, (k+2)\tau]$ početno rešenje je dato sa (5_k), pa koristeći aditivnost integrala, posle sabiranja dobijamo da važi

$$y(x, z) = \cos zx + \frac{h}{z} \sin zx + \frac{1}{z} a_s^{(\bar{i})}(x, z) + \sum_{l=1}^{k+1} \frac{1}{z^l} \left[a_{s^l c}(x, z) + \frac{h}{z} a_{s^{l+1}}(x, z) + \frac{1}{z} a_{s^{l+1}}^{(l, \bar{i})}(x, z) \right] \quad (5_{k+1})$$

Pošto je k_0 takav prirodan broj da važi $k_0\tau < \pi < (k_0+1)\tau$, rešenje jednačine (5) na završnom razmaku $(k_0\tau, \pi]$ je dato sa

$$y(x, z) = \cos zx + \frac{h}{z} \sin zx + \frac{1}{z} a_s^{(\bar{i})}(x, z) + \sum_{l=1}^{k_0} \frac{1}{z^l} \left[a_{s^l c}(x, z) + \frac{h}{z} a_{s^{l+1}}(x, z) + \frac{1}{z} a_{s^{l+1}}^{(l, \bar{i})}(x, z) \right] \quad (5_{k_0})$$

2.2. Konstrukcija karakteristične funkcije operatora D^2

Formiraćemo karakterističnu funkciju $F(z)$ operatora

$$F(z) = y'(\pi, z) + Hy(\pi, z)$$

U nastavku, koristi se rešenje $y(x, z)$ na razmaku $(k_0\tau, \pi]$

$$y(x, z) = \cos zx + \frac{h}{z} \sin zx + \frac{1}{z} a_s^{(\bar{i})}(x, z) + \sum_{l=1}^{k_0} \frac{1}{z^l} \left[a_{s^l c}(x, z) + \frac{h}{z} a_{s^{l+1}}(x, z) + \frac{1}{z} a_{s^{l+1}}^{(l, \bar{i})}(x, z) \right]$$

Neka važe oznake

$$\frac{d}{dx} a_{s^l c}(x, z) = z a_{cs^{l-1}c}(x, z)$$

$$\frac{d}{dx} a_{s^{l+1}}(x, z) = z a_{cs^l}(x, z)$$

$$\frac{d}{dx} a_{s^{l+1}}^{(l', \bar{i})}(x, z) = z a_{cs^l}^{(l', \bar{i})}(x, z)$$

Nakon diferencijacije, imamo

$$\begin{aligned} \frac{dy(x, z)}{dx} = & -z \sin zx + h \cos zx + \frac{1}{z} a_c^{(\bar{i})}(x, z) + \\ & + \sum_{l=1}^{k_0} \frac{1}{z^{l-1}} \left[a_{cs^{l-1}c}(x, z) + \frac{h}{z} a_{cs^l}(x, z) + \frac{1}{z} a_{cs^l}^{(l', \bar{i})}(x, z) \right] \end{aligned} \quad (5'_{k_0})$$

U daljem ćemo pisati

$$\begin{aligned} y(\pi, z) = & \cos z\pi + \frac{h}{z} \sin z\pi + \frac{1}{z} a_s^{(\bar{i})}(z) + \\ & + \sum_{l=1}^{k_0} \frac{1}{z^l} \left[a_{s^l c}(z) + \frac{h}{z} a_{s^{l+1}}(z) + \frac{1}{z} a_{s^{l+1}}^{(l', \bar{i})}(z) \right] \end{aligned} \quad (6_{k_0})$$

i

$$\begin{aligned} \frac{dy(\pi, z)}{dx} = & -z \sin z\pi + h \cos z\pi + a_c^{(\bar{i})}(z) + \\ & + \sum_{l=1}^{k_0} \frac{1}{z^{l-1}} \left[a_{cs^{l-1}c}(z) + \frac{h}{z} a_{cs^l}(z) + \frac{1}{z} a_{cs^l}^{(l', \bar{i})}(z) \right] \end{aligned} \quad (6'_{k_0})$$

Na osnovu (6_{k_0}) i $(6'_{k_0})$ granični uslov (4) nas dovodi do karakteristične funkcije F operatora D^2

$$\begin{aligned} F(z) = & \left(-z + \frac{hH}{z} \right) \sin z\pi + (h + H) \cos z\pi + a_c^{(\bar{i})}(z) + \frac{H}{z} a_s^{(\bar{i})}(z) + \\ & + \sum_{l=1}^{k_0} \frac{1}{z^{l-1}} \left[a_{cs^{l-1}c}(z) + \frac{h}{z} a_{cs^l}(z) + \frac{H}{z} a_{s^l c}(z) + \frac{hH}{z^2} a_{s^{l+1}}(z) + \frac{1}{z} a_{cs^l}^{(l', \bar{i})}(z) + \frac{H}{z^2} a_{s^{l+1}}^{(l', \bar{i})}(z) \right] \end{aligned}$$

$$z \in \mathbb{C}, k_0 \in \mathbb{N} \quad (7)$$

Na taj način smo dokazali (7)

Teorema 2: Karakteristična funkcija F operatora D^2 je cela funkcija eksponencijalnog tipa i jediničnog stepena rasta po z , $\lambda = z^2$ i ima oblik (7).

2.3. Asimptotsko ponašanje nula funkcije F

Nule z_n funkcije F imaju asimptotsko razlaganje tipa

$$z_n = \pm \left[n + \frac{C_1(n)}{n} + \frac{C_2(n)}{n} + O\left(\frac{1}{n^2}\right) \right] \quad (\text{za } n \rightarrow \infty) \quad (8)$$

Iz (7) i (8) dolazimo do jednačina

$$F(z_n) = 0$$

iz kojih se određuju koeficijenti $C_1(n)$ i $C_2(n)$.

Koristeći Tejlorovu formulu, imamo

$$\sin \pi z_n = (-1)^{n+1} \left[\pi C_1(n) + \frac{\pi C_2(n)}{n} \right] + O\left(\frac{1}{n^2}\right), \quad (\text{za } n \rightarrow \infty)$$

$$\cos \pi z_n = (-1)^n + O\left(\frac{1}{n^2}\right), \quad (\text{za } n \rightarrow \infty)$$

Ako stavimo

$$\check{q}(\theta) = \begin{cases} q(2\theta)\varphi(2\theta - \tau), & \theta \in \left[0, \frac{\tau}{2}\right] \\ 0 & , \theta \in \left(\frac{\tau}{2}, \pi\right] \end{cases}$$

$$\hat{q}(\theta) = \begin{cases} q\left(\theta + \frac{\tau}{2}\right), & \theta \in \left[\frac{\tau}{2}, \pi - \frac{\tau}{2}\right] \\ 0 & , \theta \in \left[0, \frac{\tau}{2}\right) \cup \left(\pi - \frac{\tau}{2}, \pi\right] \end{cases}$$

$$\widehat{a}(z) = \int_{\frac{\tau}{2}}^{\pi - \frac{\tau}{2}} \widehat{q}(\theta) \cos z(\pi - 2\theta) d\theta, \quad \widehat{b}(z) = \int_{\frac{\tau}{2}}^{\pi - \frac{\tau}{2}} \widehat{q}(\theta) \sin z(\pi - 2\theta) d\theta$$

$$\widehat{a}_{2n}(z) = \frac{2}{\pi} \int_{\frac{\tau}{2}}^{\pi - \frac{\tau}{2}} \widehat{q}(\theta) \cos 2n\theta d\theta, \quad \widehat{b}_{2n}(z) = \frac{2}{\pi} \int_{\frac{\tau}{2}}^{\pi - \frac{\tau}{2}} \widehat{q}(\theta) \sin 2n\theta d\theta$$

$$\widehat{a}_0 = \frac{2}{\pi} \int_{\frac{\tau}{2}}^{\pi - \frac{\tau}{2}} \widehat{q}(\theta) d\theta = \frac{2}{\pi} \mathfrak{S}_1(\tau), \quad \widehat{b}_{2n}^* = \frac{2}{\pi} \int_{\frac{\tau}{2}}^{\pi - \frac{\tau}{2}} \theta \widehat{q}(\theta) \sin 2n\theta d\theta$$

$$\mathfrak{S}_1(\tau) = \int_{\tau}^{\pi} q(t_1) dt_1, \quad \mathfrak{S}_2(\tau) = \int_{2\tau}^{\pi} q(t_1) dt_1 \int_{\tau}^{t_1 - \tau} q(t_2) dt_2 dt_1,$$

$$\check{a}_{2n} = \frac{2}{\pi} \int_0^{\frac{\tau}{2}} \check{q}(\theta) \cos 2n\theta d\theta, \quad \check{b}_{2n} = \frac{2}{\pi} \int_0^{\frac{\tau}{2}} \check{q}(\theta) \sin 2n\theta d\theta, \quad \check{b}_{2n}^* = \frac{2}{\pi} \int_0^{\frac{\tau}{2}} \theta \check{q}(\theta) \sin 2n\theta d\theta$$

$$\mathcal{Q}^*(\theta) = \begin{cases} q(\theta + \tau) \int_{\tau}^{\theta} q(t_1) dt_1 + q(\theta) \int_{\theta + \tau}^{\pi} q(t_1) dt_1 - \int_{\theta + \tau}^{\pi} q(t_1 - \theta) q(t_1) dt_1, & \theta \in [\tau, \pi - \tau] \\ 0, & \theta \in [0, \tau) \cup (\pi - \tau, \pi] \end{cases}$$

tada važi

$$a_{c^2}(z) = \frac{1}{2} \widehat{a}(z) + \frac{\mathfrak{S}_1(\tau)}{2} \cos z(\pi - \tau), \quad a_{sc}(z) = \frac{1}{2} \widehat{b}(z) + \frac{\mathfrak{S}_1(\tau)}{2} \sin z(\pi - \tau)$$

$$a_{s^2}(z) = \frac{1}{2} \widehat{a}(z) - \frac{\mathfrak{S}_1(\tau)}{2} \cos z(\pi - \tau), \quad a_{cs}(z) = -\frac{1}{2} \widehat{b}(z) + \frac{\mathfrak{S}_1(\tau)}{2} \sin z(\pi - \tau)$$

$$a_{csc}(z) = \frac{1}{4} \int_{\tau}^{\pi - \tau} \mathcal{Q}^*(\theta) \sin z(\pi - 2\theta) d\theta + \frac{\mathfrak{S}_2(\tau)}{4} \sin z(\pi - 2\tau)$$

$$a_c^{(i)}(z_n) = (-1)^n \frac{\pi}{2} \left[\check{a}_{2n} + \frac{\pi C_1(n)}{n} \check{b}_{2n} - \frac{2C_1(n)}{n} \check{b}_{2n}^* \right] + O\left(\frac{1}{n^2}\right)$$

$$\cos z_n(\pi - \tau) = (-1)^n \left[\cos n\tau + \frac{(\pi - \tau)C_1(n)}{n} \sin n\tau \right] + O\left(\frac{1}{n^2}\right)$$

$$\sin z_n(\pi - \tau) = (-1)^{n+1} \sin n\tau + O\left(\frac{1}{n}\right)$$

$$\sin z_n(\pi - 2\tau) = (-1)^{n+1} \sin 2n\tau + O\left(\frac{1}{n}\right)$$

$$\hat{a}(z_n) = (-1)^n \frac{\pi}{2} \left[\hat{a}_{2n} + \frac{\pi C_1(n)}{n} \hat{b}_{2n} - \frac{2C_1(n)}{n} \hat{b}_{2n}^* \right] + O\left(\frac{1}{n^2}\right)$$

Uvrštavajući poslednje izraze u $F(z_n) = 0$ dobijamo

$$\begin{aligned} & (-1)^{n+1} \left[\pi C_1(n) + \frac{\pi C_2(n)}{n} \right] + (-1)^n (h + H) + (-1)^n \frac{\pi}{2} \left[\check{a}_{2n} + \frac{\pi C_1(n)}{n} \check{b}_{2n} - \frac{2C_1(n)}{n} \check{b}_{2n}^* \right] + \\ & (-1)^n \frac{\pi}{4} \left[\hat{a}_{2n} + \frac{\pi C_1(n)}{n} \hat{b}_{2n} - \frac{2C_1(n)}{n} \hat{b}_{2n}^* \right] + \frac{(-1)^n}{2} \left[\cos n\tau + \frac{(\pi - \tau)C_1(n)}{n} \sin n\tau \right] \mathfrak{S}_1(\tau) + \\ & (-1)^{n+1} \frac{h + H}{2n} \mathfrak{S}_1(\tau) \sin n\tau + \frac{(-1)^{n+1}}{4n} \mathfrak{S}_2(\tau) \sin 2n\tau + O\left(\frac{1}{n}\right) = 0 \end{aligned}$$

odnosno

$$\begin{aligned} & -\pi C_1(n) - \frac{\pi C_2(n)}{n} + h + H + \frac{\pi}{2} \check{a}_{2n} + \frac{\pi}{4} \hat{a}_{2n} + \frac{\mathfrak{S}_1(\tau)}{2} \cos n\tau + \frac{(\pi - \tau) \mathfrak{S}_1(\tau) C_1(n)}{2n} - \\ & - \frac{h + H}{2n} \mathfrak{S}_1(\tau) \sin n\tau - \frac{\mathfrak{S}_2(\tau)}{4n} \sin 2n\tau + O\left(\frac{1}{n}\right) = 0 \end{aligned}$$

Oдавде sledi

$$C_1(n) = \frac{h + H}{\pi} + \frac{1}{2} \check{a}_{2n} + \frac{1}{4} \hat{a}_{2n} + \frac{\pi}{4} \hat{a}_0 \cos n\tau.$$

Neka je

$$\zeta_0 = \frac{h + H}{\pi}, \zeta_1 = \frac{\pi}{4} \hat{a}_0 \tag{8_1}$$

Tada je

$$C_1(n) = \zeta_0 + \zeta_1 \cos n\tau + a_{2n}, a_{2n} \in l^2$$

$$C_2(n) = \eta_0 \sin \tau + \eta_1 \sin 2n\tau$$

$$\eta_0 = -\frac{\tau}{\pi} \zeta_1 \zeta_0, \eta_1 = \frac{1}{2\pi} \left[(\pi - \tau) \zeta_1^2 - \frac{\mathfrak{S}_2(\tau)}{2} \right] \quad (8_2)$$

Na taj način smo dokazali

Teorema 3: Nule z_n funkcije F imaju sledeću asimptotiku

$$z_n = \pm \left[n + \frac{1}{n} (\zeta_0 + \zeta_1 \cos n\tau + a_{2n}) + \frac{1}{n^2} (\eta_0 \sin \tau + \eta_1 \sin 2n\tau) \right] + O\left(\frac{1}{n^2}\right)$$

gde su ζ_0, ζ_1, η_0 i η_1 dati sa (8_1) i (8_2) .

Posledica: Pošto je $\lambda_n = z_n^2$, asimptotike sopstvenih vrednosti λ_n graničnog zadatka

$D^2 y = \lambda y$ date su sa

$$\lambda_n = n^2 + 2\zeta_0 + 2\zeta_1 \cos n\tau + \frac{1}{n} [2\eta_0 \sin \tau + 2\eta_1 \sin 2n\tau] + O\left(\frac{1}{n^2}\right), \text{ (za } n \rightarrow \infty\text{)}.$$

ZAKLJUČAK

U ovom radu je razmatran i rešen direktni spektralni problem za dati diferencijalni operator tipa Šturm-Liuvila sa konstantnim kašnjenjem na intervalu $(0, \pi)$.

Posmatran je diferencijalni operator $D^2 = D^2(\tau, h, H, \varphi, q)$ generisan sa

$$D^2(x) = -y''(x) + q(x)y(x-\tau)$$

i rešavan zadatak $D^2y = \lambda y$, uz granične uslove

$$y'(0) - hy(0) = 0, h \in \mathbb{R}$$

$$y'(\pi) + Hy(\pi) = 0, H \in \mathbb{R}$$

i uslov

$$y(x-\tau) = y(0)\varphi(x-\tau), x \in [0, \tau], \varphi(0) = 1 \text{ za } \tau \in (0, \pi) \text{ i } q \in L_2[0, \pi].$$

Rešavanjem direktnog spektralnog zadatka, tj. konstrukcijom rešenja jednačine, formiranjem karakteristične funkcije operatora i nalaženjem njegovih sopstvenih vrednosti, dobili smo rezultate koji su dobra osnova za rešavanje inverznog spektralnog zadatka za operator D^2 sa konstantnim kašnjenjem. Ovi rezultati otvaraju prostor za dalja istraživanja u ovoj i drugim oblastima.

LITERATURA

Aljančič, S. (1968). *Uvod u realnu i funkcionalnu analizu*. Beograd: Građevinska knjiga.

Mateljević, M. (2000). *Kompleksne funkcije*. Beograd: Matematički, fakultet.

Pavlović, N. (2009) *Regularizovani tragovi linearnih diferencijalnih jednačina sa kašnjenjem*. (Magistarski rad). Pale: Filozofski fakultet.

Pikula, M. (1983). *Asimptotika sopstvenih vrednosti i regularizovani tragovi linearnih diferencijalnih operatora*, (Doktorska disertacija). Sarajevo: Matematički, fakultet.

Vojvodić, B. (2016). *Inverzni spektralni problem za diferencijalne operatore tipa Šturm – Liuvila sa dva kašnjenja*, (Doktorska disertacija). Pale: Filozofski fakultet.

Kalčo, I. & Miletić, V. (2017). *Direktni spektralni zadatak za operator tipa Šturm-Liuvila sa bilinearnim kašnjenjem* (14–21). Pale: Filozofski fakultet.

Pavlović, N. (2008). Zbornik radova Filozofskog fakulteta Pale, *Asimptotika sopstvenih vrednosti linearne diferencijalne jednačine sa kašnjenjem*, III (2), 591–604.

El'sgol'ts, E. & Norkin, B. (1973). *Introduction to the theory and application of differential equations with deviating argument*. New York: Academic Press.

Freiling, G. & Kunen, K. (2008) *Set Theory: An Introduction to Proofs and Problems and their applications*. New York: Springer.

Verica M. Jevtić

University of East Sarajevo

Faculty of Philosophy

**DIRECT SPECTRAL BOUNDARY ASSIGNMENT
FOR THE OPERATOR STURM – LIOUVILLE TYPE
WITH ARBITRARY CONSTANT DELAY**

Summary

Spectral analysis, as a modern mathematical theory, has many applications in solving problems from different disciplines, such as mathematics, physics, mechanics, meteorology and in many other areas of natural and technical science and technology.

This paper is dedicated to solve the direct spectral problem for the operator Sturm– Liouville type with constant delay.

This differential operators are described with differential equations with shifted argument and are describing the physical phenomena, not only at the given moment, but at some moment preceding the given moment.

By the method of steps, the solution of the spectral boundary problem on $(0,\pi)$ with given initial function and boundary conditions, is constructed.

Then, in this work, the characteristic function of the differential operator, is determined.

In conclusion, there is an access into the asymptotics behaviour of zeroes of the characteristic function, and eigenvalues asymptotics of the operator, are found.

Solving direct spectral task, constructing results of equations, characteristic function and eigenvalues asymptotics of the operator D^2 , we have results, which are good starting point for studing the inverse spectral problems. These results open up space for further researches in this and other areas.

Key words: differential operator, characteristic function, asymptotics behaviour, eigenvalues.

САДРЖАЈ

ГЕОГРАФИЈА, СОЦИОЛОГИЈА	5
Тијана М. Ковачевић	6
МЕНТАЛИТЕТИ НАРОДА СВИЈЕТА	
Филип Д. Булатовић	15
АНАЛИЗА КВАЛИТЕТА ВАЗДУХА У ПЉЕВЉИМА У ПЕРИОДУ ОД 2011. ДО 2012. ГОДИНЕ	
Željka G. Dragičević	29
КАРАКТЕРИСТИКЕ СУКОВА МЕЂУ ДРУШТВЕНИМ ГРУПАМА	
ИСТОРИЈА	40
Бојан Т. Марјановић	41
ЈАДАРСКИ КРАЈ У АПРИЛСКОМ РАТУ 1941. ГОДИНЕ	
Никола М. Кубуровић	50
АЗИЛ ИМПРЕ НАЂА У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ АМБАСАДИ 1956. ГОДИНЕ	
Предраг Н. Говедарица	64
БОСАНСКО-ХЕРЦЕГОВАЧКИ ПРОБЛЕМ ПОЧЕТКОМ ДЕВЕДЕСЕТИХ ГОДИНА ПРОШЛОГ ВИЈЕКА	
ПСИХОЛОГИЈА	73
Aleksandra M. Lazarević	74
СТЕРЕОТИПИ О КАРАКТЕРИСТИКАМА ЛИЧНОСТИ И ЗАНИМАЊИМА ОСОБА МУШКОГ И ЖЕНСКОГ ПОЛА	
Jela V Aleksić Lazić	87
РЕЛАЦИЈЕ ИЗМЕЂУ ПЕРФЕКЦИОНИЗМА И ИСПИТНЕ АНСИОЗНОСТИ	
Маја Petronić	101
ОДНОС ДОЖИВЉАЈА СЛИКЕ ТИЈЕЛА И САМОПОШТОВАЊА У АДОЛЕСЦЕНЦИЈИ	
Mirjana B. Jenjić	122
ПОЛНЕ РАЗЛИКЕ У ИСПОЛЈАВАНЈУ СТРАХОВА КОД ДЈЕЦЕ	
Željana D. Žilić	137
ЗАДОВОЉСТВО СТУДИЈЕМ СТУДЕНАТА РАЗЛИЧИТИХ ОБРАЗОВНИХ ПРОФИЛА	
ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ	153
Andela M. Đorda	154
ЗНАЧЕЊЕ ЛЕКЕМЕ ЖЕНА У КИНСКИМ И ЕНГЛЕСКИМ ФРАЗЕОЛОГИЗМИМА – ПОСЛОВИЦАМА	

Анеса С. Шефер	174
НАТПИСИ НА СТЕЋЦИМА СТАРЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ	
Бранка И. Зечевић	184
ПЕТАР КОЧИЋ И ИВАН СЕРГЕЈЕВИЧ ТУРГЕЊЕВ	
Јована Д. Авлијаш	219
СИМБОЛИКА БОЈА У КИНЕСКИМ ИДИОМИМА	
МАТЕМАТИКА И РАЧУНАРСТВО	235
Violeta D. Mitrović	236
TRANSFORMACIJA KARAKTERISTIČNIH FUNKCIJA GRANIČNIH ZADATAKA SA KAŠNJENJEM POMOĆU TRIGONOMETRIJSKIH IDENTITETA	
Verica M. Jevtić	247
DIREKTNI SPEKTRALNI GRANIČNI ZADATAK ZA OPERATOR TIPA ŠTURM-LIUVILA SA PROIZVOLJNIM KONSTANTNIM KAŠNJENJEM	